

શ્રી નેમિ-નન્દન ગ્રંથમાળા : ગ્રંથ-૧

શ્રી
નંદિસૂત્રનાં પ્રવચનો

પ્રવચનકાર

પરમપૂજ્ય આ. મહારાજ

શ્રી વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મ.

શ્રી નેમિ-નન્દન ગ્રંથમાળા : ગ્રંથ-૧

શ્રી નાંદિસૂત્રનાં પ્રવચનો

પ્રવચનકાર :

પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ
શ્રી વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી

અવતરણકાર-સંપાદક

મુનિરાજ શ્રી શીલચન્દ્રવિજયજી

પ્રેરક તથા દ્રવ્યસહાયોપદેશક :

પ. પૂ. ગણિવર્થ શ્રી પ્રબોધચન્દ્રવિજયજી

પ્રકાશક અને પ્રાપ્તિસ્થાન :

શાહ જશવંતલાલ ગિરધરલાલ

જૈન પ્રકાશન મંદિર

દ્વાશીવાડાની પોળ

અમદાવાદ-૧

મુદ્રક :

મંગલ મુદ્રણાલય

રતનપોળ

અમદાવાદ-૧

ટાઈટલ, ફોટોઓ અને શર્યાતના ફિરંગી લખાણના મુદ્રક :

દીલા પ્રીન્ટર્સ

સુપ્રભાત ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ એસ્ટેટ

દરિયાપુર

અમદાવાદ-૧૬

પરમપૂજ્ય પરમહયાણુ તપાગચ્છનાયક
આ. શ્રી વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સં. ૨૦૩૨, માગશર વદિ ૩ રવિવાર, તા. ૨૧-૧૨-૭૫ના દિવસે સવારે
પાલિતાણા તરફના વિહાર સમયે લેવાયેલી તસ્વીર
કેાને ખબર કે પૂજ્યશ્રીની આ અંતિમ તસ્વીર બની રહેશે ?

પ્રકાશકીય નિવેદન

પરમપૂજ્ય પરમહયાળુ આચાર્યલગવંત શ્રીવિજય-
નંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પ્રવચનોનો
આ સંગ્રહ છે.

વિ. સં. ૨૦૨૬ના વર્ષે તેઓશ્રી ખંભાત-શ્રી
સ્તંભતીર્થ તપગચ્છ જૈન સંઘના ઉપાશ્રયે ચાતુર્માસ
ખિરાજ્યા, ત્યારે ત્યાં અષાઠ શુદ્ધિ પ થી અષાઠ
વદિ ૮ સુધીમાં તેઓશ્રીએ સત્તર પ્રવચનો આપેલાં.
તે પ્રવચનો તે જ વખતે તેઓશ્રીની નિશ્રામાં રહેલાં
પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મ. ના
શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રી શીલચન્દ્રવિજયજીએ લખી
લીધેલાં. એ પ્રવચનો આ પુસ્તકમાં મુખ્યત્વે લેવાયા છે.

આ ઉપરાંત, પૂજ્યપાદ આચાર્યલગવંતે સં.
૨૦૨૮ના પાલિતાણાના ચાતુર્માસમાં આપેલાં પ્રવચનો-
માંથી કેટલાંક વચનામૃતોનો સંગ્રહ પૂજ્ય સાધ્વીજી
શ્રી પૂર્ણભદ્રાશ્રીજી મહારાજે કરેલો તે, તથા ખંભાતમાં
તેમણે રચેલી કેટલીક ગહુંલીઓ, આ પુસ્તકમાં
પરિશિષ્ટમાં લેવાયેલ છે.

લગવાન મહાવીરદેવની રખમી નિર્વાણ શતાબ્દીની ઉજવણી વખતે અમદાવાદમાં સં. ૨૦૩૧ના કારતક શુદ્ધી બીજે અને ચૈત્ર શુદ્ધી તેરશે પૂજ્યપાદ આચાર્ય લગવંતે જે પ્રવચનો આપેલાં, તે પણ આમાં પરિશિષ્ટરૂપે લેવાયાં છે.

ખંભાતમાં અપાયેલાં સત્તર પ્રવચનો શ્રી નંદિ-સૂત્રની પ્રારંભિક પીઠિકા ઉપર હોઈ 'શ્રીનંદિસૂત્રનાં પ્રવચનો' એવું નામ આ પુસ્તકને આપ્યું છે.

આ પ્રવચનોનો સંગ્રહ આ રીતે પુસ્તકરૂપે તૈયાર કરી છપાવાય એવી લાવના તો હતી જ, પણ એ લાવનાને પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રી વિજયકુમુદચંદ્ર-સૂરીશ્વરજી મ.ના શિષ્યરત્ન પૂજ્ય ગણિવચં શ્રી પ્રબોધચન્દ્રવિજયજી મહારાજે પ્રેરણા આપીને વેગ આપતાં એ લાવના આજે મૂર્તિમાન બને છે.

આ પ્રવચનો વિષે અને પ્રવચનકાર પૂજ્ય આચાર્યલગવંત વિષે જે કહેવું જોઈએ તે બધું આ સાથેની બે પ્રસ્તાવનાઓમાં વિશદ રીતે કહેવાયું છે.

પ્રસ્તાવના માટે પં. શ્રી મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધી અને શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈને કહેવામાં આવતાં તે બંને મહાનુભાવોએ પૂજ્ય આચાર્ય લગવંત પ્રત્યેની ભક્તિથી પ્રેરાઈને તરત જ હા કહી

અને લક્ષિત તથા વિદ્યતાથી પૂર્ણ પ્રસ્તાવના સમયસર લખી આપી, એ બદલ તેઓના અમે આભારી છીએ.

આ પુસ્તકને સમયસર છાપી આપવા માટે મંગળ મુદ્રણાલયના માલિક શ્રી કાંતિલાલે અને શરુઆતના પ્રસ્તાવના વગેરે મેટરનું દિરંગી મુદ્રણ કરી આપવા બદલ દીલા પ્રિન્ટર્સના શ્રી લાલભાઈ મણિલાલ શાહનો આભાર માનીએ છીએ.

આ પ્રવચનોનો સંગ્રહ પ્રગટ થાય છે ત્યારે હૈયામાં અપાર વિષાદ લયે છે. કેમકે આ પ્રવચનોના પ્રવચનકાર પૂજ્યપાદ આચાર્યલગવંત આજે આપણી વચ્ચે નથી. તેઓશ્રી માગશર વદિ ૧૪ ના દિને નશ્વર માનવદેહનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગલોકે પધાર્યા છે. તેઓશ્રીની આ રીતની અણુકદથી અનુપસ્થિતિ હૈયામાં ભારે વિષાદ અને આઘાત ફેલાવી રહી છે.

તેઓશ્રીનો ચારિત્રપૂત આત્મા દિવ્ય શાન્તિ મેળવતો રહે, અને આપણા પર મંગળ આશીર્વાદ વર્ષાવતો રહે એવી પ્રાર્થના સાથે તેઓશ્રીના મંગલકારી આ પ્રવચનો આત્માર્થી લબ્ય જીવોને સન્માર્ગના પથિક બનવામાં સહાયક બની રહે તેવી શુભ ભાવના....

લિ. પ્રકાશક

સહ્સાવનું સરોવર

માગશર વદિ ૧, શુક્રવાર તા. ૧૯-૧૨-૭૫

આજે રાત્રે પ્રતિક્રમણ પછી મેં પૂજ્યશ્રીને પૂછ્યું :
સાહેબ ! આપના વખતમાં આવી કોઈ પ્રથા ન હતી; પણ
અત્યારે તો એવી પ્રથા છે કે ‘પુસ્તક કોઈ ને સમર્પણ
કરાય.’ આ પુસ્તક કોને સમર્પણ કરવું ? આપ કહો એમ કરું

તરત જ પૂજ્યશ્રીએ ફરમાવ્યું “કસ્તૂરસૂરિજીને
જ કરવાનું. બીજાને નહિ.”

એક પૂજ્યપ્રવરને બીજાં પૂજ્યપ્રવર માટે કેવો
અખૂટ અંતરંગ સહ્સાવ અને નિર્વ્યાજ રનેહલાવ હશે-
હોઈ શકે, એનું આ જવાબ ત ઉદાહરણ છે. પૂજ્યશ્રીના
સદાસરણ-વાત્સલ્યજરા શા હેયાંનું આમાં પ્રતિબિંબ
છે. રે ! અંતરંગ સહ્સાવનું આ તો માત્ર પ્રતીક જ
સમજવું. એનો નિત્યનવીન, રમણીય અને અંતરાદ્વાદક
અનુભવ કરવો, એ ય એક જીવનદહાવો હતો. એ તો
જે જાણે એ જ માણે.

આ સહ્સાવને પણ અનંત વંદન હો.....

—શીલચન્દ્રવિજય

સમર્પણ

સમલાવના સાગર

સરળતાના ભંડાર

સાચી સાધુતાના અવતાર

પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી
વિજયકસ્તૂરસૂરીશ્વરજી મહારાજના

પાવન કરચુગલમાં

કોટિ વંદન સાથે....

—શીલચન્દ્રવિજય

પરમપૂજ્ય પરમહયાણુ તપાગચ્છનાયક
આ. શ્રી વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સં. ૨૦૩૨, માગશર વદિ ૩ રવિવાર, તા. ૨૧-૧૩-૭૫ ના દિવસે સવારે
પોલિતાણા તરફના વિહાર સમયે લેવાયેલી તસ્વીર
કેને ખબર કે પૂજ્યશ્રીની આ અંતિમ તસ્વીર બની રહેશે ?

શ્રી પાર્થનાથાય નમઃ

પ્રસ્તાવના

વિના પ્રયત્ને આપોઆપ ક્રિયા કરવાની વૃત્તિ જાગે, તેને સંસ્કાર કહે છે.

લવોલવના આહાર સંજ્ઞાના સંસ્કાર હોવાથી જન્મતાંવેંત ખાળક સ્તનપાન કરે છે. અને વિષય કષાયના સંસ્કાર હોવાથી કોઈના શીખવ્યા વગર પ્રાણી મારાતારામાં લપેટાય છે. આ સંસ્કાર સારા અને ખોટા બંને પ્રકારના હોય છે. જેમાં નીતિ અને ધર્મનું તત્ત્વ લળે તે સંસ્કાર સારા.

આ સંસ્કાર ક્ષેત્રજન્ય પણ હોય છે. ભારત ક્ષેત્ર એ ધર્મક્ષેત્ર છે. ત્યાં જન્મેલા માનવીને આપોઆપ ધર્મના સંસ્કાર પડે છે. શહેર, ગામ કે જંગલ ગમે ત્યાં જાઓ પણ ત્યાં તમને ધર્મનું સ્થાનક જોવા મળશે. શહેરમાં વિવિધ મંદિરો, ગામડાના પાદરે એકાદ દેવાલય, તો ગાઢ જંગલમાં છેવટે પથ્થર ઉપર સિંહર ચઢાવી, દેવત્વની લાવના આરોપી જંગલનો ભીલ પણ પૂજા કરતો દેખાશે. આનું મૂળ કારણ

ભારતના માનવીને પરલવનો લય છે. તે પોતે પોતાને અશરણ અને નશ્વર માને છે. તેથી તે સૂર્ય, ચંદ્ર, નદી, અગ્નિ અગર કોઈ ને કોઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વને દેવ તરીકે પૂજે છે.

વળી, ભારતનો માનવી પરોપકાર, દાન, દયા વગેરે ગુણોમાં ઓતપ્રોત છે. ભારતના મોટા મોટા રાજાઓએ રાજપાટ છોડી જંગલવાસ સ્વીકાર્યો છે. જગતના કહ્યાણુ માટે ભારતના ધનાઢ્યોએ પોતાના ધનભંડાર ખુલ્લાં મૂક્યાં છે. અને અનેક શક્તિ ધરાવતા સંપન્ન માણસોએ સર્વત્યાગ સ્વીકારી સંન્યાસ સ્વીકાર્યો છે.

ભારત, સાધુસંતોની ભૂમિ ગણાય છે. ભારતમાં રાજાઓ, શ્રેષ્ઠિઓ વગેરે તમામ વર્ગ ઉપર સાધુસંતોનો પ્રભાવ ચિરંજીવ રહ્યો છે. રાજ્યના સંચાલનથી માંડી તમામ વ્યવહાર ઉપર ધર્મનિયમોની આણુ સ્વીકારાઈ છે, જેની સાક્ષી અશોકના શિલાલેખો-મનુસ્મૃતિ વગેરે આપે છે. ભાઈ ઓના ભાગ, રાજ્યની આવક, તેનો વ્યય વગેરે તમામ વ્યવહારોમાં ધર્મનું સ્થાન ભારતમાં મુખ્ય રહ્યું છે.

આ ધર્મમાં ભારતમાં પ્રાદ્યુધર્મ અને શ્રમણ-ધર્મ મુખ્ય રહ્યાં છે. પ્રાદ્યુધર્મમાં વેદ, પુરાણ,

મહાભારતને અનુલક્ષીને જુદા જુદા ધર્મો સમાય છે. અને શ્રમણધર્મમાં જૈન અને બૌદ્ધની ગણના થાય છે. આમાં બૌદ્ધ ધર્મ ભારતમાં ઉત્પન્ન થયો છતાં પણ વિવિધ ફેરફારોને લઈ તે ભારતમાં ચિરસ્થાયી થઈ શક્યો નહિ.

આ બન્ને ધર્મના સાધુસંતોથી આ ભારતદેશ પવિત્ર મનાયો છે. તેમાં પણ જૈન સાધુમહાત્માઓનું સ્થાન સેંકડો, હજારો વર્ષથી વિશિષ્ટ રહેતું આવ્યું છે. આ મહાત્માઓ કંચન-કામિનીના ત્યાગી, નિઃસ્પૃહ, ઉઘાડા માથે અને ઉઘાડા પગે વિહાર કરનારા, મહાજ્ઞાની અને મહાતપસ્વી તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. આપણા પૂર્વપુરુષોએ તેમના ઉત્તમ ચારિત્રથી એવી છાપ ઊભી કરી છે કે જેને લઈને સાધુના વેશને દેખતાં જંગલમાં ખેતર ખેડતાં ખેડૂત કે ભીલ પણ તેમને પગે લાગે છે અને તેમની પ્રત્યે ખૂબ આદર રાખે છે.

જૈન સાધુ મહાત્માની આ સુંદર છાપ આજની નહિ પણ સેંકડો-હજારો વર્ષથી ભારતમાં સ્થિર થઈ છે. આપણે જાણીએ છીએ કે નયસારના લવમાં નયસારને સમકિત પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત આ સાધુલગવંતો

અન્યા છે. તેમ જ આ પુસ્તકમાં લખાયું છે તેમ, શય્યંલવ પ્રાહ્મણ ચર કરાવે છે તે વખતે પ્રલવ-સ્વામીના શિષ્ય-સાધુઓ ‘અહો કષ્ટમહો કષ્ટં, તત્ત્વં તુ જ્ઞાયતે નહિ’ એ શબ્દ ઉચ્ચારે છે, ત્યારે પુરોહિત શય્યંલવને ચઢા તઢા સમજાવે છે, ત્યારે શય્યંલવ સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહે છે કે-

શાન્તા મહર્ષયો નૈતે, વદન્તિ વિતથં ક્વચિત્ ।
વીતદ્વેષા વીતરાગા, નિર્મમા નિષ્પરિગ્રહાઃ ॥

આ જૈન સાધુઓ શાન્ત, દ્વેષ વિનાના, રાગ વિનાના, પરિચ્છેદ રહિત, મારા તારાના લેદ વિનાના કદી જૂઠું બોલે નહિ.

જૈન સાધુઓની આ છાપ ભારતમાં આજ સુધી ચાલી આવે છે. સાધુવેશની આ પ્રતિષ્ઠા આપણા હજારો પૂર્વપુરુષોએ ઉત્તમ જીવન જીવી પ્રતિષ્ઠિત કરી છે. આ સાધુ ભગવંતો એક ગામથી બીજે ગામ ફરતાં ઘણાં લોકોના પરિચયમાં આવતાં હોઈ લોકોના રીત રિવાજ, સમજ, ભાવના અને આકાંક્ષાને પૂરેપૂરી રીતે સમજતાં હોવાથી, અને તેમનું જીવન ઉત્તમ ચારિત્રપાત્ર હોવાથી, તેમની પ્રત્યે સર્વસામાન્ય

સમાજનો આદર અને કૃતકૃત્યભાવ રહ્યો છે. અને તેમના ઉપદેશને નિતાંત કલ્યાણકારી તરીકે સૌએ સ્વીકાર્યો છે.

આ ગ્રંથના પ્રવચનકાર પ. પૂ. આ. વિજયનંદન-સૂરીશ્વરજી મહારાજ આવાં સમયબળુ ઉત્તમ સાધુ-પુરુષ છે. તેમની વય સિત્તોત્તર વર્ષની છે. તેમને દીક્ષા લીધે આસઠ વર્ષ થયાં છે અને આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યે ૪૯ વર્ષ થયાં છે. વર્તમાન સમય સાધુભગવંતોમાં તેઓ સર્વજ્યેષ્ઠ છે.

જૈન સાધુઓના પ્રવચન અને ઉપદેશની વિશિષ્ટતા તેમના મંગલાચરણમાં છે. આ મંગલાચરણમાં જ તેમનો ઉપદેશ, પોતાનો નહિ પણ જે સર્વજ્ઞભગવંતોએ આપેલ છે તેને આધીન રહીને આપવાનો છે, તેનો એકરાર છે. દરેક સાધુ ઉપદેશ આપતાં પહેલાં મંગલાચરણમાં નમસ્કાર-નવકાર મંત્ર બોલે છે, ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે અને ગુરુને યાદ કરે છે. આ પછી ઉપદેશ કરે છે. આ નવકાર, ભગવાનની સ્તુતિ અને ગુરુના સ્મરણદ્વારા તેઓ એકરાર કરે છે કે જેમને હું નમસ્કાર કરી ઉપદેશની શરુઆત કરું છું તે ઉપદેશ મારો નહિ પણ નમસ્કરણીય તે સર્વજ્ઞ ભગવંતોનો છે અને મને જે પ્રાપ્ત થયું છે તે ગુરુપરંપરાની ક્ષણશ્રુતિ છે.

અને ઉપદેશની પૂર્ણાહુતિમાં ‘સર્વમંગલ માંગલ્યં’ નું ઉચ્ચારણ પણ પોતે ઉપદેશ આપ્યો તે ઉપદેશ ‘જૈનં જયતિ શાસનં’ના સંદર્ભમાં છે. જૈન શાસનની પ્રભાવનામાં કારણરૂપ આ ઉપદેશ, પ્રવચન કે વ્યાખ્યાન છે. તેથી જૈનધર્મની જરાપણ હાનિ કે અવહેલના ન થાય તેના પૂરા જ્યાલથી જૈન સાધુ ભગવંતોને ઉપદેશ આપવાનો હોય છે અને તેઓ આપે છે.

આ ઉપદેશની શરુઆત કરતાં પહેલાં જે પાટ ઉપર બેસવાનું હોય છે તે પાટને ઉપદેષ્ટા પગે લાગે છે. તેની પાછળ તેમનો આશય એ હોય છે કે આ પાટ ઉપર બેસી પૂર્વપુરુષોએ વક્ષાદારીપૂર્વક જૈનશાસનની પ્રભાવના કરી છે. મારે પણ આ પાટ ઉપર બેસી તેમની આમન્યા સાચવવાની છે.’

મને બરાબર જ્યાલ છે કે આપણા પૂર્વપુરુષોની પ્રથમ વ્યાખ્યાનશૈલી હમેશાં પુસ્તકના પાનાના સાંનિધ્યપૂર્વક જ રહેતી. પુસ્તકની પંક્તિથી કાંઈપણ આડું અવળું પાટ ઉપર ન બોલાઈ જાય તેની પૂરી કાળજી રખાતી. કોઈવાર સંઘના વિવાદાસ્પદ પ્રશ્ન સંબંધી સંઘને સંબોધન કરવું હોય તો તે પાટ ઉપરથી હેઠા ઉતરી અને પછી જ તેનું સંબોધન

કરતા. પાટ ઉપર તો લગવાનની વાણી અને પ્રભાવના
જ હોવી જોઈએ એવી તેમની માન્યતા હતી.

આ ગ્રંથના પ્રવચનકાર પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી
વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજની વ્યાખ્યાનશૈલી
ઉપર જણાવેલ શાસનમાન્ય મર્યાદાનું 'પૂરેપૂરું' જતન
કરનારી છે. તેઓ વ્યાખ્યાનમાં કોઈપણ વાત રજુ
કરે તો તેનું એક વાક્ય પણ શાસ્ત્રવચનના આધાર
વિનાનું નહિ મળે. આથી તેમના વ્યાખ્યાનમાં અનેક
શ્લોકોનું પ્રાચુર્ય જોવા મળે છે. તેમના વ્યાખ્યાનમાં
લોકરંજક લાંબી કથાઓ નથી, હાસ્યના
દુચ્છકાઓ નથી, રાજદ્વારી વાતોથી શ્રોતાઓને
ઉત્તેજિત કરવાની વાણી નથી કે જુદા જુદા
પ્રશ્નો પૂછી શ્રોતાઓને પાંડિત્ય દર્શાવવાનું
આછકલાપણું નથી. તેમના વ્યાખ્યાનમાં પદાર્થોના
લક્ષણની વ્યાખ્યા મળશે. વ્યાખ્યાના સમર્થનમાં દુઃકા
દષ્ટાન્તો મળશે. તેની પૂર્તિમાં અન્ય દર્શનકારોના
આધારો મળશે. ટંકશાળી વચનોના મૌક્રિકો અને
ગુરુપરંપરાનો અનુભવ તેમના વ્યાખ્યાનમાં જોવા મળશે.

ઉપર જણાવેલ બધાં લક્ષણો પ્રસ્તુત પ્રકાશિત
થતા 'નંદિસૂત્રનાં પ્રવચનો' નામના ગ્રંથમાં આપણને

જોવા મળે છે. તે લક્ષણોની અવગાહના કરતાં પહેલાં
'નંદીસૂત્ર' કેવો ઉપકારક આગમગ્રંથ છે તે જોઈએ.

લગવાન તીર્થંકર ગણધરોને ત્રિપદી આપે છે.
આ ત્રિપદી ઉપરથી ગણધર લગવંતો આગમની
રચના કરે છે. આથી 'અર્થ માસઙ અરહા, સુતં ગંથંતિ
ગણહરા નિઙ્ગ'— અરિહંત લગવંતો અર્થ કહે અને
એને સૂત્રરૂપે ગણધર લગવંતો ગુંથે. આમ આગમોના
રચયિતા સૂત્રથી ગણધર લગવંતો અને અર્થથી
સાક્ષાત્ અરિહંત લગવંતો છે. આ આગમોમાં
લોકલોકના સર્વ પદાર્થો યથાતથ્ય પ્રરૂપેલા છે.
વર્તમાનમાં 'અગિયાર અંગ, બાર ઉપાંગ, દશપયન્ના,
છ છેદ, ચાર મૂળ અને બે ચૂલિકાસૂત્ર' એમ મળી
પિસ્તાળીશ આગમો છે.

નંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વારસૂત્ર, એ બે આગમ-
ગ્રંથોમાં ચૂલિકા ગણાય છે. આ નંદીસૂત્રમાં તીર્થંકર
લગવાનની, મહાવીર પરમાત્માની, શ્રીસંઘની, શ્રીગણધર
લગવંતોની, જૈનપ્રવચનની, અને સ્થવિર લગવંતોની
સ્તુતિ બાદ પાંચજ્ઞાનનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ આપવામાં
આવ્યું છે. આ સૂત્રના રચયિતા દેવવાચક ગણિ
છે અને ટીકાકાર શ્રી મલયગિરિ મહારાજ છે.

પિસ્તાળીસ આગમત્રયોમાં નંદીસૂત્રનું સ્થાન વિશિષ્ટ છે. કેમકે ધર્મનું ફળ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે. આ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે ઉત્તમ ચારિત્ર જોઈએ. આ ઉત્તમ ચારિત્રની સમજ અને શ્રદ્ધા જ્ઞાન વિના ન બની શકે. માટે સૌ પ્રથમ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું ? તે જાણવું આવશ્યક છે. આ નંદીસૂત્રમાં જ્ઞાનનો અધિકાર છે. આ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય તો આચારનો માર્ગ ખુલ્લો થાય. માણસ કૃતકૃત્ય બની જાય. તેના હૃદયમાં આનંદની છાજો ઉછળે. આથી જ આ સૂત્રનું નામ નંદીસૂત્ર છે. “ જે સૂત્રના શ્રવણથી જીવને આનંદ તથા હર્ષ થાય અને તે ઉત્તરોત્તર વધે તેનું નામ નંદીસૂત્ર (પ્રસ્તુત પુસ્તક, પૃષ્ઠ ૩).”

પિસ્તાળીસ આગમત્રયોમાં દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને કથાનુયોગ આ ચાર અનુયોગ પથરાયેલા છે. વિપાકસૂત્ર, જ્ઞાતાધર્મકથા, વગેરેમાં કથાનુયોગ છે. ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ વગેરેમાં ગણિતાનુયોગ છે. આચારાંગ, દશવૈકાલિક, પિંડનિયુક્તિ વગેરેમાં ચરણકરણાનુયોગ છે. ભગવતી, પન્નવણા, નંદીસૂત્ર વગેરેમાં દ્રવ્યાનુયોગ આદિ છે.

આમ, આ બધા આગમગ્રંથોમાં જગતના સર્વ-
પદાર્થોનું અવગાહન છે. પરંતુ નંદીસૂત્ર, આ બધા
આગમગ્રંથોના અવગાહનરૂપ જ્ઞાનસૂત્રગ્રંથ છે,
દીક્ષા વખતે તેમજ ગણિ, પંચાસ કે આચાર્ય
પદારોહણ વખતે નંદીસૂત્ર સંલગ્નાવવામાં આવે છે.

પ્રવચનકાર પ. પૂ. આ. વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી
મહારાજે ખંભાતમાં માત્ર આ નંદીસૂત્રની પીઠિકા
ઉપર જ સત્તર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે. આ વ્યાખ્યાનોમાં
આગમનું મહત્ત્વ, નંદી-સૂત્રનો અર્થ તથા તેના
રચયિતા અને ટીકાકારનો પરિચય આપ્યા પછી
તેની ભૂમિકાને ખૂબ સ્પષ્ટ કરવા સાથે તેમણે “સૂત્ર,
નંદી, શુકલપાક્ષિક, મંગળ, ત્રિપદી, આધ્યાત્મિક,
આધિભૌતિક, આધિદૈવિક, ક્ષય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ,
પ્રવચન, રાગ, દ્રેષ, મોહ, પરોપકાર, મોક્ષ, ભવ્ય,
સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા, આશા, જિજ્ઞાસા, શાન્તિ, ચિન્તા,
દાન, ધ્યાન, યોગ, ધારણા, ક્રોધ, માન, માયા,
લોભ, જિંદગી, નિશ્ચય, વ્યવહાર, કલ્પ, યુગ,
ભાવના, ગુણુશ્રેણિ, વિનય, આશ્રમ અને તૃષ્ણા વગેરે
પદોનાં લક્ષણ, વ્યાખ્યા અને સમજ ખૂબ સરસ
રીતે આપેલ છે.

આગમ અને પ્રકરણગ્રંથોની અનેક સાક્ષિઓ
 આપવા ઉપરાંત પરદર્શનનાં પણ ઘણાં પદ્યો
 વિહાય કામાન્૦, એકાભાર્યા૦, ઉત્ત્વાતં નિષિશંકયા૦, પુરાણં
 માનવો ધર્મઃ૦, ચલા લક્ષ્મીઃ૦, ચેતોહરા યુવતયઃ૦, એકે
 સત્પુરુષાઃ૦, યજ્ઞર્થે પશવઃ૦, ધ્યાયતો વિષયાન્ પુંસઃ૦,
 મૃતસ્ય લિપ્સા૦, અનુચિતકર્મારંભઃ૦, અસંશયં મહાબાહો૦,
 ન હિ કલ્યાણકૃત્૦, ન પ્રદૃષ્યેત્૦, યૌવનં ધનસંપત્તિઃ૦,”
 વ. રજુ કરી તે તે વિષયોને સ્પષ્ટ કર્યા છે. આ
 સ્વદર્શન અને પરદર્શનના ઊંડા જ્ઞાન અને ચિંતનને
 આભારી છે. દૃષ્ટાન્તો પણ તેમણે આ ગ્રંથોમાં ઘણાં
 રજુ કર્યાં છે. પણ દૃષ્ટાન્તો રજુ કરવાની તેમની શૈલી
 અનોખી છે. જે વિષય ચાલતો હોય તે વિષયની
 સ્પષ્ટતા પુરતું દૃષ્ટાન્તને સ્પર્શી તે વિષયને આગળ
 વધાર્યો છે. આમ આ ગ્રંથમાં નંદીસૂત્રની પીઠિકાના
 વ્યાખ્યાન હોવાં છતાં તેમાં જૈનદર્શનના ઘણાં
 પારિભાષિક શબ્દો, જિનાગમ, જિનધર્મ અને
 તત્ત્વજ્ઞાનને સુંદર રીતે આવરી લીધાં છે.

આ પુસ્તકના પૃષ્ઠ ૨૭૮ થી પૃષ્ઠ ૨૮૮ માં
 ૨૫ મી વીરનિર્વાણ કલ્યાણક શતાબ્દીના ઉપલક્ષ્યમાં
 વિ. સં. ૨૦૩૧ના કાર્તિક શુદ્ધ બીજ અને ચૈત્ર શુદ્ધ

તેરશના દિવસોએ તેઓએ જે ઉદ્દ્યોગન કરેલ તે
આપવામાં આવેલ છે. તેમાં-

‘ જેતું દુર્વાદિવૃન્દં જિનસમયવિદઃ કિં ન સર્વે સહાયાઃ ’ ॥
આ પદ આ કાળે ખૂબ વિચારણા માગે છે. ગરબો
લલે જુદા હોય, ક્રિયાકાંડને લઈને આપણે લલે
અલગ અલગ હોઈએ, પરંતુ તત્ત્વવાદથી એક
હોવાથી જ્યારે જિનેશ્વર ભગવાનના શાસનનો પ્રશ્ન
આવે ત્યારે એક થવું જોઈએ. જિનશાસનના પ્રશ્ન
વખતે આપણે અંદરના મતભેદને આગળ કરી શાસનની
રક્ષામાં અંતરાય ન કરવો જોઈએ.

આ પ્રસંગે મને રતલામના શાંતિનાથ ભગવાનના
મંદિરનો પ્રસંગ યાદ આવે છે. રતલામમાં શાંતિનાથ
ભગવાનના મંદિરમાં શિવલિંગ અંગે જૈન-જૈનેતર
વચ્ચે મોટો વિખવાદ ઊભો થયો. મારામારી થઈ.
આપણા આગેવાનો પકડાયા. તે વખતે હું તથા
શ્રી ખાપાલાલ ચુનીલાલ રતલામ ગયા. એ જ વખતે
પાલનપુરના વતની શ્રી રતિલાઈ પણ ત્યાં આવ્યા.
શ્રી ખાપાલાલ ચંગ મેન્સ સોસાયટીના હતા. શ્રી
રતિલાઈ યુવક સંઘના હતા. પણ રતિલાઈએ કલેક્ટર
આગળ જૈનસંઘની રક્ષા માટે તનતોડ મહેનત કરી.

આવા એક નહિ પણ અનેક પ્રસંગો છે, જેમાં આપણે ગચ્છલેદ, સંપ્રદાયલેદ કે વિચારલેદથી સામ-સામા મંતવ્ય ધરાવતા હોઈએ પણ શાસનનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે વિચારવિમર્શ પૂર્વક તે લેદ દૂર કરી શાસનની પ્રભાવના અને તેના ઉત્કર્ષ ખલેખલા મિલાવી સહમત થવું જોઈએ.

મને એવો પણ અનુભવ છે કે બાળપણના સંસ્કારથી આપણે જેમને નાસ્તિક, ધર્મવિરોધી અને જેની સોખત કરવી તે સારી નહિ એવા પરમસુધારક માનેલા માનવીઓના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી લાગ્યું છે કે આ માન્યતા ખોટી છે. આવા સુધારક માણસો કેટલીક વખત તેમની ભાષા ઉઘ્ર અને તેમને લાગ્યું હોય તે કહે પરંતુ તેમના કુટુંબના જન્મજાત સંસ્કારને લીધે ધર્મની આપત્તિકાળે ધર્મની રક્ષામાં તેઓ પરોવાય છે અને તેમની જેવી ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા હોય છે તેવી શ્રદ્ધા કદાચ આપણે માનેલા શ્રદ્ધા-શીલ શ્રાવકોમાં નથી હોતી.

‘જેતું દુર્વાદિવૃન્દં જિનસમયવિદઃ કિં ન સર્વે સહાયાઃ’ ॥ આ પદ ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે. મતલેદના કારણે મનલેદ ન કરવો અને એવા વિરોધમાં ન ઊતરવું કે માણસ સાવ ઉભગી જાય.

આ અંથના પ્રવચનકાર પ. પૂ. આ. વિજય-
નંદનસૂરીશ્વરજી મ.નો પરિચય સકલ સંઘને છે.
તેમનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રના બોટાદમાં વિ. સં. ૧૯૫૫ ના
કાર્તિક શુદ્ધિ ૧૧ ના રોજ થયો. સૌરાષ્ટ્રદેશ ભારતના
નરપુંગવોની ખાણ છે. તેમના પિતાનું નામ હેમચંદલાઈ.
માતાનું નામ જમનાબહેન. તેમનું નામ નરોત્તમ.

જ્યારે તેમની અગિયાર વરસની ઉંમર હતી,
ત્યારે વિ. સં. ૧૯૬૬ માં પ.પૂ. વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી
મ.નું ચાતુર્માસ બોટાદ થયું. અહીં વૈરાગ્યનાં
બીજ રોપાયાં અને તે પલ્લવિત થતાં વિ. સં.
૧૯૭૦ ના મહા શુદ્ધિ બીજના તેમણે ભાગવતી
પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી. તેમનું નામ પૂ. મુનિ શ્રી
નંદનવિજયજી પાડવામાં આવ્યું.

અગિયાર વર્ષની બાલ્યવયે ત્યાગાભિમુખ વૃત્તિને
પરિપકવ કરી પંદર વર્ષની ઉંમરે દીક્ષિત બનેલ
આ મહાપુરુષે પરમ પુરુષાર્થ કરી ન્યાય, વ્યાકરણ,
જ્યોતિષ અને આગમોના તલસ્પર્શી જ્ઞાન સાથે
ગુરુવર્ચ શાસનસમ્રાટનો અપાર પ્રેમ સંપાદન કર્યો,
જેને લઈને તેમણે મેળવેલું સમગ્ર જ્ઞાન પરણિત થયું.

વિ. સં. ૨૦૦૫ માં આસો વદિ ૦))ના દિવસે મહુવા મુકામે પ. પૂ. શાસનસમ્રાટ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ કાળધર્મ પામ્યા. વિ. સં. ૧૯૭૦થી ૨૦૦૫ સુધીના દીક્ષાના પાંત્રીસ વર્ષ ગુરુમહારાજના સાંનિધ્યમાં તેમણે વીતાવ્યા. આ પાંત્રીસ વર્ષનો સમગ્ર ગાળો ‘સર્વે પદાઃ હસ્તિપદે નિમગ્નાઃ’ એ મુજબ પ. પૂ. શાસનસમ્રાટની શાસનપ્રભાવનામાં અંતર્ગત થાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ઝળહળતો હોય ત્યારે ખીબ જ્યોતિર્ગણના પ્રકાશની ગણના ન ગણાય તેમ, પ. પૂ. શાસનસમ્રાટના જીવનકાળ દરમ્યાન પ. પૂ. આ. વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજની સ્વતંત્ર કારકિર્દી ગણાય નહિ, કેમ કે તેમણે સમગ્ર જીવન ગુરુચરણે સમર્પિત કર્યું હતું.

શાસનસમ્રાટ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના વ્યક્તિત્વ, પ્રભાવ અને યુગપુરુષપણા માટે મારી લખેલ ‘શાસનસમ્રાટ’ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના બસ છે અને આ શાસનસમ્રાટ મહાપુરુષનો પૂર્ણ વારસો પ. પૂ. આચાર્ય નંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજે સાચવ્યો છે, તેવું-વિચારોમાં મતભેદ હોવા છતાં-મારી આગળ ઘણીવાર મારા ગુરુવર્ય સ્વ. પં. પ્રભુદાસ બેચરદાસે કહ્યું છે અને તે ખરેખર ચથાર્થ છે.

ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે ગુરુગૌતમને જે પ્રેમ હતો તેનું આશુ' દર્શન પ. પૂ. આ. વિજયોદય સૂરીશ્વરજી અને-પ. પૂ. આ. વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મ.ના શાસનસમ્રાટના પ્રેમથી થાય છે. ડગલે અને પગલે 'ઉદય-નંદન' કહી સંબોધન પામતી આ ગુરુશિષ્યની બેલડી ખરેખર ભાગ્યશાળી હતી. અને શાસનસમ્રાટને મન પણ 'ઉદય-નંદન' ગુરુશિષ્યની બેલડી સર્વસ્વ હતી.

વિ. સં. ૧૯૮૧ થી-મારા અભ્યાસકાળથી- તો હું જાણું છું કે આ ગુરુશિષ્યની બેલડી એક દિવસ પણ મહારાજથી જુદી પડી નથી. જ્યોતિષ, આગમ, શિલ્પ વગેરે અનેક શાસ્ત્રના સમર્થ વિદ્વાન પ. પૂ. ઉદયસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને ન્યાય, જ્યોતિષ, આગમ વગેરે અનેક શાસ્ત્રના વિદ્વાન પ્રતિભાવાન નંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજ, આ ગુરુશિષ્યની બેલડીને કલાકોના કલાક સુધી શાસનસમ્રાટના પગ આગળ સેવા કરતા દેખનાર આગંતુક નવીન માણસ ભાગ્યે જ તેમને આવા સમર્થ વિદ્વાન અને પ્રતિભાવાન કલ્પી શકે. અને તેમને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણ્યા પછી જૈનશાસનના વિનયને ભારોભાર પ્રશંસ્યા વિના ભાગ્યે જ રહી શકે.

ગુરુશિષ્યની બેલડીની ગુરુલક્ષ્મિની પ્રશંસા
 શાસનમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે અને બીજા સમુદાયના
 આચાર્યોએ પણ વારંવાર તેને અભિનંદી છે. આગમ-
 મંદિરની પ્રતિષ્ઠાનો પ્રસંગ હતો. પાલિતાણામાં
 પ. પૂ. શાસનસમ્રાટ જસરાજ મોદીના ખંગલે પધાર્યા
 હતા. સાંજનો સમય હતો. હું ત્યાં બેઠો હતો.
 થોડીવારે પ. પૂ. સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મ. આવ્યા.
 બન્ને એક પાટ ઉપર બેઠા. પૂ. સાગરાનંદસૂરીશ્વરજીએ
 શાસનસમ્રાટ સૂરીશ્વરને સુખશાતા પૂછી. શાસન-
 સમ્રાટશ્રીએ સ્વાસ્થ્ય બરાબર નથી તેમ કહી અશાતાનો
 ઉદય વર્ણવ્યો, સાગરજી મહારાજે તે વખતે કહ્યું :
 “આપ મહાપુણ્યશાળી છો, તમારે ઉદયસૂરિજી અને
 નંદનસૂરિજી જેવાં પરિચારક શિષ્યો છે, આપને
 જરાય ઓછું આવવા દે તેવા નથી.” આના ઉત્તરમાં
 શાસનસમ્રાટે કહ્યું : ‘એ જ મોટી શાતા છે.’ આ
 એક નહિ, પણ ભિન્ન ભિન્ન સમુદાયના બધા આચાર્યોએ
 ગુરુશિષ્યની બેલડીની લક્ષ્મિની પ્રશંસા ગાઈ છે.

પ. પૂ. આ. શ્રી નંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજને
 શાસનસમ્રાટ ગુરુમહારાજનું નામ મંત્ર સ્વરૂપ છે.
 કોઈ ને પણ વાસકોષ ‘નમો નમઃ શ્રી ગુરુનેમિસૂરયે’

એ પદ યાદ કર્યા વગર ન નાખવાનો હોય. કોઈપણ માંગલિક કામમાં ગુરુમંત્રનો જાપ અને તેનું સ્મરણ સદા હોય. તેમનો ગુરુ પ્રત્યેનો અપાર પ્રેમ ‘શાસન-સમ્રાટ’ ગ્રંથના તેમના ‘અંતરોદ્ધાર’માં વ્યક્ત થાય છે : “જગદ્નંદનીય જગદ્ગુરુ....વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ...મને પામર કીડીને કુંજર સ્વરૂપ બનાવનાર તે મારા પરમ ગુરુ ભગવંતના ઉપકારનો બદલો ભવ કોડાકોડીએ પણ વાળી શકાય તેમ નથી. તેઓશ્રીના મુખમાં છેલ્લાં શ્વાસોન્ધાસ સુધી ‘ઉદય-નંદન’ હતા.” દુકમાં વિદ્વાન ગુરુશિષ્ય બેલડીની શાસનસમ્રાટની પરિચર્યાનું દર્શન અને શાસનસમ્રાટના તે ગુરુશિષ્યની બેલડી પ્રત્યેના અંતરંગ પ્રેમનું દર્શન એ પણ મનુષ્યજીવન પામ્યાનો લ્હાવો હતો.

વિ. સં. ૧૯૮૧ની સાલથી-મારા અભ્યાસ-કાળથી- શાસનસમ્રાટ સૂરિવરના સમુદાય સાથે પરિચય રહ્યો છે.

જ્યારે શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા ખંધ હતી, આ સાલ વિ. સં. ૧૯૮૩ની સાલ હશે, તે વખતે પ. પૂ. આ. નંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજે પાટણ-દોશીવટમાં શાસનસમ્રાટના સાંનિધ્યમાં જાહેર વ્યાખ્યાન

આપેલ. આ વ્યાખ્યાનમાં શાસન પ્રત્યેનો અવિહત રાગ અને ગુરુમહારાજની છવછાયાનું પ્રથમ દર્શન મને થયું. તે વખતે મારી વય અઠાર વર્ષની-મારા અભ્યાસકાળની હતી.

આ પછી તો શાસનમાં અનેક પ્રસંગો આવ્યા આ બધા પ્રસંગોમાં આ ગ્રંથના પ્રવચનકાર ગુર્વાજ્ઞાને શિરસાવંધ કરી તેમની છાયામાં અંતર્ધાન રહ્યાં છે.

૫. પૂ. આચાર્ય શ્રી નંદનસૂરિ મહારાજમાં વ્યવહારદક્ષતા, નિરંકારવૃત્તિ, ઊર્ધ્વગામી દષ્ટિ, શાસન-રાગ, દૂરદેશીપણું અને એકતાના વિશિષ્ટ ગુણો છે. શાસનસમ્રાટના પદ્મધર આઠેઆઠ આચાર્યો હોવા છતાં આખા સમુદાયનું એકસૂત્રીપણું જારી રાખવું તે તેમની વ્યવહારદક્ષતાને આભારી છે. નાનામાં નાના સાધુ અને ગમે તે ગામના સંઘનો નાનામાં નાનો માણસ પોતાની વાત તેમની આગળ રજુ કરી શકે છે, અને ગમે તેટલા કાર્યમાં રોકાયા હોવા છતાં તેને સંતોષકારક જવાબ આપી ઉપકારક બની શકે છે. કોઈપણ કાર્ય કરતાં પહેલાં પરિણામનો વિચાર કરી નિર્ણય કરવાની તેમની શક્તિ અબ્બેડ છે. મારા તારાના વિચારોને ગૌણ કરી શાસનની

હિતદષ્ટિ હમેશાં તેમણે સન્મુખ રાખી છે. માનાપમાનને ગૌણ કરી ઐક્ય ન તૂટે તેમાં તેમણે સદા લક્ષ્ય રાખ્યું છે. કેટલાય પ્રસંગો આ દરેક બાબતના સાક્ષી છે.

કોઈ દિવસ તેમણે પોતાની જાતને સર્વોપરિ ગણી નથી. નાનામાં નાના માણસના વિચારને તોળી જોયો છે અને તે વ્યાજબી લાગ્યો તો તે સ્વીકારવામાં જરા પણ આનાકાની કરી નથી. શાસનના ઉપયોગી અંગને કોઈ દિવસ ઉવેખ્યું નથી. તેમ જ કોઈની ધાકધમકી કે આડાઈને શરણે થવાનું તેમના સ્વભાવમાં નથી. સામા માણસને પારખવાની તેમનામાં અજોડ શક્તિ છે. શાસનના આજે ડોળાતા કોઈ પણ પ્રશ્નમાં તટસ્થ નિરાકરણનું સ્થાન શાસનના મોવડી તરીકે તેઓ રહ્યા છે. તેમની નાદુરસ્ત તબિયત છતાં ગમે તે સંપ્રદાય, ગચ્છ કે સમુદાય તરફથી ધાર્મિક મુહૂર્ત માટે પૂછવામાં આવે તો તે પરિશ્રમ વેઠીને પણ આપે છે.

છેલ્લાં વીસ વર્ષથી તો પ. પૂ. આચાર્યદેવ વિજય-નંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજનો મને નિકટ પરિચય છે.

શાસનસમ્રાટના દિવંગત થયા પછી ૨૦૧૩-૨૦૧૪ની સાલમાં સંવચ્છરીનો પ્રશ્ન, ખીજું સાધુ-સંમેલન, શ્રાવકસંમેલન, કેન્દ્રસ્તુ અધિવેશન, અને ૨૫મી વીર નિર્વાણ શતાબ્દી મહોત્સવ જેવા ઘણાં વિવાદાસ્પદ પ્રસંગો સંઘમાં આવ્યા છે; અને આ બધા પ્રસંગોમાં પ. પૂ. આચાર્ય વિજયનંદન સૂરીશ્વરજી મહારાજે સક્રિયપણે ભાગ લીધો છે.

વિ. સં. ૨૦૧૩માં ચંડાંશુચંદ્ર પંચાંગમાં ભા. શુ. ૫નો ક્ષય હતો. ગુરુમહારાજે સં. ૧૯૫૨, ૧૯૬૧, ૧૯૮૯, ૨૦૦૪માં ભા. શુ. ૫ના ક્ષયે અન્ય પંચાંગના આધારે ભા. શુ. છઠ્ઠોનો ક્ષય કરી સંવચ્છરી આરાધી હતી. પૂ. ગુરુદેવે આચરેલી તે શુદ્ધ પ્રણાલિકા સં. ૨૦૧૩-૧૪માં પણ અખંડ રહે તેવી પૂરી અંતરની ઉમેદ છતાંય, શ્રીસંઘમાં એક તિથિ પક્ષમાં એકય અખંડ રહેતું હોઈ, અને ભારતભરના શ્રીસંઘોના અગ્રણીઓ તથા ખાસ કરીને ગોડીજી શ્રી દેવસૂરતપાગચ્છ સંઘની આગ્રહપૂર્ણ વિશ્વમિ હોઈ, લાલાલાલનો ખૂબ દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરીને તેઓશ્રીએ તે સમયને માટે અતીવ સમુચિત અને હિતાવહ નિર્ણય લીધો. (જે કે, આ નિર્ણયથી

પણ પૂ. શાસનસમ્રાટના સ્વીકારેલા અને આચરેલા સિદ્ધાંતનો ભંગ નહોતો જ થતો, ઉદ્દતું એમના સિદ્ધાંતનું અણીશુદ્ધ પાલન જ થતું હતું.) આ નિર્ણયને ફળવાન બનાવવા પ. પૂ. આચાર્ય ઉદયસૂરીશ્વરજી મ. સાથે વિચાર વિનિમય કરી, એકતા સાધી, પોતાના સમુદાયના લખ્ધપ્રતિષ્ઠિત આચાર્યો પૂ. વિજ્ઞાન-સૂરીશ્વરજી મ., પૂ. અમૃતસૂરીશ્વરજી મ., પૂ. લાવણ્યસૂરીશ્વરજી મ. વગેરેને સહમત કરવામાં તેમણે ખૂબ જ કુનેહથી કામ લઈને ખારપર્વની અખંડિતતા માનનાર વર્ગનું એકયપણું જાળવી રાખ્યું.

બીજા સાધુસંમેલનમાં તેમની લાવના હતી કે કોઈપણ રીતે શાસનમાં ખૂબ ગવાયેલો, શાસનને પરેશાન કરનાર આ તિથિચર્યાનો પ્રશ્ન પતી જશે. તે માટે તેમણે સર્વસંમત થાય તેવો એક પટ્ટક પણ તૈયાર કર્યો. પણ ભવિતવ્યતા જુદી હોવાથી તે પ્રશ્ન ન પડ્યો. પણ ખાર પર્વતિથિની અખંડિતતા માનનાર વર્ગમાં તિથિ સંબંધી થોડી થોડી ભિન્ન માન્યતા હતી, તેને એક સૂત્રમાં ગોઠવવાનું તો તેઓ કરી શક્યા જ.

શ્રાવક સંમેલન, કોન્ફરન્સનું અધિવેશન અને રપમી નિર્વાણ શતાબ્દીમાં તેમનું આધિપત્ય 'જેતું

દુર્વાદિવૃદ્ધં જિનસમયવિદઃ કિં ન સર્વે સહાયાઃ' એ પદને લક્ષ્યમાં રાખીને રહ્યું છે.

આપણું સદ્ભાગ્ય છે કે ગુરુપરંપરાના ઉત્તમ વારસાને સાચવનાર, વિદ્વાન, દીર્ઘદૃષ્ટા, નીડર, શાસનના દઢ રાગવાળા આચાર્ય આપણે ત્યાં છે. આપણે ઈચ્છીએ કે તેમના શેષ જીવનમાં વર્તમાનમાં જે કોઈ વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નો જૈનશાસનની અવહેલના કરી રહ્યા છે તે પ્રશ્નોત્તર યોગ્ય સમાધાન થાય. મને ખાતરી છે કે નિખાલસવૃત્તિ રાખી, શાસનની દાઝ હેઠે ધરી આનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો અશક્ય લાગતું નથી.

ધંધામાં વ્યસ્ત અને લેખનનો વ્યવસાય છૂટી ગયો છે, એમ છતાં મને પૂ. મુનિ શ્રી શીલચંદ્રવિજયજી મહારાજે પ્રસ્તાવનાના બહાના તળે શાસનના સર્વજ્યેષ્ઠ પુરુષના ગુણાનુવાદ કરવાનો પ્રસંગ આપી ઉપકૃત કર્યો છે.

૪, સિદ્ધાર્થ સોસાયટી,
પાલડી,
અમદાવાદ-૭.

૫. મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધી

નોંધ :

પાલિતાણા ગિરિરાજ પર બંધાયેલા નૂતન જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા કરાવવા માટે પ. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મ. શ્રી પધારી રહ્યાં હતાં. તેઓશ્રી માગશર વદિ ૧૩ના રોજ ધંધુકા મુકામે પધાર્યા, ત્યારે હું ત્યાં ગયેલો અને આ પ્રસ્તાવના તેઓશ્રીને વાંચી સંભળાવી. એ સાંજળીને તેઓશ્રીને સંતોષ થયો.

એ વખતે કદપના પણ ક્યાંથી હોય કે આજે એમનાં છેલ્લાં દર્શન જ હશે !

પણ ભવિતવ્યતા અન્યથા નથી કરાતી. આના ખીજે જ દિવસે-માગશર વદિ ચૌદશે તેઓશ્રી તગડી મુકામે અચાનક સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

તેઓશ્રીના પુણ્યાત્માને અનંત વંદન હો.

લિ. પં. મફતલાલ ઝવેરચંદ

પરમપ્રભાવક સંઘનાયક

સાધુતા જ્યારે વેશના મહિમાના સીમાડા ઓળંગીને વિચાર, વર્તન અને વાણી સાથે એકરૂપ બને છે, ત્યારે એ જીવનસ્પર્શી બનીને માનવીને કોઈક અનોખા સુખ અને આનંદનો અધિકારી બનાવે છે. આ સુખ અને આનંદ અંતરની ગુણવિભૂતિ અને ગુણગ્રાહક વૃત્તિમાંથી પ્રગટ થતાં હોવાથી એને બાહ્ય સામગ્રી કે આડંબરી આળપંપાળનું દાસપણું નથી વેઠવું પડતું. જીવનસાધના આગળ વધતાં આ સ્થિતિ જ સાધકને એક બાજુ સચ્ચિદાનંદમય દશા તરફ દોરી જાય છે અને બીજી બાજુ વિશ્વવાત્સલ્યના રાહનો યાત્રિક બનાવે છે. સમગ્ર વિશ્વને પોતાનું મિત્ર કે કુટુંબ બનાવવાના ઉદ્દાત્ત અને સર્વમંગલકારી ધ્યેયને વરેલી સાધના એ જ સાચી સાધુતાને પામવાનો રાહ છે. અને એ રાહના પુણ્યયાત્રિક બનવા માટે ભગવાન તીર્થંકરે સમભાવલક્ષી અહિંસા, સંયમ અને તપની કેડીઓ ખતાવી છે.

પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનંદન-સૂરિજી મહારાજ ભગવાન તીર્થંકરે ઉદ્દ્યોધેલ મોક્ષ-

માર્ગના આવા જ એક પુણ્યપ્રવાસી અને શ્રમણશ્રેષ્ઠ સંઘનાયક છે. સમતાલરી સાધુતાની સાધનાની આભા તેઓના સમય જીવન અને વ્યવહાર ઉપર, ચંદ્રની શીતળ-સુંદર ચાંદનીની જેમ, વિસ્તરેલી જોવા મળે છે; અને તેથી એમના પરિચયમાં આવનાર કોઈને પણ, એમનામાં પ્રગટ થયેલી સહિષ્ણુતા, વત્સલતા, કરુણા, સ્વસ્થતા, કલ્યાણવૃત્તિ વગેરે ગુણોની વિભૂતિનાં સહજપણે આહ્લાદકારી દર્શન થાય છે.

પૂજ્યપાદ સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયનેમિ-સૂરિશ્વરજી મહારાજ વિક્રમની વીસમી સદીના જૈન શાસનના મહાન પ્રભાવક આચાર્ય થઈ ગયા. તેઓનું વ્યક્તિત્વ અસાધારણ તેજસ્વી હતું; અને અતિવિરલ કહી શકાય એવો આંતર અને બાહ્ય પ્રભાવ અને પ્રતાપ એમની આસપાસ જાણે સદાકાળ રેલાયા જ કરતો હતો. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યાના તેજના તો જાણે તેઓ સાક્ષાત્ અવતાર જ હતા. તેઓ જ્યાં પણ ખિરાજતા હોય ત્યાં ધર્મશાસનની પ્રભાવનાનું અને ધર્મના રક્ષણ તથા પોષણનું કોઈ ને કોઈ નાનું-મોટું કામ ચાલતું જ રહેતું હતું અને ભાવિક જનો એમાં ઉદ્ભાસથી લાગ લેતા જ રહેતા હતા; એ

સૂરીશ્વરના રોમ રોમમાં શાસનની રક્ષા અને પ્રભાવના
 કરવાની તમન્ના વહ્યા જ કરતી હતી. તેથી જ
 શ્રીસંઘે તેઓને “શાસનસમ્રાટ” જેવું આદર-ભક્તિનું
 સૂચક મહાન ખિરુદ્ધ અર્પણ કરીને એમના પ્રત્યે
 પોતાની કૃતજ્ઞતાની ઊંડી લાગણી દર્શાવી હતી.
 ચારિત્રની આરાધનામાં સતત જાગૃત રહેવાની સાથે
 સાથે જ્ઞાનસાધના માટે પણ અસાધારણ પુરુષાર્થ કરીને
 તેઓએ, શાસ્ત્રપારગામીપણું પ્રાપ્ત કરવાની સાથે,
 એક ઉત્તમ આદર્શ ઊભો કર્યો હતો. અને જ્ઞાન-
 ચારિત્રની સાધનાના જે માર્ગે તેઓએ પોતાના
 જીવનને અમૃતમય બનાવ્યું હતું, તે માર્ગે પોતાની
 સંયમયાત્રાને આગળ વધારવામાં પોતાના શિષ્ય-
 પ્રશિષ્યોનો વિશાળ સમુદાય જરાય પાછળ ન રહે
 કે લેશ પણ પ્રમાદ ન સેવે એ માટે તેઓએ દાખવેલ
 ચીવટ, જાગૃતિ અને અનુશાસનની વૃત્તિ દાખલારૂપ
 બની રહે એવી હતી. તેમાંય આચાર્યપ્રવર શ્રી
 વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજની પોતાના અંતે-
 વાસીઓને નિયંત્રણમાં રાખવાની ધાકને તો આજે
 પણ લોકો સંભારે છે. તેઓ જેમ એક બાજુ પોતાના
 અંતેવાસીઓ ઉપર વાત્સલ્યનો અભિષેક કરી જાણતા
 હતા, તેમ બીજી બાજુ, શ્રીસંઘ અને સમુદાયના

હિતમાં જરૂરી લાગતું ત્યારે, શિસ્તની મર્યાદાનો લંગ કરતા પોતાના શિષ્યો-પ્રશિષ્યોને કઠોર શિક્ષા કરતાં પણ ન ખમચાતા. સાધુ બનનારે સાધુજીવનના આચારોનું અખંડપણે પાલન કરવું જ ઘટે-એ બાબતમાં તેઓ પૂરેપૂરે આગ્રહ રાખતા હતા. એક ગુરુ તરીકેની આવી જવાબદારીને સાચવી બાણવાને કારણે જ તેઓ બુઢા બુઢા વિષયોના નિષ્ણાત જ્ઞાતા અને શીલ-પ્રજ્ઞાની સમાન સાધનાથી શોભતા શિષ્ય-પ્રશિષ્યોનું એક મોટું જૂથ શાસનને ભેટ આપી શક્યા હતા.

શાસનસમ્રાટના શિષ્યો-પ્રશિષ્યોના આ સમૂહમાં ઉદય-નંદનની ગુરુ-શિષ્યની બેલડીનું નામ અને કામ તો બાણે કહેવતરૂપ બની ગયું હતું. શાસનસમ્રાટના પ્રથમ પંક્તિના શિષ્યોમાં પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજનું સ્થાન અનોખું અને આગળ પડતું હતું. ધર્મશાસ્ત્રો, જ્યોતિષવિદ્યા તથા શિલ્પશાસ્ત્રના તો તેઓ અધિકૃત વિદ્વાન હતા; છતાં એમને ન તો પોતાના સ્થાનનું લેશ પણ અભિમાન હતું કે ન તો પોતાના જ્ઞાનનું રજમાત્ર ગુમાન હતું. તેઓ તો પોતાની જીવન-સાધનામાં

જાણે પોતાની જાતને અને પોતાના સર્વસ્વને શૂન્યમાં મેળવી દેવા માંગતા હોય એમ, આદર્શ શ્રમણને શોભે એવું, જળકમળની જેમ, સાવ અલિપ્ત અને મોહમુક્ત જીવન જીવવાનો જ અર્થ પુરુષાર્થ કરતા રહેતા હતા. અને તેઓની ગુરુભક્તિનું તો કહેવું જ શું? પોતાના ગુરુદેવ ઉપરનાં તેઓનાં અનુરાગ અને ભક્તિ તો ગુરુ ગૌતમસ્વામીની પોતાના ગુરુ પરમાત્મા મહાવીરદેવ ઉપરની ભક્તિનું સ્મરણ કરાવે એવાં અવિહત અને ઉત્કટ હતાં-ગુરુની ભક્તિ અને ગુરુની આજ્ઞા આચાર્ય શ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજને પોતાના જીવન અને સર્વસ્વ કરતાં પણ અધિક પ્રિય હતી. સમતાના સરોવર સમા અને સાવ ઓછાબોલ એ આચાર્યપ્રવરના સત્સંગનો લાભ મળવો એ જીવનનું એક જીવનપ્રદ પાથેય બની જતો.

આચાર્ય શ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મધર તે આચાર્ય શ્રી વિજયનંદનસૂરિજી મહારાજ. પોતાના દાદાગુરુના કડક અનુશાસનમાં રહીને આચાર્યશ્રી વિજયનંદનસૂરિજીએ, જ્ઞાન અને ચારિત્રની વિમળ આરાધના કરવાના બળે, શાસનસેવા માટેની જે શક્તિ મેળવી અને જે તત્પરતા કેળવી એ જૈન

શાસનને માટે આ સદીમાં મોટી શક્તિ અને મોટા આધારરૂપ બની ગઈ છે; અને એ શક્તિએ અનેક આંતર તેમ જ બાહ્ય આપત્તિઓની સામે, પ્રભુના શાસનની રક્ષા કરવા સાથે, ધર્મશાસનનો નેજો ઊડતો રાખવાનું 'પુણ્યકાર્ય' કર્યું છે, એ વાતની સાક્ષી આપણી નજર સામેનો ઇતિહાસ પણ પૂરી શકે એમ છે. જૈન સંઘની આ સદીની કેટલી બધી ઘટનાઓ સાથે આ આચાર્યશ્રીનું નામ સંકળાયેલું છે !

પણ આવી ધર્મપ્રીતિ, શાસનલક્ષિત અને પ્રભાવ-શીલતાનું વરદાન, વગર પ્રયત્ને, કે આછા પાતળા પ્રયત્ને; રાતોરાત મળી જાય છે, એમ રખે કોઈ માની બેસે ! એ માટે તો આ જન્મની, તેમ જ, ક્યારેક તો જન્મ-જન્મમાંતરની અખંડ જીવનસાધનાની પણ જરૂર પડે છે. આવી સાધનાનો પરિપાક થાય છે ત્યારે શાસનપ્રભાવનાની લાવના અને શક્તિ, શતદળ કમળની જેમ, વિકસવા માંડે છે; અને એવા જીવન-સાધક મહાપુરુષના પગલે પગલે ધર્મકરણીની સરવાણીઓ વહેવા લાગે છે.

પંદર-સોળ વર્ષની પાંગરતી વયે સંસારવ્યવહારનો ત્યાગ કરી તીર્થંકર પરમાત્મા, દાદાગુરુશ્રી

તથા ગુરુદેવને ચરણે સર્વભાવે સમર્પિત થયેલા મુનિ શ્રી નંદનવિજયજીએ પોતાની જીવનસાધનાની યાત્રા એવી એકાગ્રતાથી આગળ વધારી કે જેથી તેઓનું જીવન એક બાજુ નિષ્કાલરી ધર્મક્રિયાઓથી સુરભિત બન્યું અને બીજી બાજુ સ્વ-પર શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી આલોકિત બન્યું. અને જ્ઞાન-ક્રિયાની આ સાધનાની વચ્ચે પોતાના ગુરુવર્ચ તથા દાદાગુરુની ભક્તિની જ્યોત તો અખંડપણે જળહળતી જ રહી. ઉપરાંત, અન્ય સાધુ-મુનિરાજેનાં વિનય-વૈયાવચ્ચ કરવાનો અવસર પણ તેઓ ન ચૂકતા.

આ પ્રમાણે સ્વપુરુષાર્થથી જાગી ઊઠેલ આંતરિક શક્તિમાં પોતાના ગુરુશ્રી તથા દાદાગુરુ શાસન-સમ્રાટ સૂરિવરની અસીમ કૃપા અને શુભેચ્છાનું બળ ઉમેરાયું. પરિણામે મુનિ શ્રી નંદનવિજયજીનો ઝડપી અને બહુમુખી એવો વિકાસ થયો કે માત્ર અઠ્ઠાવીસ વર્ષની નાની અને નવયુવાન વયે એમને આચાર્યપદની જવાબદારી સોંપીને એમના આંતરિક બળ અને તેજનું શ્રીસંઘ દ્વારા બહુમાન કરવામાં આવ્યું. શાસનસમ્રાટ સૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા આચાર્ય શ્રી વિજયનંદનસૂરિજી મહારાજના

પરિચયમાં આવનાર સૌકેઈ જાણે છે કે આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજને પોતાના આ પ્રશિષ્ય ઉપર કેટલાં હેતુ અને વિશ્વાસ હતાં ! અરે, આટલું જ શા માટે, આચાર્ય શ્રી વિજયનંદન-સૂરિજીએ તો પોતાના મહાન પ્રતાપી દાદાગુરુશ્રીનું વડાવજીર તરીકેનું મોટું જવાબદારીનું પદ મેળવી અને શોભાવી જાણ્યું હતું—નંદન તો જાણે પોતાના દાદાગુરુશ્રીના રોમરોમમાં વસી ગયા હતા ! પોતાની નિઃસ્વાર્થ અને નિર્મળ ભક્તિ અને ગુરુવર્યની અસીમ કૃપાનું જ આ સુપરિણામ છે. અને એનાં મીઠાં ફળ જૈન શાસનને ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં મળતાં રહ્યાં છે. ઉંમરના વધવા સાથે કાયાની શક્તિ ઘટતી રહે એ તો સ્વાભાવિક છે; પણ આચાર્ય શ્રી વિજયનંદનસૂરિજીની શાસનદાઝ, કાર્યસૂઝ અને વ્યવસ્થા-શક્તિને ઉંમરના ઘસારા પહોંચ્યા નથી એની સાક્ષી, એમની આસપાસ મધપૂડાની જેમ ગુંજતી અનેક પ્રવૃત્તિઓ આપે છે.

ધીર-ગંભીર છતાં પ્રસન્ન એમની પ્રકૃતિ છે. એમણે કાઠી આપેલાં ધર્મકાર્યોના મુહુર્તો એમના અંતરમાં રહેતી કલ્યાણબુદ્ધિ અને શુભ નિષ્ઠાથી વિશેષ

મંગલકારી બની જાય છે. તેથી તન અને મનને થકવી નાખે એટલા વ્યાપક પ્રમાણમાં જૈન સંઘના જુદા જુદા ગરુદો અને ફિરકાઓની વ્યક્તિઓ એમની પાસે મુહુર્ત કાઢી આપવાની માગણી કરે છે. અને, એક ભાવનાશીલ સંઘનાયકને શોભે એ રીતે, તેઓ આવી માગણીને પૂરેપૂરો ન્યાય પણ આપે છે.

જવાબદારીભર્યા સંઘનાયક પદને ચરિતાર્થ કરી શકે એવા શાણપણ, ધીરજ, ઠરેલપણ, સમયગતા, દીર્ઘદષ્ટિ, સમયસૂચકતા, વિચક્ષણપણ, પારગામી વિદ્વત્તા, પ્રવચનનિપુણતા, અદ્ભુત ઇચ્છાશક્તિ, વ્યવહાર કુશળતા, દૃઢમનોબળ વગેરે અનેક ગુણો અને શક્તિઓથી તેઓશ્રીનું જીવન સમૃદ્ધ બનેલું છે; અને તેથી જ શાસન ઉપર આવી પડતી આંતરિક તથા બાહ્ય કટોકટીને વખતે તેઓ સ્પષ્ટ અને પરિણામગામી માર્ગદર્શન આપીને શ્રીસંઘની રક્ષાના ચશના ભાગી બની શકે છે.

શીળી અને પ્રશાંત એમની તાકાત છે. અને જે કંઈ કરવું હોય તે, વધુ બોલ્યા-ચાલ્યા વગર કે કોઈ પણ જાતનો આડંબર રચ્યા વગર, ચૂપચાપ કરી બતાવવાનો એમનો સ્વભાવ છે. જે કંઈ નિર્ણય કરવો હોય તે, જરાય ઉતાવળ કર્યા વગર, પૂરેપૂરો વિચાર

કરીને તેઓ કરે છે; અને એકવાર અમુક નિર્ણય કરી લીધા પછી, ગમે તેવા ઝંઝાવાતની સામે પણ અડોલ ખડા રહેવાનું એમનું ખમીર છે. વળી, વિવેક-શીલતાની મર્યાદાને લોખ્યા વગર નિર્ભયતા અને સ્પષ્ટ-વાદિતાને પોતાના જીવન સાથે વણી લેવાની એમની કળા અદ્ભુત છે. અને જેઓ તેઓને પરાયા માનતા હોય એમને પણ પોતાના ખનાવી દે એવી કડુણાલરી હેતની સરવાણી એમના અંતરમાં નિરંતર વહેતી રહે છે—અહિંસા, સંયમ અને તપોમય સમભાવની સાધનાનો જ આ પ્રતાપ છે.

આ ગ્રંથના પ્રવચનકાર આચાર્ય શ્રી અનેક ગુણો અને અનેક શક્તિઓથી શોભતા આવા મહાન સંઘ નાયક છે. એમની ધર્મવાણીની આ પ્રસાદીને અંતરમાં ઝીલવાનો પ્રયાસ કરીએ અને એમના સંઘનાયક-પદનો લાભ જૈન શાસનને અને દેશને લાંબા સમય સુધી મળતો રહે એવી પ્રાર્થના કરીએ.

૬, અમૂલ સોસાયટી;

અમદાવાદ-૭.

તા. ૨૧-૧૨-૭૫, રવિવાર.

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

પ્રશસ્તિ અને શ્રદ્ધાંજલિ

આ પ્રશસ્તિ લખાઈ ત્યારે કોને ખબર હતી કે એ શ્રદ્ધાંજલિ બનવાની છે ! આ નોંધ લખી તે પછી દસ જ દિવસે, તા. ૩૧-૧૨-૭૫ની સાંજે, ધંધુકા પાસેના તગડી ગામે, આચાર્ય મહારાજનો સ્વર્ગવાસ થયો ! તેઓ ગિરિરાજ શ્રી શત્રુંજય ઉપર થનાર પ્રતિષ્ઠા માટે જ પાલીતાણા જઈ રહ્યા હતા; અને એ મહોત્સવના ભાવોલ્લાસમાં જ તેઓ મહાયાત્રાએ સંચરી ગયા ! આપણે ધારીએ છીએ શું અને કુદરત સજે છે શું ! કુદરતને કોણ પામી શક્યું છે.

તા. ૧૭-૩-૭૬

ર. દી. દેસાઈ

અનુક્રમ

પ્રકાશકીય નિવેદન

સદ્ભાવનું સરોવર

સમર્પણ

પ્રસ્તાવના

પં. મહત્લાલ ઝવેરચંદ ગાંધી

પરમપ્રભાવક સંઘનાયક

શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

શુદ્ધિપત્રક

અનુક્રમ

નંદિ એટલે આનંદ

૧૬

મૈં કીનો સહી પ્રવચનપદ્યું રાગ

૩૨

પરાધીનતા : પરમદુઃખ

૪૭

રે તૃષ્ણા ! હવે તો છોડ

૬૧

મિથિલા બળે એમાં મારે શું ?

૭૬

સ્વાધીનતા : પરમસુખ

૮૯

ના રે પ્રભુ ! નહિ માનું અવરની આણ

૧૦૧

સર્જન અને દુર્જનનો તફાવત

૧૧૨

મહાશ્રાવક

૧૨૫

પ્રથમ જ્ઞાન પછી દયા

૧૩૮

તત્ત્વ-અતત્ત્વનો નિર્ણય

૧૫૬

કર્મબંધના ચાર કારણો

૧૭૩

જ્ઞાનક્રિયાબ્યાં મોક્ષ :

૧૯૦

સાચી એક માયારે, જિન અણુગારની

૨૦૫

મહા-દેવ	૨૨૨
કહો, કૈસી ખીતી ?	૨૪૦
પ્રસન્નચંદ્ર ! પ્રણમું તુમારા પાય	૨૫૭
શેષ...	૨૬૦
પરિશેષ-૧, પૂ. આ. લ.ના વ્યા.માંથી ઉદ્ધૃત વચનામૃતો	૨૭૨
પરિશેષ-૨, ગહુંલીઓ	૨૭૭
પરિશેષ-૩, લ. મહાવીરની રપમી નિર્વાણસતાબ્દી પ્રસંગે આપેલાં બે પ્રવચનો	૨૮૮

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ નં.	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૪	૮	શુક્લપાક્ષિક	શુક્લપાક્ષિક
૪	૧૧	"	"
૬	શીર્ષક	નંદિસૂત્રનાં	નંદિસૂત્રનાં
૭	"	નંદ	નંદિ
૭	૧૫	વાચનાકાર	વાચનાકાર
૨૩	૩	કપવો	કરવો
૩૧	૬	ગ્રમ્તાનાં	ગ્રસ્તાનાં
૩૮	૮	સમ્યગ્દૃષ્ટિ	સમ્યગ્દૃષ્ટિ
૩૮	૯	"	"
૩૯	૧	કરો	કરી
૪૦	૧૯	સમ્યગ્દૃષ્ટિ	સમ્યગ્દૃષ્ટિ
૫૭	૪	ધર્મતિવો	ધર્મતવો
૬૦	૧૪	મહાન	મહાન
૬૨	૧૪	સન્તાષવાન્	સન્તોષવાન્
૬૨	૧૬	સ્પૃહા	સ્પૃહા
૬૪	શીર્ષક	નંદિસૂત્રનાં	નંદિસૂત્રનાં
૬૪	૫	હોય છે.	હોય છે,
૭૦	૧૧	જી ને	જીવને

પૃષ્ઠ નં.	પાંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૭૧	૨૦	શરોરેણ	શરીરેણ
૭૨	૧૯	પ્રણયગર્ભગિરશ્ચ	પ્રણયગર્ભગિરશ્ચ
૮૫	૨૧	શ્રાતા	શ્રોતા
૮૯	૧૩	જાનામહે	જાનીમહે
૧૧૬	૨૨	અને	આને
૧૪૬	૧	સગથી	રાગથી
૧૫૧	૪	કર	કૂર
૧૫૯	૧૪	શ્ચિત્તસ્ય	શ્ચિત્તસ્ય
૧૬૫	શીર્ષક	કર્મબંધના	કર્મબંધના
૧૭૧	૧૮	કર્મે	કર્મે
૧૮૨	૧	નવાગમં	નૈવાગમં
૧૯૧	શીર્ષક	જિન અણુગાર રે	જિન અણુગારની
૧૯૫	,,	માયા જિનરે	માયા રે જિન
૨૫૧	૩	વાણિકનો	વણિકનો
૨૫૨	૧૬	હા પડી-	હા પાડી.
૨૫૩	૯	છેળે	છેળે
૨૭૧	૧૯	૭૫	૭૦

॥ नमो नमः श्रो गुरु नेमिसूरये ॥
श्रीनंदिसूत्रनां प्रवचने।

જયહ જગજીવજોની-વિયાળઓ જગગુરુ જગાણંદો ।
જગણાહો જગબંધૂ, જયહ જગપ્પિયામહો ભયવં ॥ ૧ ॥

જયહ સુયાણં પમ્ભવો, તિત્થયરાણમપચ્છિમો જયહ ।
જયહ ગુરુ લોગાણં, જયહ મહપ્પા મહાવીરો ॥ ૨ ॥

આ શ્રી નંદિસૂત્રનું પ્રથમ મંગલાચરણ છે. પહેલી ગાથામાં દરેક, અનાદિ અનંત કાળના, તીર્થંકર પરમાત્મા-ઓને નમસ્કાર કરેલ છે. અને બીજી ગાથામાં વર્તમાન તીર્થંપતિ લગવાન મહાવીર મહારાજને નમસ્કાર છે.

નંદિસૂત્રમાં બે શબ્દો છે : નંદિ અને સૂત્ર.

પરમાત્માએ કહેલાં આગમો, જેમાં લોકાલોકના સમગ્ર પદાર્થો કહેલા છે, અને જેમાં અનેક જાતના અર્થો ગૂંથાયેલા છે, આવી જે વાક્યરચના-આવે જે ગ્રંથ-તેને સૂત્ર કહેવાય.

આનું નામ નંદિસૂત્ર છે. નંદિ એટલે સમૃદ્ધિ. નન્દનં નન્દિ: 'હુનદુ સમૃદ્ધૌ' નામના વ્યાકરણના ધાતુનો બનેલો.

આ શબ્દ છે. ‘દરેક જાતની સમૃદ્ધિ થવી’ એનું નામ નંદિ. સમૃદ્ધિથી જેમ જીવને આનંદ-હર્ષ થાય છે, તેમ જે સૂત્રના શ્રવાણથી જીવને આનંદ તથા હર્ષ થાય અને વધે, તેનું નામ નંદિસૂત્ર.

આવું આ નંદિસૂત્ર આજે અમારે તમારી સમક્ષ વાંચવાનો, અને તમારે સાંભળવાનો અવસર આવ્યો છે. મહાન પુણ્યનો યોગ હોય ત્યારે જ આ સાંભળવા મળે.

શુદ્ધપાક્ષિક શ્રાવક કેને કહેવાય ? એનું સ્વરૂપ શું ? તો જેને અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત્તથી વધુ સંસાર નથી તે શુદ્ધપાક્ષિક શ્રાવક કહેવાય. ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ શુદ્ધપાક્ષિક શ્રાવકનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું છે કે :

“પરલોચહિયં સમ્મં, જો જિણવયણં સુણેહ ચ્વચ્ચત્તો ।

અદ્વિતિવ્વકમ્મવિગમા, સુક્કો સો સાવગો एत्थ ॥”

પરલોકમાં એકાંત હિતકારી એવું જે જિનેશ્વરનું વચન-આગમ છે, તેને જે આત્મા સાંભળે તે શુદ્ધપાક્ષિક કહેવાય.

પરમાત્માનું વચન અહિતકારી છે જ નહિ, પણ હિતકારી જ છે. છતાં અહીંયા ‘હિતકારી’ વિશેષણ આપ્યું છે. કારણ કે હંમેશા વિશેષણ બે કારણે અપાય છે. સંભવ-વ્યભિચારાભ્યાં, સ્યાદ્ વિશેષણમર્થવત્ ’ કોઈ વસ્તુમાં તેનું સ્વરૂપ જણાવવું હોય તો વિશેષણ અપાય છે. અને એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુનો વ્યવચ્છેદ કરવો હોય, એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુને જુદી પાડવી હોય, તો પણ વિશેષણ અપાય છે.

જેમ આપણને લીલો ઘડો જોઈતો હોય, અને આપણે કહીએ કે ‘ઘડો લાવ.’ તો ગમે તે ઘડો લાવશે. લાલ લાવશે. પીળોય લાવશે, ને લીલો પણ લાવશે; પણ લીલો ઘડો જ નહિ લાવે. એટલે જો લીલો ઘડો જ જોઈતો હોય, તો ‘નીલ’ ઘટ’આનય’ લીલો ઘડો લાવ, એમ કહેવું જ પડશે, ‘ઘડા’ ને ‘લીલો’ વિશેષણ લગાડવું જ પડશે. એમ નહિ કહીએ તો ઇચ્છિત વસ્તુ નહિ આવે. અહીં એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુની વ્યાવૃત્તિ કરવા માટે વિશેષણ અપાયું છે.

એવી રીતે વસ્તુમાં વસ્તુના સ્વરૂપનો સંભવ જણાવવા માટે પણ વિશેષણ આપવું જરૂરી છે. શાસ્ત્રમાં જ્યાં પરમાણુનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, ત્યાં કહ્યું છે કે—પરમાણુ-પ્રદેશ:—પરમાણુ પ્રદેશ વિનાનો છે.

સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જે પુદ્ગલ, જેના જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ બે ભાગ—બે કટકા ન થાય, તેનું નામ પ્રદેશ. પરમાણુના પણ બે ભાગ ન થઈ શકે; તે તો પરમ—આણુ સ્વરૂપ છે. છતાં તેનું વિશેષણ ‘અપ્રદેશ’ એવું મૂક્યું, તે શા માટે? પરમાણુ કાંઈ ‘સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ’ એમ બે જાતના નથી. ત્યારે ત્યાં કહે છે કે—તે પરમાણુનું સ્વરૂપ જણાવવા માટે જ વિશેષણ અપાયું છે, ‘અવિદિતસ્વભાવસ્ય ભાવસ્ય સ્વભાવા-‘વિર્ભાવનાર્થ અપિ વિશેષણ’—જેનું સ્વરૂપ નથી જાણ્યું, તેનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પણ વિશેષણ અપાયું છે. તેમ અહીં પણ જિનેશ્વર પરમાત્માનું વચન અહિતકારી છે જ નહિ,

તો પણ અહીં ‘એકાંત હિતકારી’ એવું જે વિશેષણ આપ્યું છે, તે જિનવચનનું સ્વરૂપ જણાવવા માટે જ છે.

જિનેશ્વર પરમાત્માનું વચન એકાંત હિતકારી છે. કારણ કે-એમને રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાનરૂપ અસત્યનાં કારણો નથી. આવું વચન જે આત્મા આનંદથી અને ઉપયોગમાં રહીને સાંભળે, પણ ભંધમાં કે વિકથામાં નહિ, - નિદાવિક્કહારહિઓ !’ વળી, જે બે હાથ જોડીને-અંજલિ કરીને-સાંભળે, તેને શુદ્ધલપાક્ષિક શ્રાવક કહેવાય. આવા જીવનો અદ્યતમ સંસાર જ બાકી સમજવો. કારણ કે-કર્મના ગાઢ થર ઓછાં થાય, અતિતીવ્ર કર્મ ચાલ્યું જાય, ત્યારે જ પરમાત્માના વચનના શ્રવણની ઇચ્છા અને તે માટે અહીં આવવાની લાવના થાય. અને ત્યારે જ આ વચન સાંભળવાનો અવસર મળે.

આજે આપણે નંદિસૂત્ર સાંભળવાનું છે. જે સાંભળવાથી આત્માને સમૃદ્ધિ અને હર્ષ થાય, તેવું આ સૂત્ર આજે સાંભળવાનો અવસર આપ્યો, એ આપણો મહાન ભાગ્યોદય છે.

આ નંદિસૂત્રના પ્રણેતા દેવવાચક ગણિ છે. એમનું ખીન્નું નામ દેવર્ધિ ગણિ પણ છે. કોઈક ગ્રંથમાં એમને દેવર્ધિ ગણિ તરીકે ઓળખાવેલા છે. પણ વીર-નિર્વાણથી ૯૮૦ વર્ષે વલ્લીપુર નગરમાં વલ્લી-વાચનાકાર દેવર્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ, તે આ દેવવાચક ગણિથી જુદા સમજવાના છે.

‘વલ્હીપુરંમિ નયરે, દેવહિંદપમુહસયલસંધેહિ ।

પુત્યે આગમલિહિઓ, નવસયઅસીયાઓ વીરાઓ ॥’

આ ગાથાનુસાર સિદ્ધાંતને પુસ્તકા૩૬ કરનાર દેવધિં ગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ આચાર્યસુહસ્તીસૂરિ મહારાજની પરંપરામાં આવે છે. જ્યારે નંદિસૂત્રના રચયિતા શ્રી દેવવાચક ગણિ-તે આચાર્યમહાગિરિજીની પરંપરામાં આવે છે.

લગવાન મહાવીર મહારાજ, તેમના શિષ્ય સુધર્મા-સ્વામી, તેમના જંબૂસ્વામી, તેમના પ્રભવસ્વામી, તેમના શય્યાલવસૂરિ મહારાજ, તેમના શ્રીયશોભદ્રસૂરિ મહારાજ, તેમના શ્રીસંભૂતિવિજયજી, અને શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીજી; તેમના પટ્ટધર શ્રી સ્થૂલભદ્ર મહારાજ; તેમના બે પટ્ટધરા: એક આચાર્યમહાગિરિ, ને બીજા આચાર્યસુહસ્તી.

એમાં આચાર્ય મહાગિરિની સંતાનપરંપરામાં પૂર્વધર શ્રીદેવવાચક ગણિ આવ્યા છે. જેમણે આ નંદિસૂત્ર રચ્યું છે. અને વલ્હીવાચનાકર શ્રીદેવધિં ગણિજી આચાર્ય સુહસ્તીની પરંપરામાં આવ્યા છે. અમે-વિદ્યમાન સાધુઓ-પણ આચાર્ય સુહસ્તીસૂરિની પરંપરામાં જ છીએ.

દેવધિં ગણિ ક્ષમાશ્રમણે ૯૮૦ માં જે ગ્રંથ-સંઘટના કરી, તેમાં અનેક સૂત્રોની સાક્ષીઓ આપેલી છે. જહાત્તવાઈએ, જહા પન્નવણાએ, એમ આ નંદિસૂત્રની પણ સાક્ષી આપેલી છે. જહા નંદીએ. આમ જો નંદિસૂત્ર દેવધિં ગણિ કરતાં પહેલાં થઈ ગયું હોય, તો જ એની સાક્ષી લેવાય. માટે નક્કી થાય છે કે-નંદિસૂત્રકાર દેવવાચક ગણિ દેવધિં ગણિ

ક્ષમાશ્રમણ કરતાં પૂર્વે જ થયા છે. જેમ ભગવતીજમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ—એમ ચાર પ્રમાણનું સ્વરૂપ આવે છે, ત્યાં શ્રી દેવર્ધિ ગણિ મહારાજ વિશેષ વિવરણ ન કરતાં કહી દે છે કે : જહા નંદીય,—જેમ નંદિસૂત્રમાં કહ્યું છે, તેમ સમજ લેવું. ખીજાં આગમોની પણ સાક્ષીઓ છે. જેમ આહારક શરીર, લેસ્યા વગેરેનો વિચાર ન્યાં આવે છે, ત્યાં કહી દે છે : જહા પત્રવળાણ,

આ બધી વાત વિચારતાં નક્કી થાય છે કે—દેવવાચક ગણિ અને દેવર્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણ—એ બંને જુદા છે. અને નંદિકાર દેવવાચક ગણિ ૬૮૦ કરતાં પૂર્વે થયેલા છે.

સલામાંથી પ્રશ્ન : દેવર્ધિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણે નંદિસૂત્ર પણ પુસ્તકાકૃત કયું હશે ને ?

જવાબ : હા, એને પણ સકલ સિદ્ધાંતોની સાથે પુસ્તકાકૃત કયું છે.

હવે આ નંદિસૂત્રના ટીકાકાર કોણ છે ? કારણ કે—સૂત્રો-આગમો અતિગહન છે. તેની પર ટીકા-વિવેચન હોવું જોઈએ; તો જ તેનો અર્થ સમજ શકીએ. આ સૂત્ર પર શ્રી મલયગિરિજ મહારાજએ ટીકા રચી છે.

મલયગિરિ મહારાજ મહાન્ સમર્થ હતા. છતાં કયાંય ગ્રંથમાં આચાર્ય તરીકે પોતાને નથી લખ્યા. દરેક ગ્રંથને અંતે તેમણે એટલું જ લખ્યું કે—આ ટીકાની રચના કરવા વડે મલયગિરિએ જે પુણ્ય ઉપાજ્યું, તેના વડે લોક સિદ્ધિ-પદને મેળવે.

મલયગિરિજી, હેમચંદ્રસૂરિજી અને દેવેન્દ્રસૂરિજી મ. ત્રણે સાથે થયા. ત્રણેએ દેવીની આરાધના કરીને વરદાન માગ્યાં. હેમચંદ્રાચાર્યે રાજાને પ્રતિબોધ કરવાનું માંગ્યું;

દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે એક તીર્થની સ્થાપના કરવાની માંગણી કરી. દક્ષિણમાં ત્રિચિનાપદ્મી પાસે કાંતિનગરીમાં ચોવીશ પરમાત્માનું જિનાલય હતું. તેમાં શેરીસાપાર્થનાથ પણ હતા. દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજ એ જિનાલયને આકાશ-ગામિની વિદ્યા વડે શેરીસાતીર્થે લાવ્યા. ત્યાં આવતાં સુધીમાં પ્રભાતકાળ થઈ જવાથી ત્યાં જ તેની સ્થાપના કરી, અને શેરીસાતીર્થ પ્રવર્તાવ્યું.

વસ્તુપાળના વખતમાં એ મહાન તીર્થ હતું. માલદેવ અને લૂણિગ નામના પોતાના ભાઈઓના કલ્યાણને માટે વસ્તુપાલે શેરીસામાં શ્રીનેમનાથ ભગવાન પધરાવ્યાં છે. આજે પણ ત્યાંની પેઢીમાં પરિકરની ગાદી છે, તેમાં આ અંગેનો લેખ છે. અને ત્યાં અત્યારે જે અંબિકા દેવી છે,—જેણે દર્શન કર્યાં હોય તેને ખ્યાલ હશે—તે પણ પ્રાયઃ વસ્તુપાળના જ ભરાવેલાં છે. આમ દેવેન્દ્રસૂરિજીએ તીર્થસ્થાપનાની માંગણી કરી છે.

અને મલયગિરિ મહારાજે સકલ આગમો પર ટીકા કરવાનું વરદાન માંગ્યું છે. એમણે આ સૂત્રની ટીકા કરી છે. તેમણે ક્યાંક ક્યાંક હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજનો ‘ગુરુ’ શબ્દથી ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે. તેમણે ‘મલયગિરિશબ્દાનુશાસન’ નામે વ્યાકરણ પણ રચ્યું છે. ફક્ત ત્યાં પોતાને માટે ‘આચાર્ય’ શબ્દ લાવ્યા છે.

કોઈ પણ કાર્યની શરૂઆતમાં મંગલ કરવું જોઈએ. ‘માં ગાલયતિ इति मङ्गल’ - ‘મા’ એટલે વિદ્ય, તેનો નાશ કરે તે મંગલ. ગમે તે માણસને ગમે તે કામ કરવું હોય, તો તેને તેમાં વિઘ્ન આવે જ છે :—

‘श्रेयांसि बहुविघ्नानि, भवन्ति महतामपि ॥’

સારા કામની શરૂઆતમાં વિઘ્નની ખીક હોય જ, અને વિઘ્ન આવે પણ છે. પણ ‘अश्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि यान्ति विनायकाः ॥’ કોઈને મારવો હોય, લાંગવું હોય, તોડફોડ કરવી હોય, તો ત્યાં વિઘ્ન આવતું નથી. પણ એ લાંગફોડ કરવાથી નવું વિઘ્ન બંધાય છે, એનો એને વિચાર નથી. ક્યાંથી હોય ?

આવાં વિઘ્નોનો-અંતરાયોનો નાશ કરવા માટે અહીં મંગલ કરવું જ પડશે. કારણ કે-મંગલ હંમેશા ત્રણ કામ માટે કરાય છે :

(૧) એક તો, વિઘ્નના નાશ માટે. વિઘ્ન ક્યારે આવશે ? તેની કોઈને ખબર નથી.

‘गाढा य विवाग कम्मुणो, समयं गोदम मा पमायए.’

લગવાન મહારાજ કહે છે કે-કર્મનો વિપાક ક્યારે આવશે, તેની કોઈને ખબર નથી. અંતરાય ક્યારે કરશે તેની જાણ નથી. માનવ વિચારે કે-હું આ કામ કરવા જઉં, ને એ દાદર ઊતરતાં ઊતરતાં કે ચાલતાં ચાલતાં પણ પડી જાય છે. ત્યાં અણુધાર્યો કર્મનો વિપાક આવીને જીલો રહે છે. માટે હે ગૌતમ ! સદા સાવચેત-સાવધાન રહેજે. એક સમયનો-ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ.

જ્ઞાની કહે છે કે—કર્મનો વિપાક અને આપત્તિ તો બધાંને આવે છે. પણ એ આપત્તિ આવે ત્યારે વિચારવું કે—કર્મનો વિપાક તો અવશ્ય આવશે જ, એને ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી. પણ હે જીવ ! ત્યારે તું ક્લેશ અને હાયવોય ન કરતાં ધીરજ રાખજે.

તો આવાં વિઘ્નની શાંતિ માટે મંગલાચરણ કરવું જ જોઈએ.

(૨) અને ‘મ્રન્થસમાપ્ત્યર્થ,’ —અંથ પૂરો થાય, જે કામનો પ્રારંભ કર્યો તેની પરિપૂર્ણ—સફળતા થાય, તે માટે પણ મંગલની જરૂર છે.

(૩) અને ‘શિષ્ટસમયપાલનાર્થ’ —જે શિષ્ટ મહાપુરુષો થઈ ગયા, તેમનો એક આચાર છે — મંગલ કરવાનો, તે આચારનું પરિપાલન કરવા માટે પણ મંગલની જરૂર છે. આમ આ ત્રણ કારણે મંગલ કરવું જોઈએ.

અહીં, આ નંદિસૂત્ર પણ મંગલ છે. તેનું વિવેચન કરવામાં વિઘ્ન ન આવે, અંથની સમાપ્તિ થાય અને શિષ્ટ પુરુષોના આચારનું પાલન થાય, તે માટે મલયગિરિજા મહારાજ મંગલ કરે છે. પહેલું મંગલ ‘શ્રી મહાવીર મહારાજ’ નું કરે છે. કારણ — અત્યારે વિદ્યમાન દ્વાદશાંગી મહાવીર મહારાજની છે.

‘સુતં ગણહરરૂઢં. તહ પત્તેયબુદ્ધરૂઢયં ચ ।

સુયકેવલિણા રૂઢયં, અભિન્નદસપુન્નિવિણા રૂઢયં ॥’

સૂત્ર—આગમ કેનું કરેલું છે ? તો ગણધર ભગવંતોનું.

સૂત્રને ચાર જણ રચી શકે છે. એક ગણધર લગવંત, બીજા મત્યેક બુદ્ધ મુનિ. ત્રીજા શ્રુતકેવલી-જે ચૌદ પૂર્વધર હોય છે, અને ચોથા સંપૂર્ણ-દશપૂર્વધર મહારાજ. અરિહંત મહારાજ અર્થ કહે, એને સૂત્રરૂપે ગણધરો ગૂંથે,

‘અર્થ માસઙ્ગ અરહા, સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિઙ્ગા ।’

આમ આગમ બે પ્રકારે : સૂત્ર-આગમ, અને અર્થ-આગમ. એના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે: આત્માગમ, અનંત-રાગમ અને પરંપરાગમ.

અરિહંત મહારાજએને જ્યારે કેવળજ્ઞાન થાય, ત્યારે ઇંદ્રો આવીને સમવસરણ રચે. તેમાં લગવાન ‘નમસ્તીર્થાય’ કહીને ખિરાજે. તીર્થ એટલે સંઘ. પછી લગવાન તીર્થની સ્થાપના કરે. તેમાં સૌ પહેલાં ગણધરોને સ્થાપે. તે વખતે ગણધરો લગવંતને ત્રણ વાર વંદન કરીને પૂછે. વંદન કરીને ‘પૂછવું’, એનું નામ નિષધા. ગણધરો આવી ત્રણ નિષધા કરે.

પહેલી વાર વંદન કરીને પૂછે: ‘કથય ભગવંસ્તત્ત્વ’ હે ભગવાન! તત્ત્વ કહો. ત્યારે ભગવાન કહે : ‘ઉપ્પેહ વા’ જગતની દરેક વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે.

પછી ફરી વંદન કરીને પૂછે, ત્યારે ભગવાન કહે: ‘ત્રિગમેહ વા’-જેમ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ દરેક વસ્તુ નાશવંત છે. પછી ત્રીજીવાર પૂછે: કથય ભગવંસ્તત્ત્વ, ત્યારે ભગવાન કહે : ‘ધુવેહ વા’-જગતના તમામ પદાર્થો સ્થિર છે.

અપેક્ષાએ નાશ, અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિ, અને અપેક્ષાએ

સ્થિરતા, આ તમામ પદાર્થોનો સ્વભાવ છે. આને ત્રિપદી કહેવાય. ‘ત્રયાણાં પદાનાં સમાહારઃત્રિપદી’—ત્રણ પદનો સમુદાય, તે ત્રિપદી કહીએ.

આમ અરિહંત મહારાજ અર્થથી ગણુધરને દ્વાદશાંગી કહે. અને—કોષબુદ્ધિ—બીજબુદ્ધિના ધણી ગણુધરભગવંતો,—જેમ એક બીમાંથી લાખો દાણાં થાય છે તેમ ગણુધર ભગવંતોના કોઠામાં બીજની જેમ બુદ્ધિ ભરી જ હોય છે, આ નિમિત્ત મળે એટલે તે ઉદ્બુદ્ધ થાય, એટલે તેઓ સૂત્રાગમની રચના કરે.

ભગવાને પોતે અર્થથી આગમ કહ્યો, માટે તે ભગવાન માટે આત્માગમ થયો. અને ભગવાન સૌથી પ્રથમ ગણુધર ભગવંતોને જ એ આપે, વચ્ચે બીજા કોઈને નહિ, તેથી ગણુધરોને માટે તે અનંતરાગમ કહેવાય. અને ગણુધર ભગવંતો પરંપરાએ કહે, તે પરંપરાગમ (આપણને હોય).

એ પ્રમાણે ગણુધરો સૂત્રાગમ ગૂંથે, માટે તેમને તે આત્માગમ કહેવાય. ગણુધર ભગવંત જંબૂસ્વામીને સર્વ પ્રથમ આપે, તે તેમને અનંતરાગમ થાય. અને આપણને તે પરંપરાગમ કહેવાય.

આપણને તો પરંપરા એ જ પ્રમાણ છે. જગત કહે છે કે—સિદ્ધગિરિ આ છે. પણ તે ભગવાને જાતે દેખાડ્યો છે? ના. તો આપણે કેમ માનીએ છીએ? પરંપરાથી જ. માટે આપણે તો પરંપરા

જ પ્રમાણ છે. પરંપરા પણ એક આગમ છે. પરંપરા સર્વથી બલવતી છે. કાયદા કરતાંય રૂઢિ-પરંપરા જ બલવાન છે.

આગમના આ ત્રણ ભેદ છે. તેમાં અર્થથી ગૌતમ મહારાજ વગેરેને આ નંદિસૂત્ર અનંતરાગમ થયું. તેમની પરંપરાએ આ સૂત્ર શ્રીદેવવાચકે ગૂંથ્યું. તેનું વ્યાખ્યાન શ્રી મલયગિરિ મહારાજ કરે છે.

અત્યારે ભગવાન મહાવીર મહારાજનું શાસન ચાલુ છે, માટે પ્રથમ તેમનું મંગલ કરે છે. પછી તેમના વચનની પણ સ્તુતિ કરે છે. એક વચન પણ જો સદ્દહીએ, તો તે અમરપણુને આપે છે.

‘જયતિ મુવનૈકમાનુઃ, સર્વત્રાવિહતકેવલાલોકઃ ।

નિત્યોદિતઃ સ્થિરસ્તાપવર્જિતો વર્ધમાનજિનઃ’ ॥

ત્રિશલાનન્દન કાશ્યપગોત્રીય ભગવાન વર્ધમાન મહારાજ સૂર્યસમાન જયવંતા વર્તે. અહીં ભગવાનનું ‘વીર’ કે ‘શ્રમણ’ એવું નામ ન કહ્યું, પણ ‘વર્ધમાન’ એવું નામ કહ્યું, એમાં પણ કારણ છે. આપણે બધી સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ કરવી છે. જ્યારે ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા, ત્યારે ધનની, ધાન્યની, સમગ્ર પદાર્થોની સિદ્ધાર્થ રાજને ઘરે વૃદ્ધિ જ થવા લાગી. ત્યારે માતૃપિતાએ નક્કી કર્યું કે-આ પુત્ર જન્મશે, ત્યારે તેનું નામ ‘વર્ધમાન’ પાડીશું. તેમ આપણને પણ દરેક સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય માટે, એ વિચારપૂર્વક, અહીં ‘વર્ધમાન’ શબ્દ મૂક્યો છે.

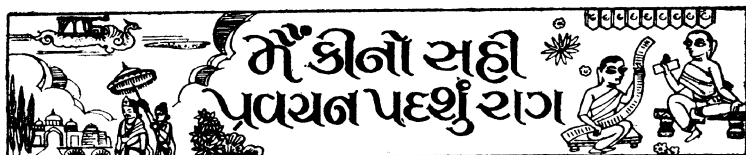
એ ભગવાન સૂર્ય સમાન જ્યવંતા વર્તે. એ સૂર્ય કયા ? કારણ કે-જંબૂદ્વીપના એ સૂર્ય છે, લવણ સમુદ્રમાં ચાર છે, ધાતકીખંડમાં આઠ છે, કાલોદધિમાં સોળ છે, અને પુષ્કરવરાર્ધમાં બત્રીસ સૂર્ય છે, એમાંથી અહીં કયા સૂર્ય લેવાના છે ? એ બધા ? તો કહે છે, ના. એ સૂર્ય તો અનેક છે. પણ-આ ભગવાનરૂપી-સૂર્ય તો ભુવનમાં એક અને અદ્વિતીય છે. આ બધાં સૂર્યનો પ્રકાશ તો ક્યાંક પડે, ને ક્યાંક ન પણ પડે. ભોંયરામાં, ભીંતની પાછળ વગેરે સ્થળે એનો પ્રકાશ નથી પડતો, આઘાત પામે છે. પણ ભગવાનરૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ તો સર્વત્ર વ્યાપક છે, આઘાત રહિત છે.

અને આ સૂર્ય તો સવારે ૬ વાગે ઊગે છે, ને સાંજે ૭ વાગે આથમી જાય છે. પણ આ ભગવાનરૂપી સૂર્ય તો સદા ઉદયવંત છે. આ સૂર્યમાંથી પણ આપણે બોધ લેવાનો છે. એ કહે છે : હું સવારે ઊગું છું, મધ્યાહ્ને તપું છું. અને સાંજે આથમું છું. જગતનો નિયમ છે કે-ઉદય હોય ત્યાં અસ્ત પણ હોય છે. પણ મારા અસ્ત વખતે અને ઉદય વખતે પણ લાલાશ જ હોય છે, કાળાશ નથી આવતી. તેમ હે માનવ ! તું પણ સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં એક જ રૂપ રાખજે.

અને આ સૂર્ય તો પોતાના મંડળમાં-બારે રાશિમાં-ભમ્યા જ કરે છે; જ્યારે ભગવાનરૂપી સૂર્ય તો સ્થિર છે.

વળી આ સૂર્ય ઊગે ત્યારે તાપ લાગે છે, એની સામું
 પણ નથી જોવાતું. પણ ભગવાનરૂપી સૂર્ય તો નિસ્તાપ
 છે. ભગવાનનું તેજ કેવું છે? દુનિયામાં સૌ કરતા અનંત
 ગણું. પછી તેના કરતાં અનંતગુણુહીન ગણુધર ભગવંતનું
 તેજ હોય. એનાથી અનંતગુણુ હીન આહારક શરીરનું તેજ.
 એથી અનંતગુણુહીન અનુત્તરવાસી દેવનું હોય. આટલું
 તેજ હોવા છતાંય ભગવાન સામે જોવામાં તાપ ન લાગે,
 પણ શીતળતા જ થાય. આવા ભગવાન છે. તે ભગવાન
 મહારાજ સૂર્યની જેમ જયવંતા વર્તે. આનું વિશેષ
 સ્વરૂપ અગ્રે અધિકાર વર્તમાન જોગ.

જયતિ ભુવનૈકભાનુઃ, સર્વત્રાવિહતકેવલલોકઃ ।

નિત્યોદિતઃ સ્થિરસ્તાપવર્જિતો વર્ધમાનજિનઃ ॥ ૧ ॥

જયતિ જગદેકમઙ્ગલ-મપહતનિઃશેષદુરિતઘનતિમિરમ્ ।

રવિચિમ્બમિવ યથાસ્થિત-વસ્તુવિકાશં જિનેશવચઃ ॥ ૨ ॥

ભગવાન મલયગિરિ મહારાજ આ નંદિસૂત્રનું વિવેચન કરતાં પ્રથમ મંગલાચરણ કરે છે. દરેક કામમાં મંગલાચરણ કરવું જ જોઈએ. આપણે ઘરેથી જહાર જઈએ-નીકળીએ, તો ય નવકાર ગણીને જ નીકળીએ છીએ. એમ અહીં પણ -કાર્યની સમાપ્તિ માટે, વિઘ્નોના નાશ માટે, અને વડીલો-પૂર્વના મહાપુરૂષો-કરતાં આવ્યાં છે એટલે એ આપણી સામાચારી-આચાર બની ગયેલ છે માટે, આ ત્રણ કારણે મંગલાચરણ કરવું જ જોઈએ.

મલયગિરિ મહારાજ ભગવાન મહાવીરના તીર્થમાં થયાં છે, એટલે પ્રથમ તેમનું મંગલાચરણ કરે છે.

ભગવાન મહારાજ કેવાં છે? તો સૂર્ય જેવાં છે. દુનિયામાં અદ્વિતીય સૂર્ય ભગવાન છે, કેમ કે-આ જગતના નં. પ્ર. ૨

સૂર્યનો પ્રકાશ તો હણાય છે. કોઈ ડુંગર આડો આવી જાય, ભીંત આવી જાય, તો તે અવરાઈ જાય છે. પણ ભગવાનનો પ્રકાશ તો કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ છે. કોઈનાથી એ હણાય તેમ નથી. ગમે તેવા કિલ્લા આડા આવે, ડુંગર આવે. ભીંત આવે, પણ ભગવાન તો ‘અપ્પહિહયનાગદંસણધરાણ’—અપ્રતિહત—કદી કોઈનાથી ન હણાય—અને કયાંય પણ ન ઠંકાય એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનના પ્રકાશને ધારણ કરનારા છે.

વળી ભગવાન ‘નિત્યોદિતઃ’—સદા ઉદયવાળાં છે. આ સૂર્યની તો ત્રણ ગતિ છે : ઊગવું, તપવું, ને આથમવું. પણ ભગવાનના જ્ઞાનદર્શન તો હંમેશા ઉદયવાળાં જ છે. અને ‘સ્થિરઃ’ કહેતાં ભગવાનરૂપી સૂર્ય સ્થિર છે. આ સૂર્યને તો હંમેશા ભ્રમવાનું હોય છે. રાત ને દિવસ—૬૦ ઘડી—નું પરિભ્રમણ એને કરવાનું છે. આજે મેષ રાશિમાં હોય, તો કાલ વૃષભ રાશિમાં, પછી મિથુન રાશિમાં, એમ કરતાં વળી પાછો મેષ રાશિમાં, આમ એનું પરિભ્રમણ ચાલુ જ છે. એની ગતિમાં ય ફેરફાર છે, એાછીવત્તી ગતિ થયા કરે છે. અને ભગવાન તો સદા સ્થિર છે. એમને ભ્રમણ નથી કરવાનું. ચલાયમાન પણ નથી થવાનું. અને આ જગતના સૂર્યનો તો તાપ લાગે છે. જ્યારે ભગવાનરૂપી સૂર્ય તો એકાંતે ‘નિસ્તાપઃ’—શીતળ છે.

દુનિયામાં તાપ ત્રણ જાતના છે. એક આધ્યાત્મિક તાપ, બીજો આધિભૌતિક તાપ અને ત્રીજો આધિદૈવિક તાપ. તાપ એટલે દુઃખ. આધિભૌતિક દુઃખ એટલે શરીરસંબંધી

દુઃખ-મળમૂત્રને કારણે થતાં રોગો અને વાત, પિત્ત કે કફથી થતાં શરીરના જે રોગો-આમયો-તે બધાં આધિ-ભૌતિક દુઃખો છે. કારણ કે-આપણું શરીર પૃથ્વી-જળ-તેજ વાયુ અને આકાશ એ પાંચ ભૂતમય છે. તેથી થતાં દુઃખો તે આધિભૌતિક દુઃખ કહેવાય.

અને આધિદૈવિક દુઃખ-કોઈ તિર્થંચ કે કોઈ દેવ વગેરેથી જે દુઃખ થાય-તે આધિદૈવિક તાપ કહેવાય.

ત્રીનું આધ્યાત્મિક દુઃખ. આખો દિ' ક્રોધ માન-માયા ને લોભ, ઇર્ષ્યા ને દ્વેષ થાય, તેને લઈને જે દુઃખ થાય કે-હું ક્યારે આને મારું? કઈ રીતે એને હેરાન કરું? આ ક્રોધ. આ દુનિયામાં મને કહેનાર કોણ છે? એવું અભિમાન. આને હું ક્યારે છેતરું? એવી માયા. અને આખી દુનિયાનું બધું હું જ લઈ લઉં, મને જ મળે, એનું નામ લોભ. એ પણ દુઃખ જ. એને દુનિયા મળે તો ય શાન્તિ નથી હોતી, અસંતોષ જ હોય છે.-આ બધાં આધ્યાત્મિક દુઃખ કહેવાય.

આ ત્રણે દુઃખથી-તાપથી ભગવાન મહારાજ રહિત છે. આપણે પણ એ સ્વરૂપે જવું છે. માટે અહીં એનું સ્વરૂપ કહે છે. આવાં ભગવાન મહારાજ જયવંતા વર્તે.

આ રીતે ભગવાનની સ્તુતિ કરીને હવે મલયગિરિ મહારાજ ભગવાનના વચનની સ્તુતિ કરે છે : 'જે નંદિસૂત્રનું વ્યાખ્યાન હું કરું છું, તે પરંપરાએ ભગવાનનું જ વચન છે.' એ વચન કેવાં સ્વરૂપનું છે? એ જાણીને અમને પણ

આનંદ થશે, માટે અમને પણ એનું સ્વરૂપ કહો તો ખરાં.
ત્યારે કહે છે કે—

જયતિ જગદેકમજ્જલ-મપહતનિઃશેષદુરિતઘનતિમિરમ્ ।

રવિર્વિમ્બમિવ યથાસ્થિત-વસ્તુવિકાશં જિનેશવચ્ચઃ ॥

જિનેશ્વર મહારાજનું વચન કહો, પ્રવચન કહો, શાસન
કહો કે આગમ કહો, બધું એક જ છે. તે જ્યવંતું વર્તે છે. અને
તેને હું નમસ્કાર કરું છું, કે જેથી મારું કાર્ય સફળ થાય.
એ વચન કેવું છે? તો કહે છે કે—જગતમાં મહાન મંગલ-
કારી પ્રભુ મહારાજનું વચન છે. મંગળ તો ઘણું છે, પણ
આ પ્રભુ-વચનરૂપ મંગળ અદ્વિતીય છે, એકાંતિક અને
આત્યંતિક છે. એમાં કોઈ દિવસ અવમંગળ હોય જ નહિ.

લૌકિક મંગળ દહીં છે, પણ તે એકાંતે નહિ. તે
અમંગળ પણ થાય. તે ખાવાથી અજીર્ણાદિ થાય તો શરીર
પણ ખગાડે છે. પણ ભગવાનનું વચન તો એકાંતિક મંગળ
છે, અને એ વચન આત્યંતિક મંગળ છે. અત્યંતરૂપે-ક્યારેય
એનું મંગળપણું ન હોય એમ નથી. દહીં વગેરે ખીજાં
મંગળો તો અમુક સમય માટે જ છે. પણ આ તો સદાને
માટે—આત્યંતિક-મંગળ છે. આવું મંગળસ્વરૂપ પ્રભુ મહા-
રાજાનું વચન જ્યવંતું વર્તે.

આ વચન કેવું છે? ‘અપહતનિઃશેષદુરિતઘનતિમિરં
રવિર્વિમ્બમિવ,’—આમાં એને શેની ઉપમા આપી છે? સૂર્યના
બિંબની ઉપમા એને આપી છે. જાણે સૂર્યનું બિંબ ન
હોય, એવું આ ભગવાનનું વચન છે.

સૂર્ય પણ મંગળરૂપ છે. અંધારાનો નાશ કરનાર છે. સૂર્ય ઉગે કે અંધારું નાસી જાય છે. સૂર્યનું એક કિરણ પૃથ્વી પર પડે ને અંધારાના ગોટે ગોટાં નાસલાગ કરી મૂકે, ઝપાટાબંધ લાગી જાય, લાગવા જ માંડે. એમ પ્રભુનું વચન હૃદયમાં જરાક પણ જો આવી જાય, તો આપણાં હૃદયનાં અંધારાં નાસી જાય.

ત્યારે આપણાં હૃદયમાં વળી કયા અંધારા છે ? તો કહે છે કે-ઘણાં છે. હૃદયમાં ય અંધારા ઓછાં નથી. ભવો-ભવમાં - અનેક ભવોમાં - ભેગાં કરેલાં - બાંધેલા કર્મોરૂપી અંધારા આપણાં હૃદયમાં પડ્યાં છે. એનો નાશ લગવાનનાં વચનથી થાય છે.

લગવાનનું વચન સૂર્યબિંબ જેવું તો ખરું. પણ આ સૂર્યનું બિંબ બહાર નીકળે-ત્રિગે ત્યારે બધું દેખાય; રસ્તા દેખાય, ડુંગર દેખાય, ઘર દેખાય, ઘણું દેખાય. પણ ભોંયરામાં પડેલાં પદાર્થો નહિ દેખાય. ક્યાંક ડુંગર કે ભીંતનું આવરણ હોય તો ય નહિ દેખાય. અને એ સૂર્યના પ્રકાશથી જે વસ્તુ જે રીતે હોય, તેમ ન પણ દેખાય.

પણ જગતના જે ભાવો જે રીતે રહ્યાં છે, તે ભાવોને તે રીતે દેખાડનાર કોઈ હોય તો તે પ્રભુ મહારાજનું વચન જ છે. બીજાં દર્શનના વચનો પણ ઘણાં છે. પણ તે બધાં અધૂરાં છે, કોઈ કહે છે : આત્મા નિત્ય જ છે. બીજો કહે છે : આત્મા ક્ષણિક જ છે. ત્રીજો વળી કહે છે : પરલોક છે જ નહિ. કોઈ કહે છે : નારક અને દેવો નથી. એક વળી કહે છે : આત્મા જ

નથી. આમ ઘણી જાતનાં વચનો-પ્રવચનો છે. પણ જગતના અનાદિકાળના અનંત ભાવોને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં કહેનાર કોઈ હોય તો તે ભગવંતનું વચન-આગમ જ છે. કારણ કે તે નિર્દોષ છે.

જે વચન દોષવાળું હોય, તેમાં દરેક ભાવો યથાવસ્થિત રૂપે ન દેખાય. પણ જે વચન નિર્દોષ છે તેમાં દરેક ભાવો યથાવસ્થિતરૂપે શાથી ન દેખાય ?

ત્યારે ભગવાનનું વચન કેમ નિર્દોષ છે ? તો ભગવાન સ્વયં નિર્દોષ છે, માટે એમનું વચન પણ નિર્દોષ જ હોય. કારણ-આપણું વચન હજી અસત્ય હોઈ શકે, આપણામાં ક્રોધ, મોહ, પ્રપંચ વગેરે દોષો ભર્યા છે. પણ પ્રભુ મહારાજમાં એ દોષો નથી. માટે એમનું વચન, એમનું પ્રવચન પણ નિર્દોષ જ હોય.

ખીજા દર્શનકારોને તો કહેવું પડ્યું છે કે :

પુરાણં માનવો ધર્મઃ, સાક્ષો વેદશ્રિકિત્સિતમ્ ।

આજ્ઞાપ્રાહ્યાણિ ચત્વારિ, ન હન્તવ્યાનિ હેતુભિઃ ॥

‘પુરાણ છે, વેદ છે, અંગ છે, ચિકિત્સા છે, મનુ સ્મૃતિ છે, નિઘંટુ છે, અ બધાં શાસ્ત્રો એમ ને એમ-જેમ કહ્યાં છે તેમ-માની લેવા. કોઈ જાતના હેતુથી એનું ખંડન ન કરવું. એમાં કોઈ જાતની શંકા ન કરવી.’ આનો અર્થ એ થયો કે-બાબાવચન પ્રમાણું.

એમને આવું શા માટે કહેવું પડે છે ? તો- “અસ્તિ વક્તવ્યતા કાચિત્, તેનૈવેદં વિચાર્યતે” આપણે સમજવું જોઈએ કે

એમના શાસ્ત્રોમાં ને વચનોમાં એવાં દોષ છે, માટે એમને આમ કહેવું પડે છે. દાળમાં કંઈક કાળું છે, માટે જ એમને આવો ઢાંકપિછોડો કપવો પડે છે.

ત્યારે અમારે એવું નથી કહેવું પડતું. અમે તો કહીએ છીએ : જો સોનું નિર્દોષ છે, સો ટચનું છે, તો એની ગમે તેવી પરીક્ષા કરો, એની એને બીક નથી. ‘નિર્દોષ’ કાંચનં ચેત્ સ્યાત્, પરીક્ષાયા વિમેતિ કિમ્?, આવું જ-સો ટચના સોના જેવું જ-નિર્દોષ ભગવાનનું વચન છે, એમ અમારા આચાર્યો છાતી ઠોકીને કહે છે.

સાચાં સોનાની ત્રણ જાતની પરીક્ષા કરાય છે. કષ, છેદ અને તાપ. સોનું કહે છે : તમે મને કસોટી આપો, કસોટી ઉપર ઘસી નાખો, તોય મને વાંધો નથી. તમે મારા ટુકડા કરો, તો ય મને બીક નથી. અને છતાં શ્રદ્ધા ન બેસતી હોય, તો મને અગ્નિમાં નાખી દો-તપાવો, એટલે બળર પડશે કે હું નિર્દોષ છું.

એમ પ્રભુના વચનને તમે કષ આપો, છેદ કરો, એને તપાવો, પરીક્ષા કરો, તો બળર પડશે કે એમાં દોષ નથી. વચનના પણ કષનો વિધિ છે, છેદનો વિધિ છે, તાપનો વિધિ છે, એ ત્રણે પછી બતાવશું. પણ એ ત્રણે પરીક્ષામાં જે શુદ્ધ હોય, તે વચન નિર્દોષ જ હોય. અને એવું વચન પરમાત્માનું જ છે. કારણ કે—

દુનિયાનો નિયમ છે કે- કારણ હોય તો જ કાર્ય થાય : ‘કારણાનુરોધાત્ કાર્યવ્યવસ્થા’. ઘડો-બનાવવો હોય તો

માટીનો પિંડ જોઈશે જ. કપડા બનાવવા માટે રૂ જોઈ શે જ. કોઈ પણ કાર્ય કારણ વિના નહિ જ થાય. આ વચન પણ એક કાર્ય છે. એનું પણ કારણ હોય જ. ત્યારે એનું અંત-રંગ કારણ ‘વક્તા’ છે. વચનસ્ય અન્તરજ્ઞં કારણં વક્તા । યથા વક્તા તથા તસ્ય વચનમ્,—જેવો વક્તા હોય તેવું તેનું વચન હોય. વક્તા જો નિર્દોષ ન હોય, તો એનું વચન પણ નિર્દોષ ન જ હોય. અને વક્તા જો નિર્દોષ હોય તો એનું વચન પણ નિર્દોષ હોય જ. પણ ‘વક્તુર્યદિ રાગદ્વેષ્મોહપારતન્ત્ર્યં સ્યાત્’—વક્તા જો રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનને પરાધીન હોય, તો એના વચનમાં અસત્યનો સંભવ રહે.

જગતમાં માણસો ત્રણ કારણે અસત્ય બોલે છે. કાં તો રાગથી, કાં તો દ્વેષથી, અને કાં તો અજ્ઞાનથી.

મને જો તમારા પ્રત્યે રાગ હોય, તો તમારામાં ગમે તેવા દુર્ગુણો પડ્યા હોય, તો પણ મને તે નહિ દેખાય. હું તમારી પ્રશંસા જ કરીશ.

અને મને તમારા પર દ્વેષ હોય, તો તમારામાં ગમે તેટલા સારા ગુણો હોય, તો પણ મને તે નહિ દેખાય. હું તો તમારી નિંદા જ કરવાનો. એ દ્વેષ બોલાવે છે.

કોઈ માણસ આત્માનું સ્વરૂપ ન જાણતો હોય, છતાં પણ તે કહે કે : આત્મા આવો-અમુક પ્રકારનો છે. આ અસત્ય એ માણસ અજ્ઞાનથી કહે છે. આમ આ ત્રણ કારણથી માણસ અસત્ય બોલે છે.

પણ જેનામાં આ રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન નથી,

એમને અસત્ય બોલવાનું કોઈ કારણ નથી.

જ્યારે ભગવાન મહાવીર મહારાજ દીક્ષા લે છે ત્યારે તેઓ પોતાના સર્વસ્વને અને જગતને તૃણવત્ ગણીને સાપ કાંચળીને છોડે તેમ છોડીને જંગલમાં ચાલ્યા જાય છે. જ્યાં ખાવાનું ઠેકાણું નથી, રહેવાનું પણ ઠેકાણું નથી, એવા જંગલમાં ભગવાન કેમ જાય છે? તો કહેવું જ પડશે કે-જગતના ઉપકારને માટે જાય છે.

એમને અનેક જાતના પરીષદો થયા. ત્રાસ-ભય અને પરિતાપ ઉપજાવે એવા અનેક ઉપસર્ગો થયા. છતાં એમણે કોઈ ઉપર 'દ્વેષ' નથી કર્યો. એમની પૂજા પણ ઘણી થઈ. ભક્તિ પણ ઘણાંએ કરી. પણ એમને એના પર 'રાગ' પણ નથી થયો.

રાગોઽજ્ઞનાસંગમનાનુમેયો, દ્વેષો દ્વિષદ્વારણહેતિગમ્યઃ ।

મોહઃ કુવૃત્તાગમદોષસાધ્યો, નો યસ્ય, દેવઃ સ સ ચૈવમર્હન્ ॥

સ્ત્રીનો સંગમ હોય તો સમજવું કે આમાં 'રાગ' છે. હાથમાં હથિયાર અને આયુધો હોય, તો સમજવું કે હજી અહીં 'દ્વેષ' છે, અને હાથમાં જપમાળા હોય, તો સમજવું કે હજી 'અજ્ઞાન' પડ્યું છે. ભગવંત મહારાજમાં આમાંનું કંઈ જ નથી.

એક બાળુ ચંડકોશિયો સર્પ ભગવાનને ડસવા માટે ચરણમાં આવે છે. બીજી બાળુ ઈન્દ્ર મહારાજ ભગવાનની પૂજા ભક્તિ માટે આવે છે. પણ ભગવાન તો બંને પ્રત્યે 'નિર્વિશેષમનસ્કાય'— સમાન મનવાળા છે. 'આ મારો દ્વેષી છે, મને કરડવા આવ્યો છે—' એવો દ્વેષ એમના હૃદયમાં

ચંડકેશિયા તરફ નથી. અને ‘આ મારો ભક્ત છે’ એવો રાગ એમને ઇન્દ્ર ઉપર નથી. ખંને પ્રત્યે સમભાવ જ એમનાં હૃદયમાં ભર્યો છે.

ભગવાને નાટકીયાની જેમ માત્ર કહી નથી બતાવ્યું, પણ પોતે કરી બતાવ્યું છે.

આવો સમભાવ જ્યારે શત્રુ અને મિત્ર પર તને આવશે, ત્યારે જ તારું કલ્યાણ છે. કારણ—તું ધારે તો પણ કોઈનું બગાડવા કે ખરાબ કરવા સમર્થ નથી. એમ તું કોઈનું સુધારવા પણ સમર્થ નથી. કોઈનું બગાડવું કે સુધારવું, એ તારા તાબાનું નથી. આ જણાવવા માટે જ ભગવંતે કીધું નહિ, પણ કરી બતાવ્યું.

સંગમ નામના દેવે ભગવાનને ઘોર ઉપસર્ગો કર્યા. ભગવાન પર એણે કાળચક્ર મૂક્યું, અને ભગવાનને ઢીંચણ સુધી જમીનમાં પેસાડી દીધા. તો ય ભગવાન અચલ જ રહ્યા.

ભગવાનને જેણે જેણે ઉપસર્ગો કર્યા છે, તેઓ છેવટે ભગવાન પાસેથી પ્રતિબોધ મેળવીને અને ક્ષમા માગીને જ જાય છે. પણ આ સંગમદેવ તો અલબ્ય આત્મા હતો. એને એવા પરિણામ જ ન થાય. એને કોઈ દિ’ પ્રતિબોધ થાય જ નહિ.

છતાં જ્યારે એનું ભગવાન પાસે કાંઈ ચાલ્યું નહિ, એ ઉપસર્ગ કરીને થાકી ઝૂચ્યો, ત્યારે એ પાછો જાય છે. તે વખતે ભગવાનની દૃષ્ટિ એના પર પડે છે. ભગવાનને ત્યાં કરુણા આવી જાય છે કે—આ જીવ મારી પાસેથી કાંઈ પણ

પામ્યા વિના ચાલ્યો જાય છે. અને ત્યાં ભગવાનના નેત્રમાંથી આંસુનાં બિંદુ પડી ગયા.

કૃતાપરાધેऽપિ જને, કૃપામન્થરતારયોઃ ।

ईषद् बाष्पार्द्रयोर्मद्ग, श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥

આવા મહાન અપરાધી ઉપર પણ જેમને દયા અને કરુણા જ આવી છે, એવા ભગવાન મહારાજમાં રાગ છે, અને દ્વેષ છે, એમ કહેવા કોઈ સમર્થ નથી.

અને એમનો સિદ્ધાન્ત પણ અપૂર્વ છે. એમની કર્મની થિયરી દુર્નિયામાં અપૂર્વ છે. એ જોતાં એમનામાં અજ્ઞાન હોય, એમ કહેવા પણ કોઈ સમર્થ જ નથી.

આમ જ્યારે ભગવાન નિર્દોષ છે, તો તેમનું વચન — તેમનું પ્રવચન—પણ નિર્દોષ જ હોય. અને આવું જે જિનેશ્વર પરમાત્માનું વચન કે પ્રવચન, આગમ કે શાસન, સૂર્યબિંબના સરખું જગતમાં જ્યવંતું વર્તે છે, એને સદા-કાળ નમસ્કાર હો.

ભગવંતે કહ્યું છે કે : તારાથી ક્રિયાકાંડ ન બને, કોઈ મોટાં તપ ન થાય, જ્ઞાનધ્યાન ન બને, લાખો રૂપિયાનાં દાન તારાથી ન થઈ શકે, ને તું શિયલ પણ કદાચ ન પાળી શકે—આવું બધું કાંઈ જ ભલે તું ન કરી શકે, પણ એટલું ધ્યાન રાખજે કે—તારા હૃદયમાં પ્રભુના વચન પર, પ્રભુના શાસન પ્રત્યે જે રાગ છે, પ્રેમ છે અને ભક્તિ છે તેને તું કદી ન છોડીશ. ‘તમેવ સચ્ચં નીસંક્રં, જં જિણેહિ પવેહ્મં’—તે જ સત્ય છે, તે જ નિઃશંક છે, જે જિનેશ્વર પરમાત્માએ

કહ્યું છે. આવી દૃઢ રુચિ અને રાગ - ખીજી કાંઈ પણ ન કરે તો પણ - તું ન છોડીશ. ગમે તેવા ત્રાસ પડે, લયના કારણે આવે, કે આપત્તિઓ આવે તો પણ ન છોડીશ.

સીમંધરસ્વામીના સ્તવનમાં પણ એ જ કહ્યું છે કે :
તુજ વચનરાગ સુખ આગળે, નવિ ગણું સુરનર શર્મ રે,
કોડિ જો કપટ કોઈ દાખવે, નવિ તજું તો ય તુજ ધર્મ રે
સ્વામિ ! સીમંધરા ! તું જ્યો....

હે પ્રભો ! તારાં પ્રવચનનો જે પ્રેમ મારા હૃદયમાં રહ્યો છે; તારા આગમ પ્રત્યે, તારાં શાસન પ્રત્યે અને શાસ્ત્ર પ્રત્યે જે અગાધ પ્રેમ અને રાગ મારા હૃદયમાં વસ્યો છે, એવો ખીજો કયાંય નથી. અને એ તારાં વચનની શ્રદ્ધાથી જે આનંદ અને સુખ મને થાય છે, એની આગળ દેવનાં, મનુષ્યના ને રાજાના સુખો કોઈ ગણતરીમાં નથી.

કોઈ આવીને મને છેતરવાનો પ્રયત્ન કરે, કદાચ કરોડો માયાજાળમાં ને પ્રપંચમાં મને ફસાવે કે 'તું આ શું લઈને બેઠો છે ? આ ધર્મમાં તો અનેક દોષો લયા છે, માટે તું એને છોડી દે.' આમ મને કદાચ કોઈ ફસાવવા આવશે, તો પણ હે પ્રભો ! મારા જીવનમાં તારો ધર્મ જે મને મળ્યો છે, એની શ્રદ્ધા મને મળી છે, અને એનો મને જે આનંદ મળ્યો છે, તેને હું કોઈ દિ' નહિ છોડું. તારા વચનના રાગથી મને કોઈ ડગાવી નહિ શકે. કારણ કે - તારો ધર્મ મારા હૃદયમાં આવ્યો, એટલે તું જ આવ્યો. પછી મારે કોના આપની ખીક છે ?

‘તું મુજ હૃદયગિરિમાં વસે, સિંહ જો પરમનિરીહ રે,
કુમત-માતંગના જૂથથી, તો પ્રભુ મુજ કશી બીહ રે,
સ્વામિ ! સીમંધરા ! તું જ્યો.....

હે પ્રભો ! તારો ધર્મ-તારુ આગમ મારા હૃદયમાં
વસ્યું છે, એટલે તું મારા હૃદયમાં બેઠો જ છે. અને મારા
હૃદયરૂપી શુદ્ધિમાં પરમ નિઃસ્પૃહ-કોઈ પણ જાતની સ્પૃહા-
રહિત તું સિંહ જેવો બેઠો છે, તો પછી હાથીનાં ગમે
તેવાં ટોળાં આવે, કુમત-કુદર્શન-કુતીચિંયા અને પાંખડીઓ-
રૂપી હાથીઓના ગમે તેટલા ટોળાં આવે અને હજારો કપટ-
પ્રપંચ કરે, પણ મને કોઈની બીક નથી.

જગતમાં આવું નિર્દોષ સર્વ દોષોના અંધકારનો નાશ
કરનાર-પ્રભુનું વચન છે. અને એ જ માટે યશોવિજયજી
મહારાજ-કે જેમણે સેંકડો ગ્રંથો બનાવ્યા છે-તેઓએ બધાં
ગ્રંથો બનાવીને છેલ્લી એક જ માંગણી કરી છે.

કારણ કે-કોઈ પણ માણસ કોઈ કામ રૂળની અપેક્ષા
વિના નથી જ કરતો. કોઈ સાંસારિક રૂળ માગે. કોઈ સારી
સ્ત્રી માગે. સારા છોકરા માગે. કોઈ સારા રૂપ-રસ-ગંધ
વગેરે વિષયો માગે. કોઈ વાડી-બગલા માગે. કોઈ દેવલોક
માગે. અને કોઈ વળી મોક્ષ માગે. પણ કાંઈ ને કાંઈ માગે
તો ખરા જ.

તમે પ્રભુની લક્ષિત કરો, વ્યાખ્યાન સાંભળો, સામાયિક
કરો, તપ અને જપ કરો, પણ એમાં તમને કાંઈ ને
કાંઈ રૂળની અભિલાષા હોવાની જ. એ વિના આ બધું

થાય જ નહિ. એમ અહીં યશોવિજયજી મહારાજને કોઈ કહે છે કે : બધા આ બધું માગે છે. તો તમે શું માગો છો ? તમે કાંઈક તો ફળ માગો.

ત્યારે ત્યાં કહે છે : મેં અનેક ગ્રંથો બનાવ્યા છે. પણ એના ફળમાં મારે કોઈ ઇચ્છા નથી. મેં આ બધા ગ્રંથો રચ્યા છે, તે કેવળ હે પ્રભો ! તારાં પ્રવચનની અને શાસનની ભક્તિ માટે અને મારા ઉપકારને માટે જ રચ્યા છે. જગતમાં ખીજીને દુઃખ આપવા જેવું કોઈ પાપ નથી. અને ઉપકાર કરવા જેવું પુણ્ય નથી. ખીજા દર્શન-કારો પણ કહે છે કે : ‘પરોપકાર:પુણ્યાય, પાપાય પરપીઢનમ્-સારુ’ કરવું, એતું નામ પુણ્ય. અને ખરાબ કરવું, એતું નામ પાપ. ત્યારે મેં તો મારા આત્માના ઉપકાર માટે આ બધું કર્યું છે. એટલે મારે કોઈ વાતની અભિલાષા ને ઇચ્છા નથી.

તો ય કાંઈક તો માગો.

ત્યારે તેઓ કહે છે :

વિષયાનુબન્ધબન્ધુર-મન્યન્ત કિમપ્યતઃ ફલં યાચે ।

इच्छाम्येकं जन्मनि, जिनमतरागं परत्राऽपि ॥

હે પ્રભો ! જેમાં સારા સારા વિષયો મળે, સારા ભોગો મળે, અને સારી દેવાંગનાઓ મળે, એવાં ફળની મને કોઈ અભિલાષા નથી. તારાં પ્રવચનની, તારી આજ્ઞાની મેં જે ભક્તિ કરી છે, તેના ફળરૂપે મારે ખીજું કાંઈ નથી ઇચ્છતું. પણ હું તો એક જ માથું છું કે ‘આ ભવમાં અને

ભવાંતરમાં હું જ્યાં હોઉં, જે સ્થિતિમાં હોઉં, ત્યાં તે સ્થિતિમાં મને તારાં શાસનની દૃઢ શ્રદ્ધા અને ભક્તિ જ મળજો. અત્યારે કદાચ હું ધર્મ ભલે ઓછો કરીશ, પણ જો તારાં પ્રવચનનો મને રાગ હશે, તો હું જરૂર તરી જ જઈશ.’

અસ્માદ્દશાં પ્રમાદ-પ્રમ્તાનાં ચરણકરણહીનાનામ્ ।

અબ્ધૌ પોત દ્વેદ્, પ્રવચનરાગઃ શુભોપાયઃ ॥

અને અમે તો કેવાં છીએ ? પ્રમાદમાં પડેલાં છીએ. આ યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે. એમને તો ચારિત્ર છે, સર્વાવિરતિભાવ છે. અનેક મહાન ગ્રંથો એમણે રચ્યાં છે, છતાં ય એ કહે છે કે ‘અમે તો પ્રમાદમાં પડેલાં છીએ. ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરી પણ શિથિલ છે, છતાં હે પ્રભો! દરિયામાં પડી ગયા હોય, અને જો હાથમાં વહાણ આવી જાય, તો ખાત્રી છે કે ગમે તેવાં અગાધ દરિયાને પણ પાર પાડી શકાય છે. તેમ અમે ગમે તેવાં ચારિત્રમાં છીએ, —આ મહાપુરુષ આમ કહીને પોતાની નમ્રતા-લઘુતા અને સરળતા જ બતાડે છે,—તો તારાં પ્રવચનનો અવિહત રાગ જો અમારામાં હશે, તો મને ખાત્રી છે કે અમે આ સંસારરૂપી મોટો દરિયો અવશ્ય તરી જઈશું.’

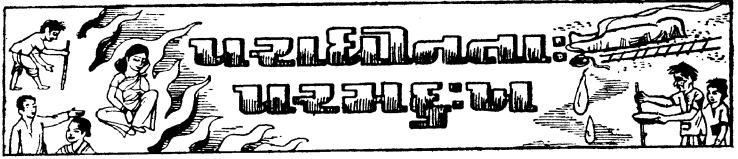
એવાં વચનનો રાગ હે જાનવ! તું પણ છોડીશ નહિ. પણ હૈયામાં એક જ ભાવ રાખજે—તમેવ સત્ત્વં નીસંકં,

જે જિણેહિં પવેહ્ણં'- તે જ સત્ય છે, અને તે જ નિઃશંક છે, જે જિનેશ્વર પરમાત્માએ કહેલું છે.

અને આવું આ જે વચન છે તે, મલયગિરિ મહારાજ કહે છે કે-જયવંતું વર્તે છે.

આમ ભગવાન મહારાજના વચનની સ્તુતિરૂપ મંગલાચરણ કરીને હવે તેઓ પ્રસ્તાવના કરે છે : આ નંદિસૂત્રના રચયિતા દેવવાચક ગણિ નંદિસૂત્ર શા માટે બનાવે છે ? એ બનાવવામાં એમનો શો ઉદ્દેશ છે ? આ સંસાર કેવો છે ? તેમાં દુઃખ કેવા છે ? અને એમાંથી છૂટવા માટે જીવ શેની અભિલાષા કરે છે ? તો મોક્ષની કરે છે. એ મેળવવા માટે શું કરવું જોઈએ ? તો પરોપકાર કરવો જોઈએ. એ કઈ રીતે કરવો ? એના પશુ જ્ઞાન ધર્મ, ચારિત્ર ધર્મ વગેરે અનેક પ્રકારો છે, અને એ જ હેતુએ આ નંદિસૂત્રની રચના કરાય છે. એ કઈ રીતે ? તે અગ્રે અધિકાર....

इह सर्वेणैव संसारमध्यमध्यासीनेन जन्तुना नारकतिर्यग्गु-
रामरगतिनिबन्धन विविधशरीरमानसानेकदुःखनिपातपीडितेन पीडा-
निर्वेदतः संसारपरिजिहीर्षया जन्मजरामरणरोगशोकाद्यशेषोपद्रवा-
संस्पृश्यपरमानन्दनिःश्रेयसपदमधिरोढुकामेन तद्वाप्तये स्वपरसम-
मानसीभूय स्वपरोपकाराय यतितव्यम्, तत्रापि महत्यामाशयवि-
शुद्धौ परोपकृतिः कर्तुं शक्नोते, इत्याशयविशुद्धिप्रकर्षसम्पादनाय
विशेषतः परोपकारे यत्न आस्थेयः ॥

ગઈકાલે અંત્રકાર મલયગિરિ મહારાજાએ નંદિસૂત્રની
વ્યાખ્યાની શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કયું હતું. તેમાં પહેલાં
ભગવાન મહાવીર મહારાજાની સ્તુતિ કરી હતી. અને પછી
તેમનું-વર્તમાન પરમાત્માનું જે વચન છે, પ્રવચન છે, કે
આગમ છે, તેની સ્તુતિ કરી હતી.

ભગવાન મહારાજાનું વચન આ જગતમાં અદ્વિતીય
મંગળસ્વરૂપ છે. એટલું જ નહિ. પણ—‘इणमेव निगगंथं
पावयणं सच्चं’ આ પરમાત્માનું પ્રવચન નિશ્ચય કહેતાં
ત્યાગમય છે. વળી કેવું છે? તો ‘सच्चं’ ત્યાં બતાવ્યું
છે કે—એ સત્ય છે. એમાં કોઈ જાતનો પૂર્વાપર દોષ નથી.
અને એ નિઃશંક છે. એમાં કોઈ જાતની શંકા થાય જ નહિ,
આ આમ કેમ ને તેમ કેમ? આવી શંકા પરમાત્માના
પ્રવચનમાં કરનાર તું કોણ? તને શો અધિકાર છે?

કેટલાંક લોકો મહાન પુરુષોની પણ પરીક્ષા લેવા જાય છે. એમને પૂછે કે ‘ક્યાં જાવ છો?’ તો ‘મેટ્રિકની પરીક્ષા લેવા.’ ‘શું લખ્યા છો?’ તો કહે ‘ત્રીજી ગુજરાતી. આવાંને એ પરીક્ષા લેવાનો અધિકાર શો છે ?

અને ‘અણુત્તરં’ જગત્માં પ્રધાનમાં ય પ્રધાન-અણુત્તર એવું પ્રભુ મહારાજાનું પ્રવચન છે. અને એ પણ કેવું છે ? ‘નેઆડઝં’ યુક્તિયુક્ત છે. અનેક યુક્તિઓથી ભરપૂર છે. અમારે કાંઈ બાબાવાક્ય પ્રમાણુ નથી. અમારા શાસ્ત્રમાં તો અનેક યુક્તિઓ બતાવી છે. જીવને કર્મનો બંધ છે, કર્મનો ઉદય છે, ઉદ્ધરણ છે અને સત્તા છે. કર્મ બાંધે છે, અને ભોગવે છે. ને એમાંથી યુક્તિ પણ મેળવે છે. આ બધી વાતોની યુક્તિઓ અમારા પ્રવચનમાં ભરપૂર ભરી છે.

અને-‘સંસુદ્ધં’ કષ, છેદ અને તાપ-ત્રણેયથી શુદ્ધ અને દોષરહિત આ પ્રવચન છે. ‘સહગત્તણં’ આત્માના ત્રણ શબ્દો છે. માયા શબ્દ, નિયાણાનું શબ્દ અને મિથ્યાત્વશબ્દ. એ ત્રણેનો નાશ કરનાર આ વચન છે.

અને-‘સિદ્ધિમર્ગ’ સિદ્ધિનો માર્ગ બતાડનાર છે. સિદ્ધિ એટલે આત્માના ગુણોનો પરિપૂર્ણ રીતે પ્રાદુર્ભાવ. તેનું કારણ આ પ્રવચન છે. ‘મુક્તિમર્ગ’ મોક્ષનો માર્ગ છે. ‘નિઘ્વાણમર્ગ’ નિર્વાણનો પણ એ માર્ગ છે. વળી ‘અવિતહં’ દોષ રહિત છે. અવિસંધિ’ સંધિ-આંતરા વિનાનું પ્રભુનું વચન છે. અને ‘સર્વદુઃખવ્યપહીણમર્ગ’ સર્વલોકોના સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનાર છે. આવાં પરમાત્માના પ્રવચનમાં-

શાસનમાં રહેલાં જીવો કેવાં થાય છે? તો કહે છે કે ‘સિજ્ઞંતિ બુજ્ઞંતિ મુચ્ચંતિ, પરિનિવ્વાયંતિ સઘ્વદુઃખાણમંતં કરંતિ’.

જે જીવો આ પરમાત્માના પ્રવચનમાં રહ્યાં છે, તે જરૂર મોક્ષને પામશે. આ ભવમાં કે પરભવમાં, કાં તો ત્રીજે ભવે, અને છેવટે સાતમે ભવે તો એ જરૂર પ્રતિબોધ પામીને સિદ્ધિ ગતિમાં જશે જ. એને કેવળજ્ઞાન પણ થશે. એ જીવો સર્વદુઃખોનો નાશ પણ કરવાના, અને સર્વ કર્મથી મુક્ત પણ જરૂર થવાના છે. એનું કારણ જો કોઈ હોય તો તે પરમાત્માનું વચન જ છે. માટે જ યશોવિજયજી મહારાજ જેવાંએ પણ એ વચનના રાગની જ માંગણી કરી છે.

હિમચન્દ્રસૂરિમહારાજ પણ જ્યાં ભાવના ભાવે છે, ત્યાં કહે છે કે ‘પ્રજ્ઞાતમાં આ એકજ ભાવના ભાવજે. બીજું બધું પછી કરજે.—

‘જિનધર્મવિનિર્મુક્તો. મા ભુવં ચક્રવર્ત્યપિ ।

ત્યાં ચેટોઽપિ દરિદ્રોઽપિ, જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥”

હો જિનેશ્વર ! હું ભવાન્તરમાં ગમે તે સ્થિતિમાં મૂકાઉં, ગમે ત્યાં જાઉં, કદાચ ચક્રવર્તી પણ મને મળી જાય, પણ જો તારો ધર્મ ન હોય, તો એ મારે નથી જોઈતું. પણ જો તારો ધર્મ મળતો હોય, અને કદાચ લક્ષ્મી ન મળે, સમૃદ્ધિ ન મળે, તો એ બધાંની મારે જરૂર નથી. મારે નોકરીઓ કરવી પડે, દાસપણું ભોગવવું પડે, તો ભલે. પણ હે પ્રભો ! તારા ધર્મની અટલ શ્રદ્ધા મને ભવોભવ મળજો. બીજી મારે કંઈ જરૂર નથી.

કારણ કે દાસપણું મળવું, લક્ષ્મી કે સમૃદ્ધિ ન મળવી, એ તો અંતરાયકર્મના ઉદયને લઈને છે. અને મને ખાત્રી છે કે તારો ધર્મ આઠે કર્મોના નાશ કરનાર છે. જે ધર્મ આઠે કર્મોના નાશ કરવાને શક્તિમાન હોય, એ ધર્મને અંતરાયકર્મ તોડવાને કઈ વાર લાગવાની છે ? માટે આપનો ધર્મ મળે, તો પછી ગમે તેવી સ્થિતિ મળે તો ય વાંધો નથી.

ત્યારે આવાં શાસનમાં પહેલું શું કરવું ? એ માટે ટીકાકાર મલયગિરિજી મહારાજ પ્રસ્તાવના કરે છે : દેવવાચક ગણિ નંદિસૂત્ર શા માટે કરે છે ? એમ કરવામાં એમનો ઉદ્દેશ શો છે ?

ત્યારે કહે છે : પહેલી વાત તો એ છે કે દરેક માણસે પરનો ઉપકાર હંમેશા કરવો જોઈએ. કારણ આ સંસાર દુઃખમય છે. દુઃખથી જ ભરેલો છે.

એમાં દુઃખ કેમ છે ? તો એનું પણ કારણ છે. ‘નહ્યયં સંસારો નૈકવિધદુઃખમયો નિરપેક્ષો ભવિતુમર્હતિ । તદા હિ સ્યાદેવ વા, ન સ્યાદેવ વા, ન તુ કદાચિત્ સ્યાત્ ॥’

આ સંસાર અનેક દુઃખમય છે. એમાં નારકીના દુઃખો છે. તિર્યંચના દુઃખો છે. દેવના પણ દુઃખો છે. અને મનુષ્યના પણ ઘણાં દુઃખો છે. કારણ કે મનુષ્યને ઘણી ઉપાધિ છે. એને હાયવોય પણ સૌથી વધારે છે. અને કુદરતનો નિયમ છે કે જેને હાયવોય વધુ એને દુઃખ પણ એટલું જ હોય છે.

એક મહાત્મા જંગલમાં ચાલ્યા જતા હતા. રસ્તામાં

એમને એક શેષનાગ મળ્યો. હજાર ફણાવાળો એ શેષનાગ ફણાવ્યો ઊંચી કરીને ડાલતો હતો કે દુનિયામાં મારા જેવો—હજાર માથાવાળો કોઈ નથી. આ જોઈને મહાત્માએ એને બોધ આપવા માટે બે વચન કહ્યાં. એ સર્પ તો તિર્યંચ છે. એને શું બોધ આપવાનો હોય? પણ એ સર્પને ઉદ્દેશીને—સર્પનો દાખલો લઈને મહાત્મા આપણને બોધ આપે છે.

ત્યાં એ મહાત્મા બોલ્યાં કે :

‘યત્તિ તે નાગ ! શોષાણિ તત્તિ તે નાગ ! વેદનાઃ ॥’

હે શેષનાગ ! તને અભિમાન હોય કે દુનિયામાં મારા જેવો હજાર માથાવાળો કોઈ નથી. તો તું એવું અભિમાન ન કરીશ.

ત્યારે શેષનાગ કહે છે : કેમ ન કરું? એનું કાંઈ કારણ?

ત્યારે મહાત્મા કહે છે : હા, કારણ છે. તને જેટલાં માથાં છે, તેટલી તને વેદના થશે. તારું એક માથું દુઃખશે. તો એની સાથે હજારે ય માથાં દુઃખશે. જેટલી ઉપાધિ, એટલી વેદના થશે.

‘જે જે અંશે રે નિરુપાધિઠપણું, તે તે અંશે રે ધર્મ,
સમકિતદૃષ્ટિ ગુણઠાણા થકી, જાવ લહે શિવશર્મ’”

જે જે અંશમાં જીવ ઉપાધિરહિત છે, જીવને ઓછી ઉપાધિ છે, તેટલું એને સુખ છે. જીવ સાથે ગુણઠાણે વર્તતો હોય, સમ્યક્ત્વ પામ્યો હોય છે, પ્રભુના વચનની—પ્રવચનની એને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય, છે, ત્યારથી એનું નિરુપાધિપણું ચાલુ

થઈ ગયું સમજવું. ત્યાં એને સર્વવિરતિભાવ નથી. દેશવિરતિભાવે ય નથી. ખીન્નું કાંઈ નથી. પણ આ ગુણઠાણું મળે, ત્યારે એને પ્રભુના વચનની દૃઢ શ્રદ્ધા થાય છે. આ એના નિરુપાધિકપણાની શરૂઆત છે. એની પરિપૂર્ણતા ક્યાં થશે ? તો એ એને અયોગિભાવમાં, ચૌદમે ગુણઠાણે અવશ્ય પહોંચાડશે. પછી એને કાંઈ ઉપાધિ નહીં રહે.

માટે હે માનવ ! તું હૃદયમાં સમ્યગ્દષ્ટિ રાખજે. સાચો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કેવો હોય ? તો—

સમકિતદષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ પ્રતિપાળ,

પણ અંતરથી ન્યારો રહે, જિમ ધાવ ખેલાવત ખાળ”

સાચો સમકિતી એ જ વિચારે કે ‘આ બધી ઉપાધિ છે. અને એ મારી નથી.’

બહિરાત્મદશામાં—મિથ્યાત્વમાં જીવ માને છે કે ‘આ શરીર મારું છે. આ પીડા-રોગો મને જ થાય છે. સુખદુઃખ બધું મને જ થાય છે.’ પણ જ્યારે પ્રભુનો માર્ગ સાચો છે, એમ ખબર પડી, ત્યારે એ શરીરનું અને કુટુંબનું પ્રતિપાલન તો કરે છે. પણ એ સમજે છે કે ‘આ બધું મારું નથી. આનું જ નામ અંતરાત્મદશા. ‘શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાહં, શુદ્ધજ્ઞાનં ગુણો મમ ।’ નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય એ જ હું છું. અને શુદ્ધ જ્ઞાન—આત્મસ્વરૂપનું લાન—એ જ મારો ગુણ છે.

સ્ત્રી, કુટુંબ, કબીલા અને દોલત, જેને માટે તું દુનિયામાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે, જેને માટે આ બધી

ઢોડધામ કરા રહ્યો છે, તેમાંથી તું કાંઈ સાથે લાવ્યો નથી, સાથે લઈ જવાનો નથી, અને ગયા પછી પાછો ‘એતું શું થયું?’ એ જોવા પણ નહિ આવે. તેં અનેક ભવોમાં અનેક સ્ત્રીઓ કરી, દીકરાદીકરીઓ થયા, અનેક વાડીખંડલાઓ અને લક્ષ્મીને છોડીને આવ્યો છે, પણ એમાંથી કોઈ ભવનું તને યાદ આવતું નથી.

એમ આ ભવનું પણ છોડીને ચાલ્યા જ જવાનું છે. ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’—જન્મ્યો એને નિશ્ચયે સો વર્ષે પણ જવાનું જ છે. જ્યાં સુધી કેવલજ્ઞાન નથી પામ્યો, મોક્ષ નથી મળ્યો, ત્યાં સુધી ફરી ફરી અવતાર લેવાપણું છે જ. અને જે જન્મ્યો છે, તેને અવશ્ય મરવાનું જ છે. તો હે માનવ! જો તું આ ભવની મુસાફરી કરીને ચાલ્યો જવાનો હો, તો આ બધાનો આનંદ શો? આનંદ જેવો સ્મરણમાં છે, એવો ક્યાંય નથી.

આપણે એક વસ્તુ સારી ખાધી હોય, સારો શીખંડ ખાધો હોય, કે દૂધપાક ખાધો હોય, અને સારી વસ્તુ ભોગવી હોય, તો એ બીજે દિવસે યાદ આવે છે કે ‘મેં કાલે શીખંડ ખાધો હતો. આ ખાધું હતું’, ને આ ભોગવ્યું હતું’ ત્યારે એનો ખરો આનંદ આવે છે. પણ જે વસ્તુ ગયા ભવની તને યાદ નથી, એનો આનંદ શું? જે વસ્તુ તારી છે નહિ, અને જે વસ્તુ તને યાદ પણ નથી આવતી, એનો આનંદ એ સાચો આનંદ નથી.

ત્યારે સમકિતીની દશા કેવી હોય? એની સ્થિતિ

કેમી હોય? તો એને હજી ચારિત્રમોહનોય કર્મ ઉદયમાં છે. એટલે એને સર્વાવિરતિલાવ કે દેશવિરતિલાવ ન મળે તો ય એ સમજે છે કે ‘આ મારું નથી.’ હજી એ અવિરતિલાવમાં છે. એને માન્યાપ સ્ત્રી-દીકરા-દીકરી વગેરે પરિવારનું પ્રતિ-પાલન તો કરવું જ પડે. એ ન કરે તો શાસ્ત્રમાં એને અયોગ્ય કીધો છે. એ ધર્મ પામ્યો, પણ કુટુંબનું પાલનપોષણ ન કરે તો સમજવું કે હજી એને હૈયે ધર્મ વસ્યો નથી. એટલે સાચો સમ્યગ્દષ્ટિ આ બધું કરે તો ખરો. આટલું છતાં હૃદયમાં સમજે કે ‘નેયં મમ, નેદં મમ, નાયં મમ’ ‘આ મારી નથી. આ મારું નથી અને આ મારો નથી.’

કોની જેમ? તો—‘જિમ ધાવ ખેલાવત બાળ.’

મોટાં ઘરોમાં બાળકોને સાચવવા માટે, રમાડવા માટે, ધવરાવવા માટે ધાવમાતા રાખે છે. એ ધાવમાતા પણ બાળકને એવી રીતે સાચવે, અને એવી રીતે રાખે કે લોકો એમજ માને કે આ એની માતા જ છે. પણ પેલી ધાવમાતા એનું બધું સાચવે છે, એને રમાડે છે, બધું જ કરે છે, પણ મનમાં તો સમજે છે કે ‘આ મારો નથી-અને હું એની માતા નથી. હું તો લાડૂતી છું.’

એવી રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને સંસારનો મોહ હોય, એટલે એને ધ્યાન રાખવું પડે. બીજાને લાગે કે આને કેટલો મોહ છે? પણ એ (જીવ) અંતરથી તો એ બધાંથી આરો જ હોય. આવો જેનો અંતરાત્મા થયો હોય, તે જીવ

જ સત્ય સમજી શકે છે. માટે જ કહ્યું છે કે ‘જે જે અંશે રે નિરુપાધિકપણું, તે તે અંશે રે ધર્મ’; જ્યાં નિરુપાધિકપણું-ઉપાધિરહિતપણું-આવ્યું, ત્યાં ધર્મ આવ્યો. એ ક્યાંથી માંડીને ? તો ચોથા ગુણઠાણથી. જ્યારે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ લાવ આવે, ચોથું ગુણઠાણ આવે, ત્યારે સમજવું કે આ નિરુપાધિક લાવ પામ્યો છે. જ્યાં સુધી ઉપાધિ છે, ત્યાં સુધી દુઃખ છે.

માટે જ મહાત્મા કહે છે કે ‘હિ શેષનાગ ! તને હજાર માથાં છે, તો તને હજાર વેદના થશે. અને—

‘ન સન્તિ નાગ ! શીર્ષાણિ, ન સન્તિ નાગ ! વેદનાઃ ॥’

હિ નાગ ! મારે એક જ માથું છે માટે મારે હજાર વેદના નથી. જેને જેટલી ઉપાધિ, એને એટલાં દુઃખ.

આમ આ આખો સંસાર દુઃખમય છે. એ દુઃખોથી જીવ છેવટે કંટાળે કે ‘હવે આ દુઃખોમાંથી હું ક્યારે છૂટું ? કેવી રીતે છૂટું ? અને મને મોક્ષ કઈ રીતે મળે ?

જ્યારે જીવ આ બધું વિચારે, ત્યારે એનું કારણ પણ વિચારે જ ને ? કારણ કે-કારણ વિના કાર્ય ન જ હોય. ત્યારે સંસાર પણ દુઃખમય છે. એમાં અનેક પ્રકારના—જાતિના, જરાના, મરણના, ક્રોધના, માનના, મોહના, રાગના ને દ્વેષના—દુઃખો લરેલાં છે. તો એ એવો દુઃખમય શાથી છે ? એનું કોઈ કારણ હોવું જ જોઈએ.

જો કારણ ન હોય તો એમાં કોઈ ફેરફાર ન થવો જોઈએ. જેમ આકાશનું કોઈ કારણ નથી, એને

ખનાવનાર કોઈ નથી, માટે એમાં અનાદિ અનંતકાળમાં કોઈ ફેરફાર નથી થતો. અને ઘડામાં ફેરફાર થાય છે. કારણ કે—એનું કારણ—કુંભાર—છે. એ એને ખનાવે છે, માટે એમાં ફેરફાર થયાં કરે છે. એમ જો (દુઃખમય) સંસારનું કોઈ કારણ ન હોય, તો કાંતો આવો સંસાર હોય જ નહિ, અને કાંતો એ સદાકાળ માટે એક જ સ્વરૂપે હોય, એના સ્વરૂપમાં ફેરફાર ન જ થાય. કદાચિત્ સુખ—દુઃખમય રૂપે ન હોય. પણ કાં તો સુખરૂપ જ હોય, અને કાંતો દુઃખમય જ હોવો જોઈએ.

પણ આપણે જોઈએ છીએ કે સંસાર કદાચિત્ સુખમય અને કદાચિત્ દુઃખરૂપ છે, એટલે એનું કોઈ કારણ પણ છે જ. એનું કારણ છે—કર્મ”

એ કર્મને લીધે જીવને સુખ પણ મળે છે, અને દુઃખ પણ થાય છે. એ દુઃખોથી જીવ જ્યારે કંટાળે છે ત્યારે તેને થાય છે કે ‘આ દુઃખ મને ન મળે તો સારું. આ દુઃખોમાંથી હું છૂટું તો સારું.’

એમાંથી છૂટીને એ શું ઇચ્છે છે? તો કહે છે કે ત્યાં એ મોક્ષ ઇચ્છે છે. એને મોક્ષની અલિલાષા થાય છે.

કેમ ? મોક્ષની ઇચ્છા શા માટે થાય છે. ત્યાં કાંઈ નથી. ત્યાં સ્ત્રી નથી. દીકરા નથી. ખાવાનું નથી. રહેવાનું નથી. વાડી નથી. ખંડલા નથી. છતાં ત્યાં જવાનું મન કેમ થાય છે ?

ત્યારે જીવ કહે છે કે લલે ત્યાં આમાંથી કાંઈ નથી.

પણ મારી તો એક જ ઇચ્છા છે કે-આ બધાં દુઃખમાંથી હું નીકળું, અને મને એવું સુખ મળે કે જેમાં ફરી કોઈ દિવસ દુઃખ ન આવે. જ્યાં જન્મ નથી, જરા નથી અને મરણ નથી, એવું સુખ મારે જોઈએ છે. આ સંસારમાં એ ત્રણે છે. એ માટે જ સંસારને દરિયાની ઉપમા આપી છે. અહીં તો જેમાં કોઈ જન્મે, કોઈ ઘરડાં થાય, કોઈ મરે, એ રૂપ પાણીના પ્રવાહના ઉપદ્રવો નથી. તેવું જે પદ-પરમ આનંદરૂપ શુદ્ધ પદ-છે તેની જીવને ઇચ્છા થાય છે.

ત્યારે કોઈ પૂછે છે: ત્યાં ખાવું, પીવું, રહેવું વગેરે કાંઈ નથી, છતાં ત્યાં સુખ છે, એ કેમ મનાય?

ત્યારે કહે છે કે હા, ત્યાં સુખ છે. તે ખાવામાં, ભોજન ભોજનવવામાં, સ્ત્રી અને દીકરામાં, ને લક્ષ્મીમાં સુખ માન્યાં. પણ એ સદાકાળ રહેવાના નથી. એ દુઃખથી ભરેલાં છે. અને એ બધું મળ્યા છતાં ય આગળ વધુ મેળવવાની તૃણ્યા વધ્યા જ કરશે. પણ આ તો સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. એ મળ્યા પછી બીજાં સુખની અભિલાષા નથી થવાની. અને એ કોઈ જાતના દુઃખથી મિશ્રિત નથી.

આવું સુખ મેળવવા માટે શું કરવું જોઈએ?

પોતે પરના ઉપકાર માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પરનો ઉપકાર કરવા માટે જ દેવવાચક ગણિએ આ સૂત્ર બનાવેલ છે.

પરોપકારમાં એવું શું છે? એમાં એવાં કયા ગુણો લયાં છે, કે જેથી આવો મોક્ષ પણ મળે છે?

ત્યાં ગુરુમહારાજ કહે છે : હું તને બતાવીશ કે પરોપકારમાં અનેક ગુણો રહેલાં છે. એમાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય-એ ભાવનાઓ છે. ખીજાં પણ અનેક ગુણો એમાં છે. એ હું તને પછી બતાવીશ. પણ પરોપકાર કરવાથી મોક્ષ મળે, એ નક્કી છે.

હવે મોક્ષ કેને કહેવાય ? એનું સ્વરૂપ શું છે ? પરમ આનંદ રૂપ આ મોક્ષમાં કાંઈ દુઃખ નથી, તેનું શું કારણ ?

ત્યાં કહે છે :

यत्र दुःखेन संभिन्नं, न च भ्रष्टमनन्तरम् ।

अभिलाषापनोतं च, तज्ज्ञेयं परमं पदम् ॥

મોક્ષમાં એવું સુખ છે કે જે દુઃખથી કદી મિશ્રિત નથી. ત્યાંના સુખમાં દુઃખની જરા ય ભેળસેળ નથી.

સંસારના દરેક સુખો દુઃખથી મિશ્રિત છે. કોઈએ ખાવાનું સુખ માન્યું. ખાવામાં સુખ છે. પણ કયારે ? ભૂખ લાગી હોય ત્યારે, નહિ તો નહિ. લાડુ ખાધો હોય ને પેટ ભરાઈ ગયું હોય, પછી કોઈ દૂધપાક આપે તો ખવાશે ? નહિ ખવાય. કારણ ત્યારે ભૂખ નથી. તો પહેલાં ભૂખ લાગે, કયારે ઘરે જાઉં ને કયારે ખાઉં ? એમ ક્ષુધાનું દુઃખ સહન કરે, પછી ઘરે જઈને ખાય, ત્યારે એને સુખ થાય. ખાધાં પછી પણ મળમૂત્ર જવાની ચિંતા. તાવ આવે, માંદા પડીએ, અને કદાચ મરી જઈએ તો ય દુઃખ ને દુઃખ જ.

લક્ષ્મીનું સુખ માન્યું. પણ એમાં કેટલાં દુઃખ છે ? પહેલાં તો એને મેળવવાનું દુઃખ. કેટલાં ય પ્રપંચ કરો,

માયા કરે, અઢારે પાપસ્થાનક સેવો, ત્યારે માંડ એ લક્ષ્મી મળે છે. તડકો, ટાઢ ને વરસાદ એવું તો કેટલું ય સહન કરે, ત્યારે લક્ષ્મી મળે. આમ લક્ષ્મી મેળવવામાં દુઃખ. મળ્યાં પછી એને સાચવવાનું દુઃખ. કોઈ રાજા લઈ જાય, કોઈ લૂંટી જાય, કોઈ ખાઈ જાય, કદાચ લક્ષ્મી નાશ પામે, તો ય દુઃખ. તું લક્ષ્મીને મૂકીને મરી જાય તો ય દુઃખ. હાય હાય, આટલી લક્ષ્મીને છોડીને જવું પડશે ? અને કદાચ લક્ષ્મી તને મૂકીને ચાલી જાય, તો ય દુઃખ જ છે.

કારણ કે—લક્ષ્મી તો ચંચળ છે. ઘરે ઘરે ને ઠેર ઠેર એ ભટકે છે. આજે આને ઘર, તો કાલે વળી ખીજના ઘર. આજે આને કરોડપતિ બનાવ્યો, તો કાલે વળી ખીજને બનાવશે. આમ એ ચંચળ છે. સ્થિર નથી. બધે ભટકતી જ ફરે છે.

જગન્નાથજીમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિ લાકડાની છે. એની સ્તુતિ કરતાં એક મહાત્મા જીવને બોધ આપવા માટે કહે છે કે—‘હે ભગવાન ! તમે મહાન છો, ભગવાન છો, છતાં તમે લાકડું કેમ બની ગયાં ? ’ ત્યાં જવાબમાં કહે છે,

एका भार्या प्रकृतिमुखरा चञ्चला च द्वितीया
पुत्रस्त्वेको भुवनविजयी मन्मथो दुर्निवारः ।
शेषः शय्या, शयनमुदधौ, वाहनं पन्नगारिः
स्मारं स्मारं स्वगृहचरितं दारुभूतो मुरारिः ॥

શ્રી કૃષ્ણને બે સ્ત્રી હતી. એક સ્ત્રીનું નામ સરસ્વતી અને બીજીનું નામ લક્ષ્મી. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે આ સરસ્વતી

આખો દિ' બોલ બોલ ને બોલ કર્યા જ કરે છે. આ વાત સાંભળો ને તે વાત સાંભળો. એને બીજો શો ધંધો ? ખસ, બોલી બોલીને માથું પકવી દે છે.

અને આ લક્ષ્મી તો ઘરે ઘરે ભટક્યાં જ કરે છે. આજે આ ઘરે તો કાલ વળી બીજાં ઘરે, એમ ભટક્યાં જ કરે છે. આજે એકને કરોડપતિ બનાવે, કાલે વળી બીજાને પૈસાદાર બનાવે, વળી એને કંગાળ બનાવીને બીજાને ઘરે ભય. આમ મારે તો બે ય રીતે દુઃખ છે. આ માથું પકવે ને આ ઘરોઘર ભટકે છે.

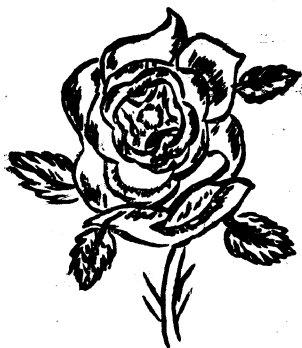
અને દીકરો કોણ ? તો કામદેવ. એનું નામ પ્રધુમ્ન છે. એ જ્યાં જાય ત્યાં-ગલીમાં ને શેરીમાં, શહેરમાં ને ગામડામાં-બધે તોફાન અને રંજાડ કર્યા જ કરે છે. બીજું કાંઈ કામ જ નહિ. અને પાછો એ કેવો છે ?-દુર્નિવાર, એને કાંઈ કહેવાય પણ નહિ.

અને સૂવાનું ક્યાં ? તો શેષનાગ ઉપર સૂઈ રહેવાનું. હજાર મોઢાંવાળો શેષનાગ ! ક્યારે કુંકાડો મારશે, ને કરડશે ? એની ચે ખબર ન પડે.

અને શર્યા ક્યાં રહેલી છે ? તો દરિયામાં. આ અગ્યારશે સૂઈ જશે. અને એમનું વાહન કયું ? તો ગરુડ. એના પર બેસવાનું. એની પીઠ એવી ખરબચડી કે આપણે પણ છોલાઈ જઈએ. આમ દીકરાનું, પત્નીનું, વાહનનું, ને સૂવાનું—કાંઈનું ય સુખ નથી. એટલે એની ચિંતામાં શ્રીકૃષ્ણ લાકડું બની ગયા.

એમ હે માનવ ! તેં ગળામાં લાખ રૂપિયાના હીરાના
હાર પહેર્યાં હશે, અને ગમે તેવાં આભૂષણો પહેર્યાં હશે,
પણ જો કોઈ લેણુદારના, કાયદાના, અને કુટુંબના દુઃખો
હશે તો રોજ સવાશેર લોહી સૂકાશે.

ખીજાં પણ સંસારના સુખો કેવાં દુઃખવાળાં છે ?
અને મોક્ષ કેવો સુખમય છે ? તે કઈ રીતે મેળવવો ? તે
આગળ બતાવાશે.

इह सर्वेणैव संसारमध्यमध्यासीनेन जन्तुना^१. ॥

શાસ્ત્રકાર મલયગિરિજી મહારાજએ આ નંદિસૂત્ર ઉપર વ્યાખ્યાન કરતાં, પ્રથમ ભગવાન મહારાજને નમસ્કાર કર્યા. પછી પરમાત્માના વચનની સ્તુતિ કરી. હવે તેઓ આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના કરતાં કહે છે કે ‘આ નંદિસૂત્ર દેવ-વાચક ગણિએ શા માટે અને શા ઉદ્દેશથી બનાવ્યું?’

આના જવાબમાં પહેલાં આ સંસારનું દુઃખમય સ્વરૂપ બતાવ્યું; આ સંસાર દરિયો છે. દરિયામાં રહેલ દરેક જીવો શરીરના અને મનના-ચારે ગતિના- દુઃખોથી પીડિત છે. એને ઘણું દુઃખ થાય, ત્યારે એને ‘વીઢાનિર્વેદતઃ’ જીવને નિર્વેદ થાય કે ક્યારે હું આમાંથી છૂટો થાઉં? આમ આ દુઃખથી છૂટાં થવાની એને લાવના થાય છે.

એમાંથી કઈ રીતે છૂટવું? છૂટવાનો ઉપાય કયો? તો ગ્રંથકાર કહે છે કે ‘પોતાનો ને પારકાનો ઉપકાર કરવો જોઈએ. પારકાનો ઉપકાર ક્યારે થાય? તો હૃદયની મહાન ઉદારતા એ માટે જોઈએ. આ પરોપકારમાં આત્માએ ઉદ્ધ-મવંત રહેવું જોઈએ. આ ગ્રંથ પણ એ માટે જ બનાવ્યો છે. પરોપકાર એ જ દુઃખથી છૂટવાનો મુખ્ય માર્ગ છે.

એ દુઃખો ક્યારે મટે ? સંસાર મટે, તો જ એ દુઃખો મટે. જે જેનું કારણ છે, એ કારણ નાશ પામે, તો કાર્ય નાશ પામે જ. અહીં પણ દુઃખથી કંટાળેલા જીવને થાય કે-આ સંસાર હું સર્વથા ક્યારે છોડી દઉં ? મારો સંસાર કઈ રીતે પાતળો થાય ? ને એમાંથી હું કઈ રીતે છૂટું ?

ત્યારે સંસારથી છૂટીને ક્યાં જવાનું છે ? મોક્ષમાં-પરમપદમાં. અહીં એનું વ્યાખ્યાન કરે છે : મોક્ષ કોને કહેવાય ? પરમપદ કેવું છે ?

અહીં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે : સંસારમાંથી છૂટીને મોક્ષ ક્યારે પામું, એવી ઇચ્છા કોને થાય ? તો એકાંત ભવ્ય આત્માને થાય છે. અભવ્યને ન થાય.

ત્યાં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે : હે ગુરુભગવંત ! અભવ્ય અને ભવ્ય, એ એવી વસ્તુ છે કે-અતિશય જ્ઞાની પુરુષો જ જાણી શકે, પણ હે ભગવંત ! અમે તો અજ્ઞાની છીએ. કોણ ભવ્ય છે, અને કોણ અભવ્ય છે ? એ વસ્તુ અમે કઈ રીતે જાણી શકીએ.

ગુરુમહારાજ કહે છે કે : હે શિષ્ય ! એના પણ ચિહ્નો છે. ભવ્યપણું કોનામાં છે, અને કોનામાં નથી ? એમ અભવ્યપણું કોનામાં છે, અને કોનામાં નથી ? એ જાણવાના ચિહ્નો હોય છે કે-જેથી આપણે સમજી શકીએ કે-આપણે અથવા આ આત્મા ભવ્ય છે, કે અભવ્ય છે.

એ ચિહ્નો કયા છે, અને કેટલાં છે ?

તો એના બે ચિહ્નો છે. એક તો—“અહં મયો ન વા -
 ક્ષ્યારેકા યસ્ય ચિત્તે જાયતે, સ નિયમાદ મય્યઃ” જેના હૃદય-
 માં શંકા થાય કે—‘હું ભવ્ય હઠશ કે અભવ્ય ?
 મારા આત્મા કેવો હશે ?’ એ જીવ નિયમા ભવ્ય
 સમજવો.

જીવને પહેલી શંકા થાય, પરમાણુ કેવો હશે ?
 આત્મા કેવો હશે ? મોક્ષ કેવો હશે ? પછી જિજ્ઞાસા—
 જાણવાની ઇચ્છા—થાય. અને પછી એ વડીલને, ગુરુને કે
 જ્ઞાનીને પૂછે. ત્યાર પછી એની શંકાનો નિરાસ થાય.
 એમ જે જીવને હું ભવ્ય છું કે નહિ ? એવી શંકા થાય,
 પછી એ જાણવાની ઇચ્છા થાય, ને પછી વડીલ જ્ઞાનીને
 પૂછે, એ જીવ નિયમા ભવ્ય છે. કારણ કે એ ભવ્ય ન
 હોત તો એને આવી શંકા જ ન થાત.

આ તો જેને શંકા હોય એની વાત થઈ. પણ જેને
 હૃદયમાં નિર્ણય હોય કે—હું ભવ્ય જ છું, અને મોક્ષ
 જવાનો જ છું, એ તો નિયમા ભવ્ય છે જ.

અથવા—‘મોક્ષસ્ય સ્પૃહા યસ્ય જાયતે, સ નિયમાદ મય્યઃ’
 જેને મોક્ષની સ્પૃહા થાય, અભિલાષા થાય કે ‘હું
 મોક્ષે જઈશ કે નહિ ? હું મોક્ષે ક્યારે જઈશ ?’ એ
 પણ નિયમા ભવ્ય છે. કારણ કે—એ જીવ મોક્ષનું
 યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતો હોય કે ન જાણતો હોય, પણ એને
 ખાતરી તો છે કે ‘મોક્ષ છે જ.’ માટે જ એને ‘એ મને
 ક્યારે મળે ?’ એવી અભિલાષા થાય છે. અને એટલે એ
 નિયમા ભવ્ય છે.

આ બે ચિહ્નો—બે કારણો—જીવ લબ્ય છે કે નહિ ?
એ જાણવાના બતાવ્યાં.

હવે મોક્ષનું સ્વરૂપ શું છે ?

ત્યાં કહે છે કે—જે મોક્ષની અંદર જન્મવાનું નથી.
વૃદ્ધાવસ્થા નથી. મરવાનું ય નથી. શારીરિક દુઃખો—રોગો
નથી, ને માનસિક શોકો પણ નથી. એવું જે સ્થાન હોય,
તેનું જ નામ મોક્ષ.

કોઈ કહે—પરમાનંદ એ જ મોક્ષ છે. કોઈ કહે—પાપનો
નાશ જ મોક્ષ છે. કોઈ વળી પ્રકૃતિના વિયોગરૂપ મોક્ષ માને
છે. કોઈ નૈરાત્મ્યલાવને મોક્ષ કહે છે. બધાં ય જુદું જુદું
સ્વરૂપ કહેશે, પણ છેવટે બધાંને જવાનું તો મોક્ષમાં જ છે
ને ? બધાંનું ધ્યેય તો મોક્ષ જ છે. “શબ્દભેદ ઝઘડો કિસ્થો.”
‘પાંચ વીસુ’ કહો કે ‘સો’ કહો, એ એક જ છે. એમાં
ઝઘડો શો ? ‘પેત્રો કહે: સો ન કહેવાય, પાંચ વીસુ જ
કહેવાય’. ને પેત્રો કહે: ‘સો જ કહેવાય, પાંચ વીસુ ખોટું
છે.’ આવો ઝઘડો ન હોય. પાંચ વીસુ કહો કે સો કહો,
એ એક જ છે. શબ્દ જુદાં જુદાં છે, એમ મોક્ષનું સ્વરૂપ
પણ એક જ છે. શબ્દોનો ઝઘડો શા માટે ?

જીવનું ઉપાધિરહિત સ્વરૂપ, એનું નામ મોક્ષ.
એમાં કોઈ જાતની ઉપાધિ નથી. ઉપાધિ કોને હોય ?
જ્યાં દુઃખ હોય ત્યાં ઉપાધિ હોય. ત્યારે દુઃખ અને સુખ
કહેવાં કોને ? એનું લક્ષણ અમને કહો.

એક મહાત્માને શિષ્ય કહે છે કે—અમે તો ખારે ય

કલાક સંસારમાં જ રચ્યાંપચ્યાં છીએ. અમારે સમય ક્યાંથી કાઢવો? માટે જેમ બને તેમ ટુંકામાં—એક જ શબ્દમાં—અમને સુખ ને દુઃખનું લક્ષણ જણી કહી દો.

મહાત્મા કહે છે: ભાઈ! એમ તો એમ. અમારો તો ધર્મ છે કે જે જીવ જે રીતે બોધ પામે તેને તે રીતે બોધ પમાડવો. તને ટુંકામાં કહી દઉં. સાંભળ: “સર્વ પરવશં દુઃખં, સર્વમાત્મવશં સુખમ્” દુનિયામાં જેટલું પરાધીન એટલું દુઃખ, અને સ્વાધીન એટલું સુખ.

મોક્ષમાં કોઈની સ્પૃહા નથી, કોઈની પરવશતા નથી, માટે ત્યાં સુખ છે. અને સંસારમાં ખાવાનું સુખ, દીકરાનું સુખ, પૈસાનું સુખ, બંગલાનું સુખ, સ્ત્રીનું સુખ, એમ બધાં સુખો છે, પણ એ ક્યારે? એ બધું હોય તો. સ્ત્રી હોય તો સ્ત્રીનું સુખ. ન હોય તો કાંઈ નહિ. એટલે આ બધાં સુખો આ બધાંને આધીન છે, પરાધીન છે, માટે તે દુઃખ છે. માટે જ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે— સર્વ પરવશં દુઃખમ્.

કાલે જ કહ્યું હતું કે તેં લક્ષ્મીમાં સુખ માન્યું. એ લક્ષ્મીનું સુખ જરૂર છે, પણ એમાં અનેક જાતના દુઃખો રહેલાં છે, એમાં ક્ષણિક સુખ છે, વધુ દુઃખ છે.

આત્માએ સ્ત્રીનું સુખ માન્યું. પણ એ સ્ત્રીને પર-જીવાનું દુઃખ. પરજીવ્યાં પછી એને સાચવવાનું દુઃખ. એ માંદી પડે તો દુઃખ. તું માંદો પડે તો દુઃખ. તને મૂકીને એ મરી જાય તો દુઃખ, ને તું એને મૂકીને મરી જાય તો ય દુઃખ

દીકરાનું સુખ માન્યું. પણ પહેલાં જન્મ આપવાનું દુઃખ. જન્મ્યા પછી એનાં મળ મૂત્ર ઉપાડવાનું દુઃખ. એને મોટો કરવાનું દુઃખ. લણાવવાનું દુઃખ. અને એ લણીને સારો નીવડ્યો તો દીકરો, નહિ તો દી કર્યો. તું એને મૂકીને મરી જાય, કે એ તને મૂકીને મરી જાય, તો ય દુઃખ ને દુઃખ.

ત્યારે મોક્ષનું સુખ કેવું છે? જેમાં-રોગ-શોક-ઉપદ્રવોનો-જન્મ-જરા અને મરણનો ને ત્રિવિધ તાપનો સ્પર્શ પણ નથી, એવો પરમ આનંદરૂપ મોક્ષ છે.

સંસારના બધાં સુખોમાં પરાધીનતા છે, માટે તે દુઃખ છે. અને મોક્ષસુખમાં કોઈની પરાધીનતા નથી.

અહીં જીવને શંકા થાય કે ત્યાં સ્ત્રી નથી, પૈસા નથી, ખાવાનું નથી, પીવાનું નથી, રહેવાનું નથી, કાંઈ નથી, માટે ત્યાં દુઃખ હશે? ત્યાં કહે છે કે 'ના, ના, એ બધું ત્યાં નથી. માટે જ ત્યાં સુખ છે.'

હુકાને બેઠો છે, ને એકદમ કકડીને ભૂખ લાગી ગઈ. ચિત્તમાં આકુળતા થઈ ગઈ કે ક્યારે ઘરે જઈને ને ખાઉં? કામમાં પણ મન નથી લાગતું. ત્યારે એ બીડીને ઘરે આવ્યો. ત્યાં પેટ ભરીને ખાધું. ખાધું એટલે ભૂખ મટી ગઈ. પણ એનાથી ફળ શું થયું? ભૂખ મટી જવાથી આત્માને થયું શું? તો પેલી આકુળતા હતી તે જતી રહી. ખાધાં પહેલાં જે અસ્વસ્થતા હતી તે બધી મટી ગઈ. અને એ ન રહી, એટલે તું તારા સ્વરૂપમાં આવી ગયો, સ્વસ્થ બની ગયો. ત્યારે ખાવાથી શું ફળ થયું? ચિત્તમાં સ્વસ્થતા આવી.

એ સ્વસ્થતા જો આત્માને કુદરતી રીતે જ મળે, તો પછી ખાવાની જરૂર શી છે ? મોક્ષમાં આવીજ સ્વસ્થતા છે, માટે ત્યાં ખાવા પીવાની જરૂર નથી. માટે જ મોક્ષનું સ્વરૂપ ખતાડતાં કીધું છે કે :-

यन्न दुःखेन संभिन्नं, न च भ्रष्टमनन्तरम् ।

अभिलाषापनीतं च, तज्ज्ञेयं परमं पदम् ॥

જેમાં દુઃખનો કણીયો ય નથી, એવું પદ મોક્ષનું જ છે. જગતના તમામ સુખો દુઃખથી મિશ્રિત છે, દુઃખની ભેળસેળવાળાં છે. કોઈ પણ જાતની સેળભેળ વિનાનું સુખ હોય તો તે મોક્ષનું સુખ છે.

એટલું જ નહિ, પણ આ સંસારના સુખો નાશવંત છે. લક્ષ્મી હોય, સ્ત્રી હોય, ત્યાં સુધી સુખ.એ ચાલ્યું જાય તો દુઃખ. સદાકાળ કોઈ સુખ નથી. ત્યારે મોક્ષનું સુખ કેવું છે ? ન ચ ભ્રષ્ટમનન્તરં એ સુખ મળ્યાં પછી કોઈ દિવસ ચાલ્યું જવાનું નથી. પણ સાદિ અનંતભાવે સદાકાળ રહેવાનું જ છે. એ કોઈ દિવસ વિનાશવંત નથી. કારણ કે એ પરાધીન નથી.

અને એ સુખ મળ્યાં પછી બીજાં સુખની અભિલાષા પણ નથી થવાની. અભિલાષા ક્યાં થાય ? જ્યાં અદ્ય-સુખ હોય, પરિપૂર્ણભાવ ન હોય, ત્યાં જીવને અભિલાષા હોય. એને લાખ મળે તો દસ લાખની અભિલાષા કરે. અને દસ લાખ મળે તો કોડ કેમ મળે ? તેની જ એને ઝંખના હોય. કોડ મળે તો અબજ ક્યારે મળે, તેની

એને સ્પૃહા હોય. આમ આ બધાં સુખો તૃષ્ણા અને આશાથી જ ભરપૂર છે. માટે તે પરાધીન છે, અને માટે જ તે દુઃખ છે.

ત્યારે મોક્ષનું સુખ કેવું છે? એ મળ્યાં પછી બીજાં સુખની કોઈ દિવસ અભિલાષા નથી થતી. માટે જ તે સુખ છે.

पूर्णता या परोपायेः, सा याचितकमण्डनम् ।

या तु स्वाभाविकी सैव, जात्यरत्ननिभा विभा ॥

આત્માના સુખની પૂર્ણતા બે પરાધીન હોય, તો તે નાશવંત જ હોય. જેમ દીકરાના લગ્ન વખતે કોઈનું ઘરેણું માગી લાવ્યા, અને તેનાથી દીકરાની જે શોભા થઈ, એ જેમ અદ્ય કાલીન છે. બીજે દિવસે એ ઘરેણું પાછું આપી દેતાં એ શોભા ફીકી થઈ જવાની છે. તે જ રીતે આ બધી જે સુખની પૂર્ણતા માની, તે પરોપાધિજન્ય છે. કોઈકના માગી લાવેલા ઘરેણાની શોભા જેવી છે.

અને જીવની જે સ્વાભાવિક પૂર્ણતા છે—જેમાં પરાધીનતા નથી, જેમાં આત્માનું સ્વરૂપ પામ્યો છે, કેવળજ્ઞાન પામ્યો છે, કષાયો નાશ પામ્યાં છે, એ પૂર્ણતા તો—સો ટચના સોના જેવી છે. એમ જાતિવંત રતનની કાંતિ સ્વાભાવિક છે, તે કોઈ દિ' નાશ નહિ પામે. એ બીજાંને લઈને નથી. બીજાંને લઈને હોય તો નાશ પામે.

તેમ આત્મશુદ્ધિને લઈને પરમસુખ—મોક્ષમાં પૂર્ણતા છે. તે ઉત્તમ રતન સમાન છે. આબો મોક્ષ મેળવ્યા પછી કોઈ જાતની અભિલાષા થતી નથી. કારણ કે—આશા—તૃષ્ણા

ક્યાં થાય ? જ્યાં પૂર્ણતા ન હોય ત્યાં જ થાય. પૂર્ણતા હોય ત્યાં નહિ થાય.

એ આશા કેવી છે ? તો કહે છે કે—

આશાયા યે દાસા, સ્તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય ।

આશા યૈષાં દાસી, તેષાં દાસાયતે લોકઃ ॥

જગતમાં આશાનો જે ગુલામ છે, તે આખાં જગતનો ગુલામ છે. કરોડપતિ હોય, અમલદાર હોય, સાધુ-સંત કે ફકીર હોય, ગમે તેવો મહાન હોય, પણ જો એને આશા હોય તો સમજજે કે એ જગતનો ગુલામ છે.

અને આશાને જેણે ગુલામડી બનાવી છે—‘એસી જાનીએ, મારે તારું (આશાનું) કામ નથી, મેં સ્પૃહા કાઢી નાખી છે. મારે તો મારાં આત્માની—આત્મસ્વરૂપની જ અભિલાષા છે.’—એની પાસે જગત આખું ગુલામ છે. તારી પાસે આશા હશે તો તું જગતનો ગુલામ બનીશ. અને તેં આશાને ગુલામડી બનાવી હશે તો જગત તારું ગુલામ બનશે.

અને આ આશા કોણ છે ? ખબર છે ? ‘તૃષ્ણા રાંડ ભાંડકી જાઈ.’ રાંડ અને ભાંડ ભેગાં થયાં ત્યારે આ તૃષ્ણા જન્મી છે.

ત્યાં ભતૃહરિ મહારાજ એનાથી કંટાળીને બોલે છે કે: હે તૃષ્ણા ! હવે તો મને છોડ. તેં મને ઘણો હેરાન કર્યો છે.

ત્યારે પૂછે છે: તમને વળી તૃષ્ણાએ શું હેરાન કર્યા ? એટલે કહે: ઘણું ઠયું. એનું કેટલું વર્ણન કરવું ?

ત્યારે પૂછે છે: અમને થોડુંક તો કહો. જેથી અમને પણ ખબર પડે કે આ તૃષ્ણા કેવી છે?

હ્યો ત્યારે કહું છું :

उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातिवो
निस्तीर्णः सरितां पति नृपतयो यत्नेन सन्तोषिताः ।

मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः स्मशाने क्षपाः

प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥

હે તૃષ્ણા ! હવે તો મને છોડ. મારી વાંહે ક્યાં સુધી તારે લાગવું છે? તારે માટે મેં કંઈક કાળાં કામો કર્યાં. ઘણી મહેનત કરી. તો ય કંઈ ન મળ્યું. માટે હવે તો મને છોડ.

ત્યારે કોઈ પૂછે છે : તમે એને માટે શું કર્યું? એ તો કહો.

એ જ કહે છે: કોઈ મહાત્મા મળ્યા. કોઈ સાધુદ્ધીર મળ્યાં. એમણે કીધું કે—‘ઘરમાં આ ખૂણામાં ખોદ. પેલે ખૂણે ખોદ. આ ઠેકાણે ખોદ. આ જમીન ખોદ. અહીં નિધાન હશે. આ જગ્યામાં નિધાન હશે.’અને એની આશાએ મેં જમીનોની જમીનો, ઘરોના ઘરો, ને બધું ખોદી નાખ્યું. પણ કાંઈ ન મળ્યું.

વળી કોઈક કહે: ‘તું આખું પર્વત પર જા. ગિરનારમાં જા. હિમાલયમાં જા. ત્યાં અનેક જાતની વનસ્પતિઓ છે. કેટલીય ધાતુઓ છે. એથી તને ત્યાં સુવર્ણસિદ્ધિ મળશે.’ મેં એ ય કર્યું, પણ તો ય કંઈ ન મળ્યું.

કેઈએ વળી કીધું: ‘તું સ્વિટઝરલેન્ડ જા. જર્મનીજા. અમેરિકા જા. જાવા ને સુમાત્રામાં જા. દરિયો ઓળંગીને પરદેશ જા. તને ઘણું ધન મળશે.’ તો મેં એ પણ કયું. દરિયામાં અહીં રત્ન મળશે, ને અહીં મોતી મળશે, એ આશાએ દરિયાના દરિયાના ફેંદી નાખ્યા. પણ કાંઈ ન મળ્યું.

કેઈ કહે: ‘તેં કેઈ રાજાની સેવા કરી છે? જા, રાજાની સેવા કર.’ તો મેં એ પણ કામ કયું. પણ મને ખબર નહિ કે ‘રાજા કેઈનો મિત્ર હોતો નથી. ‘રાજા મિત્ર નહિ ને શુદ્ધ પવિત્ર નહિ.’ મેં રાજાને સંતોષ પમાડ્યાં. કંઈક ચાટુવચનો કહ્યાં. એની નોકરી ને સેવા કરી. પણ તો ય મને કાંઈ ન મળ્યું.

કેઈએ વળી બીજું બતાવ્યું કે-‘તું આ મંત્રની આરાધના કર. આ મંત્રનો જાપ કર. તું મસાણે જા. ત્યાં રાત રહે, ને આમ કુંડાળાઓ કરીને એમાં જાપ કર. તને બધું મળશે.’ લક્ષ્મી માટે મેં એ બધું પણ કયું. મસાણામાં ગયો. જંગલમાં ગયો. ત્યાં મંત્રની આરાધનાઓ કરી. અનેક રાત ઉજાગરાઓ કર્યાં. પણ હે તૃણા દેવી ! મને-મારાં નશીબમાં જ નહિ-તે-કાણી કોડી પણ ન મળી. જેવો હતો તેવો જ રહ્યો. માટે હવે તો મને છોડ. આવી આ આશા છે. ‘इच्छा हु आगाससमा विसाला’ આ તૃણા આકાશ સમાન વિશાળ છે. આકાશનો છેડો આવે છે? એના જેવી જ આ વિશાળ છે.

નમિરાજર્ષિ—પ્રત્યેક બુદ્ધ મિથિલાનગરીમાં થયા છે. નમિરાયા વિદેહેસુ. એમને દાહનવર થયો છે. આખાં શરીરે દાહ દાહ થઈ ગયો છે. વૈદ્યોએ ઘણાં ઉપચારો કર્યા, પણ તે નિષ્ફળ ગયાં, ત્યારે એની રાણીઓ ચંદન ઘસીને એના શરીરે ચોપડે છે. બીજું કોઈ નહિ, પણ રાણીઓ પોતે ચંદન ઘસે છે.

એ રાણીઓએ હાથમાં કંકણ—ખંગડીઓ પહેરી છે. નમિરાજને એટલે બધો દાહનો વિકાર થયો છે કે બે કંકણ અથડાય એનો શબ્દ સહન નથી થતો. ત્યારે રાણીઓ હાથમાંથી વધારાના કંકણ કાઢી નાંખે છે. એકેક જ રાખે છે. બે કંકણ ભેગાં થાય તો શબ્દ થાય ને ?

જ્યારે શબ્દ આવતો બંધ થઈ ગયો, ત્યારે રાજા પૂછે છે: આમ કેમ ? મને શબ્દ કેમ નથી સંભળાતો ?

ત્યારે કહે છે કે તમને સહન નથી થતું, દુઃખ થાય છે, માટે અમે હાથમાં એકેક કંકણ રાખીને બીજાં કાઢી નાખ્યા છે. તેથી અવાજ નથી સંભળાતો.

ત્યારે તરત જ નમિરાજને મનમાં થાય છે કે ‘ઓહો ! સંજોગો સુ દુઃખ’,— સંયોગ જ દુઃખ છે. બે કંકણ હતાં તો મને દુઃખ થતું હતું. હવે નથી તો મને દુઃખ પણ નથી થતું. માટે જગતમાં સંયોગ એ જ દુઃખ છે. ત્યાં તરત જ એમને વૈરાગ્ય થાય છે કે—‘મને આમાંથી સારું થાય તો હું પ્રવ્રજ્યા લઈશ.’ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે :

“સંજોગમૂળા જીવેણ, પત્તા દુક્ખપરંપરા।

તમ્હા સંજોગસંબંધં, સર્વં તિવિદ્દેણ વોસિરિમં ॥

જીવના તમામ દુઃખો સંયોગમૂલક છે. આવાં દુઃખની પરંપરા જીવ અનંતવાર પામ્યો છે. પણ જ્યારે આત્મા સમજણના ઘરમાં આવે, ગુરુમહારાજના ઉપદેશમાં આવે, ત્યારે એ બધું છોડવાની ભાવના કરે છે કે ‘આ બધાં સંયોગના સંબંધો છે. સ્ત્રી કુટુંબ સગાં સ્વજનોના-સંબંધો દુઃખતું કારણ છે. માટે હું એને મન વચન અને કાયાથી છોડી દઉં છું.’”

ચક્રવર્તીઓ જ્યારે છ બંડની ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે કોઈ વિચાર કરવા નથી રહેતાં. આ ચોપડાં ચોકખાં કરું, આ નામું સરખું કરું, ને આ બધાંની વ્યવસ્થા કરીને જઈ, એવો વિચાર નથી કરતાં. એમનો કેટલો જળરદસ્ત વહીવટ હશે? કેટલા મહાનૂ વૈભવ હશે? તો ય જ્યારે વૈરાગ્ય થાય ત્યારે એક ક્ષણવારમાં બધું છોડીને ચાલી નીકળે છે.

અહીં નમિરાજને પણ વૈરાગ્ય થાય છે. પ્રભાતમાં એમને સારું થાય છે, ને તેઓ પ્રવ્રજ્યા લે છે. ત્યારે ત્યાં ઇન્દ્ર મહારાજ આવે છે, અને એમની પરીક્ષા કરે છે. ઇન્દ્ર મહારાજ મહાનુ અગ્નિ વિકુવે છે, અને મિથિલાનગરી ભડકે ને ભડકે બળે છે. તે વખતે ઇન્દ્ર નમિરાજર્ષિને પૂછે છે: ‘હે મુનિ! હે નમિરાજ! આ તમારી મિથિલાનગરી ભડકે સળગે છે, તો ય તમને કાંઈ વિચાર નથી થતો? એને બચાવો તો ખરા.’

ત્યારે નમિરાજર્ષિ એને જવાબ આપે છે કે—

મિથિલાય હજ્જમાણીય, ન મે હજ્જાઈ કિંચણ ॥

મિથિલા સળગતી હોય, એમાં મારું કાંઈ સળગતું નથી. મિથિલા મારી નથી. મારે ને એને કાંઈ લેવાદેવા નથી. જ્યાં સુધી મને તૃષ્ણા હતી, ત્યાં સુધી મિથિલા મારી હતી. પણ હવે મિથિલા તો શું?, દુનિયા સળગે તો ય મારે કાંઈ લેવાદેવા નથી, કોઈ સંબંધ નથી. હું તો શુદ્ધ આત્મા છું. નિર્મળ આત્મ સ્વરૂપ એ જ મારું છે. હવે મિથિલા મારી નથી.

ત્યારે ઈન્દ્ર કહે છે: ‘હો રાજન્! તમે તમારાં ભંડારો તો ભરીને જાવ. નહિ તો તમારી આ પ્રજા ખાશે શું? પીશે શું? શત્રુઓનો પ્રતિકાર કઈ રીતે કરશે? માટે તમે તમારાં ભંડાર ભરીને જાવ; નહિ તો તમને આરિત્રમાં પ્રતિબંધ થશે.

આનો જવાબ તેઓ કઈ રીતે આપે છે? તે અગ્રે અધિકાર વર્તમાન જોગ.

इह सर्वेणैव^{१०} ॥

ગ્રન્થકાર મહારાજ આ નંદિસૂત્રમાં અત્યારે સંસારનું સ્વરૂપ વર્ણવી રહ્યાં છે. આ સંસાર દુઃખમય છે. તેનું કારણ પૂર્વકૃત કર્મ છે. એ દુઃખોથી પીડા પામેલા જીવને સંસાર છોડવાની અભિલાષા થાય છે. અને તે છોડ્યાં પછી ગુરુના ઉપદેશથી એને મોક્ષસુખની ઇચ્છા થાય છે.

કારણ કે-ખરેખરું સુખ શેમાં છે? તો સંતોષમાં છે. સંતોષ હોય તો જ સાચું સુખ છે. સંસારમાં પણ સંતોષ હોય તો જ સુખ છે. જો હૃદયમાં સંતોષ ન હોય. આખો દિવસ હાયવોય ને અસંતોષ જ હોય, તો સુખ ન હોય.

એક મહાત્માએ ત્રણવાર પ્રશ્ન કર્યો છે કે : કઃ સુખી ? કઃ સુખી ? કઃ સુખી ? જગત્માં કોણ સુખી છે ? કોણ સુખી છે ? કોણ સુખી છે ?

ત્યારે ત્યાં જવાબ મળે છે કે : સન્તોષવાન સુખી, સન્તોષવાન સુખી, સન્તોષવાન સુખી-જેના હૃદયમાં સંતોષ છે, કોઈ જાતની હાયવોય કે સ્પૃહા નથી, તે જ સાચો સુખી છે.

સંસારના સુખોમાં સંતોષ નથી. કારણકે-એ જેમ જેમ જીવને મળતાં જાય, તેમ તેમ તૃષ્ણા વધતી જ જાય

છે. પણ આ મોક્ષનું સુખ એવું છે કે ‘જો મળ્યાં પછી જતું નથી રહેતું’, અને મળ્યાં પછી કોઈ જાતની આશા, તૃષ્ણા ને સ્પૃહા પણ નથી થતી. એ માટે જ એ મોક્ષ સુખ મેળવવાની જીવને અલિહાષા થાય છે.

નમિરાજને છ મહિનાથી દાહજવર થયો છે. વૈદ્યોએ હાથ ધોઈ નાખ્યાં છે. ત્યાં એની રાણીઓ ચન્દન ઘસે છે. તે વખતે થતાં કંકણના અવાજ નથી ગમતાં. એના શબ્દથી પણ એમને ઘણું ત્રાસ થાય છે. એટલે રાણીઓ એક સિવાયના બધાં કંકણ કાઢી નાખે છે. ત્યારે રાજા પૂછે છે : અત્યાર સુધી અવાજ આવતો હતો ને હવે કેમ નથી આવતો ? રાણીઓ કહે છે : આપને દુઃખ થતું હતું, માટે અમે એક એક કંકણ કાઢી નાખ્યું છે. એક રાખ્યું છે.

આ સાંભળીને એમના પૂર્વના સંસ્કાર-પૂર્વના યોગ જાગૃત થાય છે : ‘સંયોગ જ દુઃખનું મૂળ છે. બે કંકણ ભેગાં થતાં હતાં, તેથી આ દુઃખ મને થતું હતું. ઘણાં ભેગાં થાય ત્યાં દુઃખ થાય જ.’ આ વિચાર આવતાં જ તેમને વૈરાગ્ય થાય છે. રાત્રે તેઓ ભાવના ભાવે છે કે ‘મને જો ક્ષીક થાય તો તરત પ્રવ્રજ્યા લઈ લઉં.’ એ વિચારમાં એમને રાત્રે ઊંઘ આવી ગઈ.

રાત્રે-પરોઢિયાના સમયે-એમને એક હાથીનું સ્વપ્ન આવે છે. ‘એ હાથી પર હું બેઠો છું, ને એના પર બેસીને હું મંદર-મેરુપર્વત પર ચડી ગયો.’-એવું તેઓ બુઝે છે.

એ જ વખતે બંદિઓનો ઘોષ-વાજિંત્ર ઘોષ-થયો, તેથી તેઓ જાગી જાય છે. તે વખતે એમને થાય છે કે- ‘મેં આ મેરુપર્વત કયાંક જોયો છે. એ ઊહાપોહ કરતાં

એમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે. ગયા જન્મમાં અનુભવેલાંનું જે સ્મરણ થાય, એનું નામ જાતિસ્મરણ. કેટલાંકને આજે અનુભવેલું કાલે યાદ આવે. કોઈને બે વર્ષ, કોઈને પાંચ વર્ષ, ને કોઈને વળી સો વર્ષ સુધી પણ યાદ રહે છે, ને યાદ આવે છે. એમ કેટલાંકને એવાં સંસ્કાર હોય છે. કે જેથી લવાંતરનું યાદ આવે. અને એનાથી જ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે.

આ પછી નમિરાજ તરત જ દીક્ષાનો નિર્ણય કરે છે, અને દીક્ષા લેવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે.

આ વાતની ખબર ગામમાં-મિથિલામાં-પડતાં જ ચારે કોર હોહા ને કોલાહલ મચી જાય છે. લોકોમાં રોકકળ થઈ ગઈ છે કે—અમારો રાજા અમને છોડીને દીક્ષા લઈ લેશે.

તે વખતે એમની પરીક્ષા કરવા માટે ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને ત્યાં આવે છે. રાજાને પૂછે છે: ‘હિ રાજન! તમે આ શું માંડ્યું છે? આ બધાં તમારા માટે-તમે પ્રવ્રજ્યા લો છો માટે-રૂવે છે. તમારી પ્રવ્રજ્યામાં આ પ્રતિબંધ છે. તમે ન લ્યો, તો ન રૂવે.’

ત્યારે નમિરાજ ત્યાં જવાળ આપે છે કે ‘ના, ના, ના, આ કોઈ મારે માટે રડતું નથી. બધાં ય પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને રડે છે. એમનો આધાર-હું ચાલ્યો જાઉં છું. માટે રડે છે. આ જ મિથિલા નગરીમાં અનેક મોટાં, વિશાળ ઝાડો છે. એમાં અનેક પંખીઓ આશ્રય કરીને

રહે છે, અને આનંદ-કિલ્લોલ ને કલરવ કરે છે. એમાં કો' કવાર કુદરતને કરવું ને મોટો ભયંકર વંટોળિયો આવી ગયો, ને ઝાડ પડી ગયું. ત્યારે એ બધાં ચ પંખીઓ રોકકળ મચાવી દે છે. એ કોઈ એ ઝાડને નથી રડતાં કે-હાયહાય, આ ઝાડ કેવું સરસ હતું, ને પડી ગયું. પણ પોતાના સ્વાર્થને રડે છે. એમનો આશ્રય ચાલ્યો ગયો, માટે રડે છે. એમ આ લોકો પણ મારે માટે નથી રડતાં, એ તો એમનો આધાર-સ્વાર્થ-ચાલ્યો જાય છે, તે માટે રડે છે.'

ત્યાં તો મિથિલા ભડકે બળવા લાગી. આખી મિથિલામાં આગ ફેલાઈ ગઈ. ત્યારે ઇન્દ્ર કહે છે: હે નમિરાજ ! આ મિથિલા ભડકે બળે છે, માટે તમે હવે હમણાં ન જાવ. આ બધું શાન્ત થયા પછી જાવ.'

ત્યાં નમિરાજર્ષિ જવાબ આપે છે કે- 'મિથિલાયાં દહ્યમાનાયાં, ન મે દહ્યતિ કિંચન-મિથિલા બળે છે, એમાં મારું કંઈ નથી બળતું. મિથિલા મારી નથી. હું તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છું. મારે એની શી જરૂર છે ?

વળી ઇન્દ્ર કહે છે: 'હે રાજન્ ! તમે આ તમારાં ભંડારો ભરી જાવ. પછી દીક્ષા લ્યો. નહિતર આ તમારી પ્રજાનો નિર્વાહ કેમ થશે ? એમ નહિ કરો તો તમે દીક્ષાને માટે અયોગ્ય છો.'

ત્યાં નમિરાજર્ષિ જવાબ આપે છે. એમને બળર નથી નં. પ્ર. ૫

કે આ બ્રાહ્મણવેષે ઇન્દ્ર છે. તેઓ એને કહે છે : ‘ હે બ્રાહ્મણ !
મારે હવે ભંડારનું શું કામ છે ? કારણ કે—

“ સુવન્નરુપ્પસ્સ ય પઞ્ચયા મવે,
સિયા હુ કેલસસમા અસંખયા ।
નરસ્સ લુદ્ધસ્સ ણ તેઽવિ કિંચિ,
ઇચ્છા હુ આગાસસમા વિસાલા ॥ ”

‘હે વિપ્ર ! હું ગમે તેવાં ભંડારો ભરી દઈશ, પણ
બ્રાહ્મણની તૃષ્ણાનો કોઈ છેડો નથી. કદાચ હું સોનારૂપાના
મોટાં પર્વતો બનાવી જઈ’, — નંદ રાજાને ત્યાં સોનાની નવ
ટેકરીઓ હતી, અત્યારે એકે દેખાય છે ? ના.—અને આ
કેલાસ કહેતાં હિમાલય પર્વત જેટલાં ધનના મોટાં ટેકરા
બનાવી જઈશ, પણ જેના હૃદયમાં તૃષ્ણા આકાશ જેવી
વિશાળ છે, એ જ્યાં હોય ત્યાં સુખ હોય જ નહિ. ”

પછી નભિરાજ પ્રવ્રજ્યા લે છે. તે વખતે ચાર પ્રત્યેક
બુદ્ધ થયાં છે.

કરકંઠુ કલિંગેસુ, પંચાલેસુ ય દુમ્મુહો ।

નમિરાયા વિદેહેસુ, ગંધારેસુ ય નગ્ગઈ ॥

કલિંગદેશમાં કરકંઠુ નામના પ્રત્યેકબુદ્ધ થયાં છે. પંચાલ
દેશમાં દ્વિમુખ નામના, વિદેહ દેશમાં—મિથિલા નગરીમાં
નભિરાજ, અને ગંધાર દેશમાં નગગતિ થયાં છે. આ
ચારેની કથા બહુ મોટી છે. એ તો પ્રસંગે કહેવાશે; પણ
એ ચારે ય પ્રત્યેક બુદ્ધ હતાં.

એમને કોઈ એક કારણથી જ બોધ થાય. જેમ તીર્થંકર

મહારાજ સ્વયંબુદ્ધ હોય; એમને કોઈના ઉપદેશની જરૂર નથી. ખીજાં બધાં જીવો કોઈ તીર્થાંકર લગવંતથી ને કોઈ ગુરુમહારાજના ઉપદેશથી બોધ પામે, તે બુદ્ધબોધિત કહેવાય. પણ આ ચારે ય પ્રત્યેકબુદ્ધ કોઈ એક કારણથી જ બોધ પામે. એમને કોઈના ઉપદેશની અપેક્ષા ન હોય.

નમિરાજને કંકણથી બોધ થયો છે. કોઈને આડથી બોધ થાય. કોઈને વૃષભથી બોધ થાય છે, ને કોઈને ઇન્દ્રકેતુથી બોધ થાય છે.

રાજા ઇન્દ્રમહોત્સવ કરાવે છે. ત્યાં ઇન્દ્રનો થાંભલો રોપે છે. મોટો માંડવો બાંધે છે. ને ઇન્દ્ર મહા કરે છે. એ પૂરો થયાં પછી એ બધું ત્યાંથી નીકળી જાય છે. તે જોઈને રાજાને થાય કે—‘ઓહો ! હમણાં અહીં કેવો મહોત્સવ હતો, ને હવે કેવી ઉજ્જડ જગ્યા લાગે છે ?’ ત્યાં એને વૈરાગ્ય થાય છે.

કોઈને આડથી બોધ થાય છે. રાજા ફરવા નીકળે છે. રસ્તામાં એક મોટું સુંદર આડ આવે છે. એને સુંદર મંજરીઓ છે, ડાળ છે, બધું જ છે. રાજાને થાય છે : ‘આ કેવું સરસ આડ છે ?’ એ આડની એક નાની ડાળી તોડે છે. હવે રાજાની પાછળ આખું લશ્કર છે. બધાં એક એક ડાળ તોડતાં જાય છે. જોતજોતામાં આડ આખું ખલાસ થઈ ગયું, ને ત્યાં ફક્ત એતું ઠૂંઠું રહ્યું. થોડીવાર પછી રાજા પાછાં ફરે છે. પાછાં વળતાં પૂછે છે : ‘પેલું આડ ક્યાં ગયું ?’, ત્યારે સૈનિકો કહે છે : ‘આ ઠૂંઠું એ જ આડ છે.’ એ જોતાં

રાજને થાય કે ‘ઓહો ! ઘડીકમાં આ સ્થિતિ આવી ગઈ? જગત્માં બધાંની સ્થિતિ આવી જ છે. ને એને ય વૈરાગ્ય થાય છે. કોઈને વળી બળદના સ્વરૂપથી બોધ થાય છે. એમ ચારે પ્રત્યેકબુદ્ધને અમુક અમુક નિમિત્તથી બોધ થાય.

ચારે પુષ્પોત્તર વિમાનમાંથી એક જ સમયે ને એક સાથે ચ્યવે. ચારે સાથે એક જ સમયે જન્મે. ચારે ય ને બોધ પણ સાથે જ થાય. ચારે ય સાથે દીક્ષા લે. ચારે ને કેવળજ્ઞાન પણ સાથે થાય. અને ચારેનો મોક્ષ પણ એક જ સમયે થાય. પણ એ ચારે ય કોઈ દિવસ ભેગાં ન થાય.

પણ એક દિવસ આ ચારે ય એક યક્ષના મંદિરમાં ભેગાં થઈ ગયાં. ચારે ત્યાં કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં ઊભા છે. ચારે બુદ્ધીબુદ્ધી દિશાએથી પેઠાં છે. એક પૂર્વથી પેઠાં, બીજા પશ્ચિમમાંથી. ત્રીજા ઉત્તર ને ચોથા દક્ષિણમાંથી પેઠાં છે. કાઉસગ્ગ ધ્યાને રહ્યાં છે. કોઈએ એક બીજાને જોયાં નથી. ખબર નથી કે પાસે કોણ ઊભું છે ?

એમાં કરકંડૂ મુનિને શરીરે ખરજ બહુ આવે. એમને નાનપણથી ખરજનો વ્યાધિ હતો. એથી જ એમનું નામ કરકંડૂ પડેલું. આખો દિ’ શરીર ખંજવાળ્યા જ કરે. અહીં પણ એમને ખરજ આવતી હતી. એ ખણવા માટે એમણે એક સળી રાખી હતી. ખરજ આવે ત્યારે કોમળ હાથે એ એ સળીથી ખણે. ત્યારે કાઉસગ્ગમાં એમને ખરજ આવી, ને એમણે સળીથી શરીરને ખણ્યું.

એ બળવાનો અવાજ સાંભળીને બાબુમાં દ્વિમુખ મુનિ હતાં, તેમને અત્યાર સુધી બળર ન હતી, તે હવે બળર પડી, એટલે તેઓ બોલ્યાં: ‘તમે રાજ્ય છોડ્યું, કુટુંબ છોડ્યું, ઘરબાર બધું છોડી દીધું’, તો ચ હવે આ સળીનો સંચય તમે શા માટે કરો છો ? એ પણ તમારે ન કરવો જોઈએ.’

કરકંડૂ આ સાંભળે છે, પણ બોલતાં નથી. જવાબ નથી આપતાં.

તે વખતે પેલાં નમિરાજર્ષિ દ્વિમુખને કહે છે,—‘તમે બ્યારે રાજ હતાં, ત્યારે તો તમે કેટલાય ગુનેગારો ને અપરાધી-ઓની ભૂલો સુધારતાં હતાં. એને શિક્ષા પણ કરતાં હતાં. પણ હવે અત્યારે એ પારકી ભૂલ સુધારવાનું કામ શા માટે કરો છો ? તમારે એની શી જરૂર ?’

ત્યાં દ્વિમુખ પણ એમને જવાબ નથી આપતાં.

ત્યારે નગગતિ મુનિ નમિરાજર્ષિને કહે છે કે— ‘તમારે આવી પંચાતની શી જરૂર ? તમે રાજપાટ બધું છોડીને આવ્યાં છો, ત્યાં ઘણી પારકી પંચાત કરી. પણ હવે એ પારકી પંચાત ને નિંદા શા માટે કરો છો ?’

ત્યાં નમિરાજર્ષિ પણ એનો જવાબ નથી આપતાં.

તે વખતે છેલ્લે કરકંડૂ બોલે છે કે ‘આ બધાં કોઈના અહિત માટે નથી કહેતાં, પણ હિત માટે જ કહે છે.

આમાં કોઈ દોષવાળું નથી. બધાં નિર્દોષ છે. મારાં હિત માટે જ કહે છે. મેં સળીનો સંચય કર્યો, માટે આ કહે છે.’ આમ કહીને પોતે ત્યાં સળીનો ત્યાગ કરે છે. પછી એ ચારે કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષે જાય છે.

આ રીતે નમિપ્રવ્રજ્યા અધ્યયનમાં (ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર) કહેવામાં આવ્યું છે કે—‘ ઈચ્છા હુ આગાસ સમા વિસાલા.’ જીવને આશા છે, તૃષ્ણા છે. ત્યાં સુધી દુઃખ છે જ. માટે મોક્ષમાં કેવું સુખ કીધું ? ‘અભિલાષાપતીતં’—જે સુખ મળ્યાં પછી કોઈ જાતની અભિલાષા કે સ્પૃહા નથી થતી, તેનું નામ પરમસુખ. કારણ કે અભિલાષા ક્યારે થાય ? અસંતોષ હોય તો જ. અને અસંતોષથી જીવને દુઃખ થાય છે.

ગીતાજીમાં પણ કહ્યું છે કે—જીવને શાન્તિ ક્યાં મળે ? શું કરવાથી શાન્તિ મળે ? શાન્તિ વાતો કરવાથી ન મળે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે :

વિદાય કામાન્ યઃ સર્વાન્ પુર્માશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહક્કારઃ, સ શાન્તિમધિગચ્છતિ ॥

રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ ને શબ્દ—આ બધાંને જ્યારે જીવ તિલાંજલિ આપી દેશે, મારે કોઈની આશા નથી, મારે કોઈ સ્વાર્થ નથી, કોઈની સ્પૃહા નથી. આ બધું મારે શેને માટે જોઈએ ? સ્ત્રી-કુટુંબ-કપીલા અને દોહત—આમાંથી કોઈ મારે માટે નથી, ને કોઈ મારી સાથે નથી આવવાનું, એમ સમજીને જીવને જ્યારે નિઃસ્પૃહભાવ થઈ જાય, નિર્મમત્વભાવ થઈ જાય, ‘નાડહં ન મમ’—હું કોઈનો નથી, ને મારું કોઈ નથી.

एगोऽहं नत्थि मे कोई, नाहमन्नस्स कस्स वि ।

एवं अदीणमणसो, अप्पाणमणुसासइ ॥

હું એકજ-શુદ્ધાત્મદ્રવ્ય જ છું. મારું કોઈ નથી. જગત્માં કોઈ ચીજ મારી નથી. કોઈ દશ્યમાન વસ્તુ હું સાથે લાવ્યો નથી, ને સાથે લઈ જવાનો નથી. આ બધું વિનશ્વર છે, ચંચળ છે, કાંઈ સ્થિર નથી.

चला लक्ष्मीश्चलाः प्राणाश्चले जीवितयौवने ।

चलाचलेऽस्मिन् संसारे, धर्म एको हि निश्चलः ॥

જગત્માં બધી ચીજો ચંચળ ને નાશવંત છે. ‘ચલા લક્ષ્મી’ લક્ષ્મી પણ ચાલી જવાની છે. સદા એક સરખી નથી રહેવાની. પ્રાણ પણ ચંચળ છે. ફરેક જીવને મરવાનું નક્કી છે. કોઈને વહેલું, કોઈને મોડું, બે વર્ષે, પાંચ વર્ષે, છેવટ સો વર્ષે પણ-જવાનું એ નક્કી છે. અને આ યૌવન અવસ્થા, જ્યાં હું મેશાં ઉન્માદ જ થાય અને સારાં રૂપ, સારાં રસ, સારાં ગંધ, સારાં સ્પર્શ ને સારાં શબ્દો ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે, એ યૌવન પણ સદાકાળ નથી રહેવાનું. આમ આ આખો સંસાર ચલાયમાન છે. તેમાં ધર્મ એ એક જ નિશ્ચલ અને સ્થિર છે.

एक एव सुहृद्धर्मो, मृतमप्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं, सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥

તારો મિત્ર કહો, તારી વસ્તુ કહો, તો તે એક ‘ધર્મ’ જ છે. કેમ ? જ્યારે તું ચાલ્યો જઈશ, આ જગત્ને છોડીને

ત્યારે તારી સાથે ખીન્નું કોઈ નહિ આવે. એક ધર્મ જ આવશે. ખાકી તો જગતમાં જે વસ્તુઓ અત્યારે દેખાય છે, તે અહીં જ પડી રહેવાની છે.

આવો હૃદયમાં ભાવ થાય ત્યારે—અને ‘નિર્મમો નિરહક્કારઃ’ પાછું અભિમાન ન થવું જોઈએ, અને મમતા પણ ન થવી જોઈએ. આવું સ્વરૂપ જે કોઈ જીવ પામશે,—ત્યારે જ એને શાન્તિ મળશે. કારણકે જ્યારે નિર્ણય છે કે—દ્રશ્યમાન ચીજો જગતમાં તારી રહેવાની નથી, તો પછી એની અભિલાષા શા માટે ? માટે નિરભિલાષામાં જ જીવને શાન્તિ મળશે.

મહારાજ ભોજ એક દિવસ રાતે અગાશીમાં—ચન્દ્ર-શાલામાં—આમથી તેમ ટહેલે છે. ચંદ્રમા પૂર્ણસ્વરૂપે ઉગ્યો છે. રાજને ઊંઘ નથી આવતી એટલે અગાશીમાં ફરે છે. એ વખતે એના હૈયામાં ઉમળકો આવે છે. એ ત્યાં વિચાર કરે છે કે—મારાં સ્વજનો કેવાં ? માઈ કુટુંબ કેવું છે ? મારાં હાથી ને ઘોડા પણ કેવાં છે ? મારે કેવો આનંદ છે ? આ જગતમાં મારા જેવો સુખી કોણ હશે ? આવા વિચારમાં ને ઉમળકામાં રાજ બોલે છે.:

‘चेतोहरा युवतयः स्वजनोऽनुकूलः ।

सद्बान्धवाः प्रणयगभगिरश्च भृत्याः ।

वल्गन्ति दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः ।

આ ત્રણ ચરણ બોલીને રાજ અટકી ગયા. એક પ્રલોકના ચાર ચરણ—ચાર પાદ હોય, એમાં ત્રણ પાદ પોતે બોલ્યા. એમાં એ શું બોલ્યાં છે ? તો ‘चेतोहरा युवतयः’

મારાં અંતઃપુરમાં કેવી યુવતીઓ છે ? મારાં હૃદયનું હરણ કરનારી એ મારી રાણીઓ છે. અને મારો સ્વજનવર્ગ—મારાં સગાં વહાલાં બધાં ય મને અનુકૂળ છે. કોઈ મારું પ્રતિકૂળ ચિંતવતું નથી, તેમ મારું પ્રતિકૂળ કરનાર પણ નથી. આવાં તો મને સ્વજનો મહ્યાં છે.

અને—‘સદ્બાન્ધવાઃ’—મને બંધુઓ પણ ઉત્તમ મહ્યાં છે, અને મારાં નોકરો પણ કેવાં ? તો—‘પ્રણયગર્ભગિરશ્ચ મૃત્યાઃ’—પ્રેમથી ભરપૂર અને વિનયથી ને શ્રદ્ધાથી ભરેલી એવી વાણી બોલનારા મારાં નોકરો છે. એક બોલાવું ત્યાં પાંચ હાજર થાય, અને મીઠી ભાષા બોલે. પ્રેમભાવ એમની વાણીમાં પડેલો છે.

‘અને ખીજું શું છે ? તો વલગન્તિ દન્તિ નિવહાસ્તરલા સ્તુરજ્ઞાઃ’—દંતી કહેતાં હાથીઓ, અને ઘોડાઓ પણ વાયુવેગે ચાલનારા છે. ઘોડાઓ પણ હણહણાટ ને હેધારવ કરી કહ્યાં છે. આવાં હાથી ને ઘોડાઓથી ભરપૂર તો મારું સૈન્ય છે. ઓહોહો ! મારાં જેવો આનંદ કોને હશે ? મારાં જેવો સુખી કોણ હશે ?

આમ મહારાજા આ બધાંનો આનંદ અનુભવી રહ્યાં છે, ને ફરતાં ફરતાં વારંવાર ત્રણ પાદ બોલે છે. પણ ચોથું પાદ નથી બોલાતું. ત્રણ તો બોલ્યાં, પણ ચોથામાં શું બોલવું ? એ સૂઝતું નથી.

હવે કુદરતે એવું બન્યું કે—એક ચોર તે વખતે ચોરી કરવા આવ્યો હતો. એ કવિ હતો. કેટલાંક કવિ

તો હોય, પણ એને આવી ચોરીની ટેવ પણ હોય છે. આ પણ કવિ હતો. વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ હતો. પણ એ એટલો ગરીબ કે ઘરમાં ખાવાનું પણ નહોતું. એટલે એને ચોરી કરવાનો વિચાર થયો. એને થયું કે : ‘મર્દિર્નષ્ટો મોમસેનોઽપિ નષ્ટઃ’—ભટ્ટી ને ભીમ-જેટલાં ‘ભ’ વાળાં કવિ હતાં—એ નષ્ટ થયા. ને હું એક ‘ભ’ વાળો રહ્યો છું. માટે સારા માણસનું ઘર ફાડવું. ગમે તેને ત્યાં શું કરવા જવું? રાજાને ઘેર જ ચોરી શા માટે ન કરવી? આમ વિચારીને એ રાજમહેલમાં ચોરી કરવા પેસી ગયો. રાજમહેલમાં તો ઘણાં ચોકીદાર ને પહેરેગીર હોય, પણ એ બધાંની નજર ચુકવીને આ પેસી જાય છે.

એ ચોરી કરવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં એણે રાજાની આ કવિતા સાંભળી. એ સાંભળીને એ બધું ભૂલી જાય છે. કવિ છે ને? ગમે તેવું કામ કરવા આવ્યો, પણ છે તો વિદ્વાન્ ને? એનું ધ્યાન રાજાની કવિતામાં ગયું.

રાજા તો ત્રણ ચરણ બોલ્યાં કરે છે. જ્યાં એ ત્રીજું ચરણ બોલ્યાં, ત્યાં જ આ કવિને ઉમળકો આવી ગયો. એ બધું ભૂલી ગયો કે—હું ચોરી કરવા આવ્યો છું, ને ક્યાં બોલું? મને કોઈ પકડી લેશે તો? એવો એને વિચાર જ ન આવ્યો, ને એકદમ બોલી ઊઠ્યો : “સંમીલને નયનયો નં હિ ક્ષિન્નિચ્છદસ્તિ ॥”

આ અવાજ સાંભળીને ભોજરાજા પણ વિચારમાં પડી ગયાં કે ‘આ કોણ બોલે છે? આવી મધરાતે મારાં

મહેલમાં આવીને આવું બોલનાર કોણ છે? એવો વિચાર કરતાં હતાં, ત્યાં જ પેલો બોલ્યો : ‘હું ભોજરાજ ! તારી આ બધી વાત સાચી છે. તારી પાસે આવી રાણીઓ, આવાં બંધુઓ ને નોકરો, આવો વૈભવ, હાથી ને घोडाં બધું ભલે હોય, પણ હું રાજન્ ! યાદ રાખજે કે—જ્યારે તારી બે આંખો મીંચાઈ જશે—અને જરૂર મીંચાશે જ—તે દિવસે આમાંથી કોઈ વસ્તુ તારી નથી. તારી સાથે આવવાની નથી.’

આમ એક જ શબ્દમાં આખાં જગત્ને બોધ આપી દે છે. જન્મ્યો એને મરવું નક્કી છે. વહેલો કે મોડો, છેવટે સો વર્ષે પણ તું ચાલ્યો જઈશ, ત્યારે તારું કંઈ નથી.

રાજના હૃદયમાં આ લાગી જાય છે. એ તપાસ કરે છે કે—આ બોલનાર કોણ છે? ત્યારે પેલો હાજર થાય છે.

રાજ પૂછે છે : ‘તમે કોણ છો? અને અહીં અત્યારે શા માટે આવ્યાં છો?’ પેલો કહે છે : ‘મહારાજ ! હું વિદ્વાન્ કવિ છું, અને અહીં ચોરી કરવા માટે આવ્યો છું. ત્યાં તમારી કવિતા સાંભળી એટલે મારાંથી ન રહેવાયું, માટે હું આ બોલી ગયો.’

આ સાંભળીને રાજ એને ઈનામ આપીને છોડી મૂકે છે. પણ એને હૃદયમાં બોધ થઈ જાય છે.

માટે જ કીધું છે કે—‘ચલા લક્ષ્મી’—જગત્માં બધું ય ચંચળ છે. નાશવંત છે. મારું કંઈ નથી, એવી નિષ્કામ-વૃત્તિ જીવ રાખશે, તો એને સુખ મળશે. અને આવું સુખ—પરમસુખ—મોક્ષમાં જ છે.

સંસારથી નિર્વેદ પામેલાં આત્માને આવાં પરમાનંદની-
મોક્ષની અભિલાષા થાય છે. એ મેળવવા માટે શું કરવું
જોઈએ ? તો સ્વ અને પરનો ઉપકાર કરવો જોઈએ. એમાં
પણ પારકાનો ઉપકાર પહેલાં કરવો જોઈએ. તો જ
આશયની નિર્મળતા અને હૃદયની વિશાળતા, ઉદારતા થાય.

એ પરોપકાર કેટલાં પ્રકારનો છે ? એ કઈ રીતે કરવો
જોઈએ ? દેવવાચક ગણિ નંદિસૂત્ર શા માટે કરે છે ?
અને એ કયા ઉપકારરૂપ છે ? એ બધું સ્વરૂપ અગ્રે અધિકાર.

इह सर्वेणैव ॥

અન્યકાર મહારાજ આ નંદિસૂત્રની પ્રસ્તાવના બાંધતા કહે છે કે—આ શા માટે અને કેમ કરવું જોઈએ? આ શાસ્ત્ર કરવાનું પ્રયોજન શું? એ પ્રયોજન બતાવતાં વચમાં સંસારનું સ્વરૂપ બતાવ્યું કે—આ સંસાર દુઃખમય છે. એ દુઃખમાંથી છૂટવા માટે જીવ મોક્ષની અભિલાષા કરે છે. પણ એ મોક્ષ મળે કયારે? તો મોક્ષ મેળવવા માટે જીવે પરોપકારમાં યતન કરવો જોઈએ. અને પરોપકાર કયારે થાય? હૃદયની મહાન્ ઉદારતા હોય, આશયની નિર્મળતા હોય, ત્યારે જ જીવ પરોપકાર કરી શકે છે. અને તો જ એને મોક્ષ મળે છે. આ પછી મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ બતાવ્યું કે :

यन्न दुःखेन संभिन्नं, न च भ्रष्टमनन्तरम् ।

अभिलाषापनीतं च, तज्ज्ञेयं परमं पदम् ॥

પરમપદની વ્યાખ્યા હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજએ, અષ્ટક પ્રકરણ નામના અન્યમાં આ કરી છે. ઉપનિષદમાં ને વેદમાં પણ એ જ વ્યાખ્યા છે. તેમાં કહે છે કે: જે દુઃખથી મિશ્રિત નથી, જે મદ્યાં પછી પાછું આવ્યું જવાનું નથી,

અને જે મત્યાં પછી બીજા સુખની અભિલાષા પણ નથી થવાની, આવું જે સ્થાન છે તેનું નામ મોક્ષ છે; તે જ પરમપદ છે. પરમાનંદ સ્વરૂપ છે.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે-‘હિ પ્રભો ! આપે બધું કહ્યું. મોક્ષનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. મોક્ષની પ્રાપ્તિ ભવ્યને જ થાય, એ બતાવ્યું ને ભવ્યનું સ્વરૂપ પણ બતાવ્યું. પણ એક શંકા મારી બાકી રહી છે કે મોક્ષમાં ખાવાનું નથી, પીવાનું નથી, રહેવાનું ઘર નથી, પહેરવાને કપડાં નથી, તો પછી ત્યાં સુખ કઈ રીતે ? એ મને કહો’

ગુરુ મહારાજ પણ મોક્ષના સ્વરૂપમાં આ અવશેષ રહ્યું હતું, તે કહે છે કે-‘હિ શિષ્ય ! તારી શંકા વ્યાજબી છે. તને હું જવાબ આપીશ. પણ પહેલાં તને એક પ્રશ્ન પૂછું કે-‘ખાવામાં સુખ શું છે ? આનો મને જવાબ આપ.

કારણ કે-ખંભેળવાનું મન ક્યારે થાય ? ખણુ આવે ત્યારે. કરકંડુને ખણુ આવતી હતી, માટે એમને સળી રાખવી પડતી હતી. પણ જેને ખણુ નથી આવતી, એને ખંભેળવાની ઇચ્છા જ નથી થતી. એને ખંભેળવાની જરૂર નથી. એ જ રીતે ખાવાનું સુખ માન્યું પણ ખાવાનું મન કેમ થાય ? કારણ હોય તો જ કાય થાય.’

અહીં ગુરુ મહારાજ શિષ્યને એ જ કહે છે કે-તને આ શંકા છે, તો પહેલાં તું આ વાતનો જવાબ આપી દે પછી હું તને તારાં પ્રશ્નોનો જવાબ આપીશ. કેમકે-તને શંકા થઈ. શંકા થઈ એટલે જિજ્ઞાસા થઈ અને પછી પ્રશ્ન

થયો. એટલે તને યોગ્ય જાણીને હું જરૂર જવાબ આપીશ. તને જિજ્ઞાસા થઈ, એટલે તું જરૂર યોગ્ય જ છે. કારણ કે-જીવને જિજ્ઞાસા થવી, જાણવાની ઇચ્છા થવી, એ પણ મહાદુર્લભ છે.

ગીતાજીમાં પણ કહ્યું છે કે-‘જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય, શબ્દબ્રહ્માડતિવર્ત્તે,’-જેને યોગના સ્વરૂપની જિજ્ઞાસા થઈ, એ જીવ શબ્દબ્રહ્મને પણ ઓળંગી જાય છે. ‘જ્ઞાતુમિચ્છા જિજ્ઞાસા’ વસ્તુના સ્વરૂપને-શુણને જાણવાની ઇચ્છા, એનું નામ જિજ્ઞાસા. એ જિજ્ઞાસા હોય તો મઝા આવે.

તમે વ્યાખ્યાનમાં આવો પણ જિજ્ઞાસાથી આવો ને એસો તો તમને મઝા આવે. પણ ઊંઘો, ઓકાં ખાવ, તો મઝા ન આવે. એવાં શ્રોતા હોય તો વકતાને પણ મઝા ન આવે.

શ્રોતા-વકતાના શુણ આગળ આવે છે. કેટલાંક શ્રોતા વકતાના દોષ જ શોધે. જેમ પેલી ઈતરડી ગાયના આંચળ પર એસે, પણ એ એનું લોહી જ પીએ. એ દુધ ન પીએ. એમ કેટલાંક શ્રોતા વકતાનો દોષ જ શોધતાં હોય છે. એને જિજ્ઞાસા ન હોય. આવાં શ્રોતાને શાસ્ત્રમાં મહિષની-પાડાની-ઉપમા આપી છે. પાડો પાણી તો પીએ, પણ બધું ડહોળી નાખે પછી જ પીએ. ગંદું કરીને જ પીએ. એના જેવાં આ શ્રોતાઓ હોય છે.

પણ જેને જિજ્ઞાસા હોય, નવું નવું તત્ત્વ મેળવવાની ઇચ્છા હોય, એવો શ્રોતા તો ‘શબ્દબ્રહ્માડતિવર્ત્તે’-શબ્દ-

બ્રહ્મને પણ ઓળંગી જશે. શબ્દ એ પણ બ્રહ્મ છે. આત્માનું સ્વરૂપ, મોક્ષનું સ્વરૂપ, એ બધું શબ્દમાં કહેલું છે. એને પણ એ ઓળંગી જશે.

અને તમે ક્યાં જશો ? ક્યાં વકતા પાસેથી તમે તત્ત્વ મેળવશો ? બધાં પાસે તમે નહિ જાવ. બધાં પાસેથી તત્ત્વ નહિ મળે. પણ કેની પાસેથી મળશે ? તો ‘અનામદ્વાદેવ વક્તુઃ સકાશાત્ તત્ત્વાધિગમો ભવતિ—જેના હૃદયમાં કોઈ જાતનો કદાચહ નથી—મારું તે સાચું નહિ પણ સાચું તે મારું છે. ભગવંતે કહ્યું તે જ સાચું અને સારું છે. હું તો છદ્મસ્થ છું—આવો અભિમાન વિનાનો જે વકતા હોય તેની પાસેથી ખરું તત્ત્વ મળે. અને આવો વકતા, જે એકાંત હિતને માટે જ કહે છે, તેને—एकान्ततो लाभः—એકાંતે લાભ થાય જ છે. શ્રોતાને તો થાય કે ન થાય. અને શ્રોતા પણ કેવો હોય કે જે ગુરુમહારાજ પાસેથી—વકતા પાસેથી—સાચું તત્ત્વ મેળવી શકે ? ત્યાં કહ્યું છે કે : ‘मध्यस्थो बुद्धिमानर्थी, श्रोता पात्रमिति स्मृतः’.

પહેલી તો એનામાં મધ્યસ્થવૃત્તિ જોઈએ. કોઈ એક વિચારમાં, એક બાજુમાં કે કદાચહમાં એ સપડાઈ ગયો ન હોવો જોઈએ. ‘મારે તો સાચું તત્ત્વ—સાચું સ્વરૂપ જાણવું છે,’ એવો મધ્યસ્થ હોય તેને જ તત્ત્વ મળે.

વળી એ બુદ્ધિમાન જોઈએ. એનામાં સમજણ શક્તિ જોઈએ. મધ્યસ્થ તો હોય, પણ સમજણ ન હોય તો ભેંસ આગળ ભાગવત જેવું થાય.

મધ્યસ્થ હોય, સમજણવંત હોય, તો પણ એ અર્થી એટલે જિજ્ઞાસાવાળો હોવો જોઈએ. દરેક કામમાં પ્રયોજન અને કૃણ હોય. વ્યાખ્યાનમાં જઈશું તો સારું તત્ત્વ જાણવા મળશે, એનું નામ જ જિજ્ઞાસા. આવી જિજ્ઞાસા જેનામાં હોય એ જ શ્રોતા બનવા માટે લાયક છે. યશોવિજયજી મહારાજએ ત્રીજી યોગદૃષ્ટિમાં પણ એ જ બતાવ્યું છે.

યોગની આઠ દૃષ્ટિઓ છે. મિત્રા, તારા, બલા, દીપ્રા, સ્થિરા, કાન્તા, પ્રભા, અને પરા. આ આઠ દૃષ્ટિમાં આત્માના વિકાસનો ક્રમ બતાવ્યો છે. આત્માનો અમુક વિકાસ એ પહેલી દૃષ્ટિ. એથી થોડો વધુ વિકાસ એ બીજી દૃષ્ટિ. એમ કરતાં આઠમી દૃષ્ટિ આવે ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય.

એમાં ત્રીજી દૃષ્ટિના સ્વરૂપમાં બતાવ્યું છે કે—આ દૃષ્ટિવાળા જીવને ‘હું’ ક્યારે જાઉં, ને વચન સાંભળું?’ એવી શુશ્રૂષા-જિજ્ઞાસા હોય. અને તો જ એને એ વચન પરિણમે. નાહ તો એક કાને સાંભળે ને બીજાં કાને નીકળી જાય.

શુશ્રૂષા-સાંભળવાની અભિલાષા-શું છે? તો કહે છે: સરી એ બોધ-પ્રવાહનીજી, એ વિષ્ણુ શ્રુત ચલકૂપ, શ્રવણ સમીહા તે કિસીજી શયિત સુષ્ણે જિમ ભૂપ રે જિનજી! ધન ધન તુમ ઉપદેશ....”

શુશ્રૂષા એ કૂવાની ‘સર’ જેવી છે. જેમ-એક કૂવો તો બોધો, પણ એમાં ‘સર’ હોય તો પાણી નીકળે, તો નં. પ્ર. ૬

પાણીનો ઘોઘ ચાલુ જ રહે. નહિ તો એ કૂવો નકામો. એવી રીતે આત્માને સાંભળવાની ઈચ્છા -જિજ્ઞાસા-હોય, એ ‘સર’ કહેવાય. એ જેને હોય, એનો જ્ઞાનનો પ્રવાહ કોઈ દિ’ સૂકાય નહિ. એટલે વિચારના-શાસ્ત્રના ઓધરૂપ પાણીનો જે પ્રવાહ, એને માટે આ જિજ્ઞાસા ‘સર’ કહેવાય. એ ‘સર’ ન હોય તો સાંભળેલી વસ્તુ થળીનો કૂપ કહેવાય. જેસલમેરના રણમાં થળીના કૂવા હોય. એ ૩૦૦-૩૦૦ ફૂટ ઊંડા હોય, પણ એમાં ‘સર’ ન હોય. એટલે પાણી ન આવે. સૂકાઈ જાય. તેમ જિજ્ઞાસા ન હોય તો જ્ઞાનનો પ્રવાહ પણ સૂકાઈ જ જાય.

અને જેમ બાદશાહ તકિયા ગાદી પાથરીને બાદશાહીથી બેઠાં હોય, ને વાત સાંભળે, પણ એને જિજ્ઞાસા નથી. તમે બોલો, એ સાંભળે, ને એને ઊંઘ આવે તો સારું. એનું નામ શુશ્રૂષા-શ્રવણ સમીહા-ન કહેવાય.

પણ સાચી જિજ્ઞાસા કોને કહેવાય ? તો સાચી જિજ્ઞાસા હોય એને તો-

“મન રીઝે તનુ ઉલ્લસેજી, રીઝે બુઝે એકતાન,
તે ઈચ્છા વિષુ ગુણ કથાજી, બહેરાં આગળ ગાન રે
.....જિનજી.”

મનમાં આનંદ આનંદ થઈ જાય. એ આનંદથી એના શરીરના રુંવાડા ખડા થઈ જાય. એકતાન થઈ જાય. શ્રવણમાં તન્મય બની જાય.

અને આવી ઇચ્છા ન હોય-ન થાય, તો તો પછી બહેરાં આગળ ગાવાનું થઈ જાય. એને સાંભળવું નકામું થઈ જાય.

માટે આવી જિજ્ઞાસા જેને હોય તે શ્રોતા કહેવાય. અને તે શ્રોતા પાત્ર કહેવાય. એ રીતે જે વક્તાના હૃદયમાં કોઈ જાતનો કદાચરૂ નથી, એ વક્તા પાત્ર કહેવાય. આવો વક્તા ને આવો શ્રોતા-ખંને જ્યારે ભેગાં થાય, ત્યારે તત્ત્વ મળે.

અમારા મોટાં મહારાજી કહેતાં કે: હહેલાના ઉપા-શ્રયતા એક પાનાચંદલાઈનામે શ્રાવક હતા. એ અંધ હતા. પણ વિદ્વાન્ બહુ હતા. ભગવતીજી ને લોકપ્રકાશ જેવાં ગ્રંથો એમને કંઠસ્થ જેવા હતાં. ભગવતીજીના આ શતકમાં આ ઉદ્દેશમાં આ વસ્તુ છે, એમ તેઓ કહી દે. આટલું જ્ઞાન છતાં એમને વ્યાખ્યાન સાંભળવાની ને પ્રભુના વચન શ્રવણ કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. કાયમ વ્યાખ્યાન સાંભળે.

પણ એ વખતે સાધુઓ ઘણાં ઓછાં. માંડ દશ પંદર હશે. જ્યારે ઘણીવાર ગામમાં કોઈ સાધુ મહારાજનો યોગ ન હોય, તો તેઓ છોકરાને પાસે બેસાડે, ને ઉપદેશની ચાપડીઓ એની પાસે વંચાવીને પોતે સાંભળે. અને કોઈ દિવસ શ્રીપૂજ્ય-યતિ વક્તા આવ્યા હોય, તો ત્યાં સાંભળવા જાય.

ત્યાં કોઈકે એમને પૂછેલું કે: તમે આટલાં વિદ્વાન્ છો, આવાં હાથા છો, તો ય તમે આ જતિઓ પાસે જાવ છો ?

ત્યારે પાનાચંદલાઈ કહેતાં : ભાઈ ! મારે તો પ્રભુનું વચન સાંભળવાની ઇચ્છા છે, તેથી જઉં છું. હું જતિ પાસે નથી જતો, પણ પ્રભુનું વચન સાંભળવા જઉં છું. અને એ ભલે જતિ છે, શિથિલ છે. પણ ‘ભગવાને કહ્યું તે જ સાચું છે’ એવી શ્રદ્ધા-સમ્યક્ત્વ તો એમને છે ને ? તો પછી એમની પાસે પ્રભુની વાણી સાંભળવા જવામાં શો વાંધો છે ?

સાધારણ સાધુ હોય, તેને તેઓ લોકપ્રકાશ વંચાવતા. એના ચાર ભાગ છે. દ્રવ્ય લોક પ્રકાશ, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ લોક પ્રકાશ. વિનયવિજયજી મહારાજે એ રચ્યો છે. પદ્મવણ્ણજી, સૂરપદ્મતી ને ચંદપન્નતી પણ વંચાવે. એ મુનિને વ્યાખ્યાન વાંચવું હોય ત્યારે આગલે દિવસે એમને વ્યાખ્યાન તૈયાર કરાવે. બીજે દિવસે એ મુનિ વ્યાખ્યાન વાંચે, ત્યારે પાનાચંદલાઈ સામે સાંભળવા બેસે. જીકારો પણ દે. ત્યાં એમને એમ ન થતું કે ‘મેં જે કહ્યું છે, શીખવાડ્યું છે., તે જ વાંચવાના છે, એમાં મારે શું સાંભળવું’તું ?’ કેટલી એમની નમ્રતા હશે ?

ત્યારે કોઈક પૂછે : પાનાચંદલાઈ ! આમાં તમને શું આનંદ ? આ તો તમે તૈયાર કરાવેલું જ બોલવાના છે.

તો તેઓ કહેતાં—” સમજો એને આમાં ઘણો આનંદ છે. મેં ભલે એમને વંચાવ્યું છે, પણ હું તો ગમે તેવો તો ય ગૃહસ્થ છું. અઢારે પાપસ્થાનકમાં પડેલો છું. અને આ તો મુનિમહારાજ છે.

ત્યાગી મહાપુરુષ છે. એમના મુખને ફરસીને જે શબ્દો નીકળે, એ મને સાંભળવા ક્યાંથી મળે ?”

કેટલો એમને રાગ હશે ? કેટલું બહુમાન હશે ? કેવી જિજ્ઞાસા હશે ? માટે જ જ્ઞાની લગવંતો કહે છે કે—‘મન રીઝે તનુ ઉલ્લસેછ, રીઝે ખુઝે એકતાન.’ એને તો આનંદ આનંદ થઈ જાય. અને એકતાનતા આવી જાય.

આનંદધનજી મહારાજાએ શાંતિનાથ લગવાનું સ્તવન બનાવ્યું છે. એમાં એ લગવાનને પૂછે છે કે : હે પ્રભો ! શાંતિનું સ્વરૂપ અમને બતાવો. શાંતિ કેને કહેવાય, ને એનું સ્વરૂપ શું ? એ અમને સમજાવો.

સ્તવન અનેક પ્રકારના હોય છે. કોઈમાં લગવાનના ગુણોની સ્તુતિ હોય, કોઈમાં પ્રશ્નોત્તર પણ હોય. અહીં પ્રશ્નોત્તર છે. ત્યાં પ્રભુ એમના મોઢે એ પ્રશ્નનો જવાબ બોલાવે છે. એમા કહ્યું છે કે—

“ધન્ય તું આતમા જેહને, એહવો પ્રશ્ન અવકાશ રે.”

લગવાન એમને જવાબ આપતાં કહે છે કે શાંતિનું સ્વરૂપ હું તને કહું છું. પણ એ પહેલાં કહું છું કે—‘તને શાંતિનું સ્વરૂપ શું ? ને એ કઈ રીતે પમાય ? આવી જિજ્ઞાસા થઈ, એ માટે હે આતમા ! તને ધન્યવાદ ઘટે છે,’

આ પણ શું બતાવે છે ? કે આવી જિજ્ઞાસા હોય, તો જ શ્રોતા બનાય. તો જ યોગ્ય બનાય.

અહીં શિષ્યને પણ આવી જ જિજ્ઞાસા છે. એ ગુરુ-

મહારાજને પ્રશ્ન કરે છે કે : મોક્ષમાં ખાવાનું-પીવાનું કશું જ નથી, છતાં ત્યાં સુખ શું? એ મને સમજાવો.

ત્યારે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે—

કિંફલોઽન્નાદિસંભોગો ?, બુભુક્ષાદિનિવૃત્તયે ।

તન્નિવૃત્તેઃ ફલં કિં સ્યાત્ ?, સ્વાસ્થ્યં, તેષાં તુ તત્સદા ॥

ગુરુમહારાજ શિષ્યને સમજાવે છે કે : જીવને ખાવાની ઇચ્છા ક્યારે થાય? ભૂખ લાગે તો. લાડવા ખાધાં હોય, પેટ ભરેલું હોય, તો ભૂખ નહિ લાગે. એટલે પહેલું તો ભૂખનું દુઃખ. પછી ખાય. ખાધાં પછી મળમૂત્રનું દુઃખ. એમાં તાવ આવે કે માંદા પડીએ તો ચ દુઃખ. ને કદાચ મરી જઈએ તો ચ દુઃખ. એટલે ખાવામાં સુખ તો છે, પણ એ અનેક દુઃખોથી ભરપૂર છે. તે છતાં હે શિષ્ય! તું કહે છે કે— સિદ્ધના જીવોને ખાવાનું નથી, તો એમને સુખ શું? તો હવે હું તને પૂછું છું કે— ‘તેં અન્ન ખાધાં, તો તને સુખ શું થયું? એ કહે.’

ત્યારે શિષ્ય કહે છે : ‘બુભુક્ષાદિનિવૃત્તયે’. મને ખાવાની ઇચ્છા થઈ. કડકડતી ભૂખ લાગી. પછી મેં ખાધું, એટલે મને તૃપ્તિ થઈ. ખાવાની અભિલાષા મટી ગઈ. એ મને સુખ થયું.

ગુરુમહારાજ કહે છે : તારી વાત ખરોખર છે. હવે તારી અભિલાષા નિવૃત્ત થઈ, એનું તને ફળ શું થયું? એ મને કહે.

શિષ્ય કહે છે : પ્રભો ! મેં નહોતું ખાધું, ત્યાં સુધી મારું ચિત્ત આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું હતું. કોઈ કામમાં ચોંટતું ન હતું. પણ ખાવાથી મને ‘સ્વસ્થતા’ આવી ગઈ. ભૂખ ટળી, એટલે હું પાછો મારા સ્વરૂપમાં—સ્વસ્થતામાં આવી ગયો. મારું ચિત્ત કામમાં લાગી ગયું. ઉદ્વેગ ન રહ્યો.

ત્યારે—કિંફલોડન્નાદિસંભોગઃ ? અન્ન ખાવાનું ફળ શું ?

તો—બુબુક્ષાદિનિવૃત્તયે ।—ભૂખની નિવૃત્તિ થવી એ.

અને—તન્નિવૃત્તેઃ ફલં કિં સ્યાત્ ? ભૂખની નિવૃત્તિ થવાથી શું ફળ મળે ?

તો—સ્વાસ્થ્યં,— આત્માની આકુળતા મટી જાય, સ્વસ્થપણું આવી જાય, એ જ એનું ફળ.

હવે ગુરુમહારાજ પૂછે છે કે : ભાઈ ! જે આત્મામાં સ્વાસ્થ્ય આવી જાય, એને પછી ખાવાની જરૂર ખરી ? શિષ્ય ના કહે છે. એટલે ગુરુ કહે છે,—‘તો હે શિષ્ય ! તૈષાં-સિદ્ધિનાથાનાં તત્—સ્વાસ્થ્યં સદા-સર્વદા વર્તતે,—મોક્ષમાં એઠેલાં સિદ્ધોને બુબુક્ષા જ નથી, ખાવાની ઇચ્છા જ નથી. અને એમને હમેશાં સ્વસ્થપણું રહે છે, માટે એમને ખાવાની જરૂર જ નથી. ખણ નથી માટે ખંજવાળવું ચ નથી.’

મોક્ષમાં જીવને ક્ષુધાવેદનીય કર્મ નથી. કર્મ આઠ છે. એમાં ભૂખ લગાડવી એ વેદનીય કર્મનું કામ છે. એ કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે, ત્યારે આત્માને ભૂખ લાગે. સિદ્ધોને એ ઉદયમાં નથી. કારણકે એમના બધાં કર્મો નાશ

પામ્યાં છે. તેમાં વેદનીય કર્મ પણ નાશ પામ્યું છે. માટે એમને ભૂખ લાગતી નથી.

બીજું પણ ધ્યાન રાખજે કે-હંમેશાં પુદ્ગલ પુદ્ગલને ખેંચે છે. લોહચુંબક લોહને ખેંચે. જીવમાં જ્યાં સુધી આઠ કર્મના પુદ્ગલો પડ્યાં છે, ત્યાં સુધી એ આહાર આદિના પુદ્ગલો ખેંચે-ગ્રહણ કરે. પણ સિદ્ધ ભગવાનને તો ઔદારિકાદિ શરીર નથી. માટે એમને આહાર વગેરેના પુદ્ગલો નથી લેવાના. કર્મનો ઉદય નથી, માટે શરીર નથી. અને એ કારણે આહારાદિક પણ નથી લેવાના. માટે એમને કોઈ કાળે ભૂખ નથી લાગવાની. એમને હંમેશાં સ્વસ્થતા છે, માટે આહારની જરૂર નથી.

આહાર એ પરવશતા છે. એમને કોઈની પરવશતા નથી. સંસારના દરેક સુખ પરાધીન છે. અને ‘સર્વં પરવશં દુઃખં’ પરાધીનતા એ જ દુઃખ છે. ખરેખરું સુખ તો—“આત્મવશં” આત્મામાં રહેવું તે જ છે. આવું સ્વાધીન સુખ મોક્ષમાં જ છે.

એ મોક્ષ મેળવવા માટે દરેક જીવને અલિલાષા થાય છે. કારણકે સંસારથી એ દુઃખ પામ્યો છે. એ દુઃખ એનાથી સહન નથી થતું. એમાંથી છૂટવા માટે એને મોક્ષની જ ઇચ્છા થાય. પણ એ મળે કયારે ?

ત્યાં બતાવ્યું છે કે-મોક્ષ મેળવવા માટે તું પરોપકાર કર. જગતનું કલ્યાણ કરવાનું મન થાય ત્યારે જ પરોપકાર થાય. કલ્યાણ-ભાવમાં તો મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા ને માધ્યસ્થ્ય એ ચારે ભાવનાઓ છે, એ ચારે ય હોય, ત્યારે જ પરો-

પકારવૃત્તિ થાય છે. એ તારે-મોક્ષની અભિલાષા કરનારે-કરવી જોઈએ, એમ અંધકાર મલયગિરિ મહારાજ કહે છે.

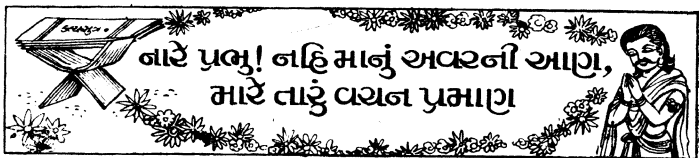
એ પરોપકાર કેટલાં પ્રકારના છે ? તેા એ પ્રકારના બતાવે છે. એક દ્રવ્યથી પરોપકાર, બીજો ભાવથી પરોપકાર.

જગતમાં જીવો જુદી જુદી જાતના હોય છે. કેટલાંક પોતાનો સ્વાર્થ છોડી બીજાનું સુધારે. કેટલાંક પોતાનું ન બગાડે ને બીજાનું સુધારે. કેટલાંક વળી પોતાની બીલી માટે પાસકાનો મહેલ તોડે એવાં હોય છે. આ બધાંનું સ્વરૂપ કીધું છે કે :—

एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाऽविरोधेन ये ।
तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥

આમાં-પરોપકારમાં-જીવના ચાર સ્વરૂપ બતાવ્યાં છે. એક ઉત્તમ પ્રકારના છે. બીજાં મધ્યમ છે. ત્રીજા અધમ કોટિના છે. અને એક ચોથાં પણ છે. પણ એને કઈ કોટિમાં મૂકવા ? એની અમને પણ ખબર નથી.

ત્યારે શિષ્ય કહે છે- એ બધાંનું સ્વરૂપ અમને બતાવો તેા ખરાં ? એટલે શુરુમહારાજ એ ચાર પ્રકારના જીવોનું સ્વરૂપ બતાવે છે. કઈ રીતે ? તે અગ્રે અગ્રિકાર....

एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः० ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજએ સૌથી પહેલાં સંસારનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. તે પછી મોક્ષનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. એ મેળવવા માટે સ્વ અને પરનો ઉપકાર કરવો, અને એમાં પણ પરોપકારમાં વિશેષ વૃત્તિ રાખવી, એમ કહ્યું. એ પરોપકાર કયારે થાય ? તો કીધું કે-‘આશયવિશુદ્ધૌ સત્યાં’-હૃદયના આશયની મહાન્ વિશુદ્ધિ હોય તો જ પરોપકાર થાય.

વચમાં એ પણ કહી દીધું કે-આત્માને દરેક કામમાં જિજ્ઞાસા જોઈએ. વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવું હોય કે બીજું ગમે તે કરવું હોય, પણ એમાં જિજ્ઞાસા પહેલી જોઈએ.

જિજ્ઞાસા વિનાનો માણસ શ્રોતા ન કહેવાય. જિજ્ઞાસા વિના સાંભળવા બેસે, સાંભળવાની રુચિ ન હોય, તો તો ‘મૂરખજનને પ્રભુ-કથા, કાં ઊંઘે કાં ઊઠી જાય’-એ કાં તો ઊંઘે ને કાં તો ઊઠી જાય.

જંગલમાં કાકીડો હોય છે ને?-એની ટેવ હોય છે કે એ હુમેશાં માથું હલાવ્યાં જ કરે. એને તમે ના કહો તો ય માથું હલાવે. અને ઝાડીં સભામાં લાવો તો ય એ બેઠો બેઠો માથું ડોલાવ્યાં જ કરે. એને જેમ જિજ્ઞાસા કે

બોધ કાંઈ નથી, છતાં ય માથું હલાવ્યાં જ કરે છે, એની જેમ જિજ્ઞાસા ને રુચિ વગરના શ્રોતા પણ આમથી તેમ માથું હોલાવ્યાં કરે. એને સમજણ કશી ન પડતી હોય. એ તો ઊંઘતો હોય. અને કેટલાંક તો એવાં હોય કે ઊંઘે, તો ય એનું પણ સમાધાન કરે.

એક આચાર્ય મહારાજ હતા. એ વ્યાખ્યાન કરે. પરબદા આખી સાંભળે. એમાં ગામના એક શેઠ પણ આવે. બરાબર મહારાજની સામે બેસે. પણ એમને કાયમ ઝોકાં બહુ આવે.

એ જોઈને આચાર્ય મહારાજ વિચાર કરે કે—આ શેઠ દરરોજ સામે બેસે છે ને ઝોકાં ખાય છે, એ બરાબર નથી. સામે બેસે ને ઝોકાં ખાય, એ વક્તાને ફાવે નહિ. એને વ્યાખ્યાનની મઝા ઊડી જાય.

એક દહાડો મહારાજથી ન રહેવાયું. એમણે શેઠને પૂછી દીધું : ‘કેમ શેઠ ! ઊંઘા છો કેમ ?’

તરત જ શેઠે કહ્યું : ‘ના સાહેબ ! ના, હું તો બરાબર સાંભળું છું.’

મહારાજે પૂછ્યું : ‘પણ આંખ તો પટપટાવો છો ને ?’

શેઠે કહે : ‘ના ના સાહેબ ! ઊંઘતો નથી. આંખ પટપટાવવાનું ય કારણ છે. એલી નિદ્રા રાંઠ એવી છે ને, કે હું વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠો છું તેની ય ખબર એને નથી પડતી. એ અહીંયા પણ આવી. એટલે મેં એને રોકવા માટે આંખના દરવાજા બંધ કર્યા. બાકી હું ઊંઘતો નથી.’

થોડીવાર થઈ. વ્યાખ્યાન ચાલ્યું. ત્યાં શેઠને ફરી ઓકાં આવી. એમને એની ખબર ન પડે, પણ એ નીચે નમી જાય, એટલે ખીજાંને ખબર પડે.

આ જોઈને આચાર્ય મહારાજ કહે : ‘અરે શેઠ ! આવો પ્રભુના વચન સાંભળવાનો અવસર આવ્યો ને તમે ઓકાં કેમ ખાવ છો ?’

શેઠ કહે : ‘ના સાહેબ ! હું ઓકાં ક્યાં ખાઉં છું ?’

‘તો પછી આમ નીચે નમી કેમ ગયાં ?’

શેઠ કહે : ‘સાહેબ ! એલી રાંડ નિદ્રા છે ને, એને મેં અહીં આવવાની ના પાડી, તો ય નહોતી માનતી. એટલે મેં ડોકું નમાવીને એને કીધું કે—લે રાંડ, આવી જ, તારે આવવું હોય તો આવી જ’.

પાછું વ્યાખ્યાન ચાલ્યું. થોડીવાર થઈ, ત્યાં તો શેઠને એવી ઊંઘ ભરાણી કે શેઠ વ્યાખ્યાનની વચ્ચે જ ઢળી પડ્યા. એ જોઈને આચાર્ય મહારાજ કહે : ‘આ શું કર્યું ? તમે તો ના પાડો છો કે ઊંઘ નથી આવતી. તો પછી આમ ઢળી કેમ પડ્યા ?’

ઊંઘ એ પ્રમાદ છે. અને પ્રમાદની સાથે તો કુસ્તી કરવી જોઈએ, બધાં વચ્ચે એની ફજોતી કરીએ તો એ ન આવે. એટલે જ મહારાજે શેઠને પૂછ્યું : ‘તમે ઢળી કેમ પડ્યા ?’

ત્યારે શેઠ કહે : ‘સાહેબ ! આ બધાં બેઠાં છે, ને

બધાં વચ્ચે વાત શું કરું ? મને તો વાત કરતાં ય શરમ આવે છે.’

મહારાજ કહે: ‘કહો તો ખરાં. ભલે શરમ આવે. પણ કહો’

એટલે શેઠ કહે : ‘સાહેબ ! ઓલી નિદ્રા રાંડને ના પાડી તો ય આવી, એટલે પહેલાં તો દરવાજાં જ બંધ કરી દીધાં. તો ય એ રાંડ આવી. એટલે મેં કીધું કે આવી જા રાંડ, આવવું હોય તો આવી જા. આટલું કીધું, ધૂતકારી, તો ય એ તો આવીને ઊભી. રહી એટલે હું તો એને પછાડીને એની પર ચડી જ બેઠો.’

ત્યારે અહીં કહેવાનું શું છે ? કે-આવો પ્રમાદ તો તો બધાંને આવે, પણ એને સારો માને, પોતાની ભૂલ કબૂલ ન કરે, ઉલટું સમાધાન જ કરે, એને જિજ્ઞાસુ શ્રોતા ન કહેવાય. એ તો પેલાં શેઠની જેમ કાં જીંઘે, ને કાં જીઠી જાય. માટે શ્રોતા તો જિજ્ઞાસુ, મધ્યસ્થ અને બુદ્ધિમાન જોઈએ.

અને વક્તા પણ બધાં જીવોનું એકાંત કલ્યાણ વાંછતો. અને અગ્લાનભાવે દેશના આપતો હોવો જોઈએ. તીર્થંકર મહારાજ જ્યારે જ્યારે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે અને ભોગવે છે, ત્યારે એ કર્મ તેઓ ભોગવે કઈ રીતે ? તો ‘અગિત્થાણ ધમ્મદેસણાણ’-એદ અને ગ્લાનિ રહિતપણે એ દેશના આપે, તો તીર્થંકર નામકર્મ વેદે. ગમે તેટલો સમય થાય, તો ય એમને ગ્લાનિ ન થાય.

તીર્થંકર નામકર્મ ત્રીજે ભવે બાંધીને જ્યારે તીર્થંકર થાય, ત્યારે પણ દેશના ક્યારે આપે ? છદ્મસ્થલાવમાં એ કોઈ દિવસ દેશના ન આપે. કારણ કે—રખેને કોઈ દિવસ અનુપયોગ થઈ જાય, ને તીર્થંકરલાવ મહ્યાં પછીની દેશનામાં ને પહેલાંની દેશનામાં—બન્નેમાં ભેદ થઈ જાય. માટે તેઓ છદ્મસ્થપણામાં દેશના ન આપે. કેવળજ્ઞાન પામ્યાં પછી, તીર્થંકરલાવ મળ્યાં પછી પણ, સમવસરણમાં પ્રવેશતાં તીર્થંકરે નમસ્કાર કરીને જ દેશના આપે. અને તે પછી દેશના આપતાં એમને ગ્લાનિ ન હોય.

આવી રીતે ખેદ અને ગ્લાનિરહિતપણે તમે દેશના આપશો. તોજ તમને—દેશના આપનારને લાલ થશે. ‘વક્તુ સ્ત્વેકાન્તતો લાભઃ’ શ્રોતાને લાલ થાય કે ન થાય, પણ વક્તાને તો એકાંતે લાલ થાય જ. પણ ક્યારે ? એ નિષ્કામ-લાવે દેશના આપે તો. હું કોઈ વસ્તુની, જશની કે કીર્તિની અલિલાષાથી દેશના આપું તો મને લાલ ન થાય. પણ કોઈપણ જાતની સ્પૃહારહિતપણે દેશના આપે, તો વક્તાને તો એકાંતે લાલ થાય જ.

કલિકાલ સર્વજ હેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ પણ કહે છે કે—

શ્રાદ્ધઃ શ્રોતા સુધીર્વક્તા, ગુજ્યેયાતાં યદીશ ! તત્ ।

ત્વચ્છાસનસ્ય સામ્રાજ્ય-મેકચ્છત્રં કલાવપિ ॥

હે પ્રભો ! આ જગતમાં આ કલિકાળમાં પણ તારું શાસન એક છત્રપણે અમે જોઈએ છીએ. કારણ કે—અત્યારે પણ પ્રભુના વચન પ્રત્યે, ગુરુમહારાજ પ્રત્યે, પૂર્ણ શ્રદ્ધા

જેના હૃદયમાં છે, એવાં શ્રાવકો-શ્રોતાઓ દેખાય છે. એ ભલે ક્રિયાકાંડ અટપ કરે, પણ એના હૃદયમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ભરી છે. અને 'સુધી' કહેતાં બુદ્ધિશાળી વક્તા પણ અત્યારે દેખાય છે. માટે હે પ્રભો ! આ કલિયુગમાં પણ તારું શાસન જ્યવંતું વર્તે છે.

અને અમને તો સતયુગ કરતાંય આ કલિયુગ ઘણો સારો છે, કે જ્યાં અમને તારાં પ્રવચનની શ્રદ્ધા મળી છે. જ્યાં ઓછા કાળમાં પણ વધુ કર્મ ખપાવીએ છીએ. વધુ લાભ લઈ શકીએ છીએ. માટે અમારે તો કલિયુગ જ વધારે સારો છે.

અહીં શ્રોતાને 'શ્રાદ્ધઃ'—શ્રદ્ધાવાળો કીધો છે. તું ભલે ક્રિયાકાંડ વગેરે ઓછું કરજે, પણ પ્રભુના વચનનો અખંડ રાગ ભવોભવ માગતો રહેજે. એને ભૂલીશ નહિ. એની શ્રદ્ધા ન છોડીશ. કારણકે આ જગતમાં પ્રભુના પ્રવચન જેવું કોઈ પ્રવચન નથી. હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજ બોલ્યાં છે કે:—

હિતોપદેશાત્ સકલજ્ઞકલ્પતે-મુમુક્ષુસત્સાધુપરિગ્રહાચ્ચ ।

પૂર્વાપરાર્થેષ્વવિરોધસિદ્ધે સ્વદાગમા એવ સતાં પ્રમાણમ્ ॥

ઘણાં વર્ષો પહેલાં એકવાર પૂનાની ડેક્કન કોલેજમાં એના પ્રિન્સિપાલ હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજ માટે પ્રવચન આપતાં બોલ્યાં હતાં કે— 'વિદ્યાર્થીઓ ! જેને માટે હું તમને કહેવા જિલો થયો છું, તેમને તમે કોઈ સંપ્રદાયના ન માનશો. એ તો જગતના મહાપુરુષ છે.'

આવું જૈનેતરો પણ જેમને માટે આજે પણ બોલે છે, એ હેમચન્દ્રસૂરિમહારાજ આ શ્લોકમાં પ્રભુના પ્રવચનની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—‘હે પ્રભો ! અમારે તો તારું આગમ એ જ પ્રમાણ છે. જેમાં જગતનું કેવળ હિત જ બતાવ્યું છે કે આ જગતમાં કોઈને ત્રાસ, લય, પરિતાપ ન આપીશ. અને પ્રભાતમાં કોઈનું બૂરું ન ચિંતવીશ.’ આવો તો જેમાં હિતનો ઉપદેશ છે. અને સર્વજ્ઞ ભગવાને આ આગમ રચેલો છે. માટે જ એ મારે પ્રમાણ છે.

“ ના રે પ્રભુ, નહિ માતું અવરની આણ

મારે તાહરું વચન પ્રમાણ—નારે પ્રભુ....

હે પ્રભો ! અવરનો જે આગમ છે, વચન છે, એ મારે પ્રમાણ નથી. મારે તો તારું વચન જ પ્રમાણ છે. કેમ ? તો બીજું બધું પછી, પણ એમાં હિત ભરેલું છે. અને એ વચન—એ આગમ—સર્વજ્ઞ કીધો છે, ને ગણધરોએ ગુંથ્યો છે. અને એ જ આગમ પરંપરાથી અમારી પાસે આવ્યો છે. માટે અમારે તો એજ પ્રમાણ છે.

એટલું જ નહિ, પણ ‘મુમુક્ષુ સત્સાધુ પરિગ્રહાચ્ચ’ મુમુક્ષુ એટલે જે શિષ્ટ અને સજ્જન પુરુષો છે, તેમણે આ તારાં આગમને સ્વીકાર્યો છે, માટે જ અમારે પણ એ જ પ્રમાણ છે.

અને એમાં પૂર્વ-અપરનો, આજળ કે પાછળ, કોઈ જાતનો વિરોધ પણ નથી આવતો. બીજાના આગમોમાં

તો પૂર્વાપરના વિરોધો હોય છે. અને જે ગુરુએ કીધું છે, તે વાતનું તેના જ શિષ્યે ખંડન પણ કયું છે. આવું તારાં આગમમાં નથી. અને સમજે તો—સાચી સમજણ હોય તો—એમાં વિરોધ જરાય નથી. વિરોધનો પરિહાર જ છે. પણ જે સમજે નહિ, એને એમાં વિરોધ દેખાય. માટે જ કીધું છે કે : ગુરુની નિશ્રા વિના એકલો શાસ્ત્ર ન વાંચીશ. એકલો જો વાંચીશ તો વિરોધ જ થશે.

જેમ શાસ્ત્રમાં વાંચ્યું કે ‘મુનિએ કાચાં પાણીને અડવું નહિ.’ હવે ખીજું વચન નથી જાણ્યું, નથી વાંચ્યું. તો રસ્તામાં જતો હોય, ને સાધુને નદી ઉતરતાં જુએ તો તું તરત અનુમાન કરી દર્દશ કે ‘આ સાધુ નથી, કાચાં પાણીનો અડકે છે માટે એમણે વ્રતનું ખંડન કયું છે.’

ગુરુમહારાજ વિના જો શાસ્ત્ર વાંચે તો આવું થાય. પણ જો ગુરુમહારાજ પાસે વાંચતો હૃદય, તો તેઓ તને સમજાવશે કે ઉત્સર્ગ હોય તો એનો અપવાદ પણ હોય જ. લો હોય ત્યાં એકસેપ્શન હોય જ. અહીં મુનિ કાચાં પાણીને ન અડે, એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે. પણ જો સાધુ હૃદયે એક જ સ્થાનમાં રહે તો રાગાદિ અનેક દોષો આવી પડે. માટે એમણે વિહાર કરવો જ જોઈએ. ત્યાં તે વખતે કાચાં પાણીને અડવું પણ પડે. વિહારમાં નદી આવે, તો એ નદી ઉતરવી જ જોઈએ.

એ ઉતરવાનો પણ શાસ્ત્રમાં વિધિ બતાવ્યો છે. **एगं**
નં. પ્ર. ૭

પાવં થલે કિચ્ચા, એગં પાવં જલે કિચ્ચા' એક પગ પાણીમાં મૂકે, ને એક પગ બહાર રાખે. આબો બધો વિધિ બતાવ્યો છે. એ વિધિપૂર્વક જો નદી ઉતરે; તો એને દોષ ન લાગે. આ અપવાદ માર્ગ છે. આ બધું ક્યારે સમજાય ? તો શુક્રમહારાજની પાસે શાસ્ત્રો વાંચે તો. નહિ તો આમાં વિરોધ જ લાગે.

આમ જેમાં પૂર્વાપરનો કોઈ જાતનો વિરોધ પણ ક્યાંય નથી આવતો, આવું જે શાસન, પ્રભુનું પ્રવચન, એ જ મારે પ્રમાણ છે.

અને હે પ્રભો ! મને મનમાં ખાત્રી છે કે-કોઈ અત્યારે લલ્લે ગમે તે પ્રવચનમાં-તીર્થમાં હોય, ગમે તેવી તાપસવૃત્તિ રાખતાં હોય, પણ છેવટે તો એમણે તારાં માર્ગમાં આવવું જ પડશે.

परःसहस्राः शरदस्तपांसि, युगान्तरं योगमुपासतां वा ।
तथापि ते मार्गमनापतन्तो, न मोक्षयमाणा अपि यान्ति मोक्षम्॥

હે પ્રભો ! ગમે તે વેષમાં કે ગમે તે ધર્મમાં હજારો વર્ષ સુધી લલ્લે તપશ્ચર્યાઓ કરે, પરિવ્રાજકપણું આવરે, અને આ લવમાં ને અનેક યુગોમાં સારામાં સારી ઉપાસના કરે, પણ જ્યાં સુધી તારાં પ્રતિપાદન કરેલાં માર્ગની એમને સ્પર્શના નહિ થાય, ત્યાં સુધી એમને મોક્ષ નહિ જ મળે. એ તો તારાં માર્ગમાં આવશે ત્યારે જ મોક્ષ મળશે. માટે જ મારે તારો આગમ પ્રત્નાણ છે.

અને હે પ્રભો ! મને બીજાનાં આગમમાં દ્વેષ નથી.
અને તારાં આગમમાં અંધશ્રદ્ધાવાળો પ્રેમ મને નથી. તો
બીજાના આગમ મારે કેમ પ્રમાણ નથી? એનું કારણ શું? તો

હિંસાદ્યસત્કર્મપથોપદેશ-દસર્વવિન્મૂલતયા પ્રવૃત્તેઃ ।

નૃશંસદુર્બુદ્ધિપરિગ્રહાચ્ચ, બ્રૂમસ્ત્વદન્યાઽગમમપ્રમાણમ્ ॥

હે પ્રભો ! તારાં સિવાય બીજાનો આગમ મારે પ્રમાણ
નથી. તારો આગમ કેવો છે? સો ટચના સોના જેવો છે.
સોનાને કોઈની બીક ન હોય. બીક ક્યારે હોય? કાંઈક
કાળું હોય ત્યારે જ બીક હોય. અન્ય આગમોમાં એવી
બીક છે, માટે જ ત્યાં કીધું છે કે ‘અસ્તિ વક્તવ્યતા કાચિત્
તેનૈવેદં વિચાર્યતે’ અર્થાત્ ત્યાં કાંઈ એવું દાળમાં કાળું છે
કે જેથી એમને આમ બીવું પડે છે. પરીક્ષાથી ડરવું પડે
છે. પ્રભુના આગમમાં એવું નથી. એમાં સોનાની જેમ
છેદ કરો, કસોટી કરો, તાપ કરો, તો એ બધી પરીક્ષામાં
નિર્દોષ થશે. અને બીજાના આગમમાં એક વસ્તુ પહેલી
જેવા મળે છે. શું? તો હે પ્રભો ! બીજાના આગમ
ન્યારે હું સાંભળું, જોઉં ને વિચારું છું, તો તેમાં કેવળ
હિંસાનો જ માર્ગ બતાવ્યો છે.

વેદમાં પહેલું શરૂઆતમાં લખ્યું કે-‘મા હિંસ્યાત્ સર્વ
ભૂતાનિ’ કોઈ જીવને મારીશ નહિ.

તમે કોઈને કાગળ લખો, તેમાં પહેલાં ઉપર ‘શ્રી
ગણેશાય નમઃ’ લખો, અને પછી એમાં ‘મેલું’ લખો, તો
એવો કાગળ લખાય? ન લખાય.

અહીં બીજા આગમોની નિંદા નથી કરવાની. પણ જે સ્પષ્ટ લાગે છે તે તો સમજવું જ જોઈએ. ત્યાં એ જ વેદમાં આગળ જતાં બતાવ્યું છે કે—અમુક વિધિમાં, મધુપર્કની વિધિમાં યજ્ઞમાં ને શ્રાદ્ધમાં માંસ ખાવાની છૂટ છે. ત્યાં શું કહે છે?—

યજ્ઞાર્થે પશવઃ સૃષ્ટાઃ, સ્વયમેવ સ્વયસ્મુવા ।

યજ્ઞોઽસ્તિ મૂત્યૈ સર્વસ્ય, તસ્માદ્ યજ્ઞે વધોઽવધઃ ॥

યજ્ઞમાં જે વધ કરાય, તે વધ નથી. કેમ નથી? તો સ્વયંજૂ કહેતાં બ્રહ્માએ આ જગત બનાવ્યું છે. તેમાં તેમણે પોતાની મેળે જ આ પશુઓને પણ બનાવ્યાં છે. અને યજ્ઞ એ કેવી વસ્તુ છે? આ સર્વ પશુઓની ભવાંતરમાં ઉત્તમ આબાદી થાય, સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ થાય, માટે આ શાસ્ત્રમાં—વેદમાં યજ્ઞ કરવાનું કીધું છે. માટે યજ્ઞમાં વધ કરવો એ વધ નથી, અવધ છે. આ હું મારાં ઘરનું નથી કહેતો. જેને જોવું હોય એ મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં જોઈ લેજો.

આમ એક તરફ ‘મા હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાન્તિ’ કહો છો, ને વળી પછી હિંસા કરવાનું કહો છો, એ તો ગભ્ભેશને નમસ્કાર લખીને મેલું લખવા જેવું જ થયું ને? આવો હિંસાનો ઉપદેશ અન્યના આગમોમાં છે. માટે જ તે અમારે પ્રમાણ નથી.

વળી જેને સર્વજ્ઞપણું નથી, એવાં પુરુષે આ આગમ રચ્યો છે. માટે પણ એ પ્રમાણ નથી. અને એ આગમને કોણે સ્વીકાર્યાં છે? તો કૂર અને નિર્દય પુરુષોએ જ

એનો સ્વીકાર કર્યો છે. કારણ કે જ્યાં હિંસા જ કરવાની છે, ત્યાં કૂર સિવાય કોણ હોય ? માટે અમારે એ પ્રમાણ નથી.

એટલું જ નહિ, પણ એમાં પૂર્વાપરનો વિરોધ પણ આવે છે. ત્યાં કીધું છે કે—

ન માંસમક્ષણે દોષો, ન મદ્યે ન ચ મૈથુને ।

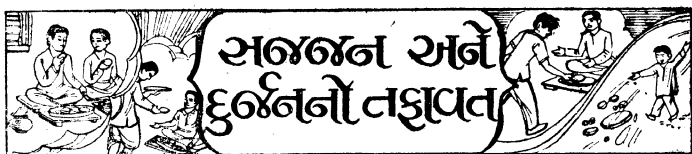
પ્રવૃત્તિરેષા ભૂતાનાં, નિવૃત્તિસ્તુ મહાફલા ॥

માંસલક્ષણમાં કોઈ દોષ નથી. મદ્ય પીવામાં ને મૈથુન સેવવામાં પણ કોઈ દોષ નથી. કેમકે એ તો પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ છે. પણ એમાંથી નિવૃત્તિ લેવી એ મહાફળવાળી છે.

હવે જો આ બધી ભૂતોની પ્રવૃત્તિ હોય, તો પછી એમાંથી નિવૃત્તિ થવી, એ મહાફળવાળી કઈ રીતે હોય ? આમ આમાં પૂર્વાપર વિરોધ પણ આવે છે. માંસ ન ખાય તો પાપ લાગે, એવું પણ એ આગમમાં બતાવ્યું છે. માટે જ હું પ્રભો ! મારે એ પ્રમાણ નથી. મારે તો તારું વચન જ પ્રમાણ છે.

આવા પ્રભુના વચનમાં જિજ્ઞાસા-શુશ્રૂષા રાખે, એવો જે જીવ હોય, તે જ સાચો શ્રોતા કહેવાય. આવો શ્રાદ્ધ શ્રોતા, અને બુદ્ધિમાન વક્તા મળે ત્યાં લાભ જ થાય.

ત્યારે હવે અહીં કરવાનું શું છે ? તો પરોપકાર કરવાનો છે. કોઈનું બૂરું નથી કરવાનું. અહીં જીવોના ચાર ભાગ પાડ્યા છે. એનું સ્વરૂપ કઈ રીતે છે ? તે અગ્રે અધિકાર....

एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः० ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ પરોપકારના પ્રસંગમાં બતાવ્યું કે મોક્ષ મેળવવા માટે આત્માએ પોતાનો અને પરનો ઉપકાર કરવો જોઈએ. એમાં પણ પરનો ઉપકાર ખાસ કરવો જોઈએ. એ ક્યારે થાય ? તો હૃદયની મહાન ઉદારતા જોઈએ, કૃપણતા ન જોઈએ. માટે જ્ઞાની ભગવંતોએ સૌ પહેલાં કૃપણતાનો નાશ કરવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે.

આ પ્રસંગમાં—ચાર પ્રકારના પુરુષો બતાવ્યા છે. એક પરોપકાર કરે છે. બીજાં પોતાનો સ્વાર્થ ન બગડે તે રીતે બીજાનો ઉપકાર કરે છે. ત્રીજાં વળી બીજાનું બગાડીને પોતાનું સુધારે છે. એનું સ્વરૂપ આ શ્લોકમાં કહ્યું છે.

જગત્માં એવા પણ મહાન અને ઉદાર આશયવાળા સત્પુરુષો છે કે—જે પોતાના ગમે તેવા સ્વાર્થને પણ પરોપકારને માટે છોડી દે છે. કોઈ દુઃખિયાના દુઃખો ટાળવાનું, કોઈ કરુણાનું, પરોપકારનું કામ એમને મળ્યું, ત્યાં જ તેઓ પોતાના સ્વાર્થ છોડીને એ કામમાં તત્પર થઈ જાય. આવા પુરુષોને સત્પુરુષોની કોટિમાં મૂક્યાં છે.

અને બીજાં પોતાનું કામ—પોતાનો સ્વાર્થ બગડે નહિ, એ રીતે સાચવીને પણ પરોપકારનું કામ તો કરે જ.

પોતાના કામની સાથે એ પરોપકારમાં પણ ઉદ્યમવાળા હોય. માટે એમને મધ્યમ કોટિમાં-ખીજી કોટિમાં-કહ્યાં છે.

ત્રીજા-જગતમાં એવાં પણ પુરુષો છે, જે પોતાના સ્વાર્થ માટે ગમે તેનું કામ બગડે, તો ય એનો વિચાર નથી કરતાં. 'મારું પાંચ કોડીનું-એક દોઢિયાનું કામ છે, ને પારકાનું હજારનું કામ છે. મારાં આવાં કામ માટે એનું હજારનું કામ બગડશે, એથી એને કેટલું દુઃખ થશે? એનો વિનાશ થશે.' એવો વિચાર એ ન કરે. ત્યારે પોતાના સ્વાર્થ માટે પારકાનું ગમે તેવું હિત હોય, તેનો નાશ કરે, એના હૃદયમાં કેટલી નિર્દયતા ને નિષ્કૃસ્તાના પરિણામ હશે?

જગતમાં બધી જાતના જીવો છે. પણ એમાં આ જીવોને શાસ્ત્રમાં કેવા કીધાં છે? તો એમને ભલે મનુષ્યની આકૃતિ છે. પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એને અમે મનુષ્યમાં રાક્ષસ કીધાં છે.

અને ચોથો એક વર્ગ એવો પણ છે કે જેને પોતાનો સ્વાર્થ કાંઈ જ નથી, તો પણ પારકાનું ખૂરું ચિંતવવું, પારકાં ઘરના નળિયા ગણવા, ને પારકાનું ખરાબ કરવું, એ જ એક ટેવ પડી હોય છે. આ કેવાં છે? પોતાનો સ્વાર્થ હોય તો ઠીક, પણ એ ન હોય તો ય એ પારકાનું બગાડે છે, એને કંઈ ઉપમા આપવી?

ત્યાં શાસ્ત્રકારો કહે છે કે- એને માટે અમારી પાસે કોઈ જ શબ્દ નથી. જેને એક જ ધંધો છે, પારકાની નિંદા અને ચુગલી જ કરવી, એ રાક્ષસો કરતાં પણ ભૂંડા છે,

મહાપુરુષોએ આત્માને માટે ચાર પ્રકારની ચિંતા-વિચારણા બતાવી છે. કોઈને અમુક પ્રકારની વિચારણા થાય. કોઈને અમુક પ્રકારની થાય. એના ચાર પ્રકાર પાડ્યા છે. એક ઉત્તમ. બીજી મધ્યમ. ત્રીજી અધમ. અને ચોથી અધ-માધમ ચિંતા.

એ ચારેના સ્વરૂપ શું છે? એ બતાવો તો ખરાં. ત્યારે શાસ્ત્રકાર બતાવે છે કે :—

ઉત્તમા આત્મચિન્તા સ્યાત્, મોહચિન્તા તુ મધ્યમા ।
અધમા કામચિન્તા સ્યાત્, પરચિન્તાઽધમાધમા ॥

જેને પ્રભાતમાં ઊઠીને હૃદયમાં લાવના થાય કે—હું કોણ? ક્યાંથી આવ્યો છું? ક્યાં જવાનો છું? મારું આત્મ સ્વરૂપ શું? હું જેને માટે પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છું, એ દશ્યમાન વસ્તુઓ મારી છે કે નહિ? મારી સાથે આવવાની છે કે નહિ? આ બધી તો મારી વિભાવ દશા છે. પણ મારી સ્વભાવદશા કોને કહેવાય ?

‘શુદ્ધાત્મદ્રવ્યમેવાઽહં, શુદ્ધજ્ઞાનં ગુણો મમ ॥’

‘નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય એ જ હું છું, અને આત્માના નિર્મળ જ્ઞાનાદિ ગુણો એ જ મારા છે. દશ્યમાન કોઈ વસ્તુ મારી નથી.’ આવી વિચારણા થતી હોય, એને ઉત્તમ વિચારણા-ઉત્તમ ચિંતા કીધી છે.

કારણ કે-જન્મે, એને સો વર્ષે પણ જવું જ છે એ નિર્ણય છે. ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ’ અને દશ્યમાન કોઈ

વસ્તુ સાથે આવવાની પણુ નથી. તો જે આત્મસ્વરૂપ તારી સાથે આવવાનું છે, એની વિચારણા કરીશ, તો તું સુખી થઈશ.

‘આ મારું છે, આ બધું મારે માટે જ છે,’—આ બધી તો વિભાવદશા છે. અને આ મારું નથી. હું તો આ બધાંથી જુદો છું. મારુ સ્વરૂપ જુદું છે. મારાં આત્માના ગુણોનો વિકાસ કેમ થાય ? હું આ બધાંમાંથી છૂટીને મારાં આત્મસ્વરૂપમાં આગળ કેમ વધું ?’ આવી વિચારણા સ્વભાવદશા છે. એને ઉત્તમ વિચારણા કીધી છે.

ગૃહસ્થ ગૃહસ્થપણામાં રહ્યો છે. હજી એને બધું છૂટી ગયું નથી. જ્યાં સુધી ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ નથી થયો, ત્યાં સુધી એને ગૃહસ્થવાસમાં રહેવું જ પડશે. એને સ્ત્રી-કુટુંબ-દીકરા વગેરે સ્વજનોનું પરિપાલન કરવું જ પડશે. એ ન કરે તો એને અયોગ્ય કીધો છે.

એ ગૃહસ્થ સમજે છે કે આ કોઈ મારું નથી. છતાં મારું કર્તવ્ય છે, માટે મારે કરવું જ જોઈએ. એક સ્વામી ભાઈ ઘરે આવ્યો હોય, તો તેનું પણુ સ્વાગતાદિ કરે, તો પછી કુટુંબની ચિંતા તો એણે કરવી જ જોઈએ. પણુ એનો એને મોહ ન જોઈએ. માટે જ કીધું છે કે :-

સમક્ષિતદષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ પ્રતિપાળ,

પણુ અંતરથી ન્યારો રહે, જિમ ધાવ ખેલાવત બાળ.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવડો—ગૃહસ્થ-ઘરની, કુટુંબની પાલના.

તો કરે, પણ અંદરથી ન્યાસો રહે. એ અંતરાત્મસ્વરૂપ છે. આવું સ્વરૂપ જેને થાય, અને એને જે કુટુંબની ચિન્તા - વિચારણા થાય, તે મધ્યમ મોહચિન્તા છે.

ત્રીજી કામચિન્તા કીધી છે. જીવને સવારથી સાંજ સુધી સારાં રૂપ કયાં મળે? સારાં રસ કયાં મળે? સારાં ગંધ કયાં મળે? સારાં સ્પર્શ કયાં મળે? સારાં શબ્દ કયાં મળે? આ એક જ વિચાર એને થતો હોય છે. એને લક્ષ્યાલક્ષ્યનો, પેયાપેચનો ને કર્તાવ્યાકર્તાવ્યનો કોઈ વિચાર ન હોય. કેવળ વિષયોની ને કામભોગની જ ચિન્તા હોય. જે વિષયોની ચિન્તાવના કરવામાં આવે તોય આત્માનો અધઃપાત થાય છે, તો એના સેવનની તો વાત જશી?

માટે જ મુનિઓને કીધું છે કે : હે મુનિઓ ! તમે કામભોગના ને વિષયોના સંકલ્પને કાઢી નાંખજો.

कहं तु कुज्जा सामण्णं, जो कामे न निवारण ? ।

पए पए विसीयंतो, संकल्पस्स वसं गओ ॥

દશવૈકાલિકસૂત્રમાં મનક મુનિને ઉદ્દેશીને શય્યંભવ-સૂરિ મહારાજાએ આ ઉપદેશ આપીને અમને પણ ઉપદેશ આપ્યો છે. આ ગાથા મુનિઓને કાયમ ગણવાની હોય છે. અત્યારે પણ આ ગણ્યા પછી જ અમારે આહાર પાણી કરવાના હોય છે. આમાં કીધું છે કે :—

હે મુનિ ! તેં પ્રભુની પ્રવચ્યા ઉત્તમ ભાવનથી લીધી

છે. તો તું હંમેશાં ગુરુકુલવાસમાં રહેજે, ગુરુમહારાજના ચરણમાં, આરાધનામાં રહેજે. અને વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, આદિ સ્વાધ્યાયમાં તત્પર રહેજે. આખાં દિનમાં અડધો નહિ તો પા ગાથા થતી હોય, તો પણ મહાન લાભ થાય છે.

એમ ગદ્ગલિલ રાબના પિતા હતા. એમણે દીક્ષા લીધી. પણ એ ઉંમરલાયક હતા. એટલે એમને કાંઈ લાણવાનું મન ન થાય. એમને એમ કે-કાંઈ પૂછવું કે જાણવું હશે તો ગુરુમહારાજને પૂછી લઈશ. આ-ઉંમરે લાણીને શું કરીશ ?

કેટલાંક એવાં ય હોય છે કે-‘પઠિતવ્યમપિ મર્ત્તવ્યં, અપઠિતવ્યમપિ મર્ત્તવ્યં, વૃથા પઠિતવ્યેન કિં કર્ત્તવ્યમ્’ લાણીએ તો ય મરવાનું છે, ને નહિ લાણીએ તોય મરવાનું છે, તો ફેગટ શું કામ લાણવું ? એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે કે-

પોથી પઢપઢ મર ગયે, લયા ન પંડિત કોય,
અઢી અક્ષર જો પ્રેમકા, પઢે સો પંડિત હોય.

ચોપડીઓ અને પોથીઓ લાણીને તો બધાં ઘણાં ય મરી ગયાં. પણ ખરે ખરો પંડિત કોઈ નથી થયો. ખરો પંડિત તો કોણ થયો ? કે-ગમે તેટલું લાણે, પણ એ લાણીને આ જગત ઉપર પ્રેમ થવો જોઈએ. કોઈ ઉપર દ્રેષ ન થવો જોઈએ. તો એ ખરો પંડિત કહેવાય. ભલે

અભણ હોય, પણ પ્રેમના અઢી અક્ષર જે હૃદયમાં વસે તો એ પંડિત કહેવાય. એ ક્યારે વસે? મહાન્ પુણ્યનો ઉદય હોય તો જ વસે. જગત્માં પ્રેમ જે કામ કરે છે, તે સત્તા નથી કરતી.

અહીં આ મહામુનિને ગુરુમહારાજ ઘણું સમજાવે છે. પણ બોધ નથી થતો. પણ એકવાર રસ્તામાં જતાં જતાં એ ત્રણ ગાથા ભણી જાય છે. એ મુનિ તો હતા. પણ ‘મારો પુત્ર રાજા છે, એ શું કરે છે? એનું રાજ્ય કેમ ચાલતું હશે? આવો એમને મોહ હોતો. એટલે એકવાર એ રાજાની ખબર કાઢવા જાય છે. ત્યાં રસ્તામાં કુદરતે ત્રણ ગાથા મોઢે થઈ જાય છે. એ ગાથાઓના પ્રભાવે, એમનો છોકરો એમને મારવા આવે છે, ત્યાં તેઓ બચી જાય છે. આની કથા પછી કહીશું. પણ પછી એ મુનિને સમજાય છે કે—સ્વાધ્યાય કરવો, ભણવું, એ જરૂરી છે,

અહીં કહેવાનું એ છે કે : હે મુનિ ! તું પણ સ્વાધ્યાયમાં તત્પર રહેજે. કામ લોગનાને વિષયના સંકલ્પ-વિકલ્પને આધીન તું ન થઈશ. ક્યારેક સંકલ્પો આવી પણ જાય, પણ તેમાંથી હૃદયને પાછું હટાવવું કે—‘આવાં સંકલ્પ વિકલ્પો મારે ન જોઈએ, મારાંથી ન થાય.’

અને જે તું એવાં સંકલ્પ-વિકલ્પને આધીન થઈ ગયો, તો તને ડગલે ડગલે ખેદ અને ઉદ્વેગ થશે. એ સંકલ્પને લઈને તને એ વસ્તુ નહિ મળે તો તું તારા

આત્માને આત્મધ્યાનમાં પાડીશ. અને આ પ્રભુનો સંયમ હારી જઈશ.

ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણે પણ એજ કીધું છે કે :-

ધ્યાયતો વિષયાન્ પુન્સઃ, સજ્જસ્તેષૂપજાયતે ।
સજ્જાન્ સજ્જાયતે કામઃ, કામાત્ ક્રોધોઽભિજાયતે ।
ક્રોધાદ્ ભવતિ સંમોહઃ, સંમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।
સ્મૃતિભ્રંશાદ્ બુદ્ધિનાશો, બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણયતિ ॥

તું વિષયનું ધ્યાન ધરીશ, હૃદયમાં વિષયના જ સંકલ્પ-વિકલ્પ કરીશ, તો તને એમાં આસક્તિ થશે. પછી આ વસ્તુ મને ક્યારે અને કેવી રીતે મળે? એવી તને અભિલાષા થશે. એ વસ્તુ નહિ મળે તો તને ક્રોધ થઈ જશે. અને જેવો ક્રોધ થશે, એવી જ મૂઠલશા થઈ જશે. ભાન નહિ રહે. તેથી તારી યાદ શક્તિ-બોધ નાશ પામશે. અને એનો નાશ થશે, તો તારી સદ્બુદ્ધિનો પણ નાશ થશે. તો છેવટે તારો પણ વિનાશ થશે.

આ માટે જ આવાં સંકલ્પોની-કામભોગની ચિંતાને અધમ કહી છે.

હવે એક બાકી રહી, ‘પરચિન્તાઽધમાઽધમા’. સવારમાં જાડીને પારકાંની જ ચિંતા ને મ્હોંકાણુ હોય. બીજો ધંધો જ નહિ.

પણ ‘પરની તારે શી પડી, તું તારું સંભાળ.’ તારે પારકાંની શી પડી છે? તું તારા ઘરનું જ સંભાળને ?

પણ કેટલાંકને ટેવ હોય છે કે સવારમાં ઊઠીને પારકાના ઘરના જ નળિયાં ગણે. પારકાની હાયવોય ને ચિંતા કર્યા કરે.

આ બધી પરભાવદશા છે, એ તારી પરિણતિ નથી. અને એને તું તારી માનીશ, તો તું ગમે તે ગુણુઠાણે હુઈશ, તો ય પહેલે ગુણુઠાણે જતો રહીશ. જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે કે —

“પરપરિણતિ પોતાની માને, વરતે આરત ધ્યાને,
બંધ મોક્ષ કારણ ન પીછાણે, તે પહેલે ગુણુઠાણે.
ધન્ય તે મુનિ વરા રે, જે ચાલે સમભાવે....”

જ્યાં મુનિભગવંતોની સ્તુતિ બતાવી છે, ત્યાં તે પ્રસંગે થોડો ઉપદેશ પણ આપે છે. એ મુનિવરો કેવાં છે ? તો પંચ મહાવ્રત ધારી, ધર્મને જાણનાર, ધર્મને કરનાર, હમેશાં ધર્મમાં જ પરાયણ રહેનાર, અને પ્રાણિમાત્રને નિષ્કામભાવે ધર્મનો જ ઉપદેશ આપનારા છે, એમને ધન્યવાદ છે. જેઓ સદા સમભાવમાં જ રહેનારાં છે, જેમને કોઈ શત્રુ નથી, કોઈ મિત્ર નથી, હમેશાં પોતાના સ્વરૂપમાં જ ચાલ્યાં જાય છે, અને —

‘ભવ સાચર લીલાએ ઊતરે, સંયમક્રિયા નાવે’

એવાં મુનિવરો સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જાય છે. શાથી ? કયા સાધનથી ? તો સંયમની શુદ્ધ આચરણા—આરિત્રરૂપી કર્મયોગ અને જ્ઞાનયોગ એ ઉભયરૂપી નાવથી આ સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે. તેમને ધન્યવાદ છે. વળી

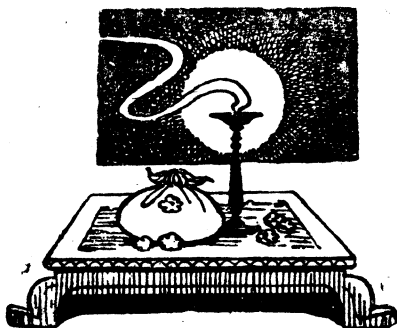
લોગપંક તણ ઉપર બેઠાં, પંકજ પરે જે ન્યારા,
સિંહ પરે નિજ વિક્રમ શૂરા, ત્રિભુવન જન આધારા.'

જેઓ લોગરૂપી કાદવમાં ઉત્પન્ન તો થયા, વૃદ્ધિ તો પામ્યા, પણ કમળની જેમ લોગ-કાદવની ઉપર આવીને બેસી જાય છે. કેઈ જાતનો લેપ એમને નથી લાગતો. કમળ જેમ પાણી ને કાદવથી નિર્લેપ બને છે, તેમ જેમણે સંયમ લીધો છે, તેવાં મુનિવરો ને પણ લોગરૂપી કાદવ ને સંસારરૂપી પાણીનો લેપ ન હોય. અને સંયમના પાલનમાં સિંહની પેઠે મહાન્ પરાક્રમી હોય. જેમ સિંહની સામે ગમે તેવાં હાથી આવે, તો ય એ એનો નાશ કરે છે. એમ ગમે તેવાં દોષો આવે, પણ એને આ મુનિ તોડી નાખે. આવાં મુનિ જગતના આધાર છે. કારણ કે દરેક જીવનું કલ્યાણ કેમ થાય ? એકાંત હિત કેમ થાય ? આવી એમના હૃદયમાં ભાવના છે. માટે એ આધાર છે.

એવાં એ મુનિઓને કીધું છે કે-તમે પરપરિણતિને પોતાની માનશો નહિ. પારકી ચિંતા કરશો નહિ. જો કરશો તો તમે આર્તદયાનમાં ને રૌદ્રદયાનમાં પડી જશો. પછી તમારી જ્ઞાન દશા નાશ પામશે. અને પછી-‘મારે આ મોક્ષનું કારણ છે, અને આ બંધનું કારણ છે; આવાં વિચારથી મને કેવો બંધ પડશે ? કેવાં કર્મો, રસ, દળિયાં હું બાંધીશ ? આવો વિચાર તમને નહિ આવે. અને પારકાંની ચિંતા કરતાં કરતાં આત્માને પહેલું ગુણઠાણું

આવી જશે. માટે જ્ઞાનીએ કીધું કે જગતમાં અધમમાં અધમ ચિંતા પારકાની છે.

આમ ચાર પ્રકારની ચિંતા બતાવી છે. એમાં પરોપકારની ચિંતા જેને હોય, તેને ઉત્તમ પુરૂષો કીધાં છે. એ પરોપકાર કયું રીતે થાય છે ? એના ભેદ કેટલાં ? તો એ બે પ્રકારનો છે દ્રવ્યથી ને ભાવથી. અહીં ભાવથી પરોપકાર લેવાનો છે. અને કૃપણતા દોષ દૂર થાય તો જ પરોપકાર થાય, એ બધાનું સ્વરૂપ અગ્રે અધિકાર....

શ્રાદ્ધાનો પાત્રભક્તાનાં, કાર્પણ્યદોષમુક્તયે ।
 દેશના દાનધર્મસ્ય, દેયા તીર્થહિતેચ્છુભિઃ ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજ બતાવી ગયાં કે મોક્ષ મેળવવાની અભિલાષાવાળા જીવે પરોપકાર માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ પરોપકાર થાય ક્યારે ? પરોપકાર કરી કોણ શકે ?

તો જે બીજાનું બૂરું જ ચિંતવે, એવાંથી કાંઈ ન થાય. પરોપકાર તો ઉત્તમ કોટિના પુરુષો જ કરી શકે. જેના હૃદયમાં કૃપણતા દોષ ન હોય તે જ કરી શકે. કૃપણતા દોષ ન હોય, તો હૃદયની આશય વિશુદ્ધિ થાય. અને આશયની વિશુદ્ધિ થાય, તો જ જીવ પરોપકાર કરી શકે. માટે અમને-ઉપદેશકેને-જ્ઞાનીભગવંતોએ કીધું છે કે : હે ગીતાર્થી ! હે મુનિઓ ! તમે પહેલો ઉપદેશ કૃપણતાના નાશનો જ આપજો. કારણ કે-જ્યાં સુધી કૃપણતા નાશ નહિ પામે, ત્યાં સુધી એનું લવાલિનંદીપણું નહિ જાય.

જીવ એ પ્રકારના હોય છે. એક તો સમજે છે કે ‘આ બધું મારું નથી. હું કોઈનો નથી. આમાંથી કાંઈ પણ હું સાથે લઈ નથી જવાનો.’ આવો મોક્ષાલિનંદી જીવ હોય.

બીજો લવાલિનંદી હોય, એ આ લવમાં જ આનંદ માને. ‘આ બધું મારું છે. આ બધું મને ક્યારે મળે ?’

આવી જ વિચારણા એને હોય. પણ આ મારે કર્મબંધનનું કારણ છે, એમ એ ન સમજે.

ક્ષુદ્રો લોભરતિર્દીનો, મત્સરી મયવાન્ શઠઃ ।

અજ્ઞો મવાભિનન્દી સ્યાત્, નિષ્ફલારમ્ભસંગતઃ ॥

ક્ષુદ્રતા, લોભ, દીનતા વગેરે અનેક દુર્ગુણો લવાભિ-
નંદીને કહ્યાં છે. એ બધાં પછી બતાવીશું. પણ એ બધાંમાં
મુખ્ય-દોષ-દુર્ગુણ-કૃપણતાનો છે. માટે હે મુનિઓ ! તમારે
પહેલી દેશના શેની દેવી ? તો દાનધર્મની દેવી. એથી એનો
કૃપણતા દોષ નાશ પામશે.

અને આવી દેશના કોને દેવી ? કારણ કે બધી દેશના
બધાંને ન દેવાય. યોગ્ય જીવ જોઈને જ આવી દેશના દેવી.
જો કે વક્તાને તો, જ્ઞાનીઓ કહે છે, એકાંતે લાલ થાય જ.
કર્મની નિર્જરા જરૂર થાય. પણ એ લાલ કર્મ-નિર્જરાની
અપેક્ષાએ થાય છે. પરના ઉપકારની દૃષ્ટિએ નહિ. એ
દૃષ્ટિએ તો યોગ્યને યોગ્ય જ દેશના આપવી. પણ જેમ
ગાયના આંચળમાં ઇંતરડી બેઠી હોય છે, પણ એ એનું
લોહી જ પીએ, દૂધ ન પીએ. એના જેવાં અયોગ્યને આવી
દેશના ન આપવી.

અને કેણે આ દેશના કરવી ? તો કહે છે કે- પર-
માત્માનું તીર્થ અને શાસન કેમ સદાકાળ રહે ? એનો
અવ્યવસ્થિત કેમ થાય ? એવાં તીર્થના હિતકારી હે મુનિઓ !
તમે હમેશાં પહેલી દેશના દાનધર્મની દેજો.

કારણ કે-દાનધર્મ જગત્માં મુખ્ય છે. દાન એટલે

મોહનો ત્યાગ. આ મારી વસ્તુ છે, 'મમેદં' આના પર મારી સત્તા છે. એ વસ્તુ મેં એને અર્પણ કરી, એના પરની મારી સત્તા છોડી દીધી, એ વસ્તુ પરની મારી મમતાનો-મોહનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે એનું દાન થયું.

દાનના સંસ્કાર નહિ હોય તો દાન નહિ થાય. અને એ વસ્તુ પરનો મોહ નહિ છૂટે તો શરીર પરનો મોહ નહિ છૂટે. અને શરીરનો મોહ નહિ છૂટે, તો ત્યાગધર્મ, ચારિત્ર નહિ લઈ શકે.

આ સંયમ ક્યારે પળાય ? શરીર પરનો મોહ-મમત્વલાવ છૂટયો હોય તો. પણ શરીર પર જ્યાં સુધી મોહ ને મમત્વ છે કે-‘હાય હાય, આ શરીર મારું છે. મને માથું દુઃખે છે. તાવ આવે છે. હું શું કરું ? મારાંથી કેમ રહેવાશે ?’—આવું જેને શરીર પર મમત્વ હોય, ત્યાં સુધી એ ચારિત્રની આરાધના ન કરી શકે. ત્યારે શરીર પરથી મમત્વ ક્યારે છૂટે ? જો દાનનો સંસ્કાર પડ્યો હોય તો. જેવો સંસ્કાર પડ્યો હોય, એવો આગળ વધે છે. દાનનો સંસ્કાર પડ્યો હશે, તો કો'કવાર શરીરનો મોહ છૂટશે.

હીરા, માણેક, પૈસા, નોટોના થાકડા, આમાંનું કાંઈજ સાથે નથી લાગ્યો. બધું અનિત્ય છે. કેવળ બાહ્ય વસ્તુ છે. આ બધાંનો મોહ તારે છોડવો જ જોઈએ. કલિકાલ-સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજ પણ કહે છે—

‘यदसत् बाह्यमनित्यं च, क्षेत्रेषु न धनं वपेत् ।
कथं वराकश्चारिजं, दुष्करं स समाचरेत् ? ॥’

આ લક્ષ્મી-જે અસત્ છે, બાહ્ય છે, અનિત્ય છે, અને એક લવમાં પણ અનેક નાટક કરાવનારી છે, એ-જે તારાથી નહિ છૂટે, તો આ શરીર તો છેક માતાના ગર્ભમાંથી સાથે લાવ્યો છે, એ કઈ રીતે છૂટશે ? વસ્તુનો-માયાનો મોહ નહિ છૂટે તો, એ બિચારો ગરીબડો—પછી એ લક્ષ્યાધિપતિ હોય કે ક્રોડાધિપતિ હોય—દુષ્કર એવું આ ચારિત્ર કઈ રીતે પાળી શકે ?

આ માયા કેવી છે ? એક લવમાંય અનેક નાટકો કરાવે. અને એ જો સ્વપ્નમાંય આવી હોય તો ઝાડા ને પેશાબ કરાવે એવી છે.

એક વાણિયો હતો. સામે વાણિયા છે, એટલે એનો દાખલો આપીએ. એ વાણિયાને એકવાર ઉંઘમાં સ્વપ્ન આવ્યું. શું આવ્યું ? તો સ્વપ્નમાં એ જંગલ ગયો છે. ત્યાં ઝાડે જવા બેઠો છે. હવે એને નવરાં બેઠાં બેઠાં જમીન ખોતરવાની ટેવ. એટલે એણે તો ત્યાં બેઠાં બેઠાં પા કલાકમાં ઘણી જમીન ખોતરી નાખી. એ ખોતરતાં ખોતરતાં એને કાંઈક અથડાયું. એને લાગ્યું કે આમાં કાંઈ કંઈ વસ્તુ છે. એટલે એને રસ પડ્યો. વધારે ખોદ્યું, તો એક ઢાંકણું હાથમાં આવ્યું. એણે ખેંચીને ઉઘાડ્યું, તો સોનું ભર્યું.

અણધાર્યું સોનું મળે તો શી દશા થાય ? એ ડાહ્યો હોય તો ય ગાંઠો જ થઈ જાય ને ? અહીં આને ચિંતા થઈ કે હવે આને રાખું ક્યાં ? કોઈ જોઈ જશે તો ઉપાડી જશે. રાજમાં ખખર પડશે તો લઈ જશે. ને ચોર-કુંટારાને ખખર પડશે તો એ ય ઉપાડી જશે. માટે આને સંતાડવું ક્યાં ?

એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં એ ઊભો થઈને આમતેમ આંટા મારતો હતો. એ વખતે ત્યાં થઈને એક મોટી બાવાની જમાત નીકળી. એ જમાતના આગેવાન-નાયક બહુ હુશિયાર હતા, એમણે આ વાણિયાને જોયો. એમને લાગ્યું કે-આને ચિત્તભ્રમ થયો હોય એની જેમ આમથી તેમ કેમ કરે છે? લાવ, પૂછવા તો દે. એમણે તો પૂછ્યું: ‘કયોં બનિયા! કયા કરતા હૈ?’

વાણિયાને થયું કે આ બાવાજી સોનું જોઈ જશે તો વળી એમાંથી લાગ પડાવશે. આને અહીંથી કાઢવા દે. એ તરત પેલાં ચરુ ઉપર બેસી ગયો. પછી એણે કહ્યું: કુછ નહિ હૈ બાવાજી! આપકા ચહુ રસ્તા બરાબર હૈ. આપ ચલે જાવ.

બાવાજીને શંકા પડી કે ‘કાંઈક અચૂં છે. નક્કી અહીં કાંઈક છે.’ એટલે એ તો પેલો બેઠો છે, ત્યાં આવે છે. ને પૂછે છે: ‘કયા હૈ? ચહાં કુછ હૈ? બોલો તો સહી.’

પણ પેલો વાણિયો શેનો બોલે? એ તો સોના ઉપરથી અસકતો જ નથી. બરાબર બેસી ગયો છે. આથી બાવાજીને વધુ શંકા થઈ. એ તો સાવ નજીક આવ્યાં, ને પેલાંને ઉપાડીને એક બાજુ ખસેડયો. તો સોનાનો ચરુ દેખાયો.

એ તો નાગાબાવા હતા. એને આની કાંઈ જરૂર ન હોતી. તો પણ એણે વાણિયાને કીધું: ‘એ બનિયા! ઇસમેંસે એક દો ઘોબા હમકો લી દે દો. હમ લી તુમારા નામસે કાલી રાટી ઔર ઘોલી દાલ ખાયેંગે. તુમકો મહાન પુણ્યકે યોગસે ઇતના સોના મિલા હૈ, તો હમકો લી શ્રદ્ધ દે દો.’

પણ એનાથી છૂટે ? ન જ છૂટે. કૃપણથી-કંજૂસથી ન જ છૂટે. દાનના સંસ્કાર હોય તો જ છૂટે. શ્રેણિક રાબને ત્યાં કપિલા દાસી હતી, એ દાન ન આપી શકે.

જગતમાં ચાર વાનાં એવાં છે કે જે એના જીવતાં કોઈ દિ' ન લેવાય. કયા ચાર વાનાં ? તો—

કૃપણાનાં ધનં, નાગાનાં ફળમણિઃ, કેસરાશ્ચ કેસરિણામ્ ।
કુલબાલિકાનાં શીલં. કુતો ગૃહ્યન્તે હ્યમૃતાનામ્ ? ॥

આ ચાર વસ્તુ એના માલિક જીવતા હોય ત્યાં સુધી ન લેવાય.

‘કૃપણાનાં ધનં’, કૃપણ પુરુષ હોય, એને માંડમાંડ કેટલી મહેનતે ધન મદ્યુ' હોય એ એનાથી ન છૂટે. ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે. એ તો એ મરી જાય પછી જ છૂટે. જીવતાં નહિ.

ખીજી—શેષનાગના માથાનો મણિ. એ જીવતો હોય ત્યાં સુધી ન લેવાય. મરી જાય પછી જ લેવાય. અને સિંહની કેસરાઓ—એ સિંહ જીવતો હોય તો કોઈ દિવસ ન જ લેવાય. એ મરે, પછી જ લેવાય. અને એ જ રીતે કુલવતી બાલાઓનું શીલ એના જીવતાં લૂંટાય ખરું ? ન જ લૂંટાય. મર્યાં પછી જ લૂંટાય. એના જીવતાં નહિ.

એક કવિએ વળી જુદી જ રીતે રચના કરી છે. દાખલા તો એકના એક જ હોય, પણ કવિએ એની જુદી જુદી રીતે રચના કરે છે.

‘મૃતસ્ય લિપ્સા, કૃપણસ્ય દિત્સા,
 વિમાર્ગગાયાશ્ચ રુચિઃ સ્વકાન્તે ।
 સર્પસ્ય શાન્તિઃ, કુટિલસ્ય મૈત્રી,
 વિધાતૃસૃષ્ટૌ ન હિ દૃષ્ટપૂર્વા ॥’

યાદ રાખજે કે-આ વિધાતાની સૃષ્ટિ છે. એ લોકો કુદરત કહે છે. બ્રહ્માની સૃષ્ટિ પણ કહે છે. એમાં આટલાં વાનાં કેઈ દિવસ નહિ દેખાય. શું નહિ દેખાય ?

તો એક તો ‘મૃતસ્ય લિપ્સા’—લઘુમિચ્છા લિપ્સા, મરી ગયેલાં માણસને પાછો મેળવવાની ઇચ્છા, એ સફળ ન થાય. તું ગમે એટલી છાતી ફૂટ, તો ય મરેલો માણસ પાછો ન મળે. બળદેવ શ્રીકૃષ્ણનું શબ છ મહિના ખલે રાખીને આદ્યા. એ મોહ છે. પણ કાંઈ ન વળ્યું.

અને કૃપણને-કંજૂસને ‘દિત્સા-દાતુમિચ્છા’—દાન આપવાની ઇચ્છા થાય એ અસંભવ છે. કારણ કે-એને કૃપણતા વસી છે. પૂર્વનો મહાન્ અંતરાય પડ્યો છે. એને દાન આપવાની ઇચ્છા ન જ થાય.

ત્રીજું ઉન્માર્ગમાં ચાલેલી, જ્યાં ત્યાં રખડતી એવી સ્ત્રીને પોતાના ઘણીમાં રુચિ થવી, એ આ જગત્માં ન બને. એ રુચિ ગઈ એ ગઈ. એનો વિશ્વાસ ન રખાય.

અને ‘સર્પસ્ય શાન્તિઃ’ સર્પ છે, એને ગમે એટલું દૂધ પાવ, પાણીને રાખો, પણ એમાં શાંતિ ન જ આવે. અને જે કુટિલ છે, જેનામાં વકેલા છે, માયા અને પ્રપંચ ભરેલાં છે, એની મૈત્રી ને એનો વિશ્વાસ કાંઈ દિવસ ન રખાવ.

તો જેમ-મરેલાંને એમવાની છાછા ન થાય, ઉન્માર્ગમાં ગયેલી સ્ત્રીને પોતાના પતિમાં પ્રેમ ન થાય, સર્પને શાંતિ ન થાય, અને કુટિલની મૈત્રી ન હોય, એવી રીતે કૃપણ આત્માને દાનની અલિલાષા પણ ન થાય. એટલું ધન ભલે એમ ન એમ ચાલ્યું જાય-અને કૃપણનું જ્ય પણ એમ જ-એ તો ‘કીટિકાસંચિતં ધાન્ય’ કૃપણ અને કીટીઓએ ભેગું કરેલું ખીન્ને જ ખાય, એ પોતે કેશને ન આપી શકે.

અહીં પેલો ખાવો વાણિયાને કહે છે : ‘તેરા નામ લેકર હમ કાલી રોટી ઐર ઘોલી દાલ ખાયેગે. હમકો એક દો ઘોળા ભરકે સોના દે દો.’

પેલો કહે છે : ‘તેરા આપકા સોના હૈ ? હમ નહીં દેજે. જાવ, ચલે જાવ.’

ખાવો પણ પાછો પડે એમ ન હતો. એણે કીધું : ‘તો કયા ચહ તેરા આપકા હૈ ? હમકો થોડા દેના હી પડેગા’. અને આમ બોલતાં બોલતાં બંને બમી પડયા. લડવા માંડયા.

ત્યાં જ કુદરતને કરવું ને ત્યાંથી એક પોલિસ નીકળ્યો. એને આ જોઈને થયું : આ જંગલમાં વળી કોણ લડે છે ? લાવ, તપાસ તો કરું. એ તો પાસે આવ્યો. જોયું તો ખાવો ને વાણિયો ભડલાં હતાં. એણે પૂછ્યું : ‘ક્યા હૈ ખાવાઈ ! ક્યું લડવે હો ?’

બાવાભાઈએ કહ્યું : ‘ઇસકો જંગલોસે સોના મિલા
હૈ, ચરુ મિલા હૈ. પુણ્યકે બલસે મિલા હૈ. તો મૈને
કહા-થોડસા હમકો ભી દે દો. તો ભી થોડા દેતા
નહીં હૈ.’

આ વખતે પેલો વાણિયો ગાંડ ટેકવીને બરાબર ચરુ
ઉપર બેસી ગયો હતો. એને પોલિસે પૂછ્યું : ‘ક્યા હૈ
બનિયા ? કહાં હૈ ચરુ ?’

એટલે વાણિયાએ કહ્યું : ‘કાંઈ છે નહિ, બાપભા !
બધું ખોટું છે. અહીં ચરુ બરુ કશું નથી. પણ આ
બાવાભાઈ મને ખોટા હેરાન કરે છે.’

ત્યારે પોલિસને શંકા પડી કે-‘કાંઈક છે તો બરુ’ જ.
સારો એટો વાણિયો છુપાવે છે.’ પછી-પોલિસને શું ? એ
તો કાંઈના નહિ. એને ક્રોધ આવ્યો ને પેલા વાણિયાને
બે દંડુકા ઠોક્યાં. પેલાને તો ત્યાં ને ત્યાં ઓડો ને પેશાબ
બે ચ થઈ ગયાં.

આ બધું સ્વપ્નમાં જ છે. પણ દંડુકા પડ્યા કે તરત
એ જાગી જાય છે જાગીને જુઓ તો-આવો નહિ, પોલિસ
નહિ, ચરુ ચ નહિ, કાંઈ નહિ. પણ પથારીમાં ઓડો ને
પેશાબ બે ચ હતાં.

અહીં જાનીઓ કહે છે કે-આ માસ આવે છે. એ
સ્વપ્નમાં પણ આવે ને, તો હેરાન કરશે અને આ માસ
તો કેવી છે?—

યત્ પ્રાતસ્તન્મધ્યાહ્ને યન્મધ્યાહ્ને ન તન્નિશિ ।
નિરીક્ષ્યતે ભવેઽસ્મિન્ દિ, પદાર્થાનામનિત્યતા ॥

સવારે જીવ આનંદ કરતો દેખાશે, પણ બપોરે જીવો
તો કાંઈ ન હોય. બપોરે આનંદ કરતો હોય, ને સાંજે એ
મરી જાય છે. હાટફેઈલ થઈ જાય છે. સવારે કાંઈ ન હોય
ને સાંજે કહો તો સદ્ગતિમાં લાખો રૂપિયા હારી જાય. એટલે
જે સવારે છે, તે સાંજે નહિ દેખાય. આમ આ સંસારમાં
સ્ત્રી, કુટુંબ, ને લક્ષ્મીની અનિત્યતા આ લવમાં જ દેખાઈ
આવશે.

પેલી લાંબી કાકડી પણ આપણને યોગ આપે છે.
એ કડવી હોય છે. પણ એને કાપીને, ફીણીને એક પતીકું
કાઢી નાખો તો એ મીઠી લાગશે. એમ લક્ષ્મી પણ કહે
છે કે—તેં અઢારે પાપસ્થાનક સેવ્યાં ત્યારે હું આવી છું.
અને હું તો કડવી છું. માટે તું મને ફીણીને એક પતીકું
—દાન કરીશ, તો હું મીઠી થઈને રહીશ. નહિ તો હું
તો કડવી વખ છું.

માટે આવાં દાનના સંસ્કાર માટે મોહનો ત્યાગ કરવો
જ જોઈએ. કૃપણતાનો નાશ કરવો જ જોઈએ. તો જ
હૃદયમાં મહાન્ આશય—વિશુદ્ધિ આવે. અને તો જ પરો-
પકાર થાય.

યોગશાસ્ત્રનું વાંચન જ્યાં થાય છે, ત્યાં મહાશ્રાવકનો
અધિકાર આવે છે. કલિઋત્તસંવત્સર ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્ય
મહારાજ કુમારપાળને પરમાર્હત્વ કહેતા હતાં. ત્યાં યોગ-

શાસ્ત્રના વાંચનમાં એકવાર કુમારપાળ રાજા પ્રશ્ન કરે છે કે :
'હું પ્રભો ! હું મહાશ્રાવક કહેવાઉં કે નહિ ?'

ત્યાં તેઓ કહે છે કે : 'ના, તમે તો પરમાર્હત
કહેવાવ. પણ મહાશ્રાવક નહિ. કારણ કે-મહાશ્રાવક કોણ
કહેવાય ? તો—

एवं व्रतस्थितो भक्त्या, सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् ।

दयया चाऽतिदीनेषु, महाश्रावक उच्यते ॥

આ રીતે જે વ્રત એટલે બારવ્રતધારી હોય, એ
વ્રતોનું આનંદથી પરિપાલન કરતો હોય, અને પોતાની
લક્ષિતએ કરીને કે-‘મારે આ બધાં પૂજનીક છે. મારે
તેમની લક્ષિત કરવી જોઈએ’-એ લક્ષિતપૂર્વક જિનેશ્વરના
મંદિરો, જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિઓ, જ્ઞાન, સાધુ, સાધવી,
શ્રાવક ને શ્રાવિકા, એ સાતે ક્ષેત્રોમાં પોતાની લક્ષ્મીનો
સદુપયોગ વ્રતપાલનપૂર્વક કરતો હોય. એ કઈ રીતે ? કયાથી
ને અનુકંપાથી નહિ. પણ બહુમાનથી. મારા લાગ્યને ઉદય
છે કે-આજે મેં સાધર્મિકની, ગુરુમહારાજની, મંદિરની,
જ્ઞાનની લક્ષિત કરી. આવો એને આનંદ આનંદ હોય. એનાં
ફંવાડા પણ ત્યાં વિકસિત થઈ જાય.

આવું હોય એને મહાશ્રાવક કહેવાય ?

તો ના, હજી વાર છે.

આ બધું હોય, વ્રતપાલન કરે અને સાતે ક્ષેત્રોમાં
લક્ષ્મીનો સદુપયોગ પણ કરે. અને એની સાથે અતિજીન,
જૈન સિવાયના બાકીના જે છે-જૈનેતરો તે લોકોમાં પણ

તારી લક્ષ્મીનો હું ઉપયોગ કર. કઈ રીતે? ભક્તિથી? ના ભક્તિથી નહિ. ભક્તિ તો જ્યાં ગુણ હોય, ત્યાં જ થાય. ત્યારે આ બધાંમાં લક્ષ્મીનો ઉપયોગ શી રીતે કરવો? તો અનુકંપા અને દયાથી તું એમને દાન કરજે.

‘પરદુઃખપ્રહણેચ્છા અનુકમ્પા’-પારકાના દુઃખને દૂર કરવાની ઇચ્છા, એનું નામ અનુકંપા-દયા. કોઈ દુઃખી મળે, ભૂખ્યો મળે, એના દુઃખો હું કઈ રીતે દૂર કરું? એવી અનુકંપા તું સખ. પણ દાન આપી દીધાં પછી એના ગુણ અવગુણ તારે નહિ જોવાના. તેં એક બ્રાહ્મણને લોટો આપી દીધો. પછી એ એનાથી જંગલ જાય કે પાણી પીએ, એની તારે ચિંતા નથી કરવાની કે-‘હાય હાય, આ તો મારાં લોટાથી જંગલ જાય છે. તારે તો મોહનો ત્યાગ કરીને દાન આપવાનું છે. કોઈ અન્નનો, કોઈ શરીરનો, કોઈ મનનો દુઃખી હોય, ત્યાં તું અનુકંપાથી તારી લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરજે.

અને આ બધું યથાશક્તિ કરવાનું કીધું છે. શક્તિથી વધુ કરવાનું શાસ્ત્રમાં નથી કીધું. તારી શક્તિ તું ગોપવીશ નહિ. અને શક્તિ ઉપરાંત કરીશ નહિ. ‘યથાશક્તિ કરે પચ્ચક્ષુબ્ધાણુ, એ છે જિનવરણની આણુ.’

તો આ રીતે જે બારે વ્રતનું પાલન કરતો હોય, બહુમાનથી સાતે ક્ષેત્રમાં, અને અનુકંપાથી ઈતરોમાં પણ અનનો સદુપયોગ કરતો હોય, તેને હે મહારાજ ! મહાશ્રાવક કહેવાય.

ત્યારે આ બધાંમાં પહેલું શું આવ્યું ? તો પહેલો કૃપણતાદોષ ન જોઈએ. ત્યારે જ આ બધું થાય. માટે જ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે-હું મુનિઓ ! તમે દાનનો ઉપદેશ પહેલો આપજો.

ત્યારે ધર્મમાં દાનધર્મ મુખ્ય છે. તો શું તપશ્ચર્યા ઓછી છે ? ના. અને ભાવનાથી તો કેવળજ્ઞાન થાય છે. ને બ્રહ્મચર્યાથી તો નવ નારદો પણ મોક્ષે જાય છે. તે છતાં મોહનો ત્યાગ થશે તો જ બધું થશે, માટે પ્રથમ દાનધર્મ કીધો છે. અને પહેલી એની દેશના આપવાની કહી છે.

એ પણ યોગ્ય અધિકારીને જ દેજો. જેમ પાડો પાણી પીએ, ત્યારે બધું પાણી ડહોળીને પછી પીએ, એવાને યોગ્ય નથી કીધાં. પણ બકરું પાણી કઈ રીતે પીએ, એ બબર છે ? એ ખૂણામાં જઈને પીએ. અને જરાય ડહોળ્યા વિના પીએ. એવાં અધિકારી જીવ જોઈએ. એવાં યોગ્ય અને અધિકારી કોણ અને કેવાં હોય ? તો જે શ્રદ્ધાવંત પુરુષ હોય, સુપાત્રમાં ભક્તિવંત હોય, ઘરે કોઈ સાધુ સાધ્વી કે શ્રાવક કે શ્રાવિકા આવ્યા હોય તો એને ઉદ્ધાસ ને આત્મદ થાય કે- મારાં ઘેર ગુરુમહારાજ ક્યાંથી ? સાધર્મિક ક્યાંથી ? આવા જીવોને તમે દાનની દેશના દેજો. એથી એની કૃપણતા નાશ પામશે, એની આશય-વિશુદ્ધિ થશે, ને તોજ એ પરોપકાર કરી શકશે.

એ પરોપકાર દ્રવ્ય-ભાવ એ પ્રકારનો છે. આ નંદિસૂત્ર એ કયા પરોપકારનો પ્રકાર છે ? તેનું સ્વરૂપ અગ્રે અધિકાર.

દાનેન ભોગં, દયયા સુરૂપં.
 ધ્યાનેન મોક્ષં તપસેષ્ટસિદ્ધિમ્ ।
 સત્યેન વાક્યં પ્રશમેન પૂજાં.
 વૃત્તેન જન્માગ્રમુપૈતિ મર્ત્યઃ ॥

ગઈકાલે શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ પરોપકારનું સ્વરૂપ
 બતાવતાં વચમાં નિરૂપણ કર્યું કે-હે ગીતાર્થી ! જો તમને
 ‘પરમાત્માનું’ તીર્થ કેમ સદાકાળ ચાલે? એનો અવ્યવચ્છેદ
 કેમ રહે? એવી ઇચ્છા હોય તો તમે પહેલી દેશના
 દાનધર્મની જ આપજો. તો જ તીર્થ ચાલશે. કારણકે-સાધુ,
 સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા, એ ચતુર્વિધ સંઘ સદાકાળ
 રહે, તો જ આ પરમાત્માનું તીર્થ રહે. એ સંઘ ક્યારે
 રહે? જો જગત્માં દાનધર્મ રહે તો. કારણ કે-શરીર
 ધર્માધાર છે. એને ખાવા જોઈએ, પીવા જોઈએ, ને ઢાંકવા
 માટે કપડાં પણ જોઈએ. એ બધું દાનધર્મ વિના ન બની શકે.
 દાન ધર્મ એ કેવી વસ્તુ છે?

તો-દરેક જીવોને અનેક જાતના પાપો હોય છે. આ
 ભવના પાપને પ્રારબ્ધકર્મ કહેવાય, ને ભવાંતરના-કોડો
 ભવના-પાપ જીવે જે બાંધ્યા છે, એ સંચિત કર્મ છે. એ
 જ્યારે લોગવાશે ત્યારે કર્મના ગુદી ગુદી જાતના વિપાક

આવશે. એ વિપાક ક્યારે આવશે ? અણુધાર્યા આવશે. ખખર પણ નહિ પડે. માટે જ કાલે કીધું કે—સવારે જે હશે, તે મધ્યાહ્ને જેવા નહિ મળે. ને મધ્યાહ્ને જે હશે, તે સાંજે નહિ મળે. આ વાતનો તું વિચાર કરીશ, તો તને પદાર્થોની અનિત્યતા દેખાશે, સમજાઈ જશે.

પણ એ અનેક જાતના પાપોને પખાળવાના પણ સાધનો કીધાં છે. જેમ કે આપણે ત્યાં શત્રુજયતીર્થ છે. તીર્થ એટલે અનેક જાતના ભેગાં કરેલાં જે કર્મો, તેને પખાળવાનું સાધન. આવાં અનેક જાતના તીર્થો છે.

ત્યારે વિદ્વાનોને પાપો પખાળવાનું કયું તીર્થ છે ? સાધુઓને પોતાના પાપ પખાળવાનું કયું તીર્થ છે ? ગૃહસ્થોને પાપ ધોવાનું તીર્થ કયું ? એવી રીતે મલિન મનવાળા જે જીવો છે, તેમને પોતાના પાપના મેલ ધોવાનું તીર્થ કયું છે ? ને રાજાને માટે પાપ ધોવાનું તીર્થ કયું ? આ બધાંને માટે તીર્થ બતાવ્યાં છે. એમાં ‘દાન’ પણ એક તીર્થ છે. જેમ તીર્થમાં જવાથી આપણા પાપ ધોવાઈ જાય, તેમ દાન કરવાથી પણ પાપ ધોવાઈ જ જાય છે, ત્યાં બતાવ્યું છે કે :—

વિદ્યાતીર્થે જગતિ વિબુધાઃ સાધવઃ સત્યતીર્થે
ગજ્ઞાતીર્થે મલિનમનસો, યોગિનો ધ્યાનતીર્થે ।
ધારાતીર્થે ધરણિપતયો દાનતીર્થે ધનાઢ્યા
લજ્જાતીર્થે કુલ્યુવતયઃ પાતકં ક્ષાયન્તિ ॥

જગત્માં જે વિદ્વાન છે, ભણેલાં ગણેલાં છે, જેને જ્ઞાનદશા છે, એને પાપ ધોવાનું કયું તીર્થ છે ? એને

જ્ઞાનાભ્યાસ એ લીધું છે. જ્ઞાનાભ્યાસથી જ એના સર્વ પાપો ધોવાઈ જાય છે. માટે જ મુનિઓને જ્ઞાનાભ્યાસ કરવાનું કીધું છે. જો મુનિ થયા છતાં જ્ઞાનાભ્યાસ ન કરે, તો નહિ ચાલે. જેમ ત્યાગ વિના રાગ ન શોભે, મદ્દ વિનાનો હાથી ન શોભે, એમ 'જ્ઞાનં વિના યત્તિઃ' જ્ઞાન વિના યતિ ન શોભે. માટે દશબૈકાલિકસૂત્રમાં કીધું છે કે :-

પદમં નાણં તબો દયા, एवં चिदूठइ सव्वसंजए ।

અન્નાણીં કિં કાહી, કિં વા નાહીइ छेयपावगं ॥

પહેલું જ્ઞાન કીધું છે, ને પછી દયા છે. તું સંયમની આરાધના કઈ રીતે કરીશ ? દયા કઈ રીતે પાળીશ ? તો એને માટે પહેલું જ્ઞાન જોઈશે. ત્યાં દશબૈકાલિકમાં શિષ્યે ગુરુમહારાજને પ્રશ્ન કર્યો છે કે :

कहं चरे कहं चिदूठे, कहमासे कहंसए ।

कहं मुंजंतो भासंतो, पावं कम्मं न बंधइ ॥

હે પ્રભો ! આપે મને સંયમ તો આપ્યો, પણ આપ કૃપા કરીને મને કહો કે હવે મારે કઈ રીતે ચાલવું ? કઈ રીતે બોલવું ? કઈ રીતે મારે સૂવું ? કઈ રીતે આહાર-પાણી લેવો ? કઈ રીતે લાવવોને આલોવવો ? કઈ રીતે વાપરવો ? કે જેથી મને પાપકર્મ ન બંધાય ? આ બધાંનો મને વિધિ બતાવો. મને ચાલવામાં, બોલવામાં, ઊભાં રહેવામાં ને બેસવામાં, ક્યાંય પાપ ન બંધાવું જોઈએ

ત્યાં ગુરુમહારાજે આ બધાંનો વિધિ બતાવ્યો છે. એ મુનિને માટે તો છે જ, પણ બૃહસ્પતિને માટે પણ સમજવાનો છે.

જયં ચરે જયં ચિદ્રઠે, જયમાસે જયં સપ્ત ।

જયં મુજંતો માસંતો, પાવં કમ્મં ન બંધહ ॥

તું કદાચ ઊભો રહે, કદાચ બેઠો રહે, કદાચ ચાલતો હો, તો ત્યાં તારે શું કરવું? તો તું જ્યણાપૂર્વક ઊભો રહેજે. જ્યણાપૂર્વક બેસજે. કયાંય જીવવિરાધના ન થાય તે જાણે. ધર્મસમિતિ તો મુનિઓને ખાસ કીધી છે. તું ઊભો રહેજે, પણ જ્યણાથી. ઘડીક પગ આમ કરે ને ઘડીક આમથી તેમ હલાવે એમ નહિ. તું દરેક કામ એવી રીતે કરજે, કે જેથી કોઈ જીવની વિરાધના તો નથી થતી ને ? એનું તને ધ્યાન રહે.

એટલું જ નહિ, પણ તું હમેશાં ઉચિત કર્મ કરજે. અનુચિત ન કરીશ. ગૃહસ્થને પણ એવો બાધ આપ્યો છે કે તું આ ચાર વાનાં ન કરીશ. એ ચારેને યમને આવવાના અને આપણે માટે મરવાના બારણાં-દ્વાર કીધાં છે, આ ચારે જો તું નહિ કર, તો તારે ચિંતા નથી.

‘એ ચાર વાનાં કયાં? અમને કહો તો ખરાં.’

તો સાંભળ—

અનુચિતકર્મારમ્ભઃ, સ્વજનવિરોધો બલીયસા સ્પર્ધા ।

ગુરુવચને ચ વિમર્શો, મૃત્યોદ્ધારાણિ ચત્ત્વારિ ॥

એક તો તારે કરવા લાયક જે કર્મ ન હોય, તે તું કોઈ દિ’ ન કરીશ. નાતમાં, જાતમાં, કુળમાં ને ઘરમાં, તને લાગે કે આ અન્યાય છે, અનીતિ છે, અપ્રમાણિક છે, તો એ તું ન કરીશ. ‘ગમે તેવાં આચરણો મારે કરવાં, ગમે નાં. પ્ર. ૯

તેમ કરવું, ગમે તેમ ચાલવું ને રખડવું, એ મારે ઉચિત નથી, ' એમ તને લાગે તો તારે ન કરવું. અને લોકોમાં અનુચિત ગણાય તેવું તું કરીશ, તો સમજજે કે હવે તારે ચમરાજનું દ્વાર આવી ગયું.

અને કોઈનો તારે વિરોધ કરવો ય પડે. પણ તારાં સ્વજનમાં ને સગામાં, કુટુંબમાં વિરોધ ન કરીશ. દુનિયામાં વિરોધના ઘણાં સ્થાનો છે. તું તારા ઘરમાં ન કરીશ. અને જો એમાં ય વિરોધ કરીશ, તો તારું મૃત્યુનું દ્વાર આવીને ઊભું રહેશે.

ત્રીજું 'બલીયસા સ્પર્ધા'—સામે તારાથી વધારે બળવાન હોય, વધુ મોટો હોય, વધારે સત્તાવાળો હોય, વધારે સમૃદ્ધિવાળો હોય, તેની સાથે તું સ્પર્ધા—હરીફાઈ ન કરીશ. સ્પર્ધા તો ગુણમાં કરજે. દયામાં ને પરોપકારમાં કરજે. આ આટલો દયાળુ છે, તો હું એનાથી કેમ વધું? આ પરોપકારી છે, તો હું એનાથી કેમ વધુ પરોપકાર કરું? આવી સ્પર્ધા કરજે. પણ તોફાનની, લડાઈની, કોઈનું ખૂડ કરવાની કે ખરાબ કરવાની સ્પર્ધા ન કરીશ. અને તારાં કરતાં વધારે બળવાન કે વધુ લાગવગવાળા જોડે જો સ્પર્ધા કરીશ, તો એ તારે માટે મૃત્યુનું દ્વાર છે.

અને ગુરુવચને ચ વિમર્શ:—તારાં જે વડીલો છે, ગુરુ મહારાજો છે, એમના વચનમાં તું સંકલ્પવિકલ્પ ન કરીશ. એમથે કહ્યું તે સાચું હશે કે નહિ? આમ કેમ કીધું? આવાં તર્ક—વિતર્ક ને શંકા, એ ગુરુ-વચનમાં ન કરવા.

જેમાં શંકા ને તર્ક-વિતર્ક થાય, એનું નામ આજ્ઞા નથી. 'કિં તદ્દાનં યત્ર વેલ્લ વલ્લમ્બઃ, કાઽસાવાજ્ઞા યત્ર કાર્યે વિચાર્યમ્ ।'

મહાત્માએ કીધું છે કે આનું નામ દાન ન કહેવાય, ને આનું નામ આજ્ઞા ન કહેવાય. કોઈ ખિચારાંને જરૂર પડીને તમારે ઘેર આવ્યો. તમને એ માણસ સાચો લાગે, જરૂરિયાતવાળો લાગે, તે છતાં તમે કહો કે-કાલે આવજે. બે દિવસ પછી આવજે.' આનું નામ દાન ન કહેવાય. એથી એને કેટલું દુઃખ થાય ? એની આંતરડી કકળે, ને એના નિસાસા લાગે. એ તો 'ખુદા દેગા તો ખરા, પણ હુગાહુગા કર દેગા' એના જેવું થાય. તારે આપવું હોય તો તરત આપી દેવું. નહિ તો ના પાડવી. પણ કાલે આવજે ને બે કલાક પછી આવજે, એમ કહીને એને રેવડાવવો, એને દુઃખી કરવો ને પછી દાન આપવું, એનું નામ દાન નથી. એમ કરવાથી તો એને કેટલું આત્મધ્યાન થાય ? એનું નિમિત્ત તું બનીશ.

અને ગુરુમહારાજ કહે કે : આ કામ તારે કરવાનું છે. ત્યાં કહે કે હું આપની આજ્ઞામાં જ છું' ને છતાં વળી એમાં વિચાર કરવો, એનું નામ આજ્ઞા નથી. એ તો ગુરુમહારાજ કહે ત્યાં 'તદ્વત્તિ' સિવાય બીજો વિચાર જ ન હોય.

વ્યવહારસૂત્રમાં તો ત્યાં સુધી કીધું છે કે-શિષ્ય એવો વિનયવંત જોઈએ કે ગુરુમહારાજ એકવાર 'સ્વેતઃ કાકઃ' -કાગડો ઘોળો છે, એમ કહે તો પણ 'હા સાહેબ ! બરાબર છે, એમ જ કહે. કારણકે-ગુરુમહારાજ કાંઈક કારણ હોય

ત્યારે જ કહેતાં હોય. શિષ્યની પરીક્ષા કરવા માટે પણ એમ કહે.

અને જો ગુરુના વચનમાં પણ શંકા થાય, અશ્રદ્ધા થાય, તો એ મૃત્યુનું દ્વાર છે.

આમ આ ચારે મરણના દ્વાર છે. એમાં પહેલું ‘અનુચિત કર્મ’ કરવા’રૂપ છે. કોઈ પણ અનુચિત કામ તું ન કરીશ. ઉચિત ન થાય તો ખેસી રહેજે, પણ અનુચિત તો ન કરીશ, સમ્યક્ત્વી જો અનુચિત કર્મ કરે, તો એના સમ્યક્ત્વમાં પણ સંદેહ પડશે. એ તો જ્યારે તમે યોગદૃષ્ટિનું સ્વરૂપ સાંભળશો, ત્યારે ખબર પડશે.

યોગની આઠ દૃષ્ટિ છે. દૃષ્ટિના બે પ્રકાર છે: એક આઘદૃષ્ટિ છે. બીજી યોગદૃષ્ટિ છે. આઘદૃષ્ટિમાં જીદાં જીદાં દર્શના થયાં. આઘ એટલે સામાન્ય. સામાન્ય રીતે એક દર્શન જોયું ને એમાં આગ્રહ બંધાઈ ગયો, એ આઘદૃષ્ટિ.

એક ક્ષણ પડ્યું હોય, એ ક્ષણને જીદાં જીદાં જોનારાં કેટલાં હશે? નાનું બાળક પણ એ જોશે. એ જોઈને એને જીદો વિચાર આવશે. કોઈ જીવાન માણસ જોશે, તો એ વળી જીદો રીતે જોશે. કોઈ મૂખો માણસ જોશે, તો એ જીદો રીતે જોશે. ડાહ્યો માણસ પણ એને જીદો રીતે જોશે. એટલું જ નહિ, પણ એ ક્ષણને દિવસે જુઓ તો જીદું લાગશે. રાત્રે જુઓ તો જીદું જ દેખાશે. ત્યાં આપણી દૃષ્ટિમાં ફેર પડે છે. રાત્રે ઘોર-ગાઠ અંધારું છે, અને દિવસે અજવાળું છે. હવે એ જ ક્ષણને ઘનઘોર વાદળાં છવાયાં

હોય ને જુઓ, તો જુદું લાગશે. અને સૂર્યના પ્રકાશમાં એ જુદું દેખાશે.

આમ એક જ રૂળને જેમ જુદી જુદી વ્યક્તિઓ કાળ અને દેશને ભેદે જુદી જુદી રીતે જુએ છે, ને પછી એમને એમાં આગ્રહ બંધાઈ જાય કે આ રૂળ આવું જ છે. ખીન્ને કહે—‘ના ના, એવું નથી, આવું છે. આવો કદાચહ બંધાય એનું નામ જ દર્શન થઈ ગયું.’

“દર્શન જે હુવા જુજુઆં તે ઓઘ નજરને ફેરે રે.”

જગતમાં જુદાં જુદાં અનેક દર્શનો થયાં. સાંખ્ય દર્શન, યોગદર્શન, પૂર્વમીમાંસા, ઉત્તર મીમાંસા, વૈશેષિક દર્શન, ન્યાયદર્શન, ખૌદ્ધ દર્શન, એવાં અનેક દર્શનો થયાં. એ બધાં જુદી જુદી દૃષ્ટિ ને જુદી જુદી માન્યતાની અપેક્ષાએ થયાં છે. એ જુદી જુદી દૃષ્ટિ—માન્યતાનું નામ જ ઓઘદૃષ્ટિ.

ત્યારે યોગદૃષ્ટિમાં એવાં ભેદો ન હોય. “ભેદ ચિરાદિક દૃષ્ટિમાં, સમકિતદૃષ્ટિને હેરે રે.” પરમાત્માના વચન સાંભળવા પૂર્વક જે શ્રદ્ધા થવી એનું નામ યોગદૃષ્ટિ.

આ યોગની આઠ દૃષ્ટિમાંથી પહેલી—મિત્રા, તારા, બલા ને દ્વીપ્રા આ—ચાર દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વીને પણ હોય છે. અને ખીજી—સ્થિરા, કાન્તા, પ્રભા અને પરા એ—ચાર દૃષ્ટિ જીવ જ્યારે અંધિભેદ કર્યા પછી સમક્ષિત પામે છે—કોઈ ઉપશમ સમક્ષિત પામે, ને કોઈ ક્ષયોચશમ સમક્ષિત પામે—એ પામ્યા પછી એને સ્થિરાદિ ચાર યોગદૃષ્ટિઓ આવે.

એ સમક્ષિતનું સ્વરૂપ શું? ને કઈ રીતે પામે? એ

વળી કો'કવાર ખતાવશું. પણ અહીં કહેવાનું શું છે? કે- પહેલી ચાર યોગદૃષ્ટિ મિથ્યાત્વમાં પણ હોય. મિથ્યાત્વમાં પણ ઉત્તરોત્તર આત્માનો વિકાસ જ દેખાડ્યો છે.

ત્યાં બીજી દૃષ્ટિમાં કીધું છે કે એ દૃષ્ટિ જેને હોય, એના હાથે કોઈ દિવસ અનુચિત કામ ન થાય. એ કોઈ દિવસ અનુચિત કામ કરે જ નહિ.

તો તું તો સમક્ષિત પામ્યો છે. તારે હાથે જો અનુચિત થાય, તો એ મૃત્યુનું દ્વાર જ છે. માટે જો તું ઉચિત કામ કરીશ, તો તારાં નવાં પાપ નહિ બંધાય ને જૂના ધોવાઈ જશે.

માટે જ અહીં મુનિએને કીધું છે કે : હે મુનિ ! તું યતનાપૂર્વક ચાલજે. જ્યાં ત્યાં ડાકાં મારતો ચાલીશ નહિ. ઊભો રહે તો પણ યતનાપૂર્વક ઊભો રહેજે. બેઠો હોય તો ય ઘડીકે પગ લાંબો કરે, ને ઘડીકે ટૂંકો કરે, એવું ન કરીશ. પણ જયણાથી બેસજે. સૂવા માટે પણ પૂંજીને-પ્રમાણને સૂજે. જીવની વિરાધના ન થાય એનું ધ્યાન રાખજે. આહાર પણ યતનાપૂર્વક નિર્દોષ લાવજે, આલોવજે અને ખાજે. ખાતાં ખાતાં કચકચાટ ને ટપટપાટ ન કરીશ. આ ધર્માધાર શરીર છે. એને ટકાવવા માટે અન્ન તો જોઈશે જ. પણ એ જયણાપૂર્વક લાવજે. અને બોલવું પણ કઈ રીતે ? તો યતનાપૂર્વક બોલજે. જાડી ભાષા, સાવધભાષા ન બોલીશ. પારકાંના મર્મોદ્ધાટન ન કરીશ. નિરવધ ભાષા બોલજે.

ગૃહસ્થને પણ કીધું છે કે-તું કોઈને ખોટાં આરોપ ન ચઢાવીશ. મહાપુરુષો કહે છે કે-ખોટો આરોપ આપે, એથી તો ચંડાળ પણ લલો છે. ત્યાં જીવને ત્રણ વાનાં કરવાના કીધાં છે :—

સેવિજ્જ સવન્નુમયં વિસાલં, પાલિજ્જ સીલં પુણ સવ્વકાલં ।
ન દિજ્જણ કમ્મસવિ કૂઢયાલં, છિંદિજ્જ એવં ભવદુક્ખજાલં ॥

તારે આ સંસારના દુઃખોને છેઢવાં હોય, તો આ ત્રણ વાનાં તું કરજે, યાદ રાખજે.

પરમાત્માનો ધર્મ ને એનું શાસન તને મળ્યાં છે, તો એની તારી શક્તિ પ્રમાણે તું આરાધના કરજે. અવિ-
ચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાભાધિત આ વીતરાગધર્મ એ સો ટચનાં સોના જેવો છે. કોઈ જાતની કસોટીમાં પણ એમાં ઢોષ નથી. એ નિર્દોષ જ છે. આવાં ધર્મની સેવના કરજે.

અને શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પરિપાલન કરજે. યાદ રાખજે કે—પ્રાણભૂતં ચરિત્રસ્ય, પરબ્રહ્મૈકકારણમ્—ચારિત્રનું પ્રાણભૂત જો કોઈ હોય તો એ નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય જ છે. અને પરબ્રહ્મ કહેતાં મોક્ષનું અદ્વિતીય કારણ કોઈ હોય તો તે પણ બ્રહ્મચર્ય જ છે. આખાં જગતમાં ઘરે ઘરે કળિયો ને કલહ કરાવનારા નારદમુનિને મોક્ષનું કારણ કોઈ હોય તો એ બ્રહ્મચર્ય જ છે.

અને કોઈ જીવને ખોટું આપણ ન આપીશ. એનાથી સામાને દુઃખ થશે. ને તારું પણ કલ્યાણ નહિ થાય.

આ સંસારમાં દુઃખના જે ઢગલાંના ઢગલાં પડ્યાં છે, અને જે નવાં આવવાના છે, એને તોડવાના આ ત્રણ સાધનો છે. માટે જ કહ્યું કે : લાષા પણ નિરવદ્ય બોલજે. સત્ય બોલજે. ને મીઠું લાગે તેવું બોલજે. એ પણ મિત પ્રમાણુપેત-બોલજે. પણ જેમ આવે તેમ લવારા ન કર્યા કરીશ.

આ બધું કંઈ રીતે પળાય ? જયણા પણ ક્યારે કરી શકાય ? ત્યાં કીધું છે કે :

પદમં નાણં તઓ દયા. एवં चिदूठइ सव्वसंजए ।
अन्नाणी किं काही, किं वा नाहीइ छेयपावगं ॥

પહેલું જ્ઞાન હશે તો જ દયા પળાશે. આ જીવ છે કે અજીવ ? એની તને ખબર નહિ હોય તો તું દયા ક્યાંથી પાળીશ ? ‘આ જીવ છે. એને પરિતાપ થાય, દુઃખ થાય, ત્રાસ થાય, માટે એની વિરાધના મારાંથી ન કરાય. અને આ લોકડું અજીવ છે. એની પણ વિરાધના મારે ન કરાય. કદાચ એની નીચે કોઈ જીવ જંતુ હોય તો એની પણ વિરાધના થઈ જાય.’ જીવાજીવનું આવું જ્ઞાન હોય તો જ દયા પળાય. માટે જ પહેલું જ્ઞાન બતાવ્યું, પછી દયા કહી.

જ્ઞાન હશે તો દયા પળાશે, દયા હશે તો સંયમ પળાશે, ને સંયમ હશે તો જ ચતના પળાશે. અને તો જ તું કર્મો પણ ખપાવી શકીશ. માટે પહેલી જ્ઞાનદશા જીવને જોઈએ. પછી ક્રિયા કીધી છે. પણ ‘જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષ’

મોક્ષ તો જ્ઞાન અને ક્રિયા-બંને વડે જ થાય છે. એ આગળ બતાવીશું. અત્યારે તો જ્ઞાનની વાત છે.

ત્યાં વિદ્વાન્મને કીધું છે કે : તમારે પાપ પખાળવાનું કયું તીર્થ છે ? તો વિદ્યારૂપી તીર્થ છે. વિદ્વાનને તો વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા ને ધર્મકથારૂપ જ્ઞાનધ્યાનમાં જ સમય પસાર થાય. એને નવાં કર્મ તો બંધાય જ નહિ, પણ જૂનાં પણ કોડો કર્મ બળી જાય.

ખીજાં સાધુઓ, ઉત્તમ પુરુષો છે, એમને પાપ કયાં પખાળવાનું છે ? તો એમને માટે ‘સત્ય’ એ જ તીર્થ છે. એમણે દરેક વાતમાં સત્ય રાખવું. અસત્ય ન બોલવું. મુનિઓને પણ સત્ય જ બોલવાનું હોય. શય્યાંભવભટ્ટ પ્રબળ મિથ્યાત્વી બ્રાહ્મણ હતાં. તો પણ એને એક વાતની ખાત્રી હતી કે ‘જૈન મુનિઓ ત્રણ કાળમાં કોઈ દિવસ અસત્ય ન બોલે.’ આ આખી વાત આગળ કહીશું. પણ કહેવાનું શું છે ? કે મુનિઓ સત્ય કદી ન છોડે. એમને તો સત્ય એ જ તીર્થ છે.

અને ‘ગંગાતીર્થે મલ્લિનમનસો યોગિનો ધ્યાનતીર્થે’ આપણે જેમ શત્રુજય તીર્થ છે. તેમ અન્ય દર્શનોમાં ગંગા એ તીર્થ છે. એમાં મલ્લિનમનવાળાં પોતાના પાપ પખાળે છે.

યોગીઓ અનેક જાતના છે. સિદ્ધયોગી, સાધ્યયોગી, જ્ઞાનયોગી, અધ્યાત્મયોગી; ને ક્યાનયોગ ને સમતા યોગવાળાં પણ અનેક જાતના છે. એમને પોતાનું પાપ કયાં

પખાળવું ? તો એમને તો ધારણા, ધ્યાન ને સમાપત્તિ, પ્રભુ સાથે એકાકાર થઈ જવું, આ જગતની સાથે કોઈ સંબંધ નહિ, એવું જે ઉત્તમ ધ્યાન, એ જ એમને માટે સાધન છે.

અને ‘ધારાતીર્થે ધરણિપતયઃ’ રાજાઓને ‘ધારા’ એ તીર્થ છે. એ તરવારની ધારા કે ન્યાયની ધારા. કોઈને અન્યાય ન થાય, દરેકને યોગ્ય ન્યાય આપવો, એ રૂપ જે ધારા, એ જ એમને પાપ ધોવાનું તીર્થ છે.

અને ‘દાનતીર્થે ધનાઢ્યાઃ’ ધનાઢ્યને-પૈસાદારને પોતાના પાપ ધોવાનું તીર્થ ‘દાન ધર્મ’ છે. પોતાની શક્તિ મુજબ એણે દાન કરવું જ જોઈએ.

અને છેલ્લે ‘લજ્જાતીર્થે કુલયુવતયઃ પાતકં ક્ષાલયન્તિ, કુલવાન જે બાલિકા છે, સ્ત્રીઓ છે, એમને પોતાના પાપને ધોવાનું તીર્થ-લજ્જામાં રહેવું, પોતાની મર્યાદામાં રહેવું, એ છે.

માટે તારે તો દાન ધર્મ એ જ તરવાનું ખરેખરું સાધન છે.

દાનથી શું થાય ? તો એના વિના પરોપકાર થાય જ નહિ. એનાથી શું લાભ થાય છે ? અને એને ચારે ધર્મોમાં મુખ્યધર્મ કેમ કીધો છે ? એનું સ્વરૂપ અત્રે અધિકાર.....

દાનેન મોગં દયયા સુરૂપં ॥

શું કહે છે ? શાસ્ત્રકાર મહારાજ કયાં સુધી આવ્યા છે ? તો સંસારનું સ્વરૂપ બતાવતાં બતાવતાં છેવટે કહે છે કે— ‘સ્વપરોપકારાય ચતિત્તવ્ય’—પોતાના અને પારકાના ઉપકાર માટે યત્ન કરવો જોઈએ. પરોપકાર ક્યારે થાય ? હૃદયનો આશય નિર્મળ હોય ત્યારે જ થાય. આશયની નિર્મળતા ક્યારે થાય ? હૃદયમાં ઉદારતા હોય તો થાય. અને ઉદારતા ક્યારે આવે ? તો આત્માનો કૃપણતા-દોષ નાશ પામે ત્યારે. એ જ માટે જ્ઞાનીઓએ કીધું કે: તમે શ્રાદ્ધોને દાનની દેશના પહેલી આપ જો. તો જ એમનું ભવાલિનંદીપણું ફર થશે. અને એ ફર થશે તો જ એમને યોગદંટિ આવશે. અને તો જ એ માર્ગાનુસારી બનશે.

વચમાં બતાવ્યું કે— દાનથી શું મળે ? દયાથી શું મળે ? ધ્યાનથી ને તપથી શું મળે ? સત્યથી આત્મા શું પામે ? તો કહે છે કે—

દાનેન મોગં દયયા સુરૂપં, ધ્યાનેન મોક્ષં તપસેષ્ટસિદ્ધિમ્ ।

સત્યેન વાક્યં પ્રશમેન પૂજાં, વૃત્તેન જન્માપ્રમુપૈતિ મર્ત્યઃ ॥

મનુષ્ય જે મનુષ્ય જન્મ પામ્યો, એમાં ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ આત્મા ક્યારે મેળવે ? ઉત્તમ ભોગ છે, ઉત્તમ રૂપ

છે, ઉત્તમ સિદ્ધિ છે, આ બધું જીવ ક્યારે મેળવે ? તો દાન કરે, દયા કરે, ધ્યાન ધરે, તપ કરે, સત્ય બોલે, ઉપશમ ભાવ કેળવે, ને સદાચાર પાળે—આ બધું કરે તો એને ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ મળે.

કાલે પણ બતાવ્યું હતું કે— દરેક જીવોને પોતાના પાપ પખાળવાનું તીર્થ છે. એમાં કહ્યું હતું કે— મુનિઓને— ત્યાગીઓને પોતાના સંચિત પાપ ધોવાનું સ્થાન ‘સત્ય—તીર્થ’, છે. એમનામાં અસત્યતા ન હોય. એ કોઈ દિ’ અસત્ય ન બોલે. સત્ય જ બોલે. જૈન મુનિઓની એવી છાપ હતી, એનો પ્રભાવ હતો કે તેઓ કોઈ દિ’ અસત્ય ન જ બોલે.

જે વખતે પ્રભવસ્વામી મહારાજ ધ્યાનયોગમાં વિચાર કરે છે કે ‘મારી પાટ પર કોને લાવું ? આ પ્રભુ મહાવીર મહારાજનું તીર્થ છે. એની પરંપરા વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે, એનો વિચ્છેદ ન થાય, માટે કોઈને મારી પાટ પર સ્થાપવો જોઈએ.’ એ વખતે તેઓ શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ ચારે સંઘમાં મૂકે છે. પણ કોઈ યોગ્ય નથી દેખાતો. ત્યારે જૈનેતરોમાં પણ ઉપયોગ મૂકે છે.

અન્યદર્શનીઓમાંથી પણ કોઈ મહાન આત્મા નીકળી આવે છે. અમારા ઘણાં આચાર્યો અન્યદર્શનમાંથી આવેલાં છે. તેઓએ પ્રતિબોધ પામીને પ્રવજયા લીધી છે, ને મહાન સૂત્રોની રચના પણ કરી છે. તેઓ પૂર્વધર ને યુગપ્રધાન પણ થયા છે. જેમ— ‘પક્ષાદપિ પક્ષજમુપાદીયતે’ કમળ કાદવમાંથી થાય છે.

એનું નામ જ પંકજ છે. ,પદ્મજ્જાયતે इति पद्मजं'-કાઠવમાં ઉત્પન્ન થાય એનું નામ પંકજ. એને પણ આપણે સારી રીતે ઉપાદેય કરીએ છીએ. એમ કોઈ એવો જૈનેતર હોય તો એ ય શાસનનો નાયક થઈ શકે છે. શાસનને સાચવે છે.

આમ વિચારીને એમાં પણ ઉપયોગ મૂકે છે. ત્યારે રાજગૃહી નગરીમાં શય્યંભવભટ્ટ નામનો મોટો પ્રાદ્ધાણ છે, અને એ મોટો યજ્ઞ કરે છે, એને જીએ છે. પ્રભવસ્વામી મહારાજ વિચાર કરે છે કે 'આ શય્યંભવભટ્ટ પ્રભુના તીર્થ' માટે મહાન યોગ્ય જીવ છે. કોઈ રીતે એને પ્રતિબોધ પમાડવો જોઈએ. એને પ્રતિબોધ કઈ રીતે પમાડવો ? તો એ માટે પોતે રાજગૃહી જવું જોઈએ.'

મુનિઓનો તો ધર્મ છે કે વિહાર કરવો. પ્રભવસ્વામી મહારાજ પણ વિહાર કરીને રાજગૃહી નગરીમાં પધારે છે. પછી એ મુનિઓને ગોચરી માટે મોકલે છે. એક મુનિને ગોચરી મોકલવાનો રિવાજ ન હતો. એ મુનિઓને કહે છે કે : જ્યાં શય્યંભવભટ્ટ નામનો પ્રાદ્ધાણ યજ્ઞ કરાવી રહ્યો છે, તે યજ્ઞપાટકમાં તમે ગોચરી માટે જ જાઓ. ત્યાં તમારે કોઈ આદર ન કરે, તો તમારે વિચાર ન કરવો. તમારે પાછા વળી જવું. પાછાં વળતાં શય્યંભવભટ્ટ સાંભળે તેમ આ એ લીટી ત્યાં બોલવી.

મુનિઓ પણ આવે છે. મોટો વિશાળ યજ્ઞમંડપ છે. કોટો ધ્વજપતાકાઓ બાંધેલી છે. જઈને તેઓ 'ધર્મલાભ'

બોલે છે. પણ ત્યાં એમનો કોણ આદર કરે ? કોઈ એમની સામું પણ નથી બેતું. ત્યાં શય્યંભવભટ્ટ બહાર પાટ પર બેઠા છે. મુનિઓ તો પાછાં ચાલ્યાં ગયાં. પણ જતી વખતે તેઓ બોલે છે કે :-

‘અહો ! કષ્ટમહો ! કષ્ટં, તત્ત્વં તુ જ્ઞાયતે નહિ ।’

“ બેઠની વાત છે. આ કેવળ કષ્ટ છે. આ યજ્ઞદિક ક્રિયાઓ કરી રહ્યાં છે, એ હુઃખનું જ કારણ છે. આ યજ્ઞમાં તત્ત્વ ક્યાં છે ? આ યજ્ઞનો પ્રભાવ આટલો બધો કેમ દેખાય છે ? તે કોઈ બાણતું નથી. ” આવાં બે શબ્દો બોલીને મુનિઓ ત્યાંથી ચાલ્યા જાય છે.

પણ પેલાં શય્યંભવભટ્ટના કાનમાં આ બે શબ્દો પડી ગયાં છે. અને એ વિચારે છે કે-આ મુનિઓ શું કહી કહી ગયાં ? કે-‘ આ યજ્ઞ એ કષ્ટનું કારણ છે. એમાં સાચું તત્ત્વ શું છે ? તે કોઈ બાણતું નથી. ’ આનો અર્થ વિચારનાં જ એમને થયું કે- આ મુનિઓ આવું કેમ બોલ્યાં ?

જ્યારે યજ્ઞની અમુક ક્રિયા-વિધિ પૂરી થઈ, ત્યારે એ યજ્ઞના મુખ્ય આચાર્યને બોલાવે છે, અને પૂછે છે ‘આ જગત્માં સાચું તત્ત્વ શું છે ? તે મને કહો.’

આચાર્ય કહે છે : ‘સાચું તત્ત્વ જગત્માં એક જ છે. અને તે યજ્ઞ જ છે. યજ્ઞ કરવો અને એમાં હોમ કરવો; એવું જ વેદનું વિધાન છે.’

ત્યાં શય્યંભવભટ્ટ ના પાડે છે કે-‘ના ના, એ તત્ત્વ

છે જ નહિ. તમે ખોટું બોલો છો. જૈન ધર્મના મુનિઓ કોઈ દિ' અસત્ય બોલે જ નહિ, એવો મને નિશ્ચય છે.'

કેટલી એને ખાત્રી હશે? અને પરમાત્માના ધર્મની છાયા (પ્રભાવ) કેટલી હશે? આ શય્યાંલવલટ્ટ જૈન ધર્મનો કટ્ટર વિરોધી બ્રાહ્મણ હતો, મિથ્યાત્વી હતો, છતાં એને જૈન મુનિઓ માટે કેવો નિશ્ચય હતો?

જે ત્યાગ પ્રભુના ધર્મમાં છે, એવો ક્યાંય નથી. એ પ્રભાવ પ્રભુના ત્યાગધર્મનો છે. અમારો એક નાનામાં નાનો સાધુ હશે કે સાધ્વી હશે, પણ એ પંચ મહાવ્રતધારી અને ત્યાગી ગણાશે. અને ગમે તેવો મહાંત હોય, કે ગાદીપતિ હોય, તો ય એ ત્યાગી નહિ કહેવાય. એને કાંઈક ને કાંઈક વ્યસન હશે જ. કાં તો એ મઘાદિથી ટેવાયેલો હશે, ને કાં તો બીજું કાંઈ વ્યસન હશે. આપણામાં કોઈ છઠ્ઠું (બે ઉપવાસ) કરે, અઠ્ઠાઈ કરે, પંદર દિવસના ને મહિનાના ઉપવાસ પણ કરે. પણ એવી મહાન તપશ્ચર્યા-ત્યાગવૃત્તિ-બીજા કોઈ ધર્મમાં જોવા નહિ મળે.

એક નાનામાં નાનો મુનિ કે સાધ્વી ભરઉનાળામાં રસ્તે ચાલતાં હશે, ત્યાં એને ગમે એવી તરસ લાગી હશે, ને રસ્તામાં નદી કે તળાવ આવશે, તો પણ એ એમ નહિ કહે કે 'આ પાણી મારે પીવું છે.' એ સમજે છે, એના મનમાં નિર્ણય છે કે 'મેં પ્રભુનો ત્યાગધર્મ સ્વીકાર્યો છે. મારે આ પાણી ન જ કહેવું.

એટલું જ નહિ, પણ તમે એને ફળ, ફૂલ, ને ઝાડથી ભરેલા બગીચામાં એકલો મૂકી દો. તો એ ત્યાં ગુલાબનું કે કોઈ પણ પ્રકારનું ફૂલ કે વનસ્પતિ નહિ તોડે. એને અડશે પણ નહિ. એ નાના સાધુ જેવો. ત્યાગ ગમે તેવા સંન્યાસીમાં પણ જોવા નહિ મળે. એ પ્રભુના ધર્મનો જ પ્રભાવ છે.

મને યાદ છે, અમારાં મહારાજજી કહેતાં હતાં. બહુ વર્ષોની વાત છે. ભાવનગરના એક વકીલ હતા. બહુ જ વિદ્વાન અને હુશિયાર માણસ હતા. એમનું નામ ભાનુશંકરભાઈ. એમને સંન્યાસ લેવો હતો. સંસાર પરથી એમને વૈરાગ્ય-સાચો વૈરાગ્ય-આવી ગયેલો, એટલે તેમને સંન્યાસ લેવાનું મન થયેલું. એમને મહારાજજી પ્રત્યે ઘણો અનુરાગ હતો. મહારાજજી પાસે ઘણીવાર આવતાં જતાં. પણ સંન્યાસ લેતાં પહેલાં નહિ આવેલાં.

એ એ માટે કાશી ગયા. ત્યાં જઈને કોની પાસે સંન્યાસ લેવો ? એની પરીક્ષા તો એ વિદ્વાન હતાં એટલે કરે ને ? એટલે કોણ સારાં યોગ્ય સંન્યાસી છે ? એની તપાસ એમણે કરી. પણ એમને કોઈ યોગ્ય ન મળ્યું. ક્યાં ય મન નથી માનતું. પણ છેવટે એમને સંન્યાસ તો લેવો જ હતો. વૈરાગ્ય તો સાચો હતો. ઘરે પાછા જવું જ નહોતું. એટલે એમણે પોતાની જાતે સંન્યાસ લઈ લીધો.

સંન્યાસ લીધો તો ખરા, પણ એ ત્યાં કાશીમાં ક્યાં અને કઈ રીતે પાળવો ? એટલે એમણે વિચાર કર્યો કે—

પાછાં ભાવનગર જવું, અને ત્યાં એક આશ્રમ-કુટિર-ખાંધીને હું રહીશ.

તે વખતે પાછાં ફરતાં વચમાં અમદાવાદ આવ્યું, ત્યાં મહારાજજી પાસે મળવા આવે છે. તે વખતે તેમણે કહ્યું કે : ‘સાહેબ ! જૈનધર્મનો જેવો ત્યાગ છે, એવો ત્યાગ મેં ક્યાંય નથી જોયો.’ પછી તેઓ બોલ્યા છે કે : ‘કોઈ ખિલ્લાં, કોઈ બકુલા, પહેરા ફકીરા ખિલકા, કોઈ સફા ન દેખા દિલકા.

એનો અર્થ શો છે ? તો આ જગતમાં કોઈ ખિલ્લો જેવાં દેખાયાં. ક્યારે ઉંદર આવે ને પકડી લઉં ? કોઈ વળી બગલા જેવાં દેખાયા. ક્યારે માછલી આવે ને પકડીને ખાઈ જઉં ? સંન્યાસી હોવા છતાં અમારામાં કોઈનું દિલ સાફ નથી. હવે તો મેં સંન્યાસ લીધો એ લીધો. હવે ઘરે નહિ જઉં. જુદો આશ્રમ કરીને રહીશ, ને પ્રભુભજનમાં દિવસો પસાર કરીશ.

આ બતાવે છે કે ‘પ્રભુ મહાવીરના ધર્મ’ જેવો પ્રભાવ જગતમાં કોઈનો નથી.

ત્યાં શય્યાંબલકટ્ટ પેલાં આચાર્યને પૂછે છે કે ‘સાચું બોલો. ખરું તત્ત્વ શું છે ?’ મારા હૃદયમાં શંકા શાથી આવી ? તો—

અચિન્ત્યચ્ચોપશમપ્રધાનાઃ સાધવો હ્યમી ।

ન મૃષાવાદિન ઇતિ, તત્ત્વે સંદેગ્ધ મે મનઃ ॥

‘આ વીતરાગ-જૈનધર્મના મુનિઓ ઉપશમ

પ્રધાન છે. કોઈ દિ' હાસ્યથી કે ભયથી, રાગથી કે દ્વેષથી, કોઈ રીતે એ અસત્ય ન જ બોલે. અને—

શાન્તા મહર્ષયો, નૈતે, વદન્તિ વિતથં ક્વચિત્ ।

વીતદ્વેષા વીતરાગા, નિર્મમા નિષ્પરિગ્રહાઃ ॥

‘આ જૈન મુનિઓ આવીને જે બોલી ગયાં—‘અહો ! કષ્ટ’ એ એમનું વચન કોઈ દિવસ અસત્ય ન હોય. કારણ કે—જેમને રાગ નથી, દ્વેષ નથી, શરીર પર પણ જેમને મમત્વ નથી, જગત્ પરથી જેમણે મોહ—મમત્વ છોડી દીધા છે, અને દરેક જાતના પરિગ્રહથી રહિત છે, એ કદી પણ અસત્ય ન જ બોલે. માટે ખરું તત્ત્વ શું છે ? તે સાચે સાચું કહી દો. નહિ તો તમારો શિરચ્છેદ કરીશ.’

મનુસ્મૃતિમાં કીધું છે : જ્યારે આપદ્ધર્મ આવે, મરણ આવે, મસ્તક કપાવાનો સમય આવે, ત્યારે જેવું હોય તેવું કહી દેવું. સાચું કહી દેવું. ત્યાં સુધી સાચું ન બોલવું.

‘કથ્યં યથાતથં તથ્યં, શિરચ્છેદે હિ નાન્યથા ।’

અહીં પણ પેલાં આચાર્ય કહે છે : ‘આ યજ્ઞનો જે સ્તંભ છે, તેની નીચે અરિહંત મહારાજની—શાંતિનાથ ભગવાનની એક પ્રતિમા છે, એમના પ્રભાવથી આ યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને ચાલે છે. અને એ જ સાચું તત્ત્વ છે. અત્યાર સુધી મેં તમને છેતર્યા છે. માટે આજથી હું તમારો ગુરૂ નથી. જે સત્ય ગુરૂ હોય તેને તમે શોધી લેજો.’

શય્યાંભવને ખાત્રી થઈ જાય છે કે ‘સાચું તત્ત્વ આ જ છે.’ એટલે એના આચાર્યને એ કહે છે કે : ‘નહિ, તમે જ મારાં સાચાં ગુરૂ છો. તમે જ મને આજે સાચું

તત્ત્વ બતાવ્યું છે.’ આમ કહીને એમને સોનું રૂપું વગેરે અનેક વસ્તુઓ ભેટ આપે છે.

ત્યારપછી એ પેલાં મુનિઓને શોધવા નીકળે છે. તપાસ કરતાં કરતાં ઉપાશ્રયે જાય છે, ને ગુરૂમહારાજને સાચું તત્ત્વ પૂછે છે. ત્યારે તેઓ પાંચ મહાવ્રત બતાવે છે,—

“વિરયામો પાળાહવાયાઓ, વિરયામો મુસાવાયાઓ, વિરયામો અદિન્નાદાળાઓ, વિરયામો મેહુળાઓ, વિરયામો પરિગ્રહાઓ.”

કોઈ જીવને ત્રાસ, ભય, પરિતાપ ન આપવો.

કોઈ દિવસ પ્રાણાંતે પણ અસત્ય બોલવું નહિ.

કોઈ દિ’ કોઈનું ન આપેલું લેવું નહિ.

નિષ્કલંક બ્રહ્મચર્ય પાળવું. ‘ઋધ્વરેતા ભવેત્પ્રાજ્ઞઃ, સર્વતો મૈથુનં ત્યજન્.’ અખંડ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય જે પાળે છે, તે ભિધ્વરેતા બને છે.

અને અપરિગ્રહી રહેવું. કોઈ જાતનો મોહ-મમતા ને પરિગ્રહ ન રાખવો.

આ પાંચ મહાવ્રતો પાળવાં, એ અમારો ધર્મ છે. અને એ જ સાચું તત્ત્વ છે.

આ સાંભળીને એ જ વખતે શય્યાંલવલટ ગુરૂમહારાજ પાસે પ્રવ્રજ્યા લે છે, અને અભ્યાસ કરીને ચૌદપૂર્વધર થાય છે.

એમની દીક્ષા વખતે એમની સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી. એ વખતે એના કુટુંબીઓ ને સ્વજનો કહે કે : ‘આવો વિદ્વાન્ અને સમજી બ્રાહ્મણ છતાં સ્ત્રીની પણ દયા ન રાખી,

અને ચાલ્યો ગયો. અને ‘અમૃતસ્ય ગતિર્નાસ્તિ’ પુત્ર ન હોય, એને સદ્ગતિ ન મળે, માટે પુત્ર પેદા કરીને જવું, આમ શાસ્ત્રમાં કીધું છે, ને આ તો એમ ને એમ ચાલ્યો ગયો. કેવો મૂર્ખ છે ?

પછી લોકો એની પત્નીને પૂછે છે : ‘તમને કાંઈ (ગર્ભ) છે ? તો સ્ત્રી કહે છે : હા, ‘મનાક્-મળય’ કાંઈક છે. મને મહિનાઓ જાય છે.

પૂરે માસે એ પુત્રને જન્મ આપે છે. પહેલાં ‘મળય’ કાંઈક છે. એમ કીધેલું તે પરથી એનું નામ ‘મળય-મનક’ એવું રાખે છે. એ મોટો થાય છે, આઠ વર્ષનો થાય છે. એકવાર છોકરાઓમાં માંહોમાંહે મશ્કરી થાય છે. એમાં કોઈ કહે છે ‘તારો બાપ નથી. તું નબાપો છે.

એટલે આ મનક માતાને પૂછે છે : ‘મારાં બાપા ક્યાં છે?’ તેમને કહે. ‘ત્યારે માતા કહે છે : ‘તારાં પિતા એકવાર યજ્ઞ કરતા હતા ત્યારે કોઈ ધૂતારા જૈન સાધુઓ આવીને એમને લઈ ગયાં છે.’

બાળક સમજદાર હતો. એ પિતાને શોધવા નીકળે છે. ત્યારે શયંભવસૂરિ મહારાજ ચંપાનગરીમાં બિરાજે છે. મહાવીરસ્વામીની પાટે સુધર્માસ્વામી ભગવાન થયા. એમની પાટે જંબૂસ્વામી થયા. એમની પાટે પ્રલવસ્વામી ને એમના પટ્ટધર શયંભવસૂરિ મહારાજ થયાં છે. તેઓ અત્યારે ચંપાનગરીમાં વિચરતા હતા.

બાળક ફરતો ફરતો ત્યાં ગામ બહાર આવે છે. ત્યાં

શય્યંલવસૂરિ મહારાજ પણુ સ્થાંડિલ જવા માટે તે વખતે આવ્યા છે. બંને એક બીજાને જુએ છે. ને બંનેને એક બીજા ઉપર પ્રેમ ઉભરાય છે. શય્યંલવસૂરિ મહારાજ પૂછે છે : ‘તું કોણ છે? ક્યાંથી આવ્યો છે?’

મનક પોતાનું વૃત્તાંત કહે છે કે: ‘મારાં પિતા શય્યંલવ નામના છે. તેઓ જૈન સાધુ થઈ ગયા છે. તેમને શોધવા હું નીકળ્યો છું. મારે એમની પાસે પ્રવ્રજ્યા લેવી છે. તમે કોણ છો?’

ત્યારે શય્યંલવસૂરિ મહારાજ કહે છે કે: ‘હું જ તારો પિતા છું, એમ માની લે. શય્યંલવ અને હું ખાસ મિત્રો છીએ. મારું શરીર અને એ અલિપ્ત છે. માટે મારી પાસે ચાલ, ને પ્રવ્રજ્યા લે. એમ કહીને તેઓ એને ઉપાશ્રયે લઈ જાય છે. ત્યાં એને પ્રવ્રજ્યા આપે છે. પછી ઉપયોગ મૂકીને એનું આયુષ્ય જુએ છે, તો છ માસ જ જુએ છે. એટલે એને ટૂંકા સમયમાં બોધ થાય; એટલાં માટે દશવૈકાલિક સૂત્રની પોતે રચના કરે છે.

ચૌદ પૂર્વધર કે દશપૂર્વધરો એવો સમય કે એવું પ્રયોજન આવે, ત્યારે પૂર્વમાંથી અમુક વસ્તુ ઉદ્ધરે છે. એમ એમણે પણુ પૂર્વમાંથી આ દશવૈકાલિક સૂત્ર ઉદ્ધર્યું. એ સૂત્ર નાનો સાધુ પણુ છ મહિનામાં લાણી શકે છે. એ પોતે મનકને લાણાવે છે. મનક સંપૂર્ણ લાણુ છે, ને છ મહિને એ કાળ કરી જાય છે.

ત્યારે ત્યાં શય્યંલવસૂરિ મહારાજની આંખમાં આંસુ

આવી જાય છે. એ જોઈને શિષ્યો પૂછે છે: ‘હિ પ્રભો ! આજે આપની આંખમાં આંસુ કેમ ? આપે ઘણા મુનિઓને નિઝામણા ને આરાધના કરાવી છે. કોઈ દિ’ નહિ ને આજે આંસુ કેમ ?’

ત્યારે તેઓ કહે છે કે—ભાઈ ! ‘પુત્રસ્નેહો દિ દુસ્ત્યજઃ’ મનક મારો પુત્ર હતો. એ મારી પાસેથી પામી ગયો, નિઝામણા લઈને ગયો, એના હર્ષના આંસુ મને આવે છે.

શિષ્યો કહે છે: ‘હિ પ્રભો ! તો અમને પહેલાંથી કેમ ન કીધું ? અમને ખબર હોત તો અમે પણ એમની ભક્તિનો લાલ લેત ને ? કારણ કે—શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—ગુરુને ને ગુરુના પુત્રને સરખું માન આપવું જોઈએ.’

ત્યારે ગુરુમહારાજ કહે છે કે: ‘ભાઈ ! તમને પહેલાં કીધું હોત તો તમે એનું બહુમાન કરત. તો એ પ્રમાદમાં પડી જાત અને જે એ પામી ગયો, એ પામત નહિ. મારે મેં તમને નથી કીધું’.

એમણે રચેલાં દશવૈકાલિકસૂત્રની ગાથા ગઈકાલે મેં કીધી હતી. આમ આ શર્યંભવસૂરિમહારાજનું વૃત્તાન્ત શું બતાવે છે ? કે જેવો જૈનધર્મમાં ત્યાગ છે, એવો કોઈ જગ્યાએ નથી.

આમ ત્યાગી પુરુષોને પોતાના પાપ પખાળવાનું તીર્થ ‘સત્ય’ છે.

અન્યના જે શાસ્ત્રો છે, એ કેવાં છે ? તો એમાં અસત્યનો ઉપદેશ છે. ‘હિંસોપદેશકં હ્યેતન્’—એમાં હિંસાનો ઉપદેશ છે.

તે દિવસે જ બતાવ્યું હતું કે-હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજા કહે છે કે-હે પ્રભો ! જ્યાં હિંસાનો જ કેવળ ઉપદેશ આપ્યો છે, જે અસર્વજ્ઞ એવાં પુરુષે રચેલાં છે, અને કર-નિર્દય માણસોએ જેનો આદર કર્યો છે, એવાં પારકાં શાસ્ત્રો મારે પ્રમાણ નથી. મારે તો હે પ્રભો ! તારું આગમ જ પ્રમાણ છે. તારાં આગમમાં દરેક જીવનું એકાંત હિત ચિંતવ્યુ છે. કોઈનું ય અહિત નથી ચિંતવ્યું. કોઈનું બૂરું ચિંતવવાની ના કીધી છે. પ્રભાતમાં ઊઠીને મૈત્રી, પ્રમોદ-કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય, આ ચાર લાવના લાવવાની કીધી છે.

मा कर्षीत् कोऽपि पापानि, मा च भूत् कोऽपि दुःखितः ।
मुच्यतां जगदप्येषा, मतिर्मैत्री निगद्यते ॥

જગતમાં કોઈ જીવો પાપ ન કરો. જીવો તો પાપ કરશે જ, એ પાપ છોડવાના નથી, પણ તારે તો આવી જ લાવના રાખવી કે 'કોઈ જીવ પાપ ન કરો. કોઈ જીવ દુઃખી ન થાવ. અને આખું જગત્ કર્મથી મુક્ત થાવ.' આવી મૈત્રી લાવના છે.

બીજી પ્રમોદ લાવના છે. જગતમાં કોઈ જ્ઞાની હોય, કોઈ દાની હોય, ત્યાગી હોય, પરોપકારી હોય, અનેક ગુણવાળાં જીવો હોય. ગૃહસ્થને પણ એવાં ગુણ હોય. કોઈ દાનેશ્વરી હોય, કોઈ બ્રહ્મચારી પણ હોય, તો એનો તું હૃદયમાં આનંદ માનજે. પણ ઇર્ષ્યા ન કરીશ. કારણ કે -તું ઇર્ષ્યા કરીશ, તો એ એની ઇર્ષ્યા નથી, પણ એના ગુણમાં તને ઇર્ષ્યા છે. અને એના ગુણમાં જો તું ઇર્ષ્યા

કરીશ. તો તને આ લવમાં તો એ ગુણ નથી મળ્યો, પણ લવાંતરમાં પણ નહિ મળે.

કોઇ દુઃખી આત્મા દેખ, તો હૃદયમાં દયા લાવજે, કંઈલા લાવજે. એનું દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરજે. આ કંઈલા લાવના છે.

અને જગતમાં અવગુણી આત્મા ઘણાં મળશે. ગુણવાન ઓછાં મળશે. અને તને પ્રેમ ક્યાં થશે ? તો હમેશાં ગુણ પ્રત્યે જ પ્રેમ થાય, અવગુણમાં નહિ. તો પણ એ અવગુણવાળાં પ્રત્યે પણ દયાલાવ, અનુકંપા જ બતાવજે. એનો દ્વેષ ન કરીશ. 'અનુકમ્પૈવ સત્ત્વેષુ, ન્યાય્યા ધર્મોડયમુત્તમઃ ।'

આવી મૈત્રી, પ્રમોદ, કંઈલા અને માધ્યસ્થ્ય-ચારે લાવના ઉચ્ચકોટિની ભગવંતે કીધી છે. એ માટે જ કહે છે કે: તારૂં આગમ જગતનું એકાંત હિત કરનારૂં છે, કોઇનું ય અહિત નહિ.

ત્યારે અન્ય આગમમાં તો કીધું છે કે—

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः, स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

यज्ञोऽस्ति भूतैर् सर्वस्य, तस्माद् यज्ञे वधोऽवधः ॥

બ્રહ્માએ યજ્ઞને માટે જ પશુઓ સર્જ્યાં છે, અને યજ્ઞમાં હોમ કરવાથી જ તેમની આખાદી છે. એ માટે યજ્ઞનો વધ એ અવધ છે, વધ નથી. અને—

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।

आत्मानं च पशूंश्चैव, गमयत्युत्तमां गतिम् ॥

આ ત્રણ વાનામાં—મધુપર્કમાં, શ્રાદ્ધમાં અને યજ્ઞમાં—હિંસા કરનારો, માંસ ખાનારો, એવો વેદના તત્ત્વને

જાણનારો જે બ્રાહ્મણ છે, એ બ્રાહ્મણ કેવો થાય ? તો આત્માને-પોતાને-અને યજ્ઞમાં જેને હોમે છે. તે પશુઓને દેવલોકની ગતિમાં લઈ જાય છે. હવે શું કહેવું ? હિંસા કરે એને દેવલોક મળે, તો હિંસા ન કરે એને તો હવે નરકમાં જ જવું પડશે ?

આટલું જ નહિ, પણ ત્યાં કહે છે કે-‘જ્યારે જગત્માં વધુ પડતાં હિંસા ને માંસાહાર થઈ ગયાં, ત્યારે એને નિયમમાં લાવવા માટે યજ્ઞમાં હિંસા ને માંસાહાર કરવાનાં કીધાં છે. તારે માંસ ખાવું હોય તો યજ્ઞ સિવાય, શ્રાદ્ધ સિવાય ને મધુપર્કની ક્રિયા સિવાય ખાઈશ નહિ.’ આવું કોઈ કહે તો એ વાત પણ ખોટી છે. કારણકે એવું જો હોય, તો ‘તું શ્રાદ્ધાદિમાં માંસ ખાજે, ખીજે ન ખાઈશ. અને શ્રાદ્ધમાં, યજ્ઞમાં ને મધુપર્કમાં તું જો માંસ નહિ ખાય, તો તને પ્રત્યવાય-પાપ લાગશે.’ એવો વિધિ અને નિયમ ન કરત. ત્યાં કીધું છે કે-

નિયુક્તસ્તુ યથાન્યાય્યં, યો માંસં નાત્તિ માનવઃ ।

સ પ્રેત્ય પશુતાં યાતિ, સંભવાનેકર્ષિશતિમ્ ॥

યજ્ઞમાં, શ્રાદ્ધમાં ને મધુપર્કમાં જો માંસ ન ખાય તો તે મરીને એકવીશ અવતાર સુધી પશુનો અવતાર પામે.’ આવો વિધિ ને એનો પ્રત્યવાય જતાવ્યો છે.

વિધિ કેને કહેવાય ? નિયમ કેને કહેવાય ? અને પરિસંખ્યા કેને કહેવાય ? એ તો જ્યારે આગળ આવશે. ત્યારે અખર પડશે. જ્યાં દેશવિરલિધર્મ અને સર્વાવિરલિ-

ધર્મનો અધિકાર આવશે, ત્યાં દેશવિરતિભાવમાં ભાંગા કઈ રીતે પડે છે? તો ગૃહસ્થને શેનું પચ્ચક્રખાણુ છે? ત્રસ અને સ્થાવર-મનુનું નહિ, પણ ત્રસનું જ પચ્ચક્રખાણુ છે. તો શું એણે સ્થાવરને મારવાં? નહિ, મારવા નહિ. પણ સર્વથા ન રહેવાય તો ત્રસના તો પચ્ચક્રખાણુ કરવાં જ જોઈએ. આનું નામ પરિસંખ્યા છે.

ત્યારે બીજે તો હિંસાનો ઉપદેશ છે. ત્યાં કીધું કે- તું યજ્ઞમાં પશુઓને મારજે. નહિ મારે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવશે. આવું તો એ શાસ્ત્ર છે.

માટે હે પ્રભો! મારે તો તારું વચન એ જ પ્રમાણુ છે. તારું પ્રવચન મને મલ્યું હશે તો આ ભવમાં હું ભલે ઓછી આરાધના કદાચ કરીશ, પણ મને ભાવાંતરમાં તો જરૂર મોક્ષ મળશે જ.

આવું જે પરમાત્માનું શાસન છે, પ્રવચન છે, એમાં આવેલો જીવ જ્યારે સમજે છે કે આ સંસાર દુઃખમય છે, એમાંથી છૂટવું જોઈએ ને મોક્ષ મેળવવો જોઈએ. ત્યારે એણે પરોપકાર કરવામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ પરોપકારના દ્રવ્ય અને ભાવ-એમ બે ભેદ છે. કોઈને અન્નવસ્ત્ર વગેરે આપવું, એ દ્રવ્યથી પરોપકાર છે. અને કોઈ ધર્મ ન પામ્યો હોય એને ધર્મ પમાડવો, અને પામ્યો હોય એને એમાં સ્થિર કરવો, એ ભાવથી પરોપકાર છે.

એના બે પ્રકાર છે: શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ. કોઈને જ્ઞાન આપવું એ શ્રુતધર્મ, ને કોઈને ચારિત્ર આપવું એ

ચારિત્રધર્મ, એમાં પહેલો શ્રુતધર્મ મુખ્ય છે. એ હશે તો જ ક્રિયા અને દયા છે.

પ્રભુનું જે પ્રવચન, તે શ્રુતધર્મરૂપ છે. એમાં અગિયાર અંગો છે. એ પ્રભુએ પોતે અર્થથી આપણને આપ્યાં છે. અને એ પરંપરાએ આપણી પાસે આવ્યાં છે. એ પ્રવચનનો અર્થ જો બરાબર ન થાય, તો આપણને બોધ ન થાય માટે ‘પ્રવચનાનુયોગઃ કર્તવ્યઃ’ પ્રવચનનું વ્યાખ્યાન-વિવેચન કરવા રૂપ ભાવપરોપકાર કરવો જોઈએ. એ કરીએ તો જ બાળ-જીવોને બોધ થાય. અને એ કરીએ તો એને પણ એક મંગળસ્વરૂપ કહ્યું છે.

અહીં મંગળ કયું છે? તો ‘નંદી.’ નંદી એટલે સમૃદ્ધિ. એ હોય તો હર્ષ અને આનંદ હોય માટે એ હર્ષ અને આનંદ આપનારું નંદી શાસ્ત્રમાં પહેલું કરવું જોઈએ. એ કઈ રીતે કરવું? તો એના પણ પ્રકાર છે. દરેક વાચક શબ્દો ચાર ભાગમાં-ચાર અર્થમાં-વહેંચાયેલાં છે.

જેમ ‘ઘડો’ છે. એના ચાર અર્થ થાય: નામ ઘડો, સ્થાપનાઘડો, દ્રવ્યઘડો ને ભાવઘડો. એમ ‘જિનેશ્વર’ શબ્દ છે. એના ચાર અર્થ. નામજિન, સ્થાપનાજિન, દ્રવ્યજિન ને ભાવજિન. આમ દરેક શબ્દોના અનેક અર્થો છે, અનેક નિર્દેશો છે, પણ એમાંથી એના ચાર નિર્દેશો તો કરવાના જ છે.

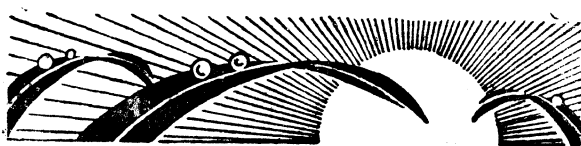
કોઈને કહીએ કે: ઘડો ભાવ. તો એ માટીનો ઘડો ભાવશે. ખીજું કાંઈ નહિ ભાવે. એ નામઘડો કહેવાય.

નિશાળમાં અનેક ચિત્રો હશે. હાથીના હશે, ઘોડાના હશે, ઘડાના પણ એમાં હોય. ત્યાં માસ્તર છોકરાને કહે કે: ઘડો લાવ. તો એ ત્યાં માટીનો ઘડો લાવશે? ના, એ સાચો ઘડો નહિ લાવે, પણ એ તો ઘડાનું ચિત્ર લાવશે. એ ચિત્રને ય ઘડો કહેવાય. એનું નામ સ્થાપના ઘડો.

માટીના પિંડામાંથી જ્યારે કુંભાર ઘડો બનાવતો હોય, ત્યારે એને પૂછો કે: શું બનાવે છે? ત્યાં એ શું કહે? ઘડો બનાવું છું. પણ ત્યાં ઘડો કયાં છે? હજી તો માટીનો પિંડો છે. છતાં એને ઘડો કહેવાય છે. કારણ કે- એમાંથી ઘડો બનશે. એનું નામ દ્રવ્ય ઘડો.

અને માટીનો ઘડો તૈયાર હોય, એમાં પાણી ભર્યું હોય, અને એ માથે લઈને પનિહારી જતી હોય, તો એને ય ઘડો કહેવાય. એનું નામ ભાવઘડો.

એમ નંદી શબ્દના પણ નિક્ષેપા છે. એનું સ્વરૂપ કઈ રીતે? તે અગ્રે અધિકાર....

તત્ર પરમાર્હન્યમહિમોપશોભિતભગવદ્વર્ધમાનસ્વામિનિવેદિત-
મર્થમવધાર્ય ગણભૃત્સુધર્મસ્વામિના તત્સન્તાનવર્ત્તિભિશ્ચાન્યૈરપિ સૂત્ર-
પ્રદાનમકારિ, ન ચ સૂત્રાદવિજ્ઞાતાથાદમિલષિતાથાવાપ્તિરુપજાયતે, તતઃ
પ્રારંભનીયઃ પ્રવચનાનુયોગઃ । સ ચ પરમપદપ્રાપ્તિદેતુત્વાચ્છ્રેયોભૂતઃ,
શ્રેયાંસિ ચ બહુવિદ્વાનિ ભવન્તિ, યત ઉક્તં—‘શ્રેયાંસિ બહુવિદ્વાનિ,
ભવન્તિ મહતામપિ । અશ્રેયાસિ પ્રવૃત્તાનાં, ક્ષાપિ યાન્તિ વિનાયકાઃ ॥
इति, તતોઽસ્ય પ્રારમ્ભ એવ સકલપ્રત્યૂહોપશમનાય મજ્જલાધિકારે
નન્દિર્વક્તવ્યઃ ॥

શાસ્ત્રકાર મહારાજ શું કહે છે? તો પહેલું બતાવ્યું
કે— પરોપકાર કરવામાં માણસે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. પછી
એ પરોપકાર બે પ્રકારનો બતાવ્યો: એક દ્રવ્યથી ને બીજો
ભાવથી. કોઈને ધર્મ પમાડવો એ ભાવથી પરોપકાર છે. એ
ધર્મ બે પ્રકારનો છે. એક શ્રુત ધર્મ ને બીજો ચારિત્રધર્મ.

શ્રુતધર્મ કોને કહેવાય? તો ‘સુયધર્મો સજ્ઞાઓ’—શ્રુત-
ધર્મ એટલે સ્વાધ્યાય, શ્રુતજ્ઞાન, જ્ઞાનદશા. અને શ્રુતજ્ઞાન
મેળવ્યા પછી કોઈને સંયમ પમાડવો, એનું નામ ચારિત્રધર્મ.

એ બંને ધર્મમાં શ્રુતધર્મ એ અમુક અપેક્ષાએ મુખ્ય
છે. કારણ કે— શ્રુતજ્ઞાન પામેલો હોય, એ જ ચારિત્રધર્મ—
સંયમ—પાળી શકે છે. અને એ માટે જ દશવૈકાલિકસૂત્રમાં
કહ્યું છે કે ‘પદમં નાણં તઓ દયા—તું પહેલું શ્રુતજ્ઞાન ભણીશ

પછી જ દયા પાળી શકીશ. પછી જ ચારિત્રધર્મ આચરી શકીશ. પણ જો તને જ્ઞાન નહિ હોય, તો તું કોની દયા પાળી શકીશ ?

જો જીવેવિ વિયાણેઈ, અજીવે વિ વિયાણઈ ।

જીવાજીવે વિયાણંતો, સો હુ નાહીઈ સંજમં ।’

ન્યારે આત્મા સમજે કે—‘આ જીવ છે. આની દયા કરવી જોઈએ. અને આ થાંભલો અજીવ છે.’ આવું બધું જાણ્યું હોય તો દયા પાળી શકાય. જો થાંભલાને ય જીવ માની લે તો ? માટે એ બધી સમજણ હોય, તો જ આત્મા સંયમનું પરિપાલન કરી શકે છે. એ માટે જ્ઞાનને—શ્રુતધર્મને મુખ્ય કહ્યો છે.

પણ એ અમુક અપેક્ષાએ. કારણકે—ગમે તેટલું જ્ઞાન હશે, તોય છેવટે ચારિત્રધર્મ વિના મોક્ષ નથી મળવાનો. અમને તો ‘જ્ઞાનક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ’—જ્ઞાન અને ક્રિયા—બંને હોય તો જ મોક્ષ છે. એકલું જ્ઞાન લાણવાથી કે એકલી ક્રિયા કરવાથી મોક્ષ ન મળે.

માટે જ કહ્યું છે કે : ‘આચારઃ પ્રથમો ધર્મઃ’—ગમે તેટલું લાણ્યો હોય, ગમે તેવો વિદ્વાન ને પંડિત હોય, પણ આચાર જ્યાં સુધી ન હોય ત્યાં સુધી ધર્મ નથી. તને ગમે તેવું ઔષધનું જ્ઞાન હોય કે ‘આ ઔષધથી વાયુ મટે, આનાથી પિત્ત નાશ પામે, આ ઔષધથી આ રોગ જતો રહે,’ આમ ઘણું જ્ઞાન હોય, પણ એકલાં એ જ્ઞાનથી શું વળે ? જો તું એ ઔષધનું સેવન ન કરે તો એ રોગ નહિ મટે. માટે આચાર—ક્રિયા પણ જોઈએ જ. કર્મયોગ પહેલો જોઈએ.

કર્મયોગં સમમ્યસ્ય, જ્ઞાનયોગસમાહિતઃ ।

ધ્યાનયોગં સમારુહ્ય, મુક્તિયોગં પ્રપદ્યતે ॥

આત્માને મોક્ષયોગ ક્યારે મળશે ? સંપ્રજ્ઞાત ને અસં-
પ્રજ્ઞાત, સખીજ ને નિખીજ, આવી બે સમાધિઓ ક્યારે
મળશે ? તો પહેલાં ધ્યાનયોગમાં—ધ્યાનદશામાં—આવીશ તો
જ મોક્ષ મળશે. આત્મા પરમાત્મામાં એકતાન બની જાય, તો
જ મોક્ષ મળે. ધ્યાનયોગ અનેક જાતના છે :

‘અધ્યાત્મં ભાવના ધ્યાનં, સમતા વૃત્તિસંક્ષયઃ ॥’

અધ્યાત્મયોગ, ભાવનાયોગ, ધ્યાનયોગ, સમતાયોગ,
ને વૃત્તિસંક્ષયયોગ, ઇચ્છાયોગ, શાસ્ત્રયોગ, ને સામર્થ્યયોગ,
આવી બધી ધ્યાનયોગની દશાઓ મળશે, ત્યારે જ મોક્ષ મળશે.

ત્યારે ધ્યાન એટલે શું ? ધ્યાન કોને કહેવાય ?

તો ત્યાં ધારણા, ધ્યાન ને સમાપત્તિ, એમ ત્રણ દશા
બતાવી છે. પહેલાં ધારણા છે. ‘દેશબન્ધશ્ચિત્તસ્ય ધારણા’ ચિત્તને
એક દેશમાં—પરમાત્માના સ્વરૂપમાં—રોકવું, એનું નામ ધારણા.

પછી ધ્યાન. જેમાં ધ્યાતા હોય, ધ્યેય હોય, ને ધ્યાન
હોય. આ ત્રણે હોય ત્યારે ધ્યાન કહેવાય. પરમાત્માના ધ્યા-
નમાં હમેશાં ત્રણ વાનાં હોય છે. એક તો ધ્યાન. એમાં
દ્રવ્યની, ગુણની ને પર્યાયની વિચારણા હોય. ‘આત્માના
ગુણ શું છે ? પર્યાય શું છે ? દ્રવ્ય કોને કહેવાય ?’ અને એવી
જ રીતે પરમાત્માના ગુણનું, એના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું
એનું નામ ધ્યાન કહેવાય.

એ ધ્યાન કોણ કરે છે ? તો ‘હું કરું છું.’ એ કરનાર
જે હોય, એનું નામ ધ્યાતા.

અને હું કોનું ધ્યાન કરું છું? તો પરમાત્માનું, એના સ્વરૂપનું.' એનું નામ દ્યેય.

આમ ધ્યાનમાં ત્રણ વસ્તુ છે. અહં ધ્યાતા' હું ધ્યાતા છું. 'અયં દ્યેયઃ' આ પરમાત્મા દ્યેય-ધ્યાન ધરવા લાયક છે. અને ધ્યાન શું? તો 'તત્પ્રત્યયૈકતાનતા ધ્યાન'—પ્રત્યય એટલે જ્ઞાન. 'પરમાત્મા એ જ હું છું' એવી પરમાત્માની સાથે જ્ઞાનની એકતાનતા થઈ જવી, પરમાત્મસ્વરૂપ સાથે તન્મય બની જવું, એનું નામ ધ્યાન.

અને જ્યારે ધ્યાનની પરાકાષ્ઠા એવી થઈ જાય; કે એ ધ્યાતાને ને ધ્યાનને બેચેન બૂલી જાય. 'હું ધ્યાતા છું' એવું પોતાનું સ્વરૂપ પણ ભૂલી જાય. ને 'હું ધ્યાન ધરું છું' એ પણ ભૂલી જાય. કેવળ પરમાત્માસ્વરૂપ જ થઈ જાય, એનું નામ સમાધિ-સમાપત્તિ કહેવાય.

આવાં ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિરૂપ ધ્યાનયોગ જીવને થાય ત્યારે જ મોક્ષ મળે.

સલામાંથી પ્રશ્ન : 'સાહેબ ! આવું ધ્યાન તો આઠમા ગુણુઠાણુ પછી જ હોય ને?'

જવાબ : 'ધર્મધ્યાન તો ચોથા ગુણુઠાણુ પણ હોય છે. ચોથે, પાંચમે ને છઠ્ઠે ગુણુઠાણુ ધર્મધ્યાન હોય. અને શુકલધ્યાન સાતમા ગુણુઠાણુથી શરૂ થાય. સાતમે, આઠમે, નવમે, દશમે, ને અગિયારમા ગુણુઠાણુ સુધી શુકલધ્યાનનો પહેલો પાયો હોય. એને મનના, વચનના ને કાયાના વ્યાપારરૂપ યોગ હોય. એમાં ઘડીક શબ્દના ધ્યાનમાં હોય,

ઘડીક શબ્દના અર્થના ધ્યાનમાં હોય, ઘડીકે વળી દ્રવ્યનું ધ્યાન હોય, વળી ગુણનું હોય, એના પર્યાયોનું ધ્યાન કરતો હોય, આમ એના ધ્યાનમાં પરિવર્તન થયા કરે. એ પહેલો શુદ્ધધ્યાનનો પાયો કહેવાય.

જ્યારે આત્મા બીજા પાયામાં આવે, ત્યારે દ્રવ્ય, ગુણ ને પર્યાયમાંથી એકનું જ ધ્યાન હોય. કાં તો દ્રવ્યનું, કાં તો ગુણનું, અને કાં તો પર્યાયનું—એમ એકનું જ ધ્યાન હોય. શબ્દ કે એના અર્થ—બેમાંથી પણ એક જ રહે. એમ મન, વચન, કાયાના ચોચોમાંથી પણ એક જ રહે. બીજા ન રહે. એ શુદ્ધ ધ્યાનનો બીજો પાયો કહેવાય. એ જ્યારે આવે, ત્યાં જીવને વચમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ-દર્શન થાય. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય, આ ચાર ઘાતી કર્મો છે. એ આત્માના ગુણનો નાશ કરનાર છે. એનો નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન પામે છે.

બાકીના ચાર જે કર્મો છે, એ આત્માના ગુણનો નાશ નથી કરતાં, માટે એને અઘાતી કર્મ કીધાં છે. પણ એ ભવોપગ્રાહી કર્મ છે. જીવને સંસારમાં પકડી રાખે છે. એ કર્મો રહ્યાં હોય ત્યાં સુધી આત્માએ સંસારમાં રહેવું પડે છે. આત્માને ક્ષાયિકભાવે કેવળજ્ઞાન થાય, ક્ષાયિક ચારિત્ર પણ મળે, બધું જ મળે, પણ આ ચાર કર્મો હોય ત્યાં સુધી એને સંસારમાં રહેવું જ પડે છે.

આમ, શુદ્ધધ્યાનના બીજા પાયામાં કેવલજ્ઞાન થાય.

ત્રીજા પાયામાં તો યોગનિરોધ હોય છે. કેવળજ્ઞાનીને

મોક્ષનું અંતર્મુહૂર્ત ખાકી રહે, ત્યારે એ મન-વચન-કાયાના યોગનો નિરોધ કરે છે. કારણ કે જ્યાં સુધી યોગ છે, ત્યાં સુધી જીવ કર્મ બાંધ્યા જ કરે છે. તેરમે ગુણુઠાણે ભલે શાતાવેદનીય બાંધે છે; પહેલે સમયે બાંધે છે, ખીજે સમયે ભોગવે છે, પણ બાંધે છે તો ખરો જ. અને જ્યાં સુધી કર્મનો બંધ છે ત્યાં સુધી કર્મે સર્વથા નાશ નહિ જ પામે. માટે કર્મબંધ ટાળવા માટે અયોગી અવસ્થા કરવી જ પડે છે.

જીવને કર્મબંધના ચાર કારણો છે : મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય ને યોગ.

અદેવમાં દેવની બુદ્ધિ થવી, અશુરુમાં શુરુની બુદ્ધિ થવી, અતત્ત્વમાં તત્ત્વની બુદ્ધિ થવી, એ બધું મિથ્યાત્વ કહેવાય. એ પહેલાં ગુણુઠાણા સુધી હોય.

ખીજે, ત્રીજે, ચોથે, ગુણુઠાણે અવિરતિભાવ હોય, કષાય હોય ને યોગ હોય. એ પણ કર્મબંધના કારણ છે. એમાં અવિરતિભાવ દેશવિરતિગુણુઠાણા સુધી રહે. એને વિરતિ છે. પણ એ દેશથી છે, સર્વથી નહિ. એને સર્વવિરતિ નથી, શ્રેયીક પણ અવિરતિ છે. સર્વવિરતિભાવ તો મુનિને જ હોય.

મુનિને પચ્ચક્ષ્ણાણુ હોય છે કે ત્રસ કે સ્થાવર કોઈ જીવોને ન મારવા. ત્યારે ગૃહસ્થને ત્રસના પચ્ચક્ષ્ણાણુ હોય છે. કોઈ ત્રસજીવને ન મારવા, એવાં પચ્ચક્ષ્ણાણુ હોય, પણ સ્થાવરની જયણા હોય. કારણ કે એ ગૃહસ્થાવાસમાં છે.

એમાં પણ મુનિને તો સંકલ્પથી કે આરંભથી-કોઈ

રીતે-કોઈ જીવને ન મારવો, એવાં પચ્ચક્રખાણુ હોય છે. પણ ગૃહસ્થને તો એ ઘરે છે, માટે એને રસોઈ કરવી પડે, શાક, લીલોતરી વગેરે લાવવું પડે, કાપવું પણ પડે, એવાં એવાં અનેક આરંભના કાર્યો એને કરવાના હોય છે, માટે એને આરંભથી જીયણુ હોય. પણ સંકલ્પથી કોઈને ન મારવો, એવાં એને પચ્ચક્રખાણુ હોય.

એમાં પણ કેને મારવો ? તો-જીવ બે પ્રકારના હોય છે. એક સાપરાધી ને બીજો નિરપરાધી. જેણે તમારો ગુનો કે અપરાધ કર્યો હોય તે સાપરાધી છે. અને જેણે તમારી ભૂલ નથી કરી, અપરાધ નથી કર્યો, એ નિરપરાધી છે. એમાં ગૃહસ્થને નિરપરાધીના પચ્ચક્રખાણુ હોય છે. ‘જેણે મારી પ્રત્યે કોઈ જાતનો અપરાધ નથી કર્યો, એને મારે મારવો નહિ, આવાં એને પચ્ચક્રખાણુ હોય. પણ સાપરાધીની એને જીયણુ હોય.

એકા મહારાજને બારે વ્રત હતાં અને એમણે લડાઈઓ પણ ઘણી કરી. છતાં એમને હિંસા નથી લાગી. કારણ કે એમને પચ્ચક્રખાણુ હતાં કે ‘સાપરાધીને જ મારે મારવો કલ્પે. નિરપરાધીને નહિ.’ એટલે લડાઈમાં સામે બાણુ મારે પછી જ પોતે બાણુ મારતાં એટલે એમને વ્રતભંગ ન થયો.

પણ મુનિને તો સાપરાધી ને નિરપરાધી કોઈને નથી મારવાનો. એને તો બંનેના પચ્ચક્રખાણુ હોય.

એમાં પણ એ પ્રકાર છે. એક સાપેક્ષભાવે, ને બીજા નિરપેક્ષભાવે. કેટલાંક અપરાધી હોવા છતાં એની અપેક્ષા હોય છે, ને કેટલાંક નિરપેક્ષ હોય છે. એમાં ગૃહસ્થને નિરપેક્ષભાવના પચ્ચક્ષ્ણ હોય. અપરાધી હોવા છતાં, એની કોઈ અપેક્ષા ન હોય. નિરપેક્ષભાવ હોય તો એને એ ન મારે. અને સાપેક્ષભાવની જયણા હોય. સાપેક્ષના એને પચ્ચક્ષ્ણ ન હોય. જેમ એનો દીકરો દુર્માર્ગિ-અનાચારે ચડી ગયો હોય, કહ્યું ન માનતો હોય, તો એના હિત માટે એને મારવો પડે છે. એ સાપેક્ષભાવે કહેવાય. એ દીકરાની એને અપેક્ષા છે, માટે એને મારે છે.

ત્યારે મુનિએને તો સાપેક્ષભાવે કે નિરપેક્ષભાવે-બંને ભાવે-મારવાના પચ્ચક્ષ્ણ હોય છે. માટે મુનિને વીશ વસા દયા થઈ, ને ગૃહસ્થને સવા વસા દયા થઈ.

કારણકે-ગૃહસ્થને ત્રસ અને સ્થાવરમાં ત્રસના પચ્ચક્ષ્ણ અને સ્થાવરની છૂટ. એટલે દશ વસા સ્થાવરના ગયા. એમાં પણ સંકટપ અને આરંભમાંથી આરંભની છૂટ હોય, એટલે આરંભની પાંચ વસા દયા એાછી થઈ. પાંચ વસા જ રહી. એમાં પણ સાપરાધીને મારવાની છૂટ હોય, એટલે એનાં અઢી વસા એાછાં થયા. અને એમાં ચ સાપેક્ષભાવ હોય તો મારવાની છૂટ છે, એટલે અઢીમાંથી સવા વસા એાછાં થયા. અને કુક્ત સવા વસા જ દયા બાકી રહી.

આમ મુનિને બધી રીતે દયા છે, એટલે એને સર્વ-વિરતિભાવ છે. અને ગૃહસ્થને દેશવિરતિ જ કીધી છે. ગમે

તેવો શ્રાવક હોય, તો ય એને થોડો-અનુમોદના જેટલો પણ-અવિરતિભાવ હોય જ. માટે અવિરતિભાવ પાંચમાં ગુણુઠાણુ સુધી થોડો હોય, અને છઠ્ઠે ગુણુઠાણુ સંપૂર્ણ સર્વવિરતિભાવ હોય.

એક શ્રાવક દેશવિરતિના ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય સ્થાનકવાળો હોય;— દેશવિરતિના અધ્યવસાય સ્થાનક અસંખ્યાતા છે, અને મુનિના ચારિત્રના અધ્યવસાયસ્થાન-સંયમસ્થાન પણ અસંખ્ય છે.—એમાંથી સર્વવિરતિનું જઘન્યમાં જઘન્ય સંયમસ્થાન હોય, તો પણ એ દેશવિરતિના ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાનક કરતાં અનંતગુણુ વિશુદ્ધિવાળું છે. માટે જ કહ્યું કે ગમે તેવું, પણ ચારિત્ર ક્યાં છે?—

“છઠ્ઠું ગુણુઠાણું ભવ અડવી, ઉલ્લંઘન જેણે કરિયું,
તાસ સૌભાગ્ય સકળ મુખ એકે, કિમ કરી જાયે કહિયું
ધન્ય તે મુનિવરા રે, જે ચાલે સમભાવે....”

છઠ્ઠું ગુણુઠાણું કેવું છે? તો આ સંસારરૂપી અટવીને ઉલ્લંઘન કરાવનારું પરમાત્માનું એ છઠ્ઠું ગુણુઠાણું છે. ત્યાં તો ધર્મધ્યાન કરતાંયે આર્તધ્યાનની મુખ્યતા છે. છતાં એ ગુણુઠાણું જેને થોડો વખત પણ ફરસ્યું છે, થોડો વખત પણ જેના પરિણામમાં એ આવી ગયું છે, એનું જે સૌભાગ્ય અને ઉત્તમતા છે, એ બધાં ય મોઢે કહીએ, તોય ન કહી શકાય.

ત્યારે એ ખબર પડે ખરી કે આને છઠું ગુણઠાણું ફરસ્યું છે ?

હા, ખબર પડે જ. જેને એ ગુણઠાણું ફરસ્યું હોય. એના ગુણો, એનું આચરણ ને એની પરિણતિ જ એ વસ્તુ ખતાડી દે છે કે આને આ ગુણઠાણું પરિણમ્યું છે.—

‘ગુણઠાણાની પરિણતિ જેને, ન છીપે ભવજંજળે,

રહે શેલડી ઢાંકી રાખી, કેતો કાળ પરાળે ? ધન્ય તે....’
તમે શેલડીને ગમે તેટલીવાર પરાળથી દબાવીને રાખો, પણ એ તો એ પરાળને પણ હટાવીને ઊંચી આવવાની જ છે. એમ જેનામાં છઠું ગુણઠાણું આવ્યું છે, ત્યાગવૃત્તિ આવી છે, એ છાનું નથી રહેતું. એના વચન ને એના ગુણો એ બધાં ઢાંક્યાં ન રહે. એ કહી જ દે કે—આને છઠું ગુણઠાણું છે. આવાં છઠાં ગુણઠાણામાં જ જીવને સર્વાવિરતિભાવ હોય. એ માટે જ કીધું કે—પાંચમા ગુણઠાણા સુધી તો અવિરતિ છે, અને એ કર્મબંધનું કારણ છે.

પછી કષાય. એ દશમા ગુણઠાણા સુધી રહે. દ્વેષ વહેલો જાય. પણ રાગ-લોભ બહુ ચીકણો છે. એ દશમા સુધી પડ્યો રહે. જીવ જ્યારે શ્રેણિ માંડે ત્યારે લોભકષાયના અપૂર્વ સ્પર્ધકો કરે. એની બાદર કિટ્ટીઓ કરે. એનું સ્વરૂપ બહુ ઝીણું-કઠણ છે. એ અત્યારે કહેવાય નહિ. પણ એ બધું કરે ત્યારે દશમે ગુણઠાણે લોભ નાશ પામે કે—અહીંથી લાગો. હવે અહીં આપણું કામ નથી.

પણ લોભ મહામજબૂત છે બધાં કષાયોમાં ખરાબમાં ખરાબ છે. કષાયોનું ફળ શું? તેથી શું ગેરલાલ થાય? તે કહે છે—

‘કોહો પીઠં પળાસેહ, માળો વિળયનાસળો ।
માયા મિત્તાણિ નાસેહ; લોહો સઘ્વવિળાસળો ॥’

તને ક્રોધ થયો. ગમે તેના પર ક્રોધ થયો. પણ એ ક્રોધથી શું થયું? તો એની તારાં પરની પ્રીતિ નાશ પામી, ને તારી એના પરની પ્રીતિ નાશ પામી.

અભિમાન આવ્યું કે—મારાં જેવો કોણ છે? મને કહેનાર ને પૂછનાર કોણ છે? આવું મિથ્યાભિમાન આવી જાય એટલે વિનયગુણ નાશ પામે. અને વિનય નાશ પામે તો બધું જાય. શાસ્ત્રમાં કીધું છે કે—વિનય અને વિવેક, એ આત્માના મુખ્ય ગુણ છે. એ હશે તો ખીજાં ૯૯ ગુણો આવશે અને એ નહિ હોય તો બધાં ૯ ગુણો એકઠાં વિનાના મીઠાં જેવાં છે. ત્યાં કીધું છે કે—‘હિ ગૃહસ્થ ! તું ભલે ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યો, પણ તારું ગૃહસ્થપણું ક્યારે શોભશે? તો—

‘સદાનેન ગૃહારમ્ભો, વિવેકેન ગુણવ્રજઃ ।’

જે તારામાં દાનગુણ હશે, તો તારું ગૃહસ્થપણું શોભશે. એકલો પ્રતિક્રમણ ને સામાયિક કર્યા કરીશ, તો એથી તારું ગૃહસ્થપણું નહિ શોભે. એવી રીતે ‘વિવેકેન ગુણવ્રજઃ’—તારામાં જે વિવેક ને વિનયગુણ હશે તો તારામાં જે ગુણો હશે, પરોપકાર હશે, દયા હશે, એ તમામ ગુણો શોભશે. પણ

વિનય-વિવેક હશે નહિ, તો એ એકેય ગુણ નહિ શાલે. માટે જ કીધું કે- ‘વિવેકો દશમો નિધિઃ’-નવ નિધાન તો ચક્રવર્તીને કીધાં છે. પણ વિવેક એ દશમો નિધિ છે. તારામાં વિવેક નહિ હોય તો બધાં નિધિ નકામાં છે. અને વિવેક હશે તો બધાં નિધિ તારી પાસે આવી જશે.

આ વિનયનો-વિવેકનો નાશ કરનાર અભિમાન છે.

અને તારામાં જો માયા હશે, તો તારો કોઈ વિશ્વાસ નહિ કરે. માયાને તો કેટલી ઉપમા આપી છે?—

कुशलजननबन्ध्यां सत्यसूर्यास्तसन्ध्यां
कुर्गातियुवतिमाल्या मोहमातङ्गशालाम् ।
शमकमलहिमानीं दुर्यशोराजधानीं
व्यसनशतसहायां दूरतो मुञ्च मायाम् ॥

કલ્યાણરૂપી પુત્રને માટે એ વાંગ્રણી છે. એ જ્યાં હોય ત્યાં કલ્યાણ-કુશળ હોય જ નહિ. અને સત્યરૂપી સૂર્યના અસ્ત માટે એ માયા સંધ્યા જેવી છે. વળી દુર્ગતિ રૂપી જે યુવતિ છે, તેની વરમાળા જેવી એ માયા છે. અને મોહરૂપી હાથીઓની શાળા જેવી છે. એટલું જ નહિ, પણ શમ કહેતાં શાંતિ, તે રૂપી જે કમળ છે, તેને બાળી નાખવા માટે એ બરફની વૃષ્ટિ જેવી છે. અને અપયશની તો એ રાજધાની છે. એ માયા જ્યાં હશે ત્યાં સેંકડો દુઃખો આવીને ઊભાં રહેશે. આવી એ માયા મિત્રોનો નાશ કરે છે.

અને લોભને કેવો કીધો છે? ‘લોહો સર્વવિનાસજો’

—સર્વગુણનો નાશ કરનાર લોભ છે. એ હોય ત્યાં સરળતા ન હોય. વક્તા જ હોય. ત્યાં વિનય પણ ન હોય.

આ જગતમાં જીવો દુઃખો શાથી પામે છે ? તો કેવળ લોભથી જ પામે છે. 'લોભમૂલો નિ પાપાનિ ।'

હે માનવ ! આ લોભને તું છોડી દે. નહિ તો તને સુખ નહિ મળે. તું જેટલાં પાપ કરીશ, એ બધાં લોભને લીધે કરીશ. તું અઢાર પાપસ્થાનક કરે છે, તે કોને માટે ? તો તારાં હૃદયમાં લોભ પડ્યો છે, માટે જ કરે છે. સંતોષ હોય તો પાપ ન કરે.

એક મહાપુરુષે કીધું છે કે—આ જગતમાં આશ્ચર્ય કોને કહેવાય ? રાજા હોય ને ધર્મિષ્ઠ હોય, એને આશ્ચર્ય કહેવાય ? બ્રાહ્મણ હોય ને વિદ્યાવાન હોય, એને આશ્ચર્યમાં ગણાય ? તો કહે છે કે—ના ના, એ બધું આશ્ચર્ય નથી. તો આશ્ચર્ય શું છે ? ત્યાં બતાવે છે કે :—

किं चित्रं यदि राजनीतिनिपुणो राजा भवेद्धार्मिकः ?

किं चित्रं यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत् पण्डितः ? ।

तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत् कामिनी

तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात् क्वचित् ।

મહાપુરુષે નીતિમાં કીધું છે કે—રાજા ધર્મિષ્ઠ હોય, રાજનીતિમાં કુશળ હોય, ને પ્રજાને આનંદ આપે, તો એ આશ્ચર્ય નથી. એ તો એની ફરજ છે. એનું કર્તવ્ય છે.

એક બ્રાહ્મણ છે, ને ઉત્તમકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છે. એ ચારે વેદ ને વિદ્યામાં પારંગત થયો, એ પણ આશ્ચર્ય નથી. એ પણ એનો ધર્મ જ છે.

ત્યારે આ જગતમાં આશ્ચર્ય શું છે ? એ તો કહો.

તો આ જગતમાં ખરેખરું આશ્ચર્ય એ છે કે રૂપવાન હોય, યુવાન હોય, એવી જે કુલીન સ્ત્રી, એ આ જગતના મોહ ને જંજળ છોડીને ત્યાગમાં—સર્વાવિરતિભાવમાં આવી જાય, એ એક આશ્ચર્ય છે.

અને ખીલું પણ એક આશ્ચર્ય છે. શું છે ? તો જીવન ગમે તેવી નિર્ધન અવસ્થામાં આવી જાય, છતાં એને એમ ન થાય કે હું પાપ કરું, ખરાબ કામ કરું. પણ એને એમ જ થાય કે—જે સ્થિતિમાં કુદરત, કાળ ને કર્મ મૂકે, એમાં આનંદ માનવો જોઈએ. એનું જ નામ જીવન છે.

જિંદગી અને મરણ, લાઈફ (life) અને ડેથ (Death) એટલે શું ?

તો જે સ્થિતિમાં કુદરત મૂકે એમાં આનંદ માનવો, એનું નામ જિંદગી. કોઈ કહે : તારી ખેરી લાગી ગઈ. તો ‘લલુ’ થયું લાંગી જંજળ, સુખે લજીશું શ્રીગોપાળ,’ એવું એને થાય. તારી લક્ષ્મી ગઈ, તો કહે : લલે ગઈ. તારો દીકરો ગયો, તો કહે : લલે ગયો. કોઈ કહે : આ દુઃખ આવ્યું, તો કહે : લલે આવ્યું. આમ કર્મ જે સ્થિતિમાં મૂકે, એ સ્થિતિમાં આનંદ માને, પણ હાથવોય ન કરે, એનું નામ જિંદગી.

અને હાથવોય કરે કે—આ લક્ષ્મી મળી. આ છોકરો મળ્યો. આનું કેમ થશે ? કેમ સચવાશે ? જતાં રહેશે તો ?

આમ ક્ષણે ક્ષણે જે ઉદ્વેગ થાય, ને ક્રોધ-માન-માયાની વૃત્તિઓ થયાં કરે, એનું નામ જ મરણ કહેવાય.

માટે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ‘એવો જે જીવ હોય કે જે ગમે તેવી સ્થિતિમાં મૂકાય, છતાં એને પાપ કરવાનું મન ન થાય, એ એક આશ્ચર્ય છે. કારણ કે-પાપ કરવાનું મન શાથી થાય? લોભ હોય તો. પાપ એ લોભના ધરનું છે. જેને લોભ નથી, એને એવું મન ન જ થાય.

આવો લોભ સર્વગુણનો વિનાશ કરનાર છે. એ દશમે ગુણકાણે જાય. આમ દશમે ગુણકાણે બધાં કષાયો ચાલ્યાં જાય છે, ત્યાર પછી કર્મબંધનું એક કારણ ‘મન-વચન-કાયાના યોગ’ રહ્યાં.

યોગ પણ કર્મબંધનું કારણ છે. એનાથી શાતા વેદનીય બંધાય છે. એ પણ કર્મ તો છે જ ને? એ જ્યાં સુધી બંધાય, ત્યાં સુધી મોક્ષ કઈ રીતે મળે? માટે કેવલીભગવંતો યોગનિરોધની પ્રક્રિયા કરે. એ પ્રક્રિયા બહુ મોટી છે.

ત્યાં એ શું કરે? એમનું આયુષ્ય કર્મ ઓછું હોય, ને બીજાં ત્રણ કેમો આયુષ્ય કરતાં વધારે પડ્યાં હોય, તો એનો નાશ કરવા માટે એને આયુષ્યની સાથે સમાન કરવા માટે, એ કેવળીસમુદ્ધાત કરે છે. એ આઠ સમયનો છે. એનાથી બધાં ય કર્મો સરખાં થઈ જાય. એ પછી પોતે ત્રણ યોગનો નિરોધ કરે. એટલે

નવું કર્મ આવતું બંધ થાય. ત્યાં એને શુદ્ધધ્યાનનો ત્રીજો પાયો હોય.

આ રીતે જીવ ધ્યાનયોગથી કર્મનો નાશ કરે છે. એ ધ્યાનયોગ ક્યારે થાય? તો કર્મયોગનો અભ્યાસ કરે ત્યારે જ. એ કર્મયોગ પણ જ્ઞાનપૂર્વક કરે, ત્યારે જ તેને ધ્યાનયોગ આવશે. પછી મોક્ષ મળશે.

આમ ત્યાં કર્મયોગ અને જ્ઞાનયોગ-બંને યોગ સાથે બતાવ્યા છે. એકલો કર્મયોગ કે એકલો જ્ઞાનયોગ નથી કીધો. ‘જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ’ જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગ બંને હોય તો જ જીવનો મોક્ષ થાય.

કોઈ જીવો અત્યારે કહી રહ્યાં છે કે: આ ક્રિયા શા માટે કરવી જોઈએ? તપ-જપનું શું કામ છે? આત્માનું સ્વરૂપ જ જાણી લ્યો. એટલે મોક્ષ મળી જશે.

પણ એ બધી વાતો ખોટી છે. એકલાં જ્ઞાનથી-ક્રિયા વિનાના જ્ઞાનથી-મોક્ષ હોઈ શકે જ નહિ. એ જ માટે ભગવંતે આચારાંગસૂત્રમાં પણ આચારને મુખ્ય કહ્યો છે. અને એ જ માટે કહ્યું કે-

‘ધન્ય તે મુનિવરારે, જે ચાલે સમભાવે,
ભવ સાયર લીલાએ ઉતરે, સંયમ કિરિયા નાવે.’
એ મુનિવરોને ધન્ય છે કે ‘જે સમભાવે ચાલે છે.

સંયમ અને ક્રિયારૂપી નાવડું એમને મળ્યું છે, અને એથી આ સંસાર સાગરને તેઓ તરી બન્યા છે.

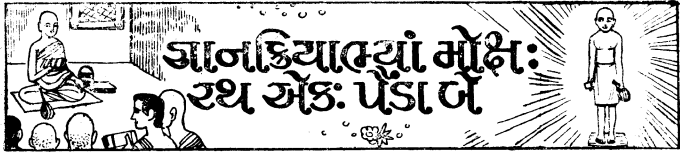
પણ એકલાં જ્ઞાનયોગથી જીવો તરતાં નથી. અને

એકલાં નિરાલંબન-કેઈ આલંબન વિનાનાં-ધ્યાનથી પણ
કેઈ ન જ તરે. ધ્યાનમાં પણ આલંબન જોઈએ જ છે.

અન્ય દર્શનીઓએ પણ કીધું છે કે-કલિકાલમાં એવાં
પણ જીવો થશે કે જેઓ કહેશે કે-એકલાં આત્માને જ
જાણી દ્યો. ખીજું બધું કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

એ બધું કઈ રીતે કીધું છે? તેનું સ્વરૂપ અગ્રે
અધિકાર....

આચારશાસ્ત્રં સુવિનિશ્ચિતં યથા,
જગદ્ વીરો જગતે હિતાય યઃ ।
તથૈવ કિઞ્ચિદ્ ગદતઃ સ એવ મે,
પુનાતુ ધીમાન્ વિનયાર્પિતા ગિરઃ ॥

જ્ઞાનીભગવંતે કીધું છે કે-પરોપકારના બે પ્રકાર છે. એમાં દ્રવ્યથી પરોપકાર-અન્ન વસ્ત્રાદિક આપવા તે છે. પણ એ પરોપકાર એકાંતિક અને આત્યંતિક નથી. તે સદાકાળ નથી રહેવાના. પણ ભાવપરોપકાર એકાંતિક અને આત્યંતિક છે. એનાથી મોક્ષફળ મળવાનું જ છે. અને એ મોક્ષફળ સદાકાળ રહેવાનું જ છે. માટે એ એકાંતિક અને આત્યંતિક છે.

એ ભાવપરોપકાર કેને કહેવાય ? તો 'જિનધર્મસંપાદનં' જિનેશ્વર ભગવંતનો ધર્મ અન્યને પમાડવો, એનું નામ ભાવપરોપકાર કહેવાય. એ બે પ્રકારનો છે. એક શ્રુત ધર્મ ને બીજો ચારિત્રધર્મ. એમાં શ્રુતધર્મ એ મુખ્ય છે.

પણ એકલો શ્રુતધર્મ જ મોક્ષનું કારણ નથી. મોક્ષ તો જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને હોય તો જ મળે. કર્મયોગના અભ્યાસપૂર્વકના જ્ઞાનયોગથી જ મોક્ષ મળશે. એકલો જ્ઞાનયોગ જ માને, એકલાં નિશ્ચયનય ઉપર જતો રહે, તો એને મોક્ષ નહિ મળે. અને એ જ રીતે એકલાં ક્રિયા-

યોગને જ માને. વ્યવહારનય ઉપર જ જતો રહે, જ્ઞાનને ન માને તો ય મોક્ષ ન મળે.

નિશ્ચયનય તો હજી ઘણો છેટો છે. જે એમ કહેતો હોય કે ‘ક્રિયાકાંડની કાંઈ જરૂર નથી. નિશ્ચયનયથી ને જ્ઞાનયોગથી જ મોક્ષ મળી જશે.’ તો એ જગતને છેતરવાની વાતો છે. જો તારામાં શુદ્ધ વ્યવહાર નહિ હોય તો નિશ્ચયદષ્ટિ તને નહિ મળે.

નિશ્ચયદષ્ટિ હૃદયમાં રાખવી જરૂર. ‘આત્માને કર્મ’નો બંધ થતો નથી. એ તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે. એ કર્મથી લેપાતો નથી.’ આવી નિશ્ચયદષ્ટિ જાણવી તો જોઈએ જ. પણ એ સમજીને ક્રિયાકાંડ કરવા જોઈએ.

‘નિશ્ચયદષ્ટિ હૃદય ધરીજી, જે પાળે વ્યવહાર,
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવસમુદ્રનો પાર.’

નિશ્ચયદષ્ટિને હૃદયમાં ધારણ કર. કારણકે-એની સમજણ તો જરૂર જોઈએ. પણ એની સાથે વ્યવહાર તો પાળવો જ જોઈએ. અને આવો જે કોઈ જીવ હોય, તે ખરેખર પુણ્યવાન છે. અને તે ભવસમુદ્રનો પાર પામે છે.

જેમાં નહિ ક્રિયાકાંડ, નહિ પ્રભુપૂજા, નહિ વ્રત, નહિ નિયમ, એવાં એકલાં નિશ્ચયની વાતો કરનારા તો દુનિયામાં ઘણાં છે. પણ એમના ઊંડાણમાં જોશો તો કાંઈ નહિ હોય. એ તો કહેશે કે ‘આ જગતમાં ચારિત્ર જ ક્યાં છે? શુદ્ધ-ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર છે જ નહિ. માટે આ

અધી ક્રિયાઓ શું કરવા કરવી જોઈએ? આ અધું ખોટું છે.’ આવી ભાવના પણ આપણને ન થવી જોઈએ. આવો વિચાર પણ આપણે ન કરવો જોઈએ.

અન્ય દર્શનીઓમાં પણ કહ્યું છે કે:

‘કલૌ વેદાન્તિનો ભ્રાન્તિ, ફાલ્ગુને બાલ્કા ઇવ ।’

કલિકાલમાં એકલાં અધ્યાત્મની અને આત્માની વાતો કરનારા તો ઘણાં નીકળશે, પણ દુકાને બેઠા હોય ને કોઈ કંઈ લેવા આવ્યું હોય તો ત્યાં છેતરતાં વાર ન થાય.

મહુવામાં એક લવજીભાઈ નામના ગૃહસ્થ હતાં; બહુ કુશળ વેદાંતી હતાં. વેદાંતના ઘણાં જાણકાર હતાં. એ આખો દિવસ આત્માની જ વાતો કરે ‘આત્મા તો બ્રહ્મ છે, એ સત્ છે, ચિત્ છે, અને આનંદસ્વરૂપ છે. એને કોઈ કર્મનો લેપ નથી. આ દુનિયા તો પ્રપંચ છે, માયા છે’, આવી આવી અધ્યાત્મની વાતો કર્યા કરે.

એમને ગોળનો વેપાર હતો. એક દિવસ દુકાને બેઠા હતા, ત્યાં એક ભદ્ર-ભોળો માણસ એમને ત્યાં ગોળ લેવા આવ્યો. એને વિશ્વાસ હતો કે ‘લવજીભાઈ બહુ જ્ઞાની માણસ છે, એને ત્યાં આપણે નહિ છેતરાઈએ.’ એણે આવીને લવજીભાઈને કહ્યું: ‘સારામાં સારો ગોળ આપો.’

ત્યારે લવજીભાઈ કહે: ‘તને તો સારો ગોળ જ આપવાનો હોય. ખરાબ તે અપાય?’ આમ કહીને એને જૂનો, કડછો, કાળો પડી ગયેલો, મોઢામાંય ન ઉતરે એવો ગોળ આપ્યો.

પેલો તો વિશ્વાસે રહીને ઘરે લઈ જાય છે. ત્યાં એની સ્ત્રીએ ગોળ જોઈને જરાક ચાખ્યો, તો એને તો એકદમ કડછે ને ખાટો લાગ્યો. એણે કીધું: 'આ તમે શું લઈ આવ્યા છો? આવો ખરાબ ગોળ ક્યાંથી લઈ આવ્યા?' ત્યારે પેલો કહે: 'હે? આ ગોળ તો લવજીભાઈને ત્યાંથી લાવ્યો છું. એ આવો ગોળ આપે?' પણ સ્ત્રીએ કહ્યું: 'જાઓ, એને પાછો આપી આવો.'

પેલો પાછો આપવા ગયો. એને જોઈને લવજીભાઈ સમજી ગયાં ને બોલી બોલ્યાં—'તું કેમ પાછો આવ્યો, ભાઈ? તને ગોળ ખાટો લાગ્યો? પણ એમાં તારાં આત્માને શું? જા જા, પાછો લઈ જા. આત્મા તો સચ્ચિદાનંદમય છે, એને બધું ય સરખું છે.' આમ કહી પેલાને પાછો કાઢ્યો, ને ગોળ પાછો ન લીધો.

આવાં આ દુનિયામાં દરેક કાળમાં ઘણાં અધ્યાત્મીઓ હોય છે. માટે જ કીધું કે 'કલિકાલમાં નહિ વ્રત, નહિ જપ, નહિ તપ, કાંઈ ન હોય ને વાતો અધ્યાત્મની કરે; એવાં ઘણાં હોય છે. કેાની જેવાં? તો જેમ ક્ષાગણ્ય મહિનામાં બાળકોના આખાં શરીરે રંગના લપેટા કરેલાં હોય, કાળો અને ઘોળો, એમ અનેક રંગ શરીરે ચોપડેલાં હોય, એ જેમ જોવાં ય ન ગમે, એની જેવાં આ અધ્યાત્મીઓ હોય છે.

યાજ્ઞવલ્ક્ય નામના એક મોટાં ઋષિ થઈ ગયા. નં. પ્ર. ૧૨

એમણે પોતાની પત્ની મૈત્રેયીને કલિકાલનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે : હે મૈત્રેયિ ! યાદ રાખજે કે—

सर्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति, संप्राप्ते तु कलौ युगे ।

नानुतिष्ठन्ति मैत्रेयि !, शिश्नोदरपरायणाः ॥

આ કલિકાલ ભયંકર આવવાનો છે. એકલો ભયંકર આવશે તો તો વાંધો નથી. પણ એમાં લોકો કેવાં થશે ? અધ્યાં વિદ્વાન હશે ને પંડિત હશે. પણ કેવળ બ્રહ્મની વાતો કરનારાં જ થશે. પણ હે મૈત્રેયિ ! એમાં કોઈ સહાચાર-વાળાં નહિ હોય. ઉત્તમ આચાર, વિચાર ને આવશ્યક ક્રિયાઓ કરનારા કોઈ નહિ હોય. એ તો કહેશે કે ‘આ બધું શા માટે કરવું પડે ? આત્માને દુઃખ-કષ્ટ આપવાનું કોણે કીધું ? મનને આનંદમાં રાખવું. પછી ગમે તે કામ કરીને આનંદ મળતો હોય. અનાચાર કરો, અભક્ષ્યને ભક્ષ્ય કરો, અકર્તવ્યને કર્તવ્ય કરો, તો ય વાંધો નથી. પણ મનને આનંદમાં રાખો. બાહ્ય ક્રિયાકાંડની જરૂર નથી.’

અને એ બધાં કેવાં હશે ? એકલાં આહારના ને રસના જ લોલુપી હશે. વિષયવાસનામાં જ પરાયણ હશે. જ્ઞાનની તો વાતો કરનારાં હશે. માટે જ કીધું કે—એકલાં નિશ્ચયનયની—એકલાં જ્ઞાનયોગની વાતો કરનારાં હોય, ત્યાં મોક્ષ નથી. મોક્ષ તો જ્ઞાન અને ક્રિયા-બંને હશે ત્યાં જ છે.

એ માટે જ આપણામાં જે છર્કું ગુણહાણું છે,—જેમાં સર્વવિરતિભાવ ને મુનિપણું કીધાં છે, અને જેને એ

ગુણુઠાણું ફરસ્યું હોય એને સંસારરૂપી અટવીને ઉદ્ધવધન કરી જનાર સમજવો. એ કદાચ આ ભવમાં મોક્ષે નહિ જાય તો ભવાંતરમાં, ત્રણ ભવે અને છેવટે સત્તદ્ભવાઈ નાતિ કમંતિ' સાત આઠ ભવમાં તો એ મોક્ષે જાય જ.—એ છઠ્ઠાં ગુણુઠાણુમાં પણ અસંખ્યાતા અધ્યવસાયસ્થાનક કીધાં છે.

કષાયોના ઉદય સહિત આત્માનો જે પરિણામ, એનું નામ અધ્યવસાય. કષાયનો ઉદય તો આપણને હોય જ છે. આપણે બધાં બેઠાં છીએ, એમાં દરેકને અધ્યવસાય તો હોય જ. પણ બધાંને એક સરખાં ન હોય. બધાંના અધ્યવસાયની તરતમતા હોય. કોઈનો નિર્મળ હોય, કોઈનો વધુ નિર્મળ—નિર્મળતર હોય, નિર્મળતમ હોય. કોઈના ઓછાં વિશુદ્ધ હોય, કોઈના બે ચાર અંશે વધુ વિશુદ્ધ હોય.

એમાં જે જીવને છઠ્ઠા ગુણુઠાણુનું જઘન્યમાં જઘન્ય—છેલ્લામાં છેલ્લું અધ્યયસાયસ્થાનક હોય, જે ઓછામાં ઓછી અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિવાળો હોય, તો પણ એ દેશ-વિરતિ ગુણુઠાણુના સૌથી ઉત્કૃષ્ટ-ઉચ્ચકોટિના અધ્યવસાય સ્થાનક કરતાં ય અનંતગુણી વિશુદ્ધિવાળો હોય.

બારવ્રતધારી શ્રાવક તો ઘણાં હોય. પણ ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ-ઉચ્ચકોટિનો દેશવિરતિધર કોણ હોય? તો જેને માત્ર 'અનુમતિ' જ રહી હોય, અને 'કરવું' ને કરાવવું' ન હોય, એને ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરતિધર કહેવાય.

ત્યાં અનુમતિ ત્રણ પ્રકારની બતાવી છે. એક 'પ્રતિ-

સેવના અનુમતિ.’ પોતે કાંઈ કામ ન કરે, કરાવે પણ નહિ, પણ એને એના દીકરા-દીકરી-સ્ત્રી-કુટુંબીઓ કાંઈક પૂછે તો જવાબ આપે. એને એટલી પ્રતિસેવના-વિરાધના છે, માટે એ શ્રાવકને પ્રતિસેવના અનુમતિ કીધી.

બીજી ‘પ્રતિશ્રવણ અનુમતિ.’ ઘરના લોકો કહે એ સાંભળે ખરો. હજી ગૃહસ્થપણમાં છે, માટે સાંભળવું તો પડે. પણ એ કહે નહિ કે આમ કરજે, તેમ કરજે. એવાં શ્રાવકને પ્રતિશ્રવણ અનુમતિ હોય.

અને એનાથી પણ ઉત્કૃષ્ટ-છેલ્લામાં છેલ્લી કોટિનો શ્રાવક હોય, એને ‘સંવાસાનુમતિ’ હોય. ઘરના કુટુંબીઓ એને કહે તો એ સાંભળે પણ નહિ. એને કહે પણ નહિ કે તું આમ કરજે. પણ હજી એને મમત્વભાવ હોય, ‘इदं मम’ આ મારું છે, એવી વાસના પડી હોય. આ ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક છે. એ ખારત્રતધારી હોય. અગિયાર પ્રતિમાધારી હોય. અને એને ખારમા દેવલોકમાં જવાનો અધિકાર પણ છે. એવાં શ્રાવકને પણ હજી આવી અનુમતિ-આવો મમત્વભાવ છે.

એનો કેટલો ઉચ્ચકોટિનો અધ્યવસાય હોય ? દેશ-વિરતિ ગુણઠાણનો ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવાળો અધ્યવસાય એને છે. તો પણ છઠ્ઠા ગુણઠાણના જઘન્ય અધ્યવસાયવાળા મુનિનું સ્થાનક એના કરતાં અનંતગુણ વિશુદ્ધિવાળું હોય.

આવાં મુનિપણમાં—છઠ્ઠાં ગુણઠાણે પણ ધર્મધ્યાનની ગૌણતા હોય, અને આર્તધ્યાનની પ્રધાનતા આવી જાય. છતાં એને હજુ સંયમભાવ છે. અને એને ય આલંબનની જરૂર છે.

અસ્તિત્વાન્નોકષાયાણા મત્રાર્તસ્યૈવ મુખ્યતા ।

આજ્ઞાદ્યાલમ્બનોપેત ધર્મધ્યાનસ્ય ગૌણતા ॥

છઠ્ઠા ગુણઠાણે આર્તધ્યાનની મુખ્યતા છે. કારણ કે—ત્યાં હજી કષાયો અને નોકષાયો પણ પડ્યાં છે. ત્યાં ક્રોધ છે, માન છે, માયા છે, ને લોભ છે. હાસ્ય છે, રાગ ને દ્વેષ છે, પુરુષવેદ વગેરે વેદ પણ છે. એને લઈને ત્યાં આર્તધ્યાનની મુખ્યતા છે. અને આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, વિપાકવિચય ને સંસ્થાનવિચયરૂપ જે ધર્મધ્યાન, તેની ત્યાં ગૌણતા છે. એટલે એને પણ સંયમરૂપ આલંબનની જરૂર છે.

ત્યારે ગૃહસ્થો કહે કે—અમારે સંયમની શી જરૂર છે? આલંબનની શી જરૂર છે? મારે આવશ્યકક્રિયાની જરૂરી નથી. હું તો શુદ્ધ જ્ઞાન જ ભણીશ'. તો ત્યાં કહેવું જોઈએ કે—આવાં મુનિને પણ જો આલંબનની જરૂર હોય છે, તો તું તો ગૃહસ્થ છે. તારે તો એની પહેલી જરૂર હોય. એકલાં નિશ્ચયની વાત કરીશ તો નહિ ચાલે.

અને આવો કોઈ આત્મા હોય કે જે પ્રમાદમાં પડેલો છે, અને કેવળ પ્રમાદને લઈને જ આવશ્યકક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, ને વળી પાછો ધ્યાનની ને નિશ્ચયની વાતો

કરે છે, તે જીવ—“યોઽસૌ નવાગમં જૈનં, વેત્તિ મિથ્યાત્વમોહિતઃ”
પરમાત્માના આગમનું ખરેખરું રહસ્ય જાણતો નથી. અને
એને હજી મિથ્યાત્વભાવ કીધો છે. માટે તું નિશ્ચયની વાતો
કરજે, પણ વ્યવહાર છોડીશ નહિ.

શુદ્ધ નિશ્ચયદષ્ટિ પણ ક્યારે મળે છે? વ્યવહાર જો
શુદ્ધ હોય તો—

“શુદ્ધનયધ્યાન તેને સદા પરિણમે,
જેહને શુદ્ધ વ્યવહાર હિયડે રમે,
મલિનવસ્ત્રે યથા રાગ કુંકુમ તણેા,
હીન વ્યવહાર ચિત્ત એહથી નહિ ગુણેા.”

જેના હૃદયમાં શુદ્ધ વ્યવહાર નય રમી રહ્યો છે, અને
જે શુદ્ધ ક્રિયાકાંડ, તપ-જપ, વ્રત-નિયમ નિર્દોષપણે કરી
રહ્યો છે, એને શુદ્ધ નિશ્ચયનય પરિણમે છે. જેમ આ લૂગડું—
આ વસ્ત્ર-કાળું મેશ થઈ ગયું હોય, મેલું થઈ ગયું હોય,
ને એને રંગ લગાડો, તો એ રંગાય ખરું? નહિ જ રંગાય.
પણ એનો મેલ ઘોઈ નાખો, અને સાફ કરો, તો એ તરત
રંગાય. એમ મલિનતા દૂર થશે, ત્યારે જ નિશ્ચયનય મળશે.
માટે જ્ઞાની લગવતોએ કીધું છે કે ‘નિશ્ચયનયની વાતો ન
કરીશ. પણ જ્યારે તારો પરિપાક થશે, ત્યારે એ આપો-
આપ તને મળી જશે.

“ઉચિતક્રિયા નિજશક્તિ છંડી, જે અતિવેગે ચડતો,
પણ ભવચિતિ પરિપાક થયા વિણ, જગમાં હીસે પડતો,
ધન્ય તે મુનિવરા રે, જે ચાલે સમભાવે....”

તું તારાં સ્થાનમાં—તારાં ગુણસ્થાનમાં—તારી મર્યાદામાં રહીને જો શુદ્ધ વ્યવહારની આરાધના નહિ કરે, ને એમ ને એમ કહી દે કે—‘અમે એકદમ ઉપર ચડી જઈશું’ તો તું સીધો નીચે પડી જઈશ. તું જે સ્વરૂપમાં છો, ગૃહ-સ્થાવરમાં કે મુનિધર્મમાં છો, એને લાયક જે ક્રિયાઓ કીધી છે, એ છોડીને એકલાં નિશ્ચયમાં કે એકલાં ધ્યાનમાં જ જો બેસી જઈશ, તારી શક્તિ વિનાની વાત કરીશ, તો હેકો જ પડીશ.

કોઈ કહે છે—‘હું’ જિનકલ્પ લઈ લઉં’ પણ જો તું જિનકલ્પની વાતો કરીશ, તો તને જિનકલ્પ તો નથી મળવાનો. પણ તારું બધું ખોઈ બેસીશ.

જિનકલ્પની વાતો કરનારાં કહે છે—‘અત્યારે પણ જિનકલ્પ છે. નથી એમ ન કહેવાય. એમ કહેવામાં આપણી ખામી છે., પણ આ બધી વાતો જગતને છેતરવાની છે. પોતાના પંથનો પ્રચાર કરવાની ને એને પ્રકાશમાં લાવવાની આ વાતો છે. એના કહેવાથી અમે એ વાત માની ન લઈએ. એને તો ‘અત્યારે પણ જિનકલ્પ છે, યથાલંદક છે, ને પરિહારવિશુદ્ધિ છે,’ એમ કહીને તીર્થ’કરોએ, ગણધર ભગવંતોએ ને પૂર્વધર મહારાજોએ રચેલાં શાસ્ત્રોને ખોટાં કહેવડાવવાં છે. એ કહેવાનો મોખ્ખ અમારે નથી. અમે એવાં હૈયાકૂટયાં નથી. અને એની

વાતોને સારી કહીએ તો આપણું સમકિત પણ હારી જઈએ.

એ તો શસ્ત્ર વાંચો ને જાણો, ત્યારે ખમર પડે કે- જિનકલ્પ કોણ કરી શકે? પહેલાં તો એ વજ્રક્રમલનારાય સંઘયણનો ઘણી હોવો જોઈએ. અત્યારે કયું સંઘયણ છે? છેવટું સંઘયણ છે. અને એને જ્ઞાન કયું હોવું જોઈએ? ઓછામાં ઓછું નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુનું એને જ્ઞાન હોય, ત્યારે એ જિનકલ્પ-પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પ કે ચથાલંકકલ્પ લઈ શકે. એકલી જિનકલ્પની વાતો કરવાથી જ જો કલ્યાણ થઈ જતું હોય તો જગતમાં કાંઈ કરવાનું જ નહિ રહે.

લોકો અડદના ને મગના પાપડ બનાવે છે. એમાં પહેલાં એના ગોયણાં બનાવે છે, પછી એના પાપડ વણે છે. એ ગોયણાં જેવાં ઊંટના લીંડાં ય હોય છે. પણ એના પાપડ ન થાય. થાય? ન જ થાય. થતાં હોય તો બનાવી જોજો. અને એનાં જો પાપડ બનવા માંડશે તો અડદનો ને મગનો કોઈ ભાવે ય નહિ પૂછે.

‘એવું શા માટે ન થાય? આપણે પણ જિનકલ્પ કેમ ન કરી શકીએ?’ આવી વાતો કરવાથી જ જો કલ્યાણ થશે, તો પછી મગ ને અડદની જેમ જિનકલ્પના પણ કોઈ કોઈ ભાવ નહિ પૂછે. હું બતાવીશ કે આવાં કલ્પો કોણ કરે?

એક સ્થાનકવાસી મુનિએ ચાર-પાંચ વર્ષ પહેલાં

મોટી તપશ્ચર્યા કરી. ખરાબર યાદ નથી, પણ એંસી કે પંચાસી ઉપવાસ કર્યા હતાં. એમાં તેઓ કાળધર્મ પામ્યાં. હવે પાછળથી લખાણ આપ્યું કે, એ પાંચમા દેવલોકમાં ગયાં છે.’

અલ્યા, પણ જે શાસ્ત્રમાં નથી કીધો, એ પાંચમો દેવલોક એને અત્યારે આપ્યો ક્યાંથી? પછી પાછળથી વળી ખુલાસો આપ્યો કે ‘આ વાત ખોટી છે. ને એ માટે સંઘની જવાબદારી નથી.’ આવી જ વાત અત્યારે ‘જિનકલ્પાદિક કલ્પો છે.’ એવું કહેનારાઓની છે.

એ કલ્પ લેનારાને જ્ઞાન કેવું હોય? એને તો સૂત્રના પરાવર્તનથી ને સ્વાધ્યાયથી જ ખબર પડી જાય કે—સૂર્ય ઊગી ગયો. સૂર્ય આથમ્યો. નવકારશી થઈ. પોરસી થઈ. આટલાં વાગ્યાં છે. એને ચંદ્રની ને સૂર્યની ને ગ્રહોની જરૂર ન પડે. આવું તો એને જ્ઞાન હોય.

એટલું જ નહિ, પણ એ કયા સમયમાં હોય ને થાય? તો જેમ-ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કેને થાય? તો જે કેવળીલગવંતના સમયમાં જન્મ્યો હોય, એને જ થાય. જેમ આપણું છેલ્લાં કેવળજ્ઞાની જંખૂસ્વામી થયાં. તો એ વખતમાં જે જન્મ્યો હોય, એને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થઈ શકે. પછીના ને નહિ.—એવી રીતે આમાં પણ છે.

અત્યારે અવસર્પિષ્ણીનો પાંચમો આરો ચાલે છે. જિનકલ્પ કોણ લઈ શકે? તો જે ત્રીજા કે ચોથા આરામાં

જન્મેલો હોય, એ લઈ શકે. અને એ પાંચમા આરામાં વર્તી શકે. ચોથામાં જન્મેલો હોય, એ પાંચમામાં હોઈ શકે ખરો. પણ જન્મ તો ત્રીજા કે ચોથામાં જ હોવો જોઈએ. તો જ જિનકલ્પ લઈ શકે. પરિહારવિશુદ્ધિ પણ તે જ લઈ શકે. એનું મનોબળ પણ કેટલું મજબૂત હોય ? ત્યારે જ એ આવાં કલ્પો લઈ શકે.

સંપૂર્ણ દશપૂર્વધર ભગવંતો કોઈ પણ કલ્પ લઈ શકે નહિ. કારણકે-એમની દેશના અમોઘ કીધી છે. એમની દેશના કોઈ દિ' નિષ્કળ જાય નહિ. એ ગમે ત્યારે દેશના આપે, ત્યારે પ્રવચનની પ્રભાવના જ થવાની છે. એનાથી જગત્નો ઉપકાર જ થવાનો છે. માટે એ કલ્પ લે, એના કરતાં આમાં એમને વધુ લાભ છે. વધુ કર્મનિર્જરા કીધી છે. માટે એ કલ્પ લઈ ન શકે. ત્યારે કોણ લઈ શકે ? તો જેને નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ સુધીનું જ્ઞાન હોય તે જ લઈ શકે.

માટે જ કીધું કે-જે કાળમાં, જે સંઘયણમાં, પોતાની જે ઉચિત ક્રિયા હોય, તેને છોડી દઈને જે નિશ્ચયનયની, જ્ઞાનની ને કેવળ ધ્યાનની જ વાતો કરે, એ બધાં કેવાં છે ? હજી એમની ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો નથી. એટલે એ જગત્માં હેઠાં પડતાં જ દેખાશે.

માટે એકલાં જ્ઞાનની વાતો ન કરીશ. એકલાં જ્ઞાનથી મોક્ષ નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયા-બંનેથી જ મોક્ષ કીધો છે. આચારને જ પ્રથમ ધર્મ કીધો છે.

ભગવાન મહાવીર મહારાજએ બાર અંગ કીધાં છે. એમાં પહેલું આચારાંગ કીધું છે. પછી બીજું સૂત્રકૃતાંગ છે, ત્રીજું સ્થાનાંગ છે, ચોથું સમવાયાંગ છે, અને ભગવતીજી પાંચમું કીધું છે. આ બધાં ‘પહેલા’ નથી કીધાં, પણ આચારાંગ જ પહેલું કીધું છે. એમાં આચારનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. કઈ રીતે મુનિઓએ વર્તવું? કઈ રીતે ચાલવું, બેસવું, ઊઠવું? કઈ રીતે બોલવું? અને કઈ રીતે લોજન કરવું? એ બધાં મુનિઓના આચાર, વિચાર ને કર્મયોગ એમાં બતાવ્યા છે. એ આચારની મુખ્યતા દેખાડવા માટે ભગવંતે આચારાંગ-આચારશાસ્ત્ર પહેલાં કીધું છે. એની ટીકા કરતાં શ્રીશીલાંકાચાર્યમહારાજ મંગલાચરણ કરે છે કે:—

‘ આચારશાસ્ત્રં સુવિનિશ્ચિતં યથા,

જગાદ વીરો જગતે હિતાય યઃ ।

તથૈવ કિઞ્ચિદ્ગદતઃ સ એવ મે,

પુનાતુ ધીમાન્ વિનયાર્પિતા ગિરઃ ॥

જે ભગવંત મહાવીર મહારાજએ નિશ્ચયે કરીને આ આચારનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, એનું જે આ શાસ્ત્ર છે, એનું હું વિવરણ કરું છું. કઈ રીતે? તો જે રીતે ભગવાન સ્વયં કહી ગયાં છે, અને જે રીતે પરંપરાએ મહાપુરુષો કહી ગયાં છે, એ રીતે હું એનું વિવરણ કરું છું. એ બધું તો હું શું કહેવાનો હતો? પણ હું કાંઈક કહીશ. એ આ સૂત્રના વિવરણરૂપ મારી વાણી, કે જે

મેં પ્રભુની પાસે વિનય પૂર્વક સમર્પિત કરી છે, એને તે ભગવંત મહાવીરમહારાજ પવિત્ર કરે.

મહાપુરુષોના હૃદયમાં વિનય કેટલો હોય છે ? અભિમાન તો જરાય ન હોય. ત્યારે જ એ જગત્ને ઉપકાર કરી શકે છે.

ત્યારે ત્યાં પણ આચારને પહેલો કીધો.

પતંજલિ નામના મહાન્ ઋષિ થઈ ગયાં. એમણે યોગનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે ‘યોગાનુશાસન’ બનાવ્યું છે. એમણે પણ કીધું છે કે—અથ યોગાનુશાસન—હવે હું યોગાનુ શાસન કહીશ. એમાં યોગ એટલે શું ? તો—યોગાશ્રિત્તવૃત્તિ—નિરોધઃ—ક્રોધ—માન—માયા—લોભ—રાગ—દ્વેષ ને મોહ—અવિદ્યા—અસ્મિતા—અભિનિવેશ, એ બધી ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો, એનું નામ યોગ છે.

ત્યારે આ બધી વૃત્તિઓનો નિરોધ થાય ક્યારે ? તો કીધું છે કે—‘અભ્યાસવૈરાગ્યાભ્યાં તન્નિરોધઃ’—અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય, એ બંને વડે એ ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ થાય. અભ્યાસ એટલે શું ? તો ‘યમનિયમાદિપરિપાલન મભ્યાસઃ’—યમ અને નિયમનું પાલન કરવું, એ અભ્યાસ છે.

કોઈ જીવને મારે ત્રાસ—ભય—પરિતાપ આપવો નહિ. મને જિહ્વા મળી છે, તો એનાથી મારે અસત્ય ન બોલવું. કોઈનું ન આપેલું લેવું નહિ. શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. અને કોઈ જાતનો પરિશ્રદ્ધ—મમત્વભાવ ન રાખવો. આ પાંચ

યમ કહેવાય. અને શૌચ-સંતોષ-તપ-સ્વાધ્યાય ને ઈશ્વરનું ધ્યાન, એ પાંચ નિયમ કહેવાય. એ બંને ને (યમ-નિયમને) અભ્યાસ કહેવાય. એ અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે ચિત્તની વૃત્તિઓ શાંત થશે. આ બધાં યમ અને નિયમ એ શું છે ? એ કર્મયોગ જ છે, આચાર જ છે.

એ પતંજલિએ બીજાં અધ્યાયમાં કર્મયોગ કીધો. એ કર્મયોગ શા માટે જોઈએ ? તો એક તો- ‘ચિત્તસમાધિ-ભાવનાર્થ’ ચિત્તની સ્થિરતા માટે. તું પૂજા કરવા ગયો, ત્યાં તારું ચિત્ત સંસારમાં કે ઘરમાં ગમે ત્યાં જતું રહે, તો ત્યાં વિચાર આવશે કે-‘હું આ પ્રભુના મંદિરમાં છું, મારાંથી આવો વિચાર કેમ થાય ?’ આમ તારું ચિત્ત ત્યાં સ્થિર થશે. એ ‘પ્રભુપૂજરૂપ કર્મયોગ’ હતો તો થશે. અને બીજું-‘ક્લેશતનૂકરણાર્થ’-કદાચ તને પૂજા કરતાં ક્રોધના ને માનના સંયોગો-વિચારો આવી પશુ જાય, તો તને થશે કે-અહીં આ સ્થાનમાં મારે આવું કયાં કરવું ? આવું કયાં વિચારવું ? એટલે અંશે પણ તારાં કષાય ઓછાં થશે.

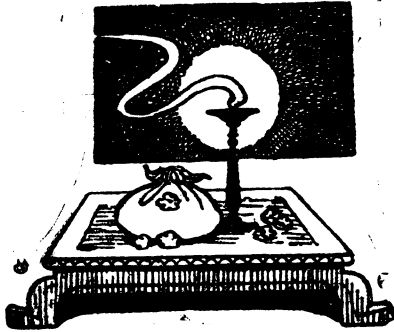
પ્રભુની પૂજા, સામાયિક, આવશ્યક ક્રિયાઓ, વ્યાખ્યાન શ્રવણ-એ બધાં ચિત્તની સ્થિરતા કરવાના ને કષાયોને પાતળાં કરવા માટેના કર્મયોગો છે.

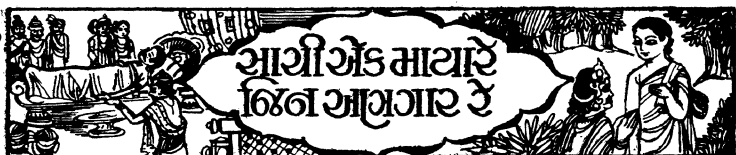
માટે જ્ઞાનયોગ ને કર્મયોગ બંને હોય તો જ આત્મા કષાયોને પાતળાં પાડશે. તો જ ચિત્તની સ્થિરતા કરશે, અને તો જ મોક્ષ મેળવશે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજએ
પણ કહ્યું છે કે તું અત્યારે નિશ્ચયનયની ભાવના ભાવજે.
મનોરથો કરજે. પણ એતું આચરણ કરતો નહિ.

ત્યાં શિષ્ય પૂછે છે: હે પ્રભો! કહો તો ખરાં કે
નિશ્ચયના અને ધ્યાનના કેવાં મનોરથો કરવાં જોઈએ ?

એના જવાબમાં ગુરુમહારાજ એને મનોરથો બતાવે
છે. એ કેવાં છે ? એતું સ્વરૂપ અગ્રે અધિકાર....

વને પદ્માસનાસીનં, ક્રોડસ્થિતમૃગાર્મકમ્ ।

કદાઽઽગ્રાસ્યન્તિ વક્ત્રે માં, જરન્તો મૃગયૂથપાઃ ॥

શત્રૌ મિત્રે તૃણે ચૈષ્ણે, સ્વર્ણેઽશ્મનિ મળૌ મૃદિ ।

મોક્ષે ભવે ભવિષ્યામિ, નિર્વિશેષમતિઃ કદા ॥

અધિરોદું ગુણશ્રેણિ, નિઃશ્રેણિ મુક્તિવેશ્મનઃ ।

પરાનન્દલતાકન્દાન્, કુર્યાદિતિ મનોરથાન્ ॥

શાસ્ત્રકાર ભગવંતે કહ્યું છે કે ‘જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ’ એકલાં જ્ઞાનથી મોક્ષ ન મળે. કર્મયોગ પણ જોઈએ જ. ચિત્તને સંસારની ઉપાધિઓમાંથી પાછું વાળવા માટે અને કષાયોને પાતળાં પાડવા માટે પણ કર્મયોગ પહેલો જોઈશે.

શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ માને એ અવિદ્યા, અશુચિને શુચિ માને એ અશુચિતા, ‘હું આવો ને હું આ’ એવું અભિમાન એ અસ્મિતા, અને અભિનિવેશ કહેતાં કદાચહ, આવી બધી ચિત્તની વૃત્તિઓ નાશ ક્યારે પામશે? જો કષાય પાતળાં પડશે તો. અને રાગ-દ્વેષ-કષાય ક્યારે પાતળાં પડે? જો તું કર્મકાંડમાં રહીશ તો. ‘અભ્યાસવૈરાગ્યાભ્યાં તન્નિરોધઃ’—અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે ચિત્તની સ્થિરતા થશે, ને કષાયો પાતળાં પડશે. યમ-નિયમનું પરિપાલન કરવું, એ અભ્યાસ છે. એમાં શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય ને ઈશ્વરનું ધ્યાન, એ બધાં નિયમો છે.

એમાં પણ ઈશ્વરનું ધ્યાન કીધું. ધ્યાન એ જ પ્રણિધાન છે. ધ્યાન તો ગૃહસ્થપણમાં પણ થઈ શકે છે. એક પ્રશ્ન હતો કે : ગૃહસ્થને ધ્યાન હોય કે નહિ ? તો એનો જવાબ છે કે-‘ગૃહસ્થને પણ ધ્યાન હોય.’

શ્રેણિક મહારાજને ચોથું ગુણઠાણું હતું. એમને વૈરાગ્ય-ભાવ તો હૃદયમાં હોય જ. પણ એવાં સંયોગોને લીધે એનો ઉપયોગ ન કરી શક્યા. પણ એમને અરિહંત મહારાજની ભક્તિ તો હતી જ. એવી ભક્તિ હતી કે-આજે આપણે કહીએ છીએ કે ‘તું’ શ્રેણિકની પેઠે પ્રભુની પૂજા કરજે.’

એમને પ્રભુ પ્રત્યે એટલો બધો રાગ હતો, એમનું સમક્ષિત એટલું નિર્મળ હતું કે-એ પૂજા કરવા એસે ત્યારે પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં. અને એથી પ્રભુ સાથે તન્મયતા આવી જતી. જેમ ઇલિકા-ઘયિળ ભ્રમરીના ધ્યાનથી ભ્રમરી બની જાય છે. એમ, શ્રેણિક મહારાજને એવું અપૂર્વ ધ્યાન હતું કે-એ મહાવીર મહારાજ સાથે તન્મય બની ગયાં હતાં. હું ધ્યાતા છું, ને પ્રભુનું ધ્યાન ધરું છું, એ ભૂલી ગયા હતાં. ‘હું જ મહાવીર છું’ એવાં અભેદ ધ્યાનમાં એ લીન બની ગયાં હતાં.

એ સમાપત્તિનું-ધ્યાનનું ફળ એમને શું મળ્યું ? તો પહેલાં તીર્થંકર થયા. ભલે એમણે પહેલાં નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું હતું, એટલે ત્યાં જવું પડ્યું. પણ એકાગ્રતાને લઈને તીર્થંકર નામકર્મ તો નિકાચિત્ત કર્યું.

એ એકાગ્રતાના પ્રભાવે મહાવીર સ્વામી જેવાં જ થવાના. મહાવીરસ્વામીની સાત હાથની કાયા, તો એમની પણ સાત હાથની કાયા થવાની. મહાવીર સ્વામીને સિંહનું લાંછન હતું, તો એમને ય સિંહનું લાંછન થશે. મહાવીરસ્વામીનો કંચનવર્ણ હતો, તો એમનો ય કંચનવર્ણ છે. મહાવીરસ્વામીનું ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય, તો એમનું ય ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય છે. આમ બધું લગવાન જેવું જ થવાનું છે, એ તન્મયતાને લઈને જ.

એટલે ગૃહસ્થને પણ ધ્યાન હોય છે. પણ એ માટે પહેલાં અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય જોઈએ. એ કર્મયોગ છે.

આ પ્રભુની મૂર્તિ છે, એમ આપણે બધાં કહીએ છીએ. પણ જ્ઞાની માણસ હોય એ તો એને ‘પ્રભુ’ જ કહે. ‘હે પિતા ! હે માતા ! હે પ્રભો !’ એમ જ કહે. એ ક્યારે કહેવાય ? પ્રભુની સાથે એકાગ્રતા—ધ્યાન આવ્યું હોય તો જ કહેવાય. પ્રભુનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તો કહે છે કે—

‘વપુશ્ચ પર્યક્લેશયં શ્લથં ચ,

દૃશૌ ચ નાસાનિયતે સ્થિરે ચ ।

ન શિક્ષિતેયં પરતીર્થનાથૈ

ર્જિનેન્દ્ર ! મુદ્રાઽપિ તવાન્યદાસ્તામ્ ॥’

હે પ્રભો ! જેના હાથમાં હથિયાર નથી, ને આંખમાં વિકાર નથી; એવું તારું શરીર પર્યંકશય—પદ્માસનમાં બિરાજેલું છે. નેત્ર પણ નાસિકા પર સ્થિર—અવિચળ છે. આમથી તેમ કર્યા કરે એવાં ચંચળ નથી. અને અન્ય દેવોમાં તો કાં તો

હુચિયાર હોય, ને કાં તો ગરુડ વગેરે વાહન હોય. હે પ્રભો! આમ તારી મુદ્રા પણ ખીજામાં નથી, તો તારું સ્વરૂપ તો એ ક્યાંથી પામે ?

આવું સ્વરૂપ દેખીને જ્યારે ધ્યાનદશા આવે છે, ત્યારે દેવચંદ્રજી મહારાજ બોલે છે—

‘દ્વીઠો સુવિધિજિણુંદ સમાધિરસે ભર્યો,

ભાસ્યું આત્મસ્વરૂપ અનાદિનું વિસર્યો.’

‘હે પ્રભો ! તારું સમાધિવાળું સ્વરૂપ દેખીને; આ તારી મૂર્તિ દેખીને, મારું જે નિર્મળ આત્મસ્વરૂપ છે, જેને હું અનાદિકાળથી વિસરી ગયો છું, એ મને યાદ આવી ગયું છે.’ અને—

‘સકલ વિભાવ ઉપાધિ થકી મન ઓસર્યો,

સત્તા સાધન માર્ગ લણી એ સંચર્યો.’

‘હે પ્રભો ! તારું સ્વરૂપ દેખીને મને વિચાર આવ્યો કે—આ બધી સંસારની ઉપાધિ એ તો પરભાવદશા છે. એ બધી હવે વિસરાઈ ગઈ. અને મારું જે સત્તા—સાધન-સ્વરૂપ છે, એ કઈ રીતે મેળવવું ? એને માટે હું પ્રયત્ન કરું છું.’

આવું ધ્યાન, પ્રયત્ન કરે તો ગૃહસ્થને પણ થાય.

તો શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન—આ બધાં નિયમો છે. અને એ જ કર્મયોગ છે. એ બધાં શા માટે કરવાં જોઈએ ? તો. ‘ચિત્ત સમાધિભાવનાર્થ’—સારાં રૂપ મને ક્યાં મળે ? સારાં રસ ક્યાં મળે ? ગંધ, સ્પર્શ ને શબ્દ સારાં

ક્યાં મળે ? આ રીતે બધાં વિષયોમાં પડેલાં ચિત્તને એમાંથી ઉપાડીને સમ્યગ્ રીતે આત્મસ્વરૂપમાં મૂકી દેવું, એનું નામ સમાધિ. એ સમાધિ મેળવવા માટે કર્મયોગ જોઈએ જ. આ તો પતંજલિએ કહ્યું છે.

ગીતાજીમાં પણ શ્રીકૃષ્ણે એ જ કહ્યું છે કે ‘જીવને જો યોગની જિજ્ઞાસા થાય, તો એ સંસાર તરી જાય છે.’

ત્યારે ત્યાં અનુન પૂછે છે કે : હે કૃષ્ણ ! તમે કહો છો કે ‘યોગ કર.’ પણ યોગ થાય કઈ રીતે ? ચિત્તની વૃત્તિઓ રોકાય તો યોગ થાય ને ? પણ ચિત્ત તો ચંચળ છે. આમથી તેમ આંટા જ મારે છે. ક્યાંય સ્થિર થતું જ નથી. ‘મનહું કિમહી ન બાળે.’ તો અમારે યોગ કઈ રીતે કરવો ?—

‘चञ्चलं हि मनः कृष्ण ! प्रमाथि बलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये, वायोरिव सुदुष्करम् ॥’

અનુન શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે : તમે વાતો તો યોગની ઘણી કરી. પણ જ્યાં સુધી અમારું ચિત્ત સ્થિર ન થાય, ત્યાં સુધી યોગ કરવો કઈ રીતે ? મન ચંચળ છે. જેમ, નાનું છોકરું ઘડીકે ઘડિયાળ લે, ઘડીકે ચોપડી લે, ઘડીકે વળી બીજું કાંઈક લે છે; એ રીતે અમારી પણ કુણ બાલ્ય-અવસ્થા છે. અમારું મન ઘડીકમાં બેરીમાં જાય. ઘડીક દીકરામાં જાય. ઘડીકે વળી બીજે ક્યાંય ભટકે. આવું એ ચંચળ છે. અને પાછું એ મહોન્મત્ત અને બળવાન છે. મનનું બળ હમેશાં વધારે હોય. આપણું બળ ઓછું જ હોય.

જેમ આત્મા અને કર્મ, એ ય મલ્લેમલ્લ છે. એમનું

યુદ્ધ ચાલુ જ છે. એમાં કો'કવાર કર્મ બળવાન અને તો આત્માને ફેંકી દે. ને આત્મા બળવાન બની જાય તો કર્મને ફેંકી દે.

એમ આ મન પણ અહીં બળવાન છે. એ પકડાતું પણ નથી. વાયુ જેવું ચંચળ છે. માટે કઈ રીતે એને પકડવું ? એ તો કહો. વાતો કરવાથી શું વળે ?

ત્યારે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ એને જવાબ આપે છે કે—

‘અસંશયં મહાબાહો !, મનો દુર્નિર્મહં ચલમ્ ।

અભ્યાસેન ચ કૌન્તેય, વૈરાગ્યેન ચ ગૃહ્યતે ॥’

હે કુન્તીપુત્ર અર્જુન ! તારી વાત સાચી છે. સંશય વિનાની છે. જ્યાં શાસ્ત્રાર્થ આવે, ત્યાં કેટલીક વાત ખોટી હોય તો ‘તારી વાત ખોટી છે’ એમ કહી દઈએ. અધીં વાત સાચી હોય તો સ્વીકાર કરીએ કે ‘ભાઈ ! તારી અધીં વાત સાચી છે.’ પણ અહીં તો કહે છે—અસંશયં, તારી વાત સાવ સાચી છે. એમાં જરાય ખોટું નથી. મન વાયુ જેવું ચંચળ છે. બળવાન પણ છે.’

પણ એથી એમ ન સમજીશ કે એનો નિગ્રહ ઇમ્પોસિબલ—અશક્ય છે. કારણ કે—ગમે તેવું દુર્નિગ્રહ મન હશે તો પણ પુરુષાર્થથી એને વશ કરી શકાય છે. પુરુષાર્થ એ એવી વસ્તુ છે કે એનાથી બધું જ બની શકે છે. જો તારામાં સરસ અભ્યાસ હોય ને વૈરાગ્ય હોય, તો મન પણ કાબૂમાં આવી જાય. શું કહે છે ? ‘તારી અધીં વાત સાચી. પણ અભ્યાસ હોય તો મન જરૂર કાબૂમાં આવી શકે છે.’

ત્યારે, જે પતંજલિએ કીધું છે, એજ ગીતાજીમાં પણ કીધું. અને એ જ જૈન દર્શનમાં પણ કીધું છે. કેટલીક વાતો એવી હોય કે જેમાં ભેદ ન હોય. એ બધાં દર્શનોમાં સરખી જ હોય. જેમ જે ને જે-ચાર જ હોય. તમે યુરોપમાં જાવ, અમેરિકા જાવ, ગમે ત્યાં જાવ, પણ ત્યાં બધે જે ને જે-ચાર જ હોય. ક્યાંય છ ન હોય. એમ દર્શન ભલે જુદાં રહ્યાં, પણ કેટલીક વાતો બધામાં સરખી આવે.

ત્યારે ત્યાં કૃષ્ણની વાત સાંભળીને અર્જુન કહે છે : તમારી વાત સાચી છે. અમે બધી આરાધના કરીએ. યોગ કરીએ. તમે કહો એમ ક્રિયા પણ કરીએ. પણ અમારું આયુષ્ય પૂરું થઈ જાય, અને યોગ કરતાં કરતાં વયમાં જ અમે મરી જઈએ, તો અમારે શું કરવું? પછી તો અમારે યોગ પણ ન રહ્યો, ને ભોગેય બ્રહ્મ થઈ ગયો. અતો બ્રહ્મસ્તતો બ્રહ્મ : જેવી અમારી દશા થાય, એ વખતે શું કરવું?

આ સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે : તું આવો વિચાર ન કરીશ.

‘ન हि कल्याणकृत् कश्चिद्, दुर्गतिं तात ! गच्छति ।’

કોઈ પણ શુભ કામ કરનારો, કલ્યાણકારી ને કુશળ ક્રિયાને કરનારો કદાચ અધવચ્ચે મરી જાય, તો શું થશે ? હે તાત !—અહીં અર્જુનને ‘તાત’ કહે છે. આપણે પણ છોકરાને સમજાવવો હોય ત્યારે એને ‘બાપુ’ કહીએ છીએ. એમ અહીં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે—‘હે બાપુ ! તું આવો

વિચાર ન કરીશ. કદાચ એ યોગની આરાધના કરતો કરતો મરી જશે, તો પણ એ દુર્ગતિમાં નહિ જાય.’

ત્યારે એનું શું થશે ? એ ક્યાં જશે ?

ત્યાં કહે છે કે જેવો સંસ્કાર જીવને આ લવમાં હોય, એવો જ સંસ્કાર એને લવાંતરમાં ઉદયમાં આવે છે. એ અંગે વધુ પછી કહીશ. પણ એક વાત જ વિચારો કે જીવ જ્યારે જન્મ્યો હોય કે તરતજ એ ખાવાની-માતાને ધાવવાની-અભિલાષા કરે છે. એ એને કોણે શીખવાડ્યું ? આ લવમાં તો એને કોઈએ નથી શીખવાડ્યું, એ નક્કી છે. ત્યારે કહેવું પડશે કે ‘એને પૂર્વનાં સંસ્કાર છે.’

જીવને આહારના સંસ્કાર, આહારની સંજ્ઞા મુખ્ય છે. એ દૃઢ સંસ્કાર છે. અને દૃઢ સંસ્કાર સૌથી વહેલો ઉદયમાં આવે છે. આત્મા આહાર કાયમ કરે છે. અનાહારક-ભાવ એને ક્યાંય નથી. એક વિગ્રહગતિમાં એક, જે કે ત્રણ સમય એને અનાહારક ભાવ હોય, વધુ ન હોય. વધુ અનાહારકભાવ ક્યાં હોય છે ? તો કેવલી સમુદ્ઘાતમાં ત્રણ સમય અનાહારક હોય. તે વખતે એને કોઈ જાતનો આહાર ન હોય. અને અયોગી ભગવાંતને ને સિદ્ધ ભગવાનને આહારસંજ્ઞા ન હોય. ખાકી તો જીવને ચોવીસે કલાક આહારસંજ્ઞા છે જ. માટે જ જન્મતાવેંત એને ખાવાની ઇચ્છા થાય. માટે કીધું કે-જે જીવને જેવાં સંસ્કાર હોય, એવાં જ સંસ્કાર એને ઉદયમાં આવે છે.

ભગવતીસૂત્રમાં પંદરમા શતકમાં ગોશાળ મંખલી-

પુત્રનો અધિકાર આવે છે. એ જ્યાં જ્યાં જન્મ લેશે, ત્યાં મુનિઓનો દ્રેષી જ થશે. કારણ કે—એને હજી મિથ્યાત્વ છે. જ્યાં સુધી આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ હોય, ત્યાં સુધી એને એવો વિચાર જ નહોય કે ‘આ મુનિરાજો તો જગતના શરણ છે’. એ તો એમનો દ્રેષ જ કર્યા કરે.

આ જગતમાં બે જ શરણ છે. પહેલું શરણ જિનેશ્વરદેવ છે. બીજું શરણ મુનિભગવંત છે.

જ્યાં અનાથી મુનિ કાઉસગ્ગધ્યાને ઊભાં છે, ત્યાં શ્રેણિક રાજા આવે છે. મુનિનું રૂપ—તેજ જોઈને એને આશ્ચર્ય થાય છે. એ મુનિને પૂછે છે : હે મુનિ ! તમે, આવું રૂપ, આવું યૌવન, આવું સૌંદર્ય મદ્યુ છે તો ય; શા માટે આ કષ્ટ-દુઃખ સહન કરો છો ? ભોગ કેમ ભોગવતાં નથી ?

ત્યારે અનાથી મુનિ કહે છે—‘હે રાજન ! આ જગતમાં મારે કોઈ નાથ નથી. હું અનાથ છું. માટે મેં આ પ્રવ્રજ્યા લીધી છે.’

ત્યારે શ્રેણિક કહે છે : ‘તમારો કોઈ નાથ નથી ? તો હું તમારો નાથ થઉં. હું આખાં મગધદેશનો નાથ છું. ‘હું તમને જોઈએ એવાં ભોગસુખ આપીશ ને તમારું પાલન કરીશ. તમે ચાલો.’

ત્યાં અનાથી મુનિ કહે છે કે—‘હવે તો હું તારો નાથ થાઉં એમ છું. તું શું મારો નાથ થાય ? હું પણ એક રાજકુમાર હતો. રૂપયૌવનવતી મારી સ્ત્રી હતી. હું અમિકે

લોગો લોગવતો હતો. એમાં મને આંખની વેદના થઈ. એ એવી કારમી વેદના હતી કે—લલલલાં વૈદ્યોએ ય હાથ ઘોઈ નાખ્યાં. મારાં માતાપિતા, મારુ કુટુંબ, મારી સ્ત્રીઓ, બધાં ત્યાં મારી પાસે જ બેસી રહ્યાં છે. બધાં આંસુ સારે છે. પણ—‘નય દુક્ષ્વા વિમોચંતિ’—કોઈ મારી વેદના નથી લેતું. મારાં દુઃખમાંથી કોઈ મને મુક્ત ન કરી શક્યું.

‘એટલે મારે કોઈ નાથ નહોતો. હું અનાથ હતો. તો તું મારો નાથ શેનો થવાનો છે? અને હવે તો મને વીતરાગ પરમાત્માના ધર્મરૂપી નાથ ને શરણ મળી ગયાં છે. હવે મારે કોઈ લોગસુખની અભિલાષા નથી.’”

જગત્માં ચાર શરણ કીધાં છે:

અરિહંતે સરણં પવજ્જામિ, સિદ્ધે સરણં પવજ્જામિ ।

સાહુ સરણં પવજ્જામિ, કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં સરણં પવજ્જામિ ॥

અરિહંત મહારાજ એ પહેલું શરણ છે. બીજું શરણ સિદ્ધભગવંતો છે. ત્રીજું શરણ સાધુભગવંતો છે. અને ચોથું શરણ કેવલીભગવંતે પ્રરૂપેલો ધર્મ છે. બાકી તો બીજું બધું ‘શરીરેણ સમં નાશં સર્વમન્યત્તુ ગચ્છતિ’—જેમાં તું મોહ કરીને રહ્યો છે, એ બધું શરીરની સાથે જ નાશ પામશે.

માટે જ કીધું કે શરણ અત્યારે બે જ છે. એક જિનેશ્વર દેવ, ને એક મુનિભગવંત. એમાં ધર્મ તો આવી જ જાય.

“સાચી એક માયા રે, જિન અણુગારની,
કૂડી છે માયા રે, આ સંસારની,
કાચની કાયા રે, છે વટછારની,”

આ કાયા ગમે એટલી સુંદર છે, પણ છેવટ તો એ રખ્યા જ થવાની છે. અને આ સંસારની માયા ખોટી છે. સાચી માયા તો એક જિનેશ્વરની છે. એમની માયા ને પ્રેમ એ જ સાચાં છે. અને મુનિમહારાજ-જે અણુગાર છે-એની જ ખરેખરી માયા છે.

જ્યારે ચમરેંદ્રનો ઉત્પાત થાય છે, ત્યારે એ કેાનું શરણું લે છે? એક તીર્થંકર મહારાજનું ને ખીણું મુનિનું શરણું લે છે, ત્યારે એ ઉપર જઈ શકે છે. એ સિવાય ન જઈ શકે. દરેક દેવતા પોતાના વિમાનની ધ્વજા સુધી જ ઉપર જઈ શકે. પણ આને તો અસંખ્ય યોજન ઉપર જવું છે. ત્યાં એ મુનિભગવંતનું શરણુ લઈને જ જાય છે.

ત્યારે અશરણુ એવાં આ જગતમાં મુનિમહારાજે તો શરણુ છે. ગોશાળાને એવાં શરણુરૂપ મુનિ ઉપર દ્વેષ હતો. પણ યાદ રાખજે કે ‘સાધુદ્વેષાત્ કુલક્ષયઃ’ કોઈપણ પ્રકારના મુનિ ઉપર તું દ્વેષ રાખીશ તો નીતિમાં કીધું છે કે ‘તારાં કુલનો ક્ષય થશે.’ પણ આવો વિચાર ગોશાલાને ક્યાંથી આવે?

ત્યાં સુમંગળમુનિ કાઉસગમાં રહ્યાં છે. કેાણુ આવે છે, કેાણુ જાય છે, જગતમાં શું થાય છે? એની એમને ખબર નથી. એ તો પોતાના ધ્યાનમાં બેસ્યાં છે. તે વખતે

ગોશાળાનો જીવ-રાજ-રથમાં બેસીને નીકળે છે. મુનિને દેખીને દ્વેષના પૂર્વના જે સંસ્કાર છે, એ ઉદયમાં આવે આવે છે. એ ત્યાં ઉપસર્ગ કરે છે. મુનિ ઉપર રથ ફેરવે છે. પણ મુનિને કાંઈ નથી. એ તો એમના ધ્યાનમાં જ છે. રાજ તો ચાલ્યો ગયો. થોડીવાર પછી એ પાછો આવે છે. તો મુનિને એમ ને એમ બોલેલાં દેખે છે. એટલે એ ફરીવાર રથ ફેરવે છે.

તે વખતે મુનિને થાય છે કે ‘હું’ નિરપરાધ છું, મેં કોઈનો અપરાધ નથી કર્યો, છતાં આને મારી પર દ્વેષ કેમ થાય છે? મને ઉપસર્ગ કેમ કરે છે?’ પછી તરત પોતે જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે છે. ત્યારે જાણે છે કે ઓહો! આ તો ભગવાનનો તેજોદ્વેષી છે. ગોશાળ મંખલીપુત્ર છે.’ એ વખતે એમને થાય છે કે-આ આત્મા જો જીવશે, તો અનેક મુનિઓને ને સંતોને ત્રાસ આપશે’ એટલે તેઓ ત્યાં તેજો લેશ્યા મૂકીને એને બાળી નાખે છે. આત્મ નામ સંસ્કારની થીઅરી.

આમાંથી ઘણાં બોધ લેવાના છે. જેવો સંસ્કાર પરભવમાં જેને હોય, એને ભવાંતરમાં પણ એ સંસ્કાર ઉદયમાં આવશે. એક બોધ આ લેવાનો છે.

ખીજો બોધ એ લેવાનો છે કે આવાં ત્યાગી મુનિને પણ આટલો ક્રોધ કેમ? એમણે કયું છે-શાસનને માટે જ. પણ વ્યવહારથી તો કષાય જ ને? એ એમને કેમ થયો?

ત્યારે ત્યાં સોનાનો દાખલો આપ્યો છે. સોનું કહે છે કે : તમે મને કસશો, તો વાંધો નથી. મારાં કટકા કરશો, તો ય હું કાંઈ નહિ બોલું. ને મને અગ્નિમાં નાખશો-ગાળી નાખશો, તો ય હું કાંઈ નહિ બોલું. પણ છેવટે તો મારો પણ સ્વભાવ છે. એક ઠેકાણે મારે પણ ઊંચું થવું જ પડશે. ક્યાં ? તો તમે પેલાં કાળાં મોઢાંના ધણીને મારી સામે લાવશો, તો મારું લોહી ઉછળી જશે. કાળાં મોઢાંનો ધણી-ચણાઈ-મારી સામે આવશે તો મારાથી નહિ રહેવાય. એ આવશે તો હું પણ ઊંચુંનીચું થઈ જઈશ. કારણકે-વાલ સોનું ઓછું હોય કે વધુ હોય, તો તોલમાં એને ઊંચુંનીચું થવું પડે છે. એ સોના જેવું જ આ મુનિને પણ બન્યું.

આ મુનિ આત્મસ્વરૂપના બાણકાર હતાં. સંયમનું પરિપાલન કરનાર હતાં. એમને તમે ગાળો આપો તો ય કોધ ન હોય. સમતા જ હોય. કારણ કે-જગતમાં મહા-ત્માઓ કેવાં હોય છે ? તો-

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथ किं तापसः,
किं वा तत्त्वनिविष्टनिर्मलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि किम् ।
इत्युत्पन्नविकल्पजल्पमुखरैः संभाव्यमाना जनै-
र्न क्रुद्धाः पथि नैव तुष्टमनसो यान्ति स्वयं योगिनः ॥

મહાત્માઓ ગમે ત્યાં હોય, ધ્યાનમાં બેઠાં હોય, કે ગમે તે કામ કરતાં હોય, ને કોઈ કહે કે-‘આ તો ચાંડાલ છે.’ તો એ મહાત્માને કાંઈ ન થાય. કોઈ વળી કહે કે-‘આ તો બ્રાહ્મણ છે.’ તો ય એમને કશું નહિ. કોઈક કહે-

‘આ તો શૂદ્ર લાગે છે.’ ને કોઈ કહે—‘આ તો કો’ઠ તાપસ જેવાં લાગે છે.’ અને કોઈ કહેશે—‘આ મહાપુરુષ છે. આત્મસાધના કરનારાં છે.’ આમ લોકો ગમે તે કહે. કારણ કે-જેવું જેનું હૃદય, મન, ને જેવાં સંસ્કારો, એવી વ્યક્તિ એમને માટે એવું જ યોલે. પણ તે વખતે મહાત્મા શું કરે?

તો આવાં આવાં જુદી જુદી જાતના વિકલ્પો અને સંભાવનાઓ એમના માટે લોકો લલે કરે, પણ એ મહાત્માને તો નિંદા કરનાર ઉપર, ચાંડાલ ને શૂદ્ર કહેનાર ઉપર ક્રોધ કે દ્વેષ નથી આવતો. ને કોઈકે શુભગાન કર્યા હોય, તો હર્ષ ને સંતોષ પણ ન આવે. એની પ્રત્યે રાગ પણ ન થાય. એમને તો આ બંને વાર્તામાં ઉદાસીનતા હોય. આનું નામ મહાત્મા.

ન પ્રહૃષ્યેત્ પ્રિયં પ્રાપ્ય, નોદ્વિજેત્ પ્રાપ્ય ચાઽપ્રિયમ્ ।

સ્થિરબુદ્ધિરસમ્મૂહો, બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ ॥

જે કેવળ આત્મધ્યાનમાં જ રહ્યો છે, એ ગમે તેવી વહાલી વસ્તુ આવે તો હર્ષ ન કરે. અને કોઈ અનિષ્ટ-દુઃખ આપનારી-વસ્તુ આવીને ઊભી રહી, તો ય એને શોક કે દુઃખ ન થાય. એ પોતે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં જ લીન હોય. એનું જ નામ મહાત્મા પુરુષ.

એવાં જ મહાત્મા અને યોગી મુનિ સુમંગળ હતાં. છતાં ય આવો-ગોશાળા જેવો-કાળાં મોઢાંનો ઘણી કોઈ

આવે, તો એમને ય શાસનને માટે, શાસનની હીલના ન થાય એટલાં માટે જાંચુનીચું થવું પડે.

પણ એમાંથી બોધ શું લેવાનો છે? તો જેને જેવાં સંસ્કાર પડ્યા હોય, એને એવાં સંસ્કાર ઉદયમાં આવે જ છે. અને એ જ માટે શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે :

‘ ન हिं कल्याणकृत् कश्चित्, दुर्गतिं तात ! गच्छति । ’

કુશળ ક્રિયા કરનારો કોઈ દુર્ગતિમાં નથી જતો. ત્યારે ક્યાં જાય છે ? તો—

शुचीर्ना श्रीमतां गेहे, योगभ्रष्टोऽभिजायते ।

અથવા યોગિનામેવ, કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ॥

હે અર્જુન ! તું કદાચ યોગ આરાધના કરતો કરતો મરી જઈશ, તો કાં તો તું પવિત્ર એવાં શ્રીમંતપુરુષના ઘરે ઉત્પન્ન થઈશ. ને કાં તો યોગીઓના ઘરે જન્મીશ. ને તારું યોગનું અધૂરું કામ પૂરું કરીશ. કારણકે તને પૂર્વભવમાં યોગના સંસ્કાર હતાં. એ બીજાં ભવમાં ઉદયમાં આવશે જ.

આમ—સંસ્કારની થીઅરી મુખ્ય છે. યોગબ્રહ્મ આત્માને પૂર્વભવમાં યોગના સંસ્કાર પડેલાં, તો તેને ભવાંતરમાં એ સંસ્કાર અવશ્ય ઉદયમાં આવે જ. અને એ યોગના અભ્યાસ વડે જ એને પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય.

માટે જ કીધું કે—અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય રૂપ કર્મયોગ કરતો હોય, તેને જ મોક્ષ મળશે, એકલાં જ્ઞાનની વાતો કરીને ઉપર ચડવા જઈશ, તો તો હેઠો જ પડી જઈશ.

અત્યારે તો નિશ્ચયની ભાવના કરવાની કીધી છે. એ ભાવનાઓ કઈ છે? તો હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજાએ યોગ-શાસ્ત્રમાં બતાવી છે. તેનું સ્વરૂપ શું છે? તે અગ્રે અધિકાર.

વને પદ્માસનાસીનં ॥

શત્રૌ મિત્રે તૃણે સ્થાણે ॥

અધિરોદુઃ ગુણશ્રેણિં ॥

શાસ્ત્રકાર ભગવંતે ભાવપરોપકારમાં જ્ઞાનધર્મ ને ચારિત્રધર્મ બતાવ્યાં છે. એમાં ચારિત્રધર્મ એ કર્મયોગ છે. વ્રત, જપ, દેશવિરતિધર્મ, ને સર્વવિરતિભાવ, એ બધાં કર્મયોગ છે. એ હોય તો જ જ્ઞાનયોગ મળી શકે છે ને ટકી શકે છે.

ચારિત્ર એ છે. દ્રવ્યચારિત્ર અને ભાવચારિત્ર. ભાવ-ચારિત્ર હોય તો પણ દ્રવ્યચારિત્ર તો જોઈશે જ. બંને ય મોક્ષના અંગ છે. શાસ્ત્રમાં જ્યાં બતાવ્યું છે કે-‘એક સમયે ૧૦૮ મુનિઓ ઉત્કૃષ્ટથી મોક્ષમાં જાય છે, ત્યાં એ કઈ રીતે મોક્ષે જાય છે? અને કઈ કઈ જાતના હોય છે? એના અનેક સ્વરૂપો કીધાં છે. એમાં બતાવ્યું છે કે ‘એકલાં ભાવચારિત્રવાળાં નહિ, પણ જોણે પ્રવ્રજ્યા લીધી હોય, પ્રભુનો વેષ લીધો હોય, દ્રવ્યચારિત્ર લીધું હોય, એવાં જ ૧૦૮ મુનિઓ જોઈએ. આમ ત્યાં પણ કર્મયોગ પહેલો બતાવ્યો છે.

એટલું જ નહિ, પણ પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ એક ક્ષણ-

વારમાં સાતમી નારકીનું કર્મ ખાંધે છે. ત્યાં એમને કોઈ અશુભ આલંબન મળી ગયું. જીવને શુભ આલંબન પણ મળે છે ને અશુભ આલંબન પણ મળે છે. એમાં તું શુભ આલંબન કરજે, પણ અશુભ આલંબન ન કરીશ. દુર્જનનો સંગ ન કરીશ.

અહીં આ મુનિ કોઈ દુર્જનના સંગમાં આવી ગયાં ને એમને રૌદ્ર પરિણામ આવી ગયાં. એમાં એમણે સાતમી નારકીને લાયક કર્મ ખાંધી લીધું. પણ એમને દ્રવ્યચારિત્ર હતું. પ્રભુની પ્રવજ્યા એમણે લીધી હતી. માથે લોચ કરેલો હતો, એટલે તરત એમને ભાન આવી ગયું. જો એ દ્રવ્ય-ચારિત્ર ન હોત તો ભાન ન આવત, એકલાં ભાવથી તો એ નીચે જ પડી જાત.

એમણે સાતમી નરકનું કર્મ ખાંધ્યું, છતાં એ મોક્ષે ગયાં. એ કંઈ રીતે બન્યું? એ પછી બતાવીશું. પણ કહેવાનું એ છે કે—જીવને કર્મયોગ તો જોઈશે જ. એકલાં નિશ્ચયની વાતોથી કાંઈ નહિ વળે. અત્યારે તો નિશ્ચયની ધ્યાનની ભાવના તું રાખજે. એ ભાવનાઓ કેવી છે? એ બતાવતાં પહેલાં કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજએ પહેલું શ્રાવકનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.—

‘જિનો દેવઃ કૃપા ધર્મો, ગુરવો યત્ર સાધવઃ ।

શ્રાવકત્વાય કસ્તસ્મૈ, ન શ્લાઘેતાઽવિમૂઢધીઃ ॥’

આવો જે શ્રાવકનો અવતાર છે, ગૃહસ્થનો ધર્મ છે, એની અનુમોદના કયો માણસ ન કરે? જેની બુદ્ધિ મિથ્યા-

ત્વમાં મુંઝાઈ ગઈ છે, જે મૂઢ બની ગયો છે, એવો જીવ ભલે આની પ્રશંસા ન કરે. પણ જેની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વમાં મુંઝાણી નથી, એવો કયો આત્મા આવા ધર્મની પ્રશંસા ન કરે ?

આ ધર્મ કેવો છે ? એના દેવ કેવાં છે ? કારણ કે પહેલાં દેવ શુદ્ધ, નિર્મળ જોઈએ. ત્યારે કહે છે કે ‘જિનો દેવ.’ રાગ, દ્વેષ ને અજ્ઞાન-ત્રણેને જીતનારાં, કેવળજ્ઞાન પામીને લોકાલોકનો પ્રકાશ કરનારાં અરિહંતમહારાજ એ આ વીતરાગ ધર્મના દેવ છે.

દેવ તો દુનિયામાં ઘણાં છે. પણ અમારે એવાં દેવતું કામ નથી. અમારે તો નિર્મળ દેવ જોઈએ. ધર્મને જો મજબૂત રાખવો હોય, તો દેવ શુદ્ધ જોઈએ. ગમે તેવો મોટો મહેલ હોય, હવેલી કે પ્રાસાદ હોય, પણ એ મજબૂત ક્યારે રહે ? તો—

‘પ્રાસાદદાઢ્યર્થવીજાનિ, ત્રીણિ પ્રોક્તાનિ ધીમતા ।

એ મહેલની મજબૂતાર્થના ત્રણ કારણો છે. કયા કયા ? તો—

‘મૂલં મિત્તિશ્ચ પટ્ટશ્ચ, સમ્યગ્ ધર્મે વિચાર્યતામ્ ॥’

એક એતું મૂળ—એનો પાયો મજબૂત હોવો જોઈએ. એની ભીંતો પણ મજબૂત જોઈએ. અને ત્રીજાં—એના પાટડા પણ મજબૂત હોવાં જોઈએ. તો એ મહેલને કાંઈ ન થાય. નહિ તો પડી જાય.

‘પાયે ખોટે રે, મોટે મંડાણુ ન શોભીએ.’

જે મહેલના પાયામાં જ ધૂળ હોય, ને એની ઉપર મોટું મંડાણ કરે, તો એ મહેલ પડી જશે.

એ રીતે આ ધર્મમાં પણ મૂળ-પાયો છે, ભીંત છે, ને પાટડાં પણ છે. એ કેાણ છે ? તો—

‘દેવો મૂલં ગુરુર્મિત્તિઃ, ધર્મભેદાશ્ચ પટ્ટકાઃ ॥’

દેવ, એ એનો મજબૂત પાયો છે. સાચામાં સાચો દેવ જ ધર્મનો પાયો બની શકે. અને પવિત્ર એવાં ગુરુ-મહારાજ એની ભીંત છે. અને દાન, શીલ, તપ, ભાવના વગેરે ધર્મો એના પાટડાં છે. આવો જે ધર્મ હોય, એ જ મજબૂત રહી શકે.

હરિભદ્રસૂરિમહારાજએ બત્રીસ અષ્ટકો ‘અષ્ટક પ્રકરણ’ નામના ગ્રંથમાં બનાવ્યાં છે. એમાં દેવનું સ્વરૂપ છે. પૂજનનું સ્વરૂપ છે. સુનિનું સ્વરૂપ છે. ગોચરીનું સ્વરૂપ છે. વૈરાગ્યનું, પાપનું ને પુણ્યનું સ્વરૂપ છે. ને છેલ્લે મોક્ષનું પણ સ્વરૂપ છે. આવાં બત્રીસ અધિકારો એ બત્રીસ અષ્ટકોમાં છે. એમાં પહેલો અધિકાર દેવનો છે. એ એટલાં જ માટે કે ‘દેવમાં જો શુદ્ધિ નહિ હોય, તો આત્મા કંઈ નહિ પામી શકે, માટે ધર્મમાં દેવ પહેલો શુદ્ધ અને નિર્મળ જોઈશે.

એ અષ્ટક ગ્રંથના ટીકાકાર જિનેશ્વરસૂરિ મહારાજ એની અવતરણા કરતાં કહે છે કે: ‘इह हि सुगृहीतनामधेयो हरिभद्राचार्यः’ જેમનું નામ પ્રભાતમાં લેવા યોગ્ય છે, એવા હરિભદ્રસૂરિમહારાજ આ અષ્ટક નામનો ગ્રંથ રચે છે.

એમણે શા માટે આ અષ્ટકપ્રકરણ બનાવ્યું? તો આ જગત્માં જે મિથ્યાદષ્ટિઓ છે, એ બધાં માંહોમાંહે ઝઘડી રહ્યાં છે કે ‘તારો દેવ જોટો ને મારો દેવ સાચો.’ આવાં આવાં વિવાદમાં એ ‘સ્વયં નષ્ટાન્ અસદુપદેશદાનેન ચ પરાનપિ નાશયતઃ’—વાદીઓ પોતે નાશ પામી રહ્યાં છે, અને જોટો ઉપદેશ આપીને બીજાંનો પણ નાશ કરે છે.

એ દેખીને હરિભદ્રસૂરિમહારાજને થયું છે કે અરેરે! દેવને માટે પણ ઝઘડો? આથી તો જગત્માં મહાન અનર્થ થશે, એનું નિવારણ કરવું જ જોઈએ. આમ આ અનર્થના નિવારણ માટે ‘તદુભયમપ્યુપકર્તુ’—માંહોમાંહે ઝઘડીને નાશ પામેલાં એ પરવાદીઓના તથા એમના જોટા ઉપદેશ વડે નાશ પામી રહેલાં લોકોના—એ ઉભયના ઉપકાર માટે તેઓ બન્નીસ અષ્ટકરૂપ શાસ્ત્ર બનાવે છે.

એ ગ્રંથ મંગળનું કારણ છે. એમાં પોતે પરમાત્માને નમસ્કાર કરવારૂપ લાવમંગલ કરે છે. એમાં કોને નમસ્કાર કરે છે? તો ‘અસાધારણગુણગણમણિનિકરમકરાકરાયમાણપુરુષ વિષયનમસ્કારકરણરૂપં ભાવમજ્જલમુપકલ્પયન્’ જેનામાં અસાધારણ ગુણો છે, સાધારણ નહિ—બીજામાં પણ જે ગુણો દેખાય તે સાધારણ ગુણ કહેવાય. પરમાત્માના ગુણ સાધારણ નથી, અસાધારણ છે—એ અસાધારણ ગુણરૂપી જે મણિઓના સમુદાય, તેનું સ્થાન દરિયો—રત્નાકર, તે રૂપ જે પુરુષવિશેષ હોય, તેને નમસ્કાર કરવારૂપ લાવમંગલ કરે છે.

આ ગ્રંથ પરલોકમાં કલ્યાણ માટે કરવાનો છે.

હુમેશાં પરલોક માટે જે તપ, જપ, ધ્યાન વગેરે અનુષ્ઠાનોની પ્રવૃત્તિ કરાય છે, એ શાસ્ત્રને આધારે જ કરાય છે. શાસ્ત્રનો આધાર રાખ્યા વિના એ પ્રવૃત્તિઓ ન કરાય.

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય, વર્તતે કામકારતઃ ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ, ન સુખં ન પરાં ગતિમ્ ॥

પોતાને ઇચ્છા થાય તે મુજબ-મનસ્વી રીતે-શાસ્ત્રની અપેક્ષા ન રાખે ને જે પ્રવૃત્તિ કરે, એને એ પ્રવૃત્તિઓ ફળ જ ન આપે.

ત્યારે શાસ્ત્ર કયું મનાય ? કોણે કરેલું 'માનવુ' ? તો 'તત્ત્વ પુરુષવિશેષપ્રણીતમેવ પ્રમાણં'—જે કોઈ આવો પુરુષ વિશેષ હોય, એણે બનાવેલું શાસ્ત્ર, તે જ પ્રમાણ છે. અને એમાં-એ પુરુષ વિશેષમાં-દેવમાં-તો વિપ્રતિપત્તિ છે, ઘડો છે કે 'સાચો દેવ કોણુ ? મહાન્ દેવ કોને કહેવાય ? મહાદેવ નામ તો બધાંના હોય, પણ ખરો-ભાવથી મહાદેવ કોણુ કહેવાય ?

એનું આ અષ્ટકથંથમાં સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. એમાં બત્રીસ અધિકારો છે.

જગતમાં જિંચામાં જિંચો પુરુષ કોણુ કહેવાય ? તો જે બત્રીસ લક્ષણવાળો હોય તે. સારાં માણસના બત્રીસ લક્ષણો બતાવ્યાં છે. તેત્રીસમું લક્ષણ તો જુદું છે. અમારાં મહા-રાજજી કહેતાં હતાં કે—'પોતાની પહોંચે નહિ, ને બીજાંનું' માને નહિ, એ તેત્રીસમું લક્ષણ કહેવાય.' પણ એ તો મૂર્ખનું લક્ષણ છે.

આ બત્રીસ લક્ષણ કયારે આવે ? તો એક એક ઠોકર જીવ ખાય, ત્યારે એક એક લક્ષણ આવે. ગુરુમહારાજની ઠોકરો ખાય ત્યારે એક એક લક્ષણ આવે. એ માટે આ ગ્રંથમાં બત્રીસ અધિકાર બનાવ્યાં છે. એમાં પહેલી ઠોકર ક્યાં વાગે ? તો દેવનાં સ્વરૂપમાં ઠોકર વાગે કે ‘સાચો દેવ કોણ ?’ એ માટે જ પહેલું મહાદેવાષ્ટક બનાવે છે. એમાં દેવનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે—

‘યસ્ય સંકલેશજનનો, રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા ।

ન ચ દ્વેષોઽપિ સત્ત્વેષુ શમેન્ધનદવાનલઃ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાન-ચ્છાદનોઽશુદ્ધવૃત્તકૃત્ ।

ત્રિલોકચ્યાતમહિમા, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥’

ખરેખરો તારો દેવ કોણ છે ? અમારો આગ્રહ નથી કે ‘આ જ દેવ છે.’ અમે તો કહીએ છીએ કે ‘જે આત્માનું આવું સ્વરૂપ હોય તે જ સાચો દેવ.’

જે પુરુષમાં રાગનો સર્વ રીતે નાશ થયો છે. તે જ સાચો દેવ. કેમ કે એ રાગ કેવો છે ? આત્માને મહાન કલેશ કરનાર છે. જીવને આર્તધ્યાન ને રૌદ્રધ્યાનમાં પાડનાર કોઈ હોય તો તે રાગ છે. માટે જ કીધું કે—

‘લોભમૂલાનિ પાપાનિ, રસમૂલાશ્ચ વ્યાધયઃ ।

સ્નેહમૂલાનિ દુઃખાનિ, ત્રીણિ ત્યક્ત્વા સુખી ભવેત્ ॥’

અધાં ય પાપોનું મૂળ લોભ છે. માટે પહેલો લોભ છોડી દે. અને શરીર રોગરહિત રાખવું હોય તો રસ છોડી પથ્ય વાપર. અને જગતમાં દુઃખનું મૂળ ક્યાં છે ? તો

સ્નેહમાં. સ્નેહ હોય ત્યાં દુઃખ જ છે. આ ત્રણ વાનાં છોડીશ, તો તું સુખી થઈશ.

આમાં શું બતાવ્યું? કે-રાગ મહાન દુઃખ આપનાર છે, કલેશ-ઠંકાસ કરાવનાર છે. આવો રાગ જેનો સર્વથા નાશ પામ્યો છે.

અને એ પુરુષમાં દ્વેષ પણ નથી. એને કોઈ શત્રુ પણ નથી, ને મિત્ર પણ નથી. કોઈ ગમે તેવાં અપરાધ કરે, એને એના પર પણ દ્વેષ નથી. એ દ્વેષ કેવો છે? તો ઉપશમભાવ-સમતા એ આત્માનો મુખ્ય ગુણ છે. એ ગુણરૂપ જે ઈંધણું, એને બાળી નાખવા માટે આ દ્વેષ દાવાનલ-અગ્નિ સમાન છે. જેમ ઈંધણું-લાકડા પડ્યાં હોય, ને અગ્નિ પ્રગટે, તો એને બાળી નાખે છે. તેમ ઉપશમ-ભાવરૂપ લાકડાને બાળી નાખનાર દ્વેષ અને ઇર્ષ્યા છે. જેનામાં દ્વેષ-ઈર્ષ્યા હોય, એનામાં સમતા નહિ હોય. આવો દ્વેષ પણ જે પુરુષમાં નથી.

અને જે પુરુષમાં મોહદશા-અજ્ઞાનતા પણ નથી. એને લઈને જ અવિવેક પણ નથી. કારણ કે-જીવને અસ-દાચારમાં-અશુદ્ધ આચરણમાં-પ્રવૃત્તિ કરાવનાર મોહ છે. એ પણ જેનામાં નથી.

અને ત્રણે લોકમાં જેનો મહિમા વિખ્યાત છે. દેવોને પણ જેમના પ્રત્યે પૂજનીય બુદ્ધિ છે. આવો જગતમાં જે કોઈ પુરુષ હોય, તેનું નામ મહાન દેવ કહેવાય. અને આવાં દેવ, એ 'ધર્મ'નો પાયો કહેવાય.

અમારાં ધર્મના દેવ આવાં છે.

અને ‘ગુરુ’ એ ધર્મની ભીંતરૂપે છે. અમારાં ધર્મના ધર્મગુરુઓ કેવાં છે? તો કંચનકામિનીના ત્યાગી, પંચ મહાવ્રતધારી, અને છકાય જીવેના પાલણુહાર છે. શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનાર છે. હ્રમેશાં ધર્મને જાણનાર, ધર્મને આચરનાર, ધર્મમાં જ પરાયણ રહેનાર, અને પ્રાણિમાત્રને નિષ્કામભાવે ધર્મનો જ ઉપદેશ આપનાર છે.

અને અમારો ધર્મ પણ દયામય છે. એ જ ‘પાટકા’ રૂપે છે.

જે ધર્મમાં આવાં દેવ છે, આવાં ગુરુ છે, અને આવો ધર્મ છે, એ ધર્મના શ્રાવકનો અવતાર જે છે, એની કયો માણસ પ્રશંસા ન કરે?

અને એટલે જ હિમચંદ્રસૂરિમહારાજ કહે છે કે—
‘પહેલું આ શ્રાવકપણું મેળવવું જોઈએ.

આ પછી બીજી ભાવનાઓ ભાવવાની કીધી છે કે—

‘જિનધર્મવિનિર્મુક્તો, મા મુવં ચક્રવર્ત્યપિ ।

સ્યાં ચેટોઽપિ દરિદ્રોઽપિ, જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥’

‘હો જિનેશ્વર! તારો ધર્મ મને ન મળતો હોય, ને મને ચક્રવર્તીપણું પણ મળતું હોય, તો એ મારે ન જોઈએ. પણ કદાચ હું નોકર-ચાકરના સ્વરૂપમાં રહીશ, તો ય તારાં ધર્મમાં મને મજાઠના રંગ જેવો રંગ લાગ્યો હશે, તો એ નોકરનું સ્વરૂપ મને લલે મળે. તારો ધર્મ મને

મલ્યો હશે, મારા હૃદયમાં એ પરિણમ્યો હશે, તો મને ચક્રવર્તી, રાજા, મહારાજા, કોડપતિ ને લાખોપતિ, કોઈની જરૂર નથી. કારણ કે-મને ખાત્રી છે કે તારો ધર્મ આઠે ય કર્મનો નાશ કરનાર છે. અને આ નોકર-ચાકરપણું તો અંતરાયકર્મના ઉદયથી છે. તો જે ધર્મ આઠે ય કર્મનો નાશ કરવા સમર્થ છે, એ આ અંતરાયનો નાશ અવશ્ય કરશે જ.'

આવી બે ભાવના કર્યા પછી ત્રીજી ભાવના આ કરવાની કીધી છે કે આવી સ્થિતિ મને ક્યારે મળે ? કેવી સ્થિતિ? તો

‘ત્યક્તસક્કો જીર્ણવાસા, મલક્કિન્નકલેવરઃ ।

મજન્માધુકરીં વૃત્તિં, મુનિચર્યાં કદાડડશ્રયે ? ॥’

હું પ્રભો ! આ જે તારો ધર્મ મને મલ્યો છે, એનું પરિપાલન હું કરું છું, એનાં ક્ષણસ્વરૂપ સર્વાવિરતિભાવ મને ક્યારે મળશે ? આ જગતનો સંગ હું ક્યારે છોડી દઈશ ?

કારણકે-સો વર્ષે પણ છોડવાનું છે, એ નિર્ણય છે. ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ’-જન્મ્યો, એને બધું છોડીને જવાનું છે, એ નકકી છે. તો બહાદુરીથી કેમ ન છોડવું ? કાયરતાથી-પરાણે-તો બધાં ય છોડે. પણ તું એને લાત મારીને ઊભે પગે નીકળી જા. નહિ તો આડે પગે તો બધાંને કાઢશે જ. ધર્મ સમજીને નીકળી જવું એનું નામ સંયમ લીધો કહેવાય.

અને મારાં વસ્ત્રો ભલે જીર્ણ થઈ જાય, મારાં શરીરમાં મેલ હોય, એ મેલને લીધે શરીરમાં પરસેવો થાય, ને

એનાથી મારાં કપડાં મેલાં થઈ જાય, તો પણ એને સાફ કરવાનું પણ મન ન થાય, મને સ્નાનની અભિલાષા પણ ન થાય, આવી સ્થિતિ લલે હો, પણ તારો ધર્મ અને ત્યાગ મને મળો.

અને આવું જે મુનિપણું છે; એમાં હું ગુરુકુળવાસમાં રહું ને હમેશાં જ્ઞાનાભ્યાસમાં જ રહું. ગોચરી પણ કેવી રીતે લાવું? તો ભમરાની જેમ.

‘જહા દુમસ્સ પુપ્ફેસુ, મમરો આવિચ્છ રસં ।

ળ ય પુપ્ફં કિલ્લમેઙ્ગ, સો ય પીળેઙ્ગ અપ્પયં ॥’

જેમ જીદાં જીદાં અનેક કુલોને વિષે ભમરા ફરે છે, ને એમાંથી રસ પીએ છે, એ એવી રીતે થોડો થોડો રસ પીએ કે જેથી કુલોને કોઈ જાતની કિલામણા ન થાય. એવી રીતે ગૃહસ્થને ફરીવાર પોતાને માટે કે મુનિને માટે રાંધવું ન પડે, એવી એષણાવૃત્તિવાળો, - પિંડૈષણા, ગવેષણા, આઠૈષણા ને આરૌષણા વૃત્તિવાળો મુનિભાવ મને ક્યારે મળશે?

આવી ભાવના તું કરજે. વળી—

‘ત્યજન્ દુઃશીલસંસર્ગં, ગુરુપાદરજઃ સ્પૃશન્ ।

કદાઽહં યોગમભ્યસ્યન્, સ્પૃહયેયં ભવચ્છિદે ॥’

હે પ્રભો ! આવું સ્વરૂપ મને ક્યારે મળે કે—મુનિપણું લઈને પણ, અને ગૃહસ્થપણામાં પણ, મને કોઈ દુર્જનનો સંસર્ગ ન થાય?

સંગ તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે. છતાં તું દુર્જનનો સંગ તો કદી ન કરીશ.

એક કાગડો ને હંસ એક ઝાડ ઉપર બેઠા હતાં. હંસ આનંદ કરતો એકલો બેઠો હતો, ને ક્યાંકથી કાગડો આવીને બેઠો છે, એની એને ખબર નથી. એ વખતે રાજા શિકારે નીકળ્યો. એ ઝાડ નીચે વિસામો ખાવા બેઠો. એ જ વખતે પેલો કાગડો ચરક્યો, ને રાજાનું માથું, કપડાં બધું બગાડી નાખ્યું. આથી રાજા ને તો ક્રોધ ચડ્યો. એણે તરત જ ઉપર જોયું તો કાગડો દેખાયો, એટલે એણે ગોળી ફેંકી. એ જોઈને પેલો કાગડો તરત ભડી ગયો, ને ગોળી હંસને વાગી ગઈ. કાગડો કેવો હોંશિયાર? ‘પંખીઓમાં કાગડાને ને જૈરાઓમાં માળણને હોંશિયાર’ કીધી છે. ત્યાં પેલો હંસ નીચે પડ્યો. તરત ત્યાં રાજાના માણસો ભેગાં થઈ ગયાં, અને હંસને જોઈએ કહે કે: ‘આ કાગડો ક્યાં છે?’

એ સાંભળીને હંસ કહે છે: ‘નાહં કાકો મહારાજ !, હંસોઽહં વિમલે જલે । હું પેલો કાગડો નથી. હું તો નિર્મળ માનસસરોવરમાં રહેનારો હંસ છું.’

એટલે રાજા પૂછે છે: તો તું કેમ આમાં આવી ગયો ? મેં તો કાગડાને માથું હટું.’

ત્યારે હંસ કહે છે: ‘નીચસજ્જપ્રસજ્જેન, મૃત્યુરેવ ન સંશય:’ રાજા ! મને નીચનો-આ કાગડાનો-થોડીવારનો યોગ થયો, એમાં મારું મરણ આવી ગયું; માટે મહાત્મા કહે છે કે-દુર્જનનો સંગ ન કરીશ.

અને ગુરુમહારાજના ચરણની સેવના કરજે. કારણ કે

ભગવંત મહારાજ જ્યાં કાંઈ ઉપદેશ કહે છે, તે ગુરુકુલ-
વાસમાં રહેલાંને જ કહે છે. બીજાને નહિ. સુધર્માસ્વામી
મહારાજ પણ જ'બૂસ્વામીને એમ જ કહે છે કે- 'સુયં મે આઠ
સંતેણં'—હે જ'બૂ! ભગવંતના ચરણોમાં, એટલે કે ગુરુકુલવાસમાં
રહેતા એવાં મેં જે આ જાણ્યું છે, એ હું તને નિવેદન
કરું છું કે—ભગવાને આ કીધું છે.

તારાં આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય તો ગુરુકુલવાસ
ન છોડીશ. ગુરુકુલવાસમાં રહેનારો જીવ કેવો થાય છે? તો

નાણસ હોઈ ભાગી, થિરચરઓ હોઈ દંસણે ચરિતે ચ ।

ધન્ના આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચંતિ ॥

ઉત્તમ પુરૂષો ગુરુકુલવાસ કોઈદિ' છોડતા નથી. કેમ ન
છોડે? તો ગુરુકુલવાસમાં જે રહે છે, એને ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનની
વૃદ્ધિ જ થાય છે. એટલું જ નહિ, પણ સમ્યગદર્શનમાં ને
ચારિત્રમાં સ્થિરતા પણ ક્યાં મળે? તો ગુરુકુલવાસમાં જ મળે.

જીવ છે. અનેક કર્મો અને વાસનાઓ પડી છે. કોઈકવાર
એને સંકલ્પવિકલ્પ પણ થઈ ગયાં હોય. તે વખતે જો એ
ગુરુકુલવાસમાં રહ્યો હોય, તો ત્યાં કોઈ ભણતાં હોય, કોઈ
તપસ્યા કરતાં હોય, અનેક મુનિઓ આરાધના કરતાં હોય,
એ જુએ તો પેલાંને થાય કે 'ઓહો! આ બધાં આવી
આરાધના કરે, ને હું આવાં સંકલ્પવિકલ્પ કરું? આમ
કરતાં એ પાછો ચડી જાય.

અનેક મુનિઓવાળાં ગુરુકુળમાં રહ્યો હોય તો એને

કોઈ અકાર્ય કરવાની ઇચ્છા પણ ન થાય. અને ગુરુમહારાજની શુશ્રૂષા પણ થાય. કારણ કે—જીવને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું સાધન ગુરુમહારાજની સેવના જ છે—

‘ ગુરુશુશ્રૂષયા વિદ્યા, પુષ્કલેન ધનેન વા ।

અથવા વિદ્યાયા વિદ્યા, ચતુર્થી નોપપદ્યતે ॥ ’

ત્રણ રીતે જ્ઞાન મળે છે. એક તો ગુરુમહારાજના ચરણની સેવના કરીને મેળવે. એમના આશીર્વાદથી ઉત્તરોત્તર એ જ્ઞાનમાં આગળ વધ્યે જ જાય.

બીજું—પુષ્કળ ધનથી વિદ્યા મળે. અમે પંડિતો રાખીએ ને એને ધન અપાવીને જ્ઞાન મેળવીએ તે. અથવા એક વિદ્યાથી બીજી વિદ્યા લો. તમારી વિદ્યા તમે મને શીખવો, ને મારી વિદ્યા હું તમને શીખવું. એ ત્રીજો પ્રકાર છે. ચોથો કોઈ પ્રકાર નથી. એમાં ગુરુકુળમાં રહીને—ગુરુમહારાજની સેવા કરીને જે જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, એ જ ટકે છે. માટે જ કીધું કે ‘ ગુરુપાદરજઃ સ્પૃશન । કદાહં યોગમભ્યસ્યન, પ્રભવેયં ભવચ્છિદે ॥ ’ હું ક્યારે ગુરુમહારાજના ચરણ કમળમાં રહું ને ધીરે ધીરે જ્ઞાનયોગ ને કર્મયોગ, અધ્યાત્મયોગ ને ચરણયોગ, વગેરે યોગોને અભ્યાસ કરીને ક્યારે સંસારનો પાર કરીશ ? અને—

‘ મહાનિશાયાં પ્રકૃતે, કાયોત્સર્ગે પુરાદ્ વહિઃ ।

સ્તમ્ભવત્ સ્કન્ધકષણં, વૃષાઃ કુર્યુઃ કદા મયિ ? ॥ ’

મારું મન, સંઘયણ, મારું શરીરબળ, એવાં મજબૂત થઈ જાય કે ગમે તેવાં ઉપસર્ગો થાય તો ય હું ન ડરું.

મહાન્ નિશા—રાત્રિ હોય, એમાં ગામખંહાર હું કાઉસગ્ગ-ધ્યાન કરું, ને મને લોકો જીવતો ન માને, થાંભલો જ માને. મેં મારાં શરીરને પણ વોસરાવી દીધું હોય, અને તે વખતે જંગલના બળદ વગેરે જાનવરો જતાં—આવતાં હોય, એ સમજે કે—આ તો થાંભલો છે. એ મારાં શરીર સાથે પોતાનું શરીર ઘસે, મને એની બખર પણ ન હોય, ને એને એમ કરતાં બીક પણ ન હોય. અને—

‘વને પદ્માસનાસીનં, ક્રોડસ્થિતમૃગાર્મકમ્ ।

કદાઽઽગ્રાસ્યન્તિ વક્ત્રે માં, જરન્તો મૃગયૂથપાઃ? ॥’

હું કોઈ જંગલમાં શિલા પર પદ્માસન નાખીને બેઠો હોઉં, ને એવું કાઉસગ્ગધ્યાન કરતો હોઉં કે આ શરીર છે કે નહિ? એની પણ મને બખર ન હોય. આ માણસ નથી. પણ શિલા પડી છે, એમ જ લાગે. તે વખતે પેલાં હરણિયાના બચ્ચાંઓ મારાં ખોળામાં આવીને બેસે ને આજોટે. અને એ બચ્ચાંની પાછળ મોટાં હરણિયાઓ આવે, ને થાંભલાની જેમ મારાં મોંઢાને સૂંઘે. એને બીક પણ ન લાગે. એ એમ જ સમજે કે આ માણસ નથી. આવી ઉત્કૃષ્ટદશા મારા આત્માની ક્યારે થશે? મારા આત્માનો આવો વિકાસ ક્યારે થશે? અને એથી આગળ પણ—

‘શત્રૌ મિત્રે તૃણે જ્ઞેણે, સ્વર્ગેઽદમન્તિ મળૌ મૃદિ ।

મોક્ષે ભવે ભવિષ્યામિ, નિર્વિશેષમતિઃ કદા? ॥’

હે પ્રભો! એક તરફ શત્રુ હોય, ને બીજી તરફ મિત્ર હોય, તોય મારે શું? એક તરફ ઘાસનો પૂજો પડ્યો હોય

ને બીજી તરફ રૂપવંતી સ્ત્રી હોય. પણ મને લાન ન હોય કે આ તૃણ છે, ને આ સ્ત્રી છે. એક તરફ માટીના ઢગલા પડ્યા હોય ને બીજી તરફ મણિ પડ્યાં હોય, એક તરફ સોનું હોય ને બીજી તરફ પથરની શિલા પડી હોય, ત્યારે પણ મારું મન વિષમ ન થાય. અને સંસારમાં ને મોક્ષમાં પણ મને રાગદ્વેષ ન થાય.

ઉચ્ચ અપ્રમત્ત કોટિ જ્યારે આવે, ત્યારે સંસારમાં દ્વેષ ને મોક્ષમાં રાગ પણ એને ન થાય.

આવી બધી વિરોધી વસ્તુમાં પણ મારું મન સમાન બુદ્ધિવાળું-રાગ દ્વેષ વિનાનું-ક્યારે થાય ?

આ બધી ભાવનાઓ છે. અને એ ભાવનાઓને કેવી કીધી છે ? તો—

‘ અધિરોઢું ગુણશ્રેણિ, નિઃશ્રેણિ મુક્તિવેશ્મનઃ ।

પરાનન્દલતાકન્દાન્, કુર્યાદિતિ મનોરથાન્ ॥ ’

આત્માને ઉપદેશ આપ્યો છે કે—અત્યારે કદાચ તું આવી સ્થિતિ ન પામી શકે, તો પણ એવાં મનોરથો જરૂર કરજે કે ‘આવી સ્થિતિ મને ક્યારે મળે ?’ અને એ મનોરથો કેવાં છે ? તો મુક્તિરૂપ મહેલને ચડવાની નિસરણીરૂપ છે. અને પરમાનંદ કહેતાં મોક્ષ, તે રૂપી જે વેલડી, એનાં મૂળિ-રૂપ-કંઠરૂપ આ મનોરથો છે. એ કંઠ હોય તો વેલડી આગળ વધે.

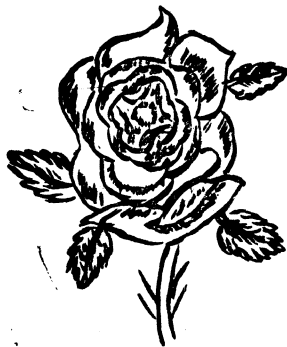
આવાં તું મનોરથો કરજે. પણ આગળ ઢોડીશ નહિ.

એકલાં નિશ્ચય ને ધ્યાન ઉપર ચાલ્યાં જવું, તે ઉચિત નથી. તારાં ધર્મ ને તારાં સંઘયણુ માટે વર્તમાન કાળમાં જે યોગ્ય હોય તે કરજે.

આ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજાએ કહ્યું છે.

અહીં હવે શિષ્ય પૂછે છે: હે પ્રભો! પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિએ સાતમી નારકીનું કર્મ આંધ્યું હતું, છતાં દ્રવ્યચારિત્રને લીધે એ મોક્ષમાં કઈ રીતે ગયાં? એનું સ્વરૂપ બતાવો.

ગુરુ મહારાજા એ સ્વરૂપ કઈ રીતે બતાવે છે? તે અગ્રેઅધિકાર.

‘શ્રેણિકસ્તસ્ય રાજર્ષે, શ્રરિતેન સુગન્ધિના ।
વાસિતઃ શ્રોમહાવીરં, ધર્મવીરો વ્યજિજ્ઞપત્ ॥’

શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ એ ધર્મ કહ્યાં છે. એક શ્રુત-ધર્મ ને બીજો ચારિત્ર ધર્મ. બંને ધર્મની મુખ્યતા છે. પણ ચારિત્રધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓ કરવાની કીધી છે. અત્યારે કાળને લીધે ને સંઘયણુને લીધે એવો ઉત્કૃષ્ટધર્મ ન કરી શકાય. પણ એની ભાવના તું જરૂર કરજે.

અન્યદર્શનમાં પણ ભર્તૃહરિ વગેરેએ ભાવનાઓ કહી છે કે ‘ગંગા અને શત્રુજ્યા જેવી મહાન જે નદીઓ છે, એના કિનારા પર રહેલી જે શિલાઓ, એ શિલાઓ પર હું બેસી જાઉં, ને ત્યાં પ્રભુનું ધ્યાન ધરું. ત્યાં મારે સંસારની કોઈ અપેક્ષા ન હોય. પણ પ્રભુનું ધ્યાન જ મને હોય. આવાં દિવસો મારાં ક્યારે જશે?’

યોગીને ને ત્યાગીને તો પ્રભુનું ધ્યાન જ હોય. બીજું કંઈ ન હોય. એને ધ્યાનમાં અને ત્યાગમાં જેવું સુખ છે, એવું સુખ બીજા કોઈને નથી—

‘નૈવાસ્તિ રાજરાજસ્ય, તત્સુખં નૈવ દેવરાજસ્ય ।
યત્સુખમિદૈવ સાધો-લોકવ્યાપારરહિતસ્ય ॥’

જેણે આ જગતને તૃણની પેઠે છોડી દીધું છે, એને જે

સુખ એને આનંદ છે, એ સુખ ને એ આનંદ ચક્રવર્તીને ય નથી. માટે જ કીધું કે ‘ત્યાગમાં જેવો આનંદ છે, એવો કયાંય નથી.

ચક્રવર્તીરાજા છ છ ખંડનો વહીવટ-રાજ્ય કરે છે. પણ જ્યારે એને વૈરાગ્ય થાય છે, ત્યારે ક્ષણવારમાં બધું છોડીને એ ચાલ્યા જાય છે. ત્યારે એને એમ ન હોય કે ‘આ બધા વહીવટને ઠેકાણે કરીને પછી જઉં.’ અને એ જ્યારે પ્રવ્રજ્યા લઇને બધું છોડીને નીકળે, ત્યારે એ શું કહેશે? ‘અહં ચક્રવર્તી —હું ચક્રવર્તી રાજા છું’ એમ નહિ કહે. પણ ‘અહં ભિક્ષુ:’—‘હું ભિક્ષુ છું’ એમ જ કહેશે. એ શું બતાવે છે? કે-ત્યાગમાં જે આનંદ છે, એવો ભોગમાં નથી. એને ‘ભિક્ષુ’ કહેવામાં જે આનંદ છે, એવો આનંદ, એવો સંતોષ ને એવી મજા એને ચક્રવર્તી કહેવામાં નહોતાં. અને એ મજા જો ત્યાગમાં ન હોત તો ‘હું ચક્રવર્તી છું’—ને બદલે ‘હું ભિક્ષુ છું’ એમ કહેવાનું મન પણ શેનું થાય?

અને એ ત્યાગી પણ કેવો હોવો જોઈએ? તો ‘લોકવ્યાપારરહિતસ્ય’ —લોકોના વ્યવહારથી એને રહિત થઈ જવું જોઈએ. કુટુંબનાને સંસારના કોઈ વ્યવહારમાં એનું મન ન રહેવું જોઈએ. આવો જે સંત છે, જે ત્યાગી છે. એને સુખ છે એવું કોઈને નથી.

એક મહાત્મા હતા. એ વિચરતાં વિચરતાં કોઈ ગામમાં ગયાં છે. સંઘ્યા પડી ગઈ છે. એટલે મહાત્મા વિચારે છે કે

‘મારે રાત્રે ચાલવું નથી. ક્યાંક રહેવું પડશે.’ કારણ કે-મુનિઓ એ ધર્યાસમિતિ પાળવી જ જોઈએ.

‘લોકાતિવાહિતે માર્ગે, ચુમ્બિતે માસ્ત્રવંશુમિઃ ।
જન્તુરશ્ચાર્થમાલોક્ય, ગતિરીર્થા સતાં મતા ॥’

મુનિઓને ધર્યાસમિતિ પહેલી કીધી છે. મુનિએ એની વસતિમાંથી બહાર ક્યારે નીકળવું જોઈએ ? વિહાર ક્યારે કરવો જોઈએ ? તો જે માર્ગે મુનિને જવું છે, એ માર્ગ પર લોકોની અવરજવર શરૂ થઈ ગઈ હોવી જોઈએ. ને સૂર્યના કિરણો પછી ત્યાં (રસ્તા પર) પડ્યા હોવા જોઈએ. એવે વખતે એટલે સૂર્યોદય થયા પછી, અને લોકોની આવ-જા શરૂ થયાં પછી, કોઈ પછી જન્તુની વિશધના-હિંસા ન થાય એ રીતે મુનિએ ચાલવું જોઈએ.

પેલાં મહાત્મા પણ સાંજે આ ગામમાં આવ્યાં છે. અજ્ઞેયું ગામ હતું. એમાં ક્યાં રહેવું ? એના વિચારમાં તેઓ ગામમાં આગળ ચાલ્યાં, તો પહેલી એક કંદોઈની દુકાન આવી. કંદોઈ દુકાન બંધ કરતો હતો. એ જોઈને મહાત્માએ એને પૂછ્યું : ‘ભાઈ ! તારી મરજી ને રજા હોય તો અમારે આજની રાત અહીં રહી રહેવું છે,’

આ સાંભળીને કંદોઈને થયું : મારી દુકાનમાં ચોવીસે કલાક અઢાર પાપસ્થાનક સેવનારા લોકો આવે છે. એમાં આવાં મહાત્માના પગલાં ક્યાંથી ? એ અહીં રહેશે તો મારી દુકાન તો પવિત્ર થઈ જશે. ભલેને રાત રહેતાં, એણે તસ્ત નં. પ્ર. ૧૫

મહાત્માને કહ્યું: ‘આપ જરૂર અહીં રહો. મારી રબ છે.’
એટલે મહાત્મા તો ત્યાં રહ્યાં.

હવે એ દુકાનની બરાબર સામે રાબનો મહેલ છે,
આ દુકાનમાં તો એક તરફ ચૂલો છે. એક તરફ કોલસા છે.
રખ્યા પડી છે. આંખે ઢેખી ન ગમે એવી એ દુકાન છે.
કંદોઈની દુકાનમાં ખીજું શું હોય? અને એ દુકાનની સામે
રાબનો મહેલ છે. એમાં રાબ બેઠો છે.

મહાત્મા તો થોડીવારમાં પોતાની આવશ્યક ક્રિયામાં
પ્રવૃત્ત થઈ ગયાં. રાત્રે બાર વાગ્યાં સુધી આવશ્યક ક્રિયા,
સ્વાધ્યાય ને ધ્યાન કર્યાં, ને બાર વાગે થોડુંક સૂઈ ગયા.
અને થોડીવારમાં પાછાં બગીને પોતાના ધ્યાનમાં બેસી ગયાં.

હવે સામે પેલાં મહેલમાં પેલા રાબ બેઠો હતો, એ
આ બધું જુએ છે. એને થયું કે—દુનિયામાં આવાં કેટલાંય
લોકો હશે, જેમને રહેવાની ને સૂવાની પણ જગ્યા નથી.
એ લોકો કઈ રીતે જીવન ગુબરતા હશે? હું સવારના આ
મહાત્માને બોલાવીને પૂછીશ.

સવાર પડી, ને રાબનો સૈનિક મહાત્મા પાસે આવ્યો.
મહાત્માને કહે: આપને રાબજી બોલાવે છે. માટે પધારો.

મહાત્મા કહે: ‘રાબને વળી મારી શી જરૂર છે? હું
તો ફકીર છું, સંત છું. મારું એને શું કામ હોય?’

પેલો સૈનિક કહે: પણ આપને પધારવું જ પડશે.
મને તો રાબ સાહેબનો હુકમ છે.’

ત્યારે મહાત્મા કહે : “ચાલો ભાઈ ! હું આવું છું.”

એમનેશો વાંધો હતો ? એ તો વિચારે કે—આપણા જવાથી કો'કનું હિત થતું હશે તો વાંધો નથી. નહિ તો આપણને કાંઈ દુઃખ તો નથી જ પડવાનું. આપણે તો મહાત્મા છીએ. ત્યાગી છીએ.

કોઈ કહે છે : ચારિત્રમાં—ત્યાગનાં ઘણું દુઃખ છે.

પણ એક વાત નક્કી છે કે—જે માણસે જેમાં આનંદ માન્યો, એને એમાં જ સુખ મળે છે. જેણે ત્યાગમાં ને ચારિત્રમાં આનંદ માન્યો છે. એને એમાં સુખ મળે જ છે.

કોઈ મહાત્મા રસ્તે જતાં હતાં. એમને એક જુવાનિયો મળી ગયો. એણે મહાત્માનું ખાવડું ઝાટ્યું કે—ઊભા રહો.

મહાત્માએ પૂછ્યું : ‘કેમ લાઈ ! તારે વળી મારું શું કામ છે ?’

પેલો કહે : ‘નહિ, ઊભા રહો. મારે પૂછવું છે.’

મહાત્મા કહે : લે લાઈ ! ત્યારે પૂછ. આ ઊભો.’

ત્યારે પેલો પૂછે છે : ‘તમે પરલોક જાઓ છો ખરો ? એ મને કહો.’

મહાત્મા કહે : ના, મેં પરલોક જાઓ નથી. હું તો શ્રદ્ધાથી માનું છું કે ‘પરલોક છે.’

‘તો જો તમે પરલોક જાઓ નથી, તો આ દુઃખ

શું કરવા લોગવો છો ? આ બધું છોડી દો. ને મારી જેમ સંસારના લોગ લોગવો. પરલોક જેવું કાંઈ છે જ નહિ.’

ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું : ‘ભાઈ ! તે’ કીધું એ બરાબર છે. પણ હું તને એક વાત પૂછું છું કે ‘સુખ અને દુઃખ શું છે ?’ એ વાતનો મને જવાબ આપ.

પેલો કહે : એ તો મને ખબર નથી. તમે જ કહોને.’

એટલે મહાત્માએ કહ્યું : ‘જો ભાઈ ! જેણે જેમાં આનંદ માન્યો, એને એમાં સુખ મળે. કોઈએ બાસુદી ખાવામાં આનંદ માન્યો, તો એને એમાં જ સુખ છે. કોઈએ લાડવા ખાવામાં આનંદ માન્યો, તો એ લાડવા ખાઈને સુખ મેળવશે. કોઈને બીડી પીવાની ટેવ હોય તો એ બીડી પીએ તો જ એને આનંદ મળે છે. એવી રીતે તે’ આ રૂપમાં, રસમાં, ગંધમાં સ્પર્શમાં ને શબ્દમાં આનંદ માન્યો, તો એમાં સુખ મળે છે. તો એ જ રીતે મેં ત્યાગમાં, પ્રભુલક્ષિતમાં ને ઉપદેશ આપવામાં જ આનંદ માન્યો, માટે મને ય સુખ છે. બોલ, આ બરાબર ને ? તો પહેલી વાત કબુલ કર કે ‘ત્યાગમાં દુઃખ નથી.’

‘કબુલ’. પેલાંએ એ વાત કબુલ કરી.

એટલે મહાત્માએ આગળ કીધું કે ‘હવે હું તને પૂછું : તે’ કીધું કે ‘પરલોક નથી. તો ‘એ નથી’ એવું તે’ નક્કી કયું છે ?’

પેલાંએ કહ્યું : ‘ના, મેં નક્કી નથી કયું’.

તો પછી તું ના શું કરવા પાડે છે કે પરલોક નથી ?
અમને તો જ્ઞાનીઓએ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ‘પરલોક છે.’ એટલે
નિર્ણય જ છે. પણ તને ખાત્રી છે, કે પરલોક નથી જ ?
એ કહે.’

જે નારિતક હોય, એને ય પરલોકની શંકા તો રહે જ.
એ કહે ભલે કે ‘આત્મા નથી. પરલોક નથી.’ પણ મરતી
વખતે એને બીક તો લાગે કે ‘મેં દાન નથી આપ્યું.
દયા નથી કરી. પરોપકાર નથી કર્યા. કાંઈ જ નથી કયું.’
અને હવે હું મરી જઈશ, ને કદાચ પરલોક હશે તો મારું
શું થશે ?’ આવી બીક તો એને હોય જ.

અહીં મહાત્મા પણ પેલાને એ જ કહે છે કે : ‘તું
કહે છે કે ‘પરલોક નથી.’ અને એટલાં માટે તેં દાન, દયા,
પરોપકાર, વ્રત, નિયમ-કાંઈ નથી કયું’. હવે જો કદાચ
પરલોક નીકળી ગયો, તો તારી શી દશા થશે ?’

માટે પરલોક તો છે જ. આત્મા પણ છે. આત્મા ન
હોય તો કર્મ ન હોય. અને કર્મ ન હોય, તો જગતની
વિચિત્ર દશા પણ ન હોય.

એક જ મા છે, ને એક જ બાપ છે. મા એ ક્ષેત્ર છે,
અને બાપ બીજ સમાન છે. એક ક્ષેત્રમાં બે ફળ હોય,
એમાં જેમ તરતમતા હોય છે, એમ એક મા ને એક જ
બાપના બે દીકરાઓમાં ય તફાવત હોય છે. એક ડાહ્યો
દેખાશે, એક મૂર્ખો હશે. એક રોગી હશે, એક નીરોગી
હશે. એક રૂપવાન હોય, તો બીજો વિરૂપ હોય. એક મા

આપના બે દીકરા વચ્ચે આવો બધો ભેદ કરનાર કોણ છે? એ વાત સામાન્ય બુદ્ધિથી તો વિચાર.

તો એ બેમાં ભેદ પાડનાર આ ભવમાં કોઈ કારણ નથી. અને ભેદ તો છે જ. એનું શું કારણ? ‘ન હિ बीज प्रयोजनाभ्यां विना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति’—જેનું કોઈ કારણ નથી, ને જેનું કાંઈ ફળ નથી, એવી કોઈ ચીજ આ જગત્માં નથી. દરેક વસ્તુનું કારણ અને ફળ તો હોય જ.

તો એક મા-આપના બે બાળકમાં જે ભેદ છે, એમાં પણ કાંઈ કારણ હોવું જ જોઈએ. ‘નहि कारण विना कस्यचित् कार्यस्योत्पत्तिर्भवति, कारणानुरोधात् कार्यव्यवस्था’—કારણ વિના કોઈ કાર્ય થાય જ નહિ. ને જેવું કારણ હોય, એવું જ કાર્ય થાય છે. ત્યારે અહીં આપણે કહેવું પડશે કે—આ ભવનું તો કોઈ કારણ નથી દેખાતું. એટલે ભવાંતરની એની કરણી જ એનું કારણ છે. કોઈની શુભ કરણી હોય ને કોઈની અશુભ કરણી હોય, એ માનવી જ પડશે.

જો તમે આત્મા ન માનો, ને કરણી પણ ન માનો તો નહિ ચાલે. પહેલાં પણ કીધું છે કે બાળક જન્મે, ને તરત જ એને સ્તનપાન કરવાની, માને ધાવવાની ઇચ્છા થાય છે, એ એને કોણે શીખવાડ્યું છે? ‘ધાવવું’ એ મારે સુખનું કારણ છે, એવું કોઈએ એને શીખવાડ્યું છે? ના. તો માનવું જ પડશે કે ‘એને પૂર્વના સંસ્કાર છે,’ માટે જ મેં કીધું હતું કે—‘જેને જે સંસ્કાર દેહ હોય,

કહો, કેસી ખીતી ?

૨૩૩

એને એ વહેલાં ઉદયમાં આવે, બાળકને આહારનો સંસ્કાર દબ છે, એટલે એ એને અહીં ઉદયમાં આવ્યો.

હમેશાં કોઈ પણ માણસ ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરે, એના બે કારણ હોય છે; એક તો ‘આ મારું ઈષ્ટનું સાધન છે.’ બીજું-‘આ મારાંથી બની શકે એવું છે.’ આ બે કારણો છે. ખાવું, એ મારાં ઈષ્ટનું સાધન છે, અને એ મારાંથી બની શકે તેમ છે.’ એવો બોધ હોય તો જ માણસ ખાય છે.

તમે વ્યાખ્યાનમાં ક્યારે આવો? તમને એવો બોધ હોય કે-‘વ્યાખ્યાનમાં જવું એ મારા ઈષ્ટનું સાધન છે. એનાથી મને લાલ થશે. અને એ મારાંથી બની શકે એવું છે. આ હોય તો જ તમે વ્યાખ્યાનમાં આવો. એવી રીતે કોઈ પણ માણસ કાંઈ ઉદ્યમ કરે, વ્યાપાર કરે, કે ગમે તે કામ કરે. પણ એ બધામાં આ બે કારણ તો હોય જ.

આ જરા કઠિન લાગશે. અને કઠિન છે જ. અત્યારે નહિ સમજાય. પણ એ તો આમ ને આમ સાંભળશે તો ‘કો’ક દિ’ સમજણ પડશે. અત્યારે તો ‘શ્રુતં હરતિ પાપાનિ’ સાંભળેલું પણ પાપને હરે છે. ભલે અત્યારે સમજણ ન પડે. પણ સાંભળશે તો ય પાપ નાશ પામશે.

તો ‘इदं मदिष्टसाधनं-આ મારું ઈષ્ટનું સાધન છે. અને ‘इदं प्रकृतिसाध्यं’- આ મારાંથી બની શકે તેવું

છે. આ બે જ્ઞાન હોય તો જ માણસ પ્રવૃત્તિ કરે. બેમાંથી એક ન હોય તો ન કરે.

જેમ પૂનમનો ચંદ્ર ઊગ્યો છે. આકાશમાં એનો પ્રકાશ ફેલાયો છે. એ વખતે કોઈ માણસ અગાશીમાં ફરતો હોય, ને એને એમ થાય કે ‘આ ચંદ્રમાને મારાં ઘરમાં લાવું.’ આવી ઇચ્છા એને થશે. પણ એમાં એ પ્રવૃત્તિ કરશે? નહિ કરે. કેમ? તો ચંદ્રમાને ઘરમાં લાવવો એ ઇષ્ટનું સાધન તો છે. પણ એ કૃતિસાધ્ય નથી—એના ઉદ્ધમથી બની શકે એવું નથી—માટે એ પ્રવૃત્તિ નહિ કરે.

એવી રીતે એક ગટરનું ખાખોચિયું છે. એમાં ન્હાવાનું, ધોવાનું, હાથપગ સાફ કરવાનું, બધું બની શકે એમ છે. પણ એમાં કોઈ ન્હાશે ખરો? હાથ ધોશે ખરો? નહિ. કેમ? તો એ બની શકે તેવું તો છે, પણ ઇષ્ટનું સાધન નથી. અનિષ્ટનું સાધન છે. એટલે નક્કી થયું કે આ બંને જ્ઞાન હોય તો જ માણસ પ્રવૃત્તિ કરે.

અને જ્ઞાન બે જાતના છે. એક અનુભવજ્ઞાન ને બીજું સ્મરણજ્ઞાન. અત્યારે આપણે જે અનુભવી રહ્યાં હોઈએ કે ‘આ ચોપડી છે. આ સ્થાપનાજી છે. આ કુલની ગંધ સારી છે. આ વાણંતનો શબ્દ સારો છે.’ આવું અત્યારે, વર્તમાનમાં જે જ્ઞાન થાય, તે ‘અનુભવજ્ઞાન’ કહેવાય. અને ‘મેં ગઈ કાલે વ્યાખ્યાન સાંભળ્યું હતું. મેં કાલે આ ખાધું હતું.’ આમ આજે અનુભવેલું જે બીજે

દિવસે યાદ આવે, એનું નામ ‘સ્મરણ’ કહેવાય. એને સ્મૃતિ-યાદ કહે છે. આમ બે જ્ઞાન છે.

ત્યારે સ્મરણ કેનું થાય ? જેનો અનુભવ કર્યો હોય એનું જ સ્મરણ થાય. આજે દુધપાક ખાધો હોય તો કાલે એનું સ્મરણ થાય કે ‘કાલે મેં દુધપાક ખાધો હતો.’ પણ રોટલો ખાધો હોય તો દુધપાક યાદ ન આવે. મુંબઈ ગયો હોય તો પાછાં આવ્યા પછી મુંબઈ યાદ આવે. પણ અમદાવાદ યાદ ન આવે.

અને જેણે અનુભવ કર્યો હોય તેને જ યાદ આવે. ખીતને એનું સ્મરણ થાય ? ન જ થાય.

હવે માતાને બાળક ધાવે, ત્યારે ‘ધાવવું’ એ મારાં ઇષ્ટનું સાધન છે, અને એ મારાંથી બની શકે તેમ છે’—આ બે કારણ હોવાં જ જોઈએ. કેમકે—માતાનું બીજું કોઈ અંગ બાળક નથી ચાટતો; પણ સ્તનને જ ધાવે છે. એમ કેમ ? તો ત્યાં માનવું જ જોઈએ કે ‘એને આ બે જ્ઞાન છે જ. એ લલે અવ્યક્ત હોય, પણ છે એ નક્કી છે.’

ત્યારે એ જ્ઞાન એનામાં આવ્યું ક્યાંથી ? અત્યારે તો કોઈએ એને શીખવાડ્યું નથી. ત્યારે માનવું પડશે કે—પૂર્વલવમાં એણે જન્મ લીધો હતો; ને સ્તનપાનનો એણે અનુભવ કર્યો હતો, એનાથી પડેલાં સંસ્કારને લીધે એ અત્યારે એને યાદ આવે છે, માટે એ સ્તનપાન કરે છે. એ રીતે આત્માની સિદ્ધિ થાય છે.

એ જ રીતે એક મા બાપના બે દીકરામાં જે બે ભેદ છે તે પણ પૂર્વ ભવના કર્મને લીધે જ છે. એથી પણ આત્મા નક્કી થાય છે.

એટલું જ નહિ, પણ જગતમાં તને જે વહાલામાં વહાલું હોય, એવું નામ આત્મા સમજવો. લાંબી વાતોની જરૂર નથી. તું ટુંકામાં આટલું સમજી લે. એ કઈ રીતે સમજાય ? તો તને દુનિયામાં વહાલામાં વહાલું કોણ છે ? ધન વહાલું છે ? પુત્ર વહાલો છે ? શરીર વહાલું છે ? ઈંદ્રિયો વહાલી છે ? કે પ્રાણ વહાલો છે ? આ બધાંમાંથી કોણ વહાલું છે ? એ પહેલાં નક્કી કરી લે. એટલે બધું સમજાઈ જશે.

‘ચિત્તાત્પુત્રઃ પ્રિયઃ, પુત્રાત્ પિણ્ડઃ, પિણ્ડાત્તથેન્દ્રિયમ્ ।

ઇન્દ્રિયેભ્યઃ પ્રિયાઃ પ્રાણાઃ, પ્રાણેભ્યોઽપિ પ્રિયઃ પરઃ ॥’

પહેલું ‘ચિત્ત’ જગતમાં માણસને ધન સૌથી પ્રિય છે. લક્ષ્મી બધાંને વહાલી છે. એને માટે ધરને, જૈરાંને ને બધી વસ્તુને છોડીને માણસ પરદેશ જાય છે. ટાઢ, તડકા, વરસાદ, બધું સહન કરીને પણ લક્ષ્મી માટે એ પ્રભુનું ધ્યાન પણ મૂકી દે છે. માટે સૌથી વહાલું ‘ધન’ છે.

ત્યારે કહે છે : એનાથી કોઈ વહાલું ખરું ? તો કહે : હા, લક્ષ્મી કરતાંય પુત્ર વહાલો છે. ગમે તેટલું ધન હોય, પણ જો દીકરો માંદો પડ્યો હોય, એ બચે એવું ન હોય, તો ડોક્ટર-વૈદ્ય કહે કે ફલાણી દવા લાવવી પડશે, તો એ માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચવાય એ તૈયાર થાય છે. અમને

યાદ છે કે-અંબાલાલ સારાલાઈને પહેલો દીકરો જ્યારે માંદો પડ્યો હતો, એ બચે એવું નહોતું, ત્યારે ડોક્ટરના કહેવાથી અમેરિકાથી ઈન્જેક્શન મંગાવ્યું હતું. એ પહેલ-વહેલું એ વખતમાં શોધાયું હતું, અને એને માટે મને યાદ છે કે-તે વખતે લાખ રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા હતાં, પણ છેવટે છોકરો તો ન જ બચ્યો. એટલે નક્કી થયું કે-ધન કરતાંય 'દીકરો' વહાલો છે.

દીકરા કરતાં ય કોઈ વહાલું ખરું ? તો હા. દીકરા કરતાં ય શરીર વહાલું હોય છે. શરીર પર જ્યારે દુઃખ આવતું હોય ત્યારે માણસ ધન ને દીકરા બધું છોડી દે છે.

એક ડાશી હતી. એનો એક દીકરો હતો. એ બંને એક ઘરમાં રહેતાં હતાં. નાનું એવું ઘર હતું, ને બહાર ઓશરી હતી. બંને જણા ઓશરીમાં ખાટલા નાંખીને સૂઈ રહે. એમાં ડાશી હમેશાં પ્રભુને પ્રાર્થના કરે કે-‘હે ભગવાન ! તું મને લઈ જજે. પણ મારાં દીકરાને બચાવજે. એને હેમખેમ રાખજે.’

એ લોકો માને છે કે જ્યારે ચમરાજને કોઈને લઈ જવો હોય, ત્યારે ચમરાજ પાડાનું રૂપ લઈને આવે ને લઈ જાય.

એક દહાડો રાત્રે ડાશી ને દીકરો સૂતાં છે. ડાશીમા તો રોજની જેમ દીકરાને બચાવવાની પ્રાર્થના કરતાં સૂઈ ગયાં છે. એમાં બન્યું એવું કે-પાડોશીનું પાડું હતું,

એ છૂટી ગયું, ને ફરતું ફરતું ડોશીના ખાટલા પાસે આવ્યું. પાડાને ટેવ હોય છે કે, જે એની નજરે ચડે, ગોઢડું હોય, તો એને મોંમાં નાખીને ચાવવું.

પેલું પાડું અહીં આવ્યું, ને ડોશીનું ગોઢડું મ્હોં વડે ખેંચીને ચાવવા માંડ્યું. ગોઢડું ખેંચાયું એટલે ડોશી જાગી ગઈ. એણે મોઢું ઊઘાડી ને જોયું તો પાડો. ડોશી તો ભડકી ગઈ કે ઓહો! આ તો રોજ પ્રાર્થના કરતી હતી, તે આજે તો યમરાજ સાચેસાચ આવ્યો લાગે છે. એ તરત જ બેઠી થઈ ગઈ, ને બોલી: ‘હે યમરાજ! તું ખાટલો ભૂલ્યો લાગે છે. તું જેને માટે આવ્યો છે તે ખાટલો તો મારી ખાજુમાં છે.

આ બતાવે છે કે-દીકરા કરતાં ય શરીર વહાલું છે. અને શરીરમાં પણ કોણ વહાલું? તો ઇન્દ્રિયો વહાલી છે. માણસ કો'ક વાર કઢાય પડ્યો હોય, ને એના હાથપગ ભાંગી ગયા હોય તો કહે કે : હાશ, હાથપગ ભાંગ્યા તો ભલે ભાંગ્યા. પણ આંખ, કાન ને નાક તો બચી ગયાં? એટલે શરીરમાં પણ ઇન્દ્રિયો વહાલી છે.

ઇન્દ્રિયો કરતાં ય એક વસ્તુ વધારે વહાલી છે. જ્યારે માણસ માંદો પડ્યો હોય, ને એમાં આંખો ગઈ હોય, કાન પણ તૂટી ગયા હોય, કે જીભ કચરાઈ ગઈ હોય, તો માણસ શું બોલે છે? ‘હાશ, આંખ ગઈ તો ભલે ગઈ, પણ મારાં પ્રાણ તો બચી ગયાં?’ આ ઉપરથી ખબર પડી જાય છે કે ઇન્દ્રિયો કરતાં ય પ્રાણ વધારે વહાલાં છે.

આમ લક્ષ્મીથી પુત્ર વહાલો. પુત્રથી શરીર વહાલું. શરીરથી ઇન્દ્રિયો વહાલી ને ઇન્દ્રિયોથી પ્રાણ વહાલાં છે. હવે એ પ્રાણ કરતાં ય કોઈ વહાલું ખરું ? તો કહે હા.

એ કેવી રીતે ? એ ખતાવો.

ત્યારે કહે છે : જો સાંભળ. માણસ જ્યારે માંદો પડ્યો હોય, એને અસાધ્ય અશાતાવેદનીયનો ઉદય આવ્યો હોય, એ દુઃખ એવું હોય કે એને જ એની ખબર પડે. અને એની વેદના કોઈ લઈ ન શકે. ત્યારે તમે એની પાસે જાવ તો એ શું ખાલે ? ‘હવે ‘મારો’ પ્રાણ જાય તો સારું.’ ત્યારે પ્રાણ સૌથી વહાલો હતો. એ જાય તો સારું. તો એ પ્રાણ કેનો ?-તો ‘મારો’. એટલે પ્રાણ કરતાં ય જે ‘મારો’ ખાલે છે, એ કોઈક વસ્તુ વધુ વહાલી છે એ નક્કી થયું. એ કહે છે કે-હું તો રહું. હું ન જઉં, પણ મારો પ્રાણ જાય. ત્યારે એ પ્રાણ કરતાં ય જીવી વસ્તુ છે. અને એ આપણને વહાલી છે. એનું નામ જ આત્મા છે.

પેલાં મહાત્મા જીવાનને કહે છે : લાઈ ! પરલોક નહિ હોય, આત્મા નહિ હોય, તો મારું તો કાંઈ જવાનું નથી. મને તો અહીં આનંદ છે, અને પરલોક હશે તો ત્યાં ય મને સુખ જ છે. અને કદાચ પરલોક નહિ હોય તો ય મારું કાંઈ અહિત તો નહિ જ થાય. મેં તો આ ત્યાગમાં આનંદ માન્યો, માટે મને એમાં સુખ જ છે.

અને તું તો આત્મા કે પરલોક કાંઈ નથી માનતો.

એટલે તેં કાંઈ સારું કામ નથી કર્યું. અને પછી જો કદાચ પરલોક નીકળી જાય, તો તારું શું થશે એનો વિચાર કર્યો?

ત્યારે અહીં કહેવાનું શું છે? કે જેણે જેમાં આનંદ માન્યો, એને એમાં સુખ છે.

પણ પેલાં મહાત્મા કંદોઈને ત્યાં રાત રહ્યાં છે, સવારે રાજા પાસે ગયા છે. રાજા એમને મોઘમમાં પૂછે છે: ‘મહાત્મન કૈસી ખીતી?’

એને એમ કે આમને આખી રાત દુઃખ વીત્યું છે. ઉંઘ પણ નથી આવી. માટે કહેશે કે ‘હું’ તો હેરાન થઈ ગયો.’ પણ એને ક્યાંથી ખજર હોય કે આ તો ત્યાગી મહાપુરુષ છે. એમને વળી દુઃખ કેવું?

રાજાનો પ્રશ્ન સાંભળીને મહાત્માને લાગ્યું કે ‘આ રાજાને અભિમાન છે. એ એમ સમજે છે કે ‘જગત્માં મને જ સુખ છે. હું જ સુખી છું. ખીજા બધાં દુઃખી છે.’ માટે મારે એના ઉપકાર માટે પણ જવાબ તો આપવો જ જોઈએ. એટલે એ કહે છે:

‘રાજન્ ! અધીં તેરે જૈસી, ઔર અધીં તેરેસે અચ્છી’.

શું કહ્યું? મારી અધીં રાત તારાં જેવી વીતી છે, ને અધીં તારાં કરતાં ય સારી વીતી છે.

આ જવાબ સાંભળીને રાજાને ગુસ્સો થઈ જાય છે. એને થાય છે કે—આનું સૂવાનું ઠેકાણું નથી, રહેવાનું ઠેકાણું નથી, ને વળી મારાં કરતાં સારું? એ તો ગુસ્સામાં ને

ગુસ્સામાં કહે છે : ‘મહાત્મા ! કાંઈ લાન છે કે નહિ ? મગજ ઠેકાણે છે કે નહિ ? આ શું કહો છો ?’

રાજા ગુસ્સામાં આ બોલે છે. અને એને ગુસ્સો હોય એનું કારણ છે. એની પાસે ચાર વાનાં છે. એ ચારમાંથી એકેક હોય તો પણ અનર્થ કરાવે છે, તો રાજાને તો એ ચારે ય છે. એટલે એ ગુસ્સો કરે એમાં નવાઈ શી ?

એ ચાર વાનાં કયાં ? તો—

‘યૌવનં ધનસંપત્તિઃ, પ્રભુત્વમવિવેકિતા ।
 एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥’

આમાં ચાર વાનાં છે, એક યૌવન. બીજી ધનસંપત્તિ. ત્રીજો અધિકાર. ચોથો અવિવેક.

યૌવન અવસ્થા મહાન્ અનર્થ કરનાર છે. ધનસંપત્તિ જો ધર્મ ન મળ્યો હોય તો મહાઅનર્થ કરાવે છે. કારણકે—લક્ષ્મી પણ બે જાતની છે. સુકૃતની ને દુષ્કૃતની. સુકૃતની હોય તો ઠીક. નહિ તો અનર્થ જ કરાવે.

અને પ્રભુત્વ-અધિકાર-એ પણ અનર્થ કરાવે છે. એક પાંચ રૂપિયાનો પગારદાર પોલિસ હોય, તો ય એ એમ કહે કે-અહીં કેમ બેઠો છે ? આમ કેમ કરે છે ? એ એને એનો અધિકાર બોલાવે છે.

અને ચોથો અવિવેક. એતો મેં કીધું છે કે-સો ગુણ હોય પણ વિવેક વિનાના એ ગુણ એકડાં વિનાના મીંડાં જેવાં છે. વિવેક તો દશમે નિધિ છે. ‘સદ્ગુણેન ગૃહારમ્ભો,

વિવેકેન ગુણજ્ઞજઃ’—જેમ ગૃહસ્થનો ગૃહારંભ દાન વડે જ શોભે છે. કંબુસાંઈ હશે તો કાંઈ નહિ શોભે. એમ જો તારામાં વિવેક હશે તો જ બધાં ગુણો આવશે.

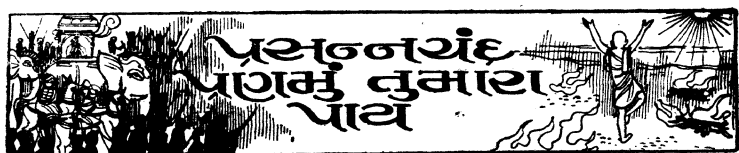
અહીં રાજામાં આ ચારે ય વાનાં હતાં. એ યુવાન હતો. વૈભવ હતો. અધિકારે ય હતો. અને અવિવેક તો હોય જ. અવિવેક તો આવું બોલાવે છે, ગુસ્સો કરાવે છે. પછી એ મહાત્માને શેનો ગણે?

પણ મહાત્માને તો એને બોધ આપવો હતો. એ સમજતાં હતાં કે—આપણે કોઈનો ઉપકાર કરવો હોય તો સહિષ્ણુતા ગુણ રાખવો જોઈએ, સહન કરવું જોઈએ. એમણે રાજાને કહ્યું ‘તમારે મારી વાત સમજવી હોય તો સાંભળો. તમને જિજ્ઞાસા હોય તો કહો’. રોષ કરવાનું કામ નથી. અને ન સમજવી હોય તો મારે કાંઈ સમજાવવાની જરૂર નથી.

ત્યારે રાજા કહે કે : ‘ના ના, આપ જરૂર કહો. મને આપની વાત સમજવો.’

ત્યારે મહાત્મા એને સમજાવે છે. એ કઈ રીતે? એ અત્રે અધિકાર.

‘ શ્રેણિકસ્તસ્ય રાજર્ષિ ચરિતેન સુગન્ધિના ।
વાસિતઃ શ્રીમહાવીરં, ધર્મવીરો વ્યજિજ્ઞપત્ ॥ ’

આપણે ત્યાગધર્મની વાત ચાલે છે. એને શ્રમણધર્મ કહીએ, દીક્ષા કહીએ કે પ્રવ્રજ્યા કહીએ, બધું એક જ છે. જ્ઞાનીએ બતાવ્યું છે કે—ત્યાગધર્મમાં જ ખરો આનંદ છે. ભોગમાં નહિ.

અહીં એક મહાત્માનો દાખલો આપ્યો છે. રાજાના પ્રશ્નના જવાબમાં મહાત્મા કહે છે કે ‘અધી’ તેરે જૈસી ઔર અધી’ તેરેસે અચ્છી બીતી’. આ સાંભળીને રાજાને ગુસ્સો થઈ જાય છે. અને એને ગુસ્સો થાય, એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે એને સત્પુરુષોનો સમાગમ નહોતો, એટલે એનામાં અવિવેક હતો. જેને સાધુપુરુષોનો ને શુરુઓનો સમાગમ ન હોય, એને અવિવેક હોય જ.

માટે જ મુનિઓને કીધું કે—હુ મુનિઓ ! તમે ગુરુકુલવાસ કોઈ દિ’ ન છોડશો. કેમ કે—

‘ નાણસ્સ હોઈ માગી, થિરયરબો હોઈ દંસણે ચરિત્તે અ ।
ધન્ના આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચંતિ ॥ ’

તારે જો જ્ઞાન મેળવવું હોય, સમ્યગ્દર્શનમાં દૃઢ મન રાખવું હોય, પ્રભુનું જે ચારિત્ર તને મળ્યું છે—એમાં તારે નં. પ્ર. ૧૬

સ્થિરતા કરવી હોય, અને સંયમમાંથી મનને બહાર ન જવા દેવું હોય, તો એ માટે તારે ગુરુકુલવાસમાં રહેવું જ પડશે. જે ધન્ય પુરુષો છે, તેઓ આ પ્રમાણે કરે છે.

ગુરુકુલવાસમાં રહીને ગુરુમહારાજની સેવા અને શુશ્રૂષા હમેશાં કરજે. એમનો વિનય કરજે. એમના વચનોને તું હૃદયમાં યથાર્થ ધારણ કરજે. તો જ તને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, ને સમ્યક્ચારિત્રમાં સ્થિરતા મળશે. કારણકે—વિનયગુણ બધામાં મુખ્ય છે. વિનયનું ક્ષણ શું છે? તો—

‘વિનયફલં શુશ્રૂષા, ગુરુશુશ્રૂષાફલં શ્રુતજ્ઞાનમ્ ।
જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિર્ વિરતિફલં ચાઽઽશ્રવનિરોધઃ ॥

સંવરફલં તપોબલ મથ તપસો નિર્જરા ફલં દૃષ્ટમ્ ।
તસ્માત્ ક્રિયાનિવૃત્તિઃ ક્રિયાનિવૃત્તેરયોગિત્વમ્ ॥’

‘યોગનિરોધાદ્ભવસન્તતિક્ષયઃ સન્તતિક્ષયાન્મોક્ષઃ ।
તસ્માત્ કલ્યાણાનાં, સર્વેષાં ભાજનં વિનયઃ ॥’

વિનયનું ક્ષણ શુશ્રૂષા છે. તારામાં વિનય હશે તો તું વડીલોની ને ગુરુની શુશ્રૂષા કરી શકીશ. માતા, પિતા, વડીલો ને ગુરુમહારાજ, આ બધાં આપણાં ઉપકારી છે. આ જગતમાં આપણાં સૌથી પહેલાં ઉપકારી મા ને આપ છે. એમનો ઉપકાર કેવો છે? તો ‘દુષ્પ્રતીકારૌ માતાપિતરૌ’ જે ઉપકારનો બદલો ન વાળી શકાય એવો છે. અને આપણો જે સ્વામી-માલિક છે, એ પણ આપણો ઉપકારી છે. અને ગુરુમહારાજ તો કેવાં છે? તો ‘સુદુષ્કરતરપ્રતીકાર’—કોઈ દિ’ એમના ઉપકારનો બદલો નહિ વાળી શકાય. માટે

એમનો વિનય ને એમની શુશ્રૂષા તો હમેશાં કરવી જોઈએ.
એ જ વિનયનું ફળ છે.

અને એ ગુરુશુશ્રૂષાનું ફળ શું? તો ગુરુશુશ્રૂષાથી શ્રુતજ્ઞાન મળે. અને શ્રુત-જ્ઞાનનું ફળ શું? તો 'જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ'—જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. વિરતિ એટલે વિરમવું, અટકવું. કોઈ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. કોઈ દિ' અસત્ય ન બોલવું. નહિ આપેલી વસ્તુ લેવી નહિ. જગત્માં કોઈ વસ્તુ કાયમ નથી રહી, તો નહિ આપેલી વસ્તુ કેટલા દિવસ રહેશે? અને શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. કોઈ જાતનો પરિશ્રદ્ધ ન કરવો. આનું નામ વિરતિ. એ જો જ્ઞાન હોય તો જ મળે. માટે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે.

અને વિરતિનું ફળ શું? 'તો આશ્રવનો નિરોધ.' આશ્રવ એટલે કર્મની ખાળો. એનો નિરોધ કરવાનું—એને બંધ કરવાનું સાધન વિરતિ છે. એનાથી અનાદિકાળનો કર્મબંધ રોકાઈ જાય. સંવર થાય.

અને સંવરનું ફળ શું? તો સંવરભાવ મળે ત્યારે આપણે તપશ્ચર્યા કરી શકીએ.' એ તપશ્ચર્યા કેવી છે? અણાહારી જે મોક્ષ પદ છે, એની વાનગીરૂપ છે. મોક્ષમાં કેવું સુખ હશે, કેવો આનંદ હશે? એનો થોડો આસ્વાદ તપશ્ચર્યામાં મળે છે. તપશ્ચર્યા નહોતી ત્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ ન થાય. ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણે પણ કહ્યું છે કે :

‘વિષયા વિનિવર્તન્તે, નિરાહારસ્ય દેહિનઃ॥’

આત્માને જ્યારે નિરાહારભાવ થાય છે, ત્યારે એને તૃષ્ણા હોય, એ ઓછી થાય છે.

સારાં રૂપ મળે, ત્યાં આંખ દોડે. સારાં શબ્દ સાંભળે તો કાન દોડે. સારાં ગંધ મળે ત્યાં નાક ફફડાટ કરે. સારાં સ્પર્શ મળે તો શરીર ત્યાં જાય. સારાં રસ મળે તો જીભ લોલુપતા કરે. કારણ કે—વિકારી ઇન્દ્રિયો છે. પણ જ્યારે તમે ઉપવાસ કરશો, છઠ્ઠું કે અઠ્ઠમ કરશો, કે એવી ખીજ તપશ્ચર્યા કરશો ત્યારે તમારી ઇન્દ્રિયો શિથિલ થશે, વિષયોની અભિલાષા ઓછી થઈ જશે. અને ત્યારે તમને થશે કે ‘નવરાં બેસી રહેવા કરતાં ચાલો, વ્યાખ્યાનમાં જઈએ’. એમ તમારાં વિષયો દૂર થશે. માટે જ તપશ્ચર્યા એ મોક્ષની વાનગી છે.

એ તપશ્ચર્યાનું ફળ શું ? તો એનાથી આત્માને કર્મની નિર્જરા થાય.

‘કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ, કલ્પકોટિશતૈરપિ ।

અવદયમેવ મોક્તવ્યં, કૃતં કર્મ શુભાશુભમ ॥

કરોડો કલ્પો ને કરોડો યુગો ચાલ્યાં જાય, પણ કરેલાં જે નિકાચિત કર્મો છે, તે તો ભોગવવાં જ પડે છે. એમાં છૂટકો જ નથી. છતાં એને પણ જે તોડનાર અને ખપાવનાર કોઈ હોય તો તે તપશ્ચર્યા જ છે. કર્મની નિર્જરા તપશ્ચર્યાથી જ મળે છે.

અને કર્મનિર્જરાથી શું થાય ? જીવને જેમ જેમ વિશુદ્ધિ આવે, એમ એમ એને અનંતગુણી કર્મનિર્જરા થતી જાય. એ થાય એટલે મનની, વચનની ને શરીરની

ક્રિયાઓ જે થાય છે, તે બંધ થાય. આ ક્રિયાઓ તેરમા ગુણુઠાણુ સુધી હોય.

સયોગી કેવલીને, તીર્થંકર મહારાજને પણ વચનની ક્રિયા છે. એમને ઉપદેશ આપવો જ પડશે. એમને શરીરની પણ ક્રિયા છે. શરીર હલાવવું, વિહાર કરવો વગેરે. અને મનની પણ ક્રિયા છે. એ બીજી કોઈ નહિ, પણ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવતાઓ, જે હમેશાં દ્રવ્ય, ગુણ ને પર્યાયની જ વિચારણા કરતાં હોય, એમાં એને જ્યારે સંશય થાય કે આમ કેમ હશે? તો એ કોને પૂછે? એ અહીં આવી શકે એમ નથી. એની પાસે આહારક શરીર પણ નથી. એ તો ચૌદ પૂર્વની લખ્ધિવાળા મુનિને જ હોય. અને આમને તો અવિરતિ-ભાવ હોય. ત્યારે એ સંશય એ કઈ રીતે નિવૃત્ત કરે?

ત્યારે એ ત્યાં બેઠાં બેઠાં મનથી ભગવાનને પૂછે કે—
'હિ પ્રભો! આમ કઈ રીતે છે?

ભગવાન એના મનોવર્ગાણાના પુદ્ગલોને જુએ છે. પછી ભગવાન શું કરે? તો મનોવર્ગાણાના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે. વચનથી તો જવાબ નથી આપી શકવાના. કેમકે એ તો અસંખ્યાત યોજન દૂર છે. એટલે મનોવર્ગાણાના દ્રવ્યો લે છે.

વર્ગાણાઓ આઠ છે. ઔદારિક વર્ગાણા, વૈક્રિયવર્ગાણા, આહારકવર્ગાણા, તૈજસ વર્ગાણા, ભાષાવર્ગાણા, શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગાણા, મનોવર્ગાણા, અને આઠમી કાર્મણ્યવર્ગાણા. જેમ આપણું શરીર ઔદારિક છે, તે ઔદારિક વર્ગાણાના દળિયાનું બનેલું છે. દેવતા ને નારકીને વૈક્રિયવર્ગાણાનું શરીર છે.

અને ચૌદ પૂર્વધરને આહારકર્મગણાનું શરીર હોય છે. એમ-જીવને મનોવર્ગણા હોય છે. આપણે કાંઈ વિચારવું હોય તો પહેલાં મનોવર્ગણાના પુદ્ગલો લઈએ. પછી એને વિચારરૂપે વિસર્જન કરીએ.

ત્યારે ભગવંત મહારાજ પણ મનોવર્ગણાના દ્રવ્યો ગ્રહણ કરે, એને મનપણે પરિણમાવે, અને મૂકે. એ પેલાં અનુત્તરવાસી દેવતાઓ અવધિજ્ઞાનથી જીએ. એને એવું ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાન હોય. જોઈને એ અનુમાન કરે કે ‘ભગવંત મહારાજએ આ વાતના જવાબમાં મને આમ કીધું.’

આમ તીર્થંકર મહારાજને પણ મનોયોગ હોય છે.

જ્યાં સુધી અયોગિભાવ ન મળે, ત્યાં સુધી એમને શાતાવેદનીય કર્મ બંધાય છે. એ માટે એમને અન્તર્મુદૂર્તનો યોગનિરોધ કરવો પડે. મન, વચન, કાયાની તમામ ક્રિયાઓ એમણે નિવૃત્ત કરવી પડે. એ માટે જ કીધું કે ‘કર્મનિર્જરા થાય એટલે ક્રિયાઓની નિવૃત્તિ થાય.’

અને ક્રિયાનિવૃત્તિ થાય, એટલે અયોગિભાવ મળે. યોગનો નિરોધ થાય, ત્યાં શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો પાયો આવે. શુક્લધ્યાનનો પહેલો પાયો સાતમા ગુણકાણથી હોય. બીજો પાયો જ્યારે કેવળજ્ઞાન પામતો હોય ત્યારે હોય અને ત્રીજો પાયો અહીં, જ્યારે યોગનિરોધ કરે ત્યારે આવે. એનું નામ સૂક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતી. એમાં પહેલાં કાયયોગને રોધે, પછી વચનયોગને રોધે. એ પછી મનોયોગને રોધે. એ

વખતે સૂક્ષ્મક્રિયાઓ કરે, માટે એ ધ્યાનને સૂક્ષ્મક્રિયાવાળું કીધું. અને એ ધ્યાન અપ્રતિપાતી હોય.

એ પછી શુકલધ્યાનનો ચોથો પાયો અયોગી અવસ્થામાં કરે. ત્યાં એને કોઈ ક્રિયા ન હોય. ‘અ-ઈ-ઉ-ઋ-લૃ-’, એ પાંચ હ્રસ્વાક્ષર બોલો, એટલા કાળમાં એ સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી લે, મોક્ષે જાય. એ જ કહે છે કે-ક્રિયાનિવૃત્તિથી યોગનો નિરોધ થાય. અને યોગનિરોધનું ફળ શું? ‘યોગનિરોધાદ્ ભવસન્તતિક્ષયઃ’-જ્યારે યોગનો નિરોધ થાય, ત્યારે સંસારનો પ્રવાહ નાશ પામી જાય. પછી આત્મા ને મોક્ષનું સ્વરૂપ મળે છે.

આ બધાનું મૂળ ક્યાં છે. ‘તસ્માન્ કલ્યાણાનાં, સર્વેષાં માજનં વિનયઃ’ હે જીવ ! આ જગત્માં જેટલા કલ્યાણો છે, એનું મુખ્ય કારણ વિનય છે. ગૃહસ્થપણમાં પણ વિનય કલ્યાણનું કારણ છે. આત્માએ જે ગુરુમહારાજના વચનનું શ્રવણ કર્યું હોય, શુશ્રૂષા ને સેવના કરી હોય, તો જ વિનય આવે. જે ઘડામાં તરાડ પડી હોય, ફુટલો ઘડો હોય, એને ટપલી મારો તો શું થાય? ફુટી જ જાય. એમ જેણે ગુરુમહારાજના વચનો ન સાંભળ્યા હોય, એ ફુટેલા ઘડો જેવો જ સમજવો.

ગુરુમહારાજના કઠોર વચનો પણ જેણે સાંભળ્યાં છે. અને સહન કર્યાં છે, એને જ વિનય મળશે. ગુરુમહારાજના વચનો કેવાં કઠોર હોય છે? તો તમાં બતાવ્યું છે કે-

‘ગીર્મિર્ગુરુણાં પરુષાક્ષરામિ,

સ્તિરસ્કૃતા યાન્તિ નરા મહત્ત્વમ ।

અલબ્ધશાળોત્કષણા નૃપાણાં,

ન જાતુ મૌલૌ મળયો વિશન્તિ ॥ ’

ગુરુમહારાજની આરાધનામાં—સેવનામાં જેઓ સદા રહ્યા છે, અને ગુરુમહારાજની વાણી, જેમાં કઠોર અક્ષરો જ પડ્યાં છે.—જે એકલી કર્કશ જ છે, એવી વાણી તેઓ કહે, તો ય જે એને સાંભળે ને સહન કરે છે. — આવાં શબ્દો મને કેમ કીધાં? એવું એને થાય તો થઈ રહ્યું. ઉત્તમ જીવને એવું ન થાય. એ તો તિરસ્કારને ય સહન જ કરે. અને એવી કઠોર વાણીથી તિરસ્કાર અને અનાદર પામેલાં જે જીવ હોય, જેમને કોઈ દિ’ આવાં વચનોથી અસ્થિરતા કે અરુચિ ન આવે, એવાં જીવને શું થાય છે?

તો જગત્માં જે ખરેખરું ગૌરવ ને મોટાઈ છે, એને એ જ પામે છે. એને એવાં કર્કશ વચનો સાંભળીને ઉદ્વેગ ન થાય. પણ એને તો એમ થાય કે ‘ગુરુમહારાજ મારું કેટલું હિત ચિંતવે છે? મારાં હિતને માટે જ તેઓ મને આ કહે છે.’ અને એ એમ સમજે કે—‘આજે મારાં લાખ્યનો ઉદ્વેગ કે ગુરુમહારાજએ મને આવાં વચનો કીધાં, આવાં જીવને જ ખરેખરું ગૌરવ મળે છે.

અહીં દાખલો કીધો છે. તમારે ત્યાં ઘણાં મણિઓ ને હીરાઓ થાય છે. એ મણિ ને હીરાઓ રાજાના મુગટમાં ક્યારે બેસે? તો એમ ને એમ ન બેસે. પણ એને ક્યારે

શરણ ઉપર ચડાવો, ને ઘસારા લાગે, પહેલ પડે, ત્યારે એ મુગટ પર ચડે.

જેણે શરણનો ઘસારો નથી ખાધો, એવાં લાખો રુપિયાના મણિઓ કે હીરાઓ હોય, પણ એ મુગટમાં નથી ચડતાં. એમ જેણે શુરુમહારાજના કર્કશ અને કઠોર વચનો સાંભળ્યાં છે, આનંદથી હૃદયમાં ઉતાર્યા છે, એ પ્રમાણે વર્તન પણ કર્યું છે, એ જ ગૌરવ પામે છે.

એક કવિએ તો કહી દીધું કે : શુરુમહારાજ મારે આવાં જોઈ એ. કેવળ મીઠાંભાષિયા શુરુ મારે નથી જોઈતાં. તો કેવાં જોઈએ છે? ત્યાં કહે છે :—

‘ ઉપરિ કરવાલધારાડડકારાઃ કૂરા મુજજ્ઞમપુજ્ઞવાત્ ।

અન્તઃ સાક્ષાદ્દ્રાક્ષા-દીક્ષાગુરવો જયન્તિ કેડપિ જનાઃ’ ॥

શુરુમહારાજ કેવાં હોય ? તો ઉપરથી તો તરવારની ધારા જેવાં જોઈએ. એમને જુએ ત્યાં જ ફફડાટ થઈ જાય કે ‘હમણાં શુરુમહારાજ વઢશે, મારશે. હમણાં જ મારું આવી બનશે, આવો ડર લાગે.

મોટા મહારાજ કહેતાં હતાં કે—‘અત્યારે ભલે અમારાં વચનો તમને કઠોર લાગે. એનાથી ત્રાસ ભલે થાય. પણ એથી અત્યારે તમે અમારાં વચનો નહિ સાંભળો, તો પછી વાણિયાના ખાસડાં જ તમારે ખાવાં પડશે. અમારાં વચનો સાંભળ્યાં હશે તો જ તમે લોકોનો ઉપકાર કરી શકશો. નહિ તો—નહિ ભણો, નહિ ગણો, જ્ઞાન-ધ્યાન નહિ કરો, તો મરીને ભરુચના પાડા થશો.”

ત્યારે અમે એ પ્રમાણે થોડુંક કહ્યું છે, તો અત્યારે તમારી આગળ બે શબ્દો ઉપદેશના કહીને ઉપકાર કરી શકીએ છીએ. નહિ તો એટલું ય ન કરી શકત.

એટલે ગુરુ કેવાં બેઠાં? ઉપરથી તો કરવાલની ધારા જેવાં દેખાય. કૂર હોય. અને સર્પની જેમ કુંદાડા મારતાં હોય, પણ એમનું હૃદય કેવું હોય? તો એમના હૃદયમાં તો એક જ લાવના હોય કે—આનું કેમ હિત થાય? “આ આગળ કેમ આવે?” એ એક જ ઇચ્છા હોય. કોની જેમ? તો દ્રાક્ષ કેવી મીઠી હોય છે? એ દ્રાક્ષ જેવી મીઠી શિખામણ, એ જેમના હૈયામાં ભરેલી છે, અને એવી શિખામણ આપવાની જ જેમની ઇચ્છા હોય, એવાં ગુરુઓ જયન્તિ-જય પામે છે.

આવાં ગુરુ હશે તો જ મારું કલ્યાણ થશે. મીઠાંભાષિયા ગુરુની મારે જરૂર નથી.

આવા ગુરુમહારાજાની સેવા જેમણે કરી હશે, વિનય કર્યો હશે, એ જ આગળ જ્ઞાન મેળવી શકશે. અને આવાં ગુરુઓનો—સત્પુરુષોનો જેને સમાગમ નથી, એવાં જીવમાં અવિવેક ને અવિનય હોય છે.

પેલાં રાજામાં યૌવન, રાજ્યવૈભવ ને અધિકાર તો છે જ, પણ અવિવેક પણ છે. એટલે એ ગુરુસામાં બોલે છે. પણ મહાત્મા તો એ સહન કરે છે. એ સમજે છે કે ‘આપણે સહન કરીશું’, તો જ ઉપકાર થઈ શકશે, એ સહન કરવાની

શક્તિ ક્યાંથી મળે ? જો ગુરુમહારાજની સેવા ને વિનય કર્યા હોય તો જ મળે.

એક વાણિકનો બાળક હતો. એ તળાવે ગયો છે. એ તળાવના પાણીમાં એક વીંછી પડ્યો હતો. એ તરફ છે. હમણાં જ મરી જશે એમ લાગે છે. એ આ બાળક જુએ છે. એને દયા આવે છે.

આર્યાવર્તની માતાઓએ પોતાના બાળકને પારણામાં ઝુલાવતાં ઝુલાવતાં પણ દયાનાં ગીત ગાયાં હતાં કે—

‘વિરયામો પાણાઙ્ગવાયાઓ, વિરયામો મુસાવાયાઓ, વિરયામો અદિ ન્નાદાણાઓ, વિરયામો મેહુણાઓ, વિરયામો પરિગ્ગહાઓ.’

અને એથી આર્યાવર્તના બાળકોમાં જન્મતાં જ દયાના ને ઉપકારના જ સંસ્કાર પડતાં હતાં. આ બાળકમાં પણ ઉપકાર કરવાનો સંસ્કાર પડ્યો છે. એ આ વીંછી જુએ છે. એને તરત જ દયા આવી જાય છે કે—‘ઓહો ! આ બિચારો મરી જશે. લાવ, એને હું બચાવું.’ એ એને પાણીમાંથી બહાર કાઢે છે. જેવો બહાર કાઢે કે—તરત જ પેલો વીંછી એને કરડ્યો ને પાણીમાં પડી ગયો.

બાળકને ફરી દયા આવી. પાછો બીજીવાર કાઢ્યો.

તો પેલો ફરી કરડ્યો, ને ફરી પાણીમાં પડ્યો. બાળક દયાળુ હતો. એ વારંવાર એને કાઢે છે, ને પેલો કરડીને પાણીમાં પાછો પડી જાય છે.

આ જોઈને એક માણસ કહે : ‘છોકરા ! તું એને

બહાર કાઢે છે પણ એ તો તને જ કરડે છે. અને કરડવાનો તો એનો સ્વભાવ છે. એટલે એ કરડ્યાં જ કરશે. માટે એને જવા દે. આ તો તારી અકકલ વિનાની વાત છે.’

ત્યારે પેલો બાળક કહે છે કે ‘હું મિત્ર ! તારી વાત બરાબર છે. પણ આ એક વીંછી જેવો ક્ષુદ્રજંતુ પણ બ્યારે પોતાનો કરડવાનો દુષ્ટ સ્વભાવ નથી છોડતો, તો હું તો સન્નજન છું. હું મારો એની પર દયા કરવાનો સ્વભાવ કેમ છોડું ?’

માટે જ કહ્યું છે કે—પ્રાણાન્તેऽપિ પ્રકૃતિ વિકૃતિર્જાયતે નોત્તમાનામ્—જન્મત્માં ગમે ત્યારે ગમે તેવી પરિસ્થિતિ આવે, મરણ આવે તો ય શું ? પણ સન્નજન પુરુષો પોતાનો ઉપકારનો સ્વભાવ નથી છોડતાં.

અહીં મહાત્મા પણ પોતાનો સહિષ્ણુ સ્વભાવ નથી છોડતાં. એ રાજાને પૂછે છે કે: રાજન્ ! તારે સમજવું હોય તો સમજવું, ગુસ્સો શા માટે કરે છે ?

રાજાને ય જાણવું તો હતું જ. એટલે એણે હા પડી પછી મહાત્માએ એને પૂછ્યું : રાજન્ ! તમે રાત્રે કેટલાં વાગે સૂતાં હતાં ? રાજા કહે: બાર વાગે સૂતો હતો.

મહાત્મા કહે બાર વાગે તો હુંય સૂતો. પણ સૂતાં પછી તો પલંગ હોય, પથારી હોય કે ધૂળ-રેતી હોય, કે રાખ હોય, બધું મારે સરખું જ છે. કાંઈ ફેર નથી. સૂતાં પછી એની બબર નથી પડતી.

પણ તને તો રાતના બાર વાગ્યાં સુધી શાંતિ નહોતી. રાણીની ચિંતામાં, રાજકુંવરની ચિંતામાં, પ્રજ્ઞની ચિંતામાં, કાં તો અધિકારીઓની ચિંતામાં ને હાયવોયમાં—ભડકામાં તારી રાત ગઈ, પણ મારે કોઈ ચિંતા નથી. હું તો પ્રજ્ઞની ચિંતામાં ને પ્રજ્ઞના ધ્યાનમાં બેસી ગયો હતો. મને તો એક જ ધ્યાન હતું કે—

‘ અહૌ વા હારે વા કુસુમશયને વા દૃષદિ વા,
મળૌ વા લોષ્ઠે વા, બલ્લવતિ રિપૌ વા સુદૃદિ વા ।
તૃણે વા સ્નેણે વા, મમ સમદૃશો યાન્તુ દિવસાઃ
ક્વચિત્ પુણ્યારણ્યે જિનજિન જિનેતિ પ્રલપતઃ ॥ ’

હું પ્રજ્ઞો ! મારાં આવાં દિવસો ક્યારે જશે? કેવાં ? કે—એક તરફ સર્પ હોય, ને એક તરફ મોતીનો હાર હોય, તો મને એમ ન હોય કે—આ સર્પ છે, ને આ મોતીનો હાર છે. મોતીનો હાર હું લઈ લઉં, એવો વિષમભાવ મને ન થાય. અને હું તો કોઈ જંગલમાં શિલા પર બેસીને તારું ધ્યાન ધરતો હોઉં, આવાં મારાં દિવસો ક્યારે જશે ? આવાં ધ્યાનમાં મારાં બાર વાગ્યા. ને તને તો હાયવોયમાં જ બાર વાગી ગયાં.

પછી ઊંઘી ગયા. પણ તને તો ઊંઘમાં ય સ્વપ્નાં આવ્યા હશે? મને તો કાંઈ સ્વપ્ના નથી આવ્યાં. હું તો પડ્યાં ભેગો ઊંઘી ગયો. અને ઊઠ્યાં પછી પણ તને તો હાયવોય જ હશે? નોકરને બોલાવો, જમાદારને બોલાવો, ફલાણું કરો ને આમ કરો. આવી હાયવોય હશે જ ? ત્યારે મારે

એ કાંઈ નથી. માટે કહું છું કે—‘અધી’ તેરે જૈસી ઔર અધી’ તેરેસે અઅધી ખીતી’. મારે તો ત્યાગમાં જે સુખ છે, એવું સુખ તારે નથી.

માટે જ કીધું છે કે—જગત્માં શાંતિ કેને મળે ? સાચી શાંતિ કેને પ્રાપ્ત થાય ? તો ત્યાં કહે છે :

‘વિहाय कामान् यः सर्वान्, पुमांश्चरति निःस्पृहः ।

निर्ममो निरहङ्कारः, स शान्तिमधिगच्छति ॥’

સર્વ કામતૃષ્ણાને જે છોડી દે છે. અને નિસ્પૃહ થઈને જગત્માં વિચરે છે. અને નિર્મમ—નિર્મામ હોય, આ જગત્માં મારું કોઈ નથી, એવો નિર્મામત્વભાવ એને હોય.

‘एगोऽहं नत्थि मे कोइ, नाऽहमन्नस्स कस्स वि ।

एवं अदीणमणसो, अप्पाणमणुसासइ ॥’

કોઈ દિવસ સુખ મળે, કોઈ દિવસ દુઃખ મળે. કોઈ વાર સારું આવ્યું કે કોઈવાર નરસું આવ્યું, તો એમાં દુઃખ ન લગાડીશ. દીન ન થઈશ. પણ સંતોષ માનજે. આવો જ્યારે થઈશ ત્યારે તને શાંતિ મળશે.

માટે ત્યાગમાં જે આનંદ છે. એ લોકમાં ન હોઈ શકે.

અને એ જ માટે જ્ઞાનીઓએ કીધું છે કે—જ્ઞાન ને ચારિત્ર બંને જોઈએ. આ તો ભાવચારિત્ર છે. પણ કોઈ વખતે દ્રવ્યચારિત્ર પણ કહ્યાણુ કરે છે.

જે વખતે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ સ્મશાનમાં કાઉસસગ્ગ-ધ્યાનમાં ઊભાં છે. તે વખતે ભગવાન મહાવીર મહારાજને

વંદન કરવા માટે શ્રેષ્ઠિક રાજા નીકળે છે. એમના એ સૈનિકો પ્રસન્નચંદ્રને જુએ છે. એમને જોઈને એમાંથી એક ઉત્તમ સૈનિક બોલે છે : ‘ઓહો ! આ મુનિ કેવાં ઉપશમભાવમાં છે ? કેવાં ત્યાગી અને ધ્યાનસ્થ છે ? ખરેખર, આવાં આત્માને મોક્ષ દૂર ન હોય.’ હમેશાં ઉત્તમ મુખે મધુરી ભાષા જ હોય.

આ સાંભળીને બીજો દુર્મુખ નામનો સૈનિક કહે છે : “તને ક્યાં ખબર છે કે આ કેાણુ છે ? આ તો પ્રસન્નચંદ્ર રાજા છે. નાના દૂધપીતાં બાળકને ગાદીએ બેસાડીને એણે ચારિત્ર લીધું છે. રાજ્ય મંત્રીને સોંપ્યું છે. બિલાડી જેવાં મંત્રીને આણે રાજ્ય આપ્યું છે. એ મંત્રી હવે આ બાળકને મારી નાખશે ને એનું રાજ પડાવી લેશે. આમ પોતાના છોકરાનું ચ જેણે અહિત કર્યું, ને પોતાની પ્રજાનું ચ જેણે અહિત કર્યું છે, કોઈની ચિંતા નથી, એવાંને કેાણુ વંદન કરે ?”

આત્મા નિમિત્તવાસી છે. એને કાંઈ નિમિત્ત મળે તો એ દોરવાઈ જાય. પ્રસન્નચંદ્રને પણ દુર્મુખના આ વચ્ચેના સાંભળીને વિચાર આવી ગયો કે ‘હું આ શું કરી આવ્યો ? જેના વિશ્વાસે રાજા અને રાજકુમાર સોંપી આવ્યો, એ મંત્રી મારાં દીકરાને મારીને રાજ લઈ લેશે ? હું હોઉં તો જરૂર એને ઠેકાણે પાડી દઉં. આ વિચારમાં ને વિચારમાં એ સામે જુએ છે, સિંહાવલોકન કરે છે. ત્યાં એમને લાગે છે કે-આ લશ્કર જ ઊભું છે, ને લડાઈ ચાલુ છે, એમની

આગળ કાદપનિક સૃષ્ટિ ખડી થાય છે. સૃષ્ટિ એ જાતની છે. એક માટીની સૃષ્ટિ, ને બીજી કાદપનિક સૃષ્ટિ—મનની સૃષ્ટિ છે.

‘મન एव मनुष्याणां, कारणं बन्धमोक्षयोः’—મનને। સંકલ્પ પણ જીવને કર્મબંધનું કારણ બની જાય છે, મન જ બંધ ને મોક્ષનું કારણ છે.

ત્યાં પ્રસન્નચંદ્રઋષિ પેલાં લશ્કરની સાથે મનથી લડે છે. હથિયાર ઉપર હથિયાર ફેંકે છે, ને અનેક સૈનિકોને પોતે મારે છે. એમ કરતાં કરતાં બધાં હથિયારો ખલાસ થાય છે. ત્યારે માથાનું શિરસ્ત્રાણ લેવાં જાય છે, પણ શિરસ્ત્રાણ હોય તો હાથમાં આવે ને? માથું તો મુંડાવેલું છે.

ત્યાં એમને ધ્યાન આવે છે કે—ઓહો! હું તો ત્યાગી છું. મારે તો પ્રજા ય નથી, ને પુત્ર પણ નથી. મેં આ શું વિચાર કર્યો? અને તરત પોતે ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ જાય છે. એ ક્યારે બન્યું? એમને દ્રવ્યચારિત્ર હતું તો થયું. નહિ તો ન થાત. માટે જ દ્રવ્યચારિત્રની જરૂર પડેલી છે.

એ વખતે શ્રેણિક મહારાજ એમને વંદન કરીને લગવાન પાસે જઈને પૂછે છે કે ‘હિ લગવંત! આ આવાં ત્યાગી—તપસ્વી મુનિને જે વખતે મેં વાંધાં, તે વખતે જો એ કાળધર્મ પામ્યા હોત, તો કંઈ ગતિમાં જાત?’

ત્યારે લગવાન મહારાજ કહે છે કે ‘એ સાતમી નરકમાં જાત.’

એ સાંભળીને શ્રેણિક રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય થાય છે.
એ ફરી પૂછે છે કે ‘અત્યારે હું પૂછું છું, તે વખતે જો
એ કાળધર્મ પામે તો કયાં જાય ?’

તો ભગવંતે કીધું કે : ‘અનુત્તર વિમાનમાં જાય’.

આ સાંભળીને રાજાને આશ્ચર્ય થાય છે.

श्रेणिकस्तस्य राजर्षे श्ररितेन सुगन्धिना ।

वासितः श्रीमहावीरं, धर्मवीरो व्यजिज्ञपत् ॥

ભગવાનનું વચન સાંભળીને ધર્મવીર એવાં શ્રેણિક
મહારાજા ભગવંતને પૂછે છે. કેાઈ દાનવીર હોય, કેાઈ
દયાવીર હોય, એમ શ્રેણિક રાજા ધર્મવીર હતાં. તેઓ
પૂછે છે: હે પ્રભો ! હે ભગવંત ! આ પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ
એક તરફ સાતમી નારકીનું કર્મ બાંધે છે, ને બીજી તરફ
અનુત્તર વિમાનનું કર્મ બાંધે છે, એ ખરેખર આશ્ચર્ય છે.
આવું કંઈ રીતે બન્યું ? તે અમને બતાવો.

એ સ્વરૂપ ભગવંત મહારાજા કંઈ રીતે બતાવે છે ?
તે અગ્રે અધિકાર વર્તમાન જોગ.

શેષ...

૧૬ જ્યારે લગવાન મહાવીર મહારાજના શ્રીમુખે રાજા શ્રેણિકે પહેલાં સાંભળ્યું કે ‘પ્રસન્નચંદ્ર તે વખતે મરત તો સાતમી નરકે જત ! અને થોડીવાર પછી સાંભળ્યું કે ‘હવે એ મરે તો સર્વાર્થસિદ્ધ-અનુત્તર વિમાનમાં જાય.’ આ સાંભળીને રાજાને સંદેહ થયો. તેણે પ્રભુને પૂછ્યું : ‘લગવન ! હું અજ્ઞાન છું. સર્વજ્ઞની વાણી અન્યથા હોય નહિ. છતાં મને સંદેહ થાય છે કે આ વિષયમાં આપે એ પ્રકારના ઉત્તર કેમ આપ્યાં ?’

પ્રભુએ કહ્યું : રાજન્ ! તેં એ મુનિને વંદન કર્યું ત્યારે તે રૌદ્રધ્યાનમાં પડ્યાં હતાં. તેથી તે વખતે તે નરકમાં જવા યોગ્ય હતાં. અને અત્યારે તે શુક્લધ્યાનમાં છે. તેથી અત્યારે અનુત્તરમાં જવા યોગ્ય છે.

એટલે રાજાએ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો : પ્રભો ! એ મહામુનિને રૌદ્રધ્યાન ક્યાંથી આવ્યું ? અને અત્યારે શુક્લધ્યાન પાછું ક્યાંથી આવ્યું ?

સ્વામીએ કહ્યું : ‘રાજન્ ! તારાં લશ્કરના અગ્રભાગના એ સૈનિકોની વાતચીત પરથી પ્રસન્નચંદ્રે જાણ્યું કે ‘મારા નાના દીકરા-જેને હું રાજ્ય સોંપીને આવ્યો છું, તેને મારાં જ મંત્રીઓ મારી નાખીને રાજ્ય પડાવી લેવા તૈયાર થયા છે.’ આ સાંભળ્યાં પછી એ મુનિના અંતરમાં પુત્રમોહ જાગ્યો. એ પોતાના ચારિત્રને ભૂલી ગયાં. તેમણે ત્યાં જ મનોમન પેલા મંત્રીઓ સાથે લડાઈ આઢરી દીધી.

જાણે એ મંત્રીઓ સામે જ ઊભાં છે, એમ માનીને પ્રસન્નચંદ્ર એમની સાથે જ્ઞેશપૂર્વક યુદ્ધ કરવા લાગ્યાં. એમાં એમની પાસેના બધાં હથિયારો ખલાસ થઈ ગયાં. એથી તો એમને વધુ ક્રોધ ચડ્યો. એમણે વિચાર્યું કે ‘આ લોકોને હું મારાં શિરસ્ત્રાણથી હણી નાખું.’

આ વિચાર આવતાં જ એમનો હાથ મસ્તક ઉપર ગયો. તો મસ્તકે તો મુંડન કરેલું હતું. એનું એમને લાન થયું. તરત જ એમને પોતાનું ચારિત્ર યાદ આવ્યું. એમને થયું. અરે રે! આવાં કર રૌદ્રધ્યાનમાં રાચનારા મને ઘિકકાર થાઓ. હું તો નિર્મમ છું. મારે એ પુત્રનું કે એ મંત્રીઓનું શું પ્રયોજન છે? હું તો બધું ત્યજીને આવ્યો છું.’

આ વિચારમાં ને વિચારમાં એમનો મોહ દૂર થયો. વિવેક બુદ્ધિ પ્રગટી. એ મુનિએ ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં જ ભક્તિથી અમને વંદન કર્યું, અને પોતાના દુર્ધ્યાનની આલોચના કરીને, પ્રતિકંભણ કરીને પાછાં શુભધ્યાનમાં તેઓ મગ્ન બન્યાં. દુર્ધ્યાનના સમૂહને બાળી નાખ્યો.’

પ્રસન્નચંદ્ર-ઋષિનું આ ઉત્તમ ચરિત્ર સાંભળીને ભાવિત બનેલાં ધર્મવીર રામ્ય શ્રેણિકે ભગવાન મહાવીરને

૧ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંતે ૧૭ દિવસ નંદિસૂત્ર ઉપર પ્રવચનો આપ્યાં બાદ તેઓશ્રીની તબિયત નાદુરસ્ત થતાં પ્રચયન ન આપી શકાયાં. સત્તરમા-છેલ્લાં પ્રવચનમાં આવતાં પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિના કથાનકનો અવશિષ્ટ સંદર્ભ અહીં લખીને ઊમેર્યો છે.
૨ પરિશિષ્ટ પર્વ-સર્ગ ૧ શ્લોક ૭૭ થી ૯૧

વિનંત્યુ : પ્રભો ! આ રાજર્ષિએ પોતાના નાનકડા પુત્રને રાજ્ય સોંપી દઈને પ્રવ્રજ્યા શા માટે લીધી ? તે કહો.

આના જવાબમાં ભગવાને પ્રસન્નચંદ્રનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર કહ્યું.

એ ચરિત્ર કહીને ભગવાન વિરમ્યાં, ત્યાં જ આઠાશમાં દેવોનું આગમન અને હુંદુલિના નાદ થવા લાગ્યાં. રાજાએ તરત જ ભગવાનને પૂછ્યું : પ્રભો ! આ શું ? આ દેવાગમન-હુંદુલિનાદ શા માટે ?

ભગવંતે કહ્યું : “રાજન્ ! પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને અત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. તેનો ઉત્સવ કરવા આ દેવો આવ્યાં છે, હુંદુલિ વાગે છે.”

અહીં કથનીય એ છે કે-પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિને દ્રવ્ય ચારિત્ર હતું, વ્યવહાર-માર્ગ હતો, તે એ પાછાં શુભધ્યાનમાં આવ્યાં, સ્થિર થયાં ને કેવળજ્ઞાન પામ્યાં. દ્રવ્યચારિત્ર ન હોત તો એ ન બની શકત. માટે એકલી નિશ્ચયદષ્ટિ-એકલો નિશ્ચય માર્ગ કામનો નથી. વ્યવહાર માર્ગ-આચાર અને કર્મયોગ પણ ભેગો ભેદએ જ.

૧ પરિશિષ્ટ પર્વ, સર્ગ ૧, શ્લોક ૯૨ થી ૨૬૧

પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંતના

વ્યાખ્યાનમાંથી ઉદ્ધૃત

વચનામૃતો

—સાધ્વીજી શ્રી પૂર્ણભદ્રાશ્રીજી મ.

(૧) માનવ અવતાર અને વીતરાગધર્મ પામીને જેણે સિદ્ધાન્તના વચનો સાંભળ્યાં નથી, જેણે જગતમાં કોઈને ઉપકાર કર્યો નથી, મરણ વખતે જેણે કોઈ જીવોને ખમાવ્યા નથી, જેના કષાય અને અહંકાર ઓછાં થયાં નથી—તે જીવ શોક કરવા લાયક છે.

(૨) જેણે અનેક જાતના સુકૃત કર્યા છે. જ્ઞાનાભ્યાસ કરનારને જેણે સહાય કરી છે, જેણે પરમાત્માના આગમના વચનો શ્રવણ કર્યા છે, અને એ સાંભળી જેના કષાયો ઓછાં થયાં છે, એટલું જ નહિ, પણ જેણે જગતના સર્વ જીવોને ખમાવ્યાં છે,—તે જીવ મરતી વખતે પણ શોક કરવા લાયક નથી.

(૩) વિપત્તિ એટલે અશુભકર્મનો ઉદય. વિપત્તિ આવે ત્યારે અશુભ-કર્મ લોગવાઈ જાય. તેથી દુઃખ ન હોય. જેમ એક લેણુદાર થાપણ મૂકીને ગયો હોય, અને આપણા ઘરમાં ઘણી સંપત્તિ હોય, ત્યારે લેણુદાર લેવા આવે તેમાં આનંદ જ થાય, દુઃખ ન થાય. એમ વિપત્તિમાં અશુભ કર્મ લોગવાય છે, ઓછાં થાય છે, એટલે તેમાં પણ આનંદ જ હોય.

(૪) કુદરતની કાતર તો બધે સરખી છે. જાડું પાણીકાર હોય તો મોડું કપાય, અને મલમલ હોય તો જલદી કપાય પણ વહેલું મોડું બને કપાય તો ખરું જ.

(૫) મનુષ્યે^૧ ચાર આશ્રમ કીધાં છે. પહેલો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, એ ‘સરવાળા’ જેવો છે. કારણ એ આશ્રમમાં અભ્યાસ-વિદ્યા વધતાં જ જાય છે. યેવડાતાં જાય છે.

બીજો ગૃહસ્થાશ્રમ છે. એ ‘બાદબાકી’ જેવો છે. એમાં ઓછું થતું જાય. જન્મળને કારણે અભ્યાસ ઘટતો જાય.

ત્રીજો ‘વાનપ્રસ્થાશ્રમ’ છે. એ ‘ગુણકાર’ જેવો છે. કેમકે-બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં પહેલા સંસ્કારોને લીધે પરમાર્થવૃત્તિ વગેરે સદ્ગુણોની એમાં વૃદ્ધિ થતી હોય છે.

અને ચોથો સંન્યાસાશ્રમ છે. તે ‘લાગાકાર’ જેવો છે. પહેલાંના ત્રણે આશ્રમમાં મેળવેલાં-અનુભવેલા-ત્યાગ, વિવેક, સંતોષ વગેરે ગુણો અને મોહ-માયા વગેરે અવગુણોનો આ આશ્રમમાં વિલાગ પડશે. અવગુણો ઉપર મીઠાં મૂકાશે, ને ગુણો સ્થિર થશે.

(૬) જીવનો લોભ સંસ્કાર ખૂબ પ્રબળ છે. એ લોભને લીધે એ ચક્રેશ્વરી માતા પાસે એક શ્રીકૃષ્ણ વધેરીને લાખ રૂપિયાની માંગણી કરે છે. પણ માતા કાંઈ ગાંડા નથી કે તને એક શ્રીકૃષ્ણના બદલામાં લાખ રૂપિયા આપી દે. માતા

પોતે જ લાખ રૂપિયામાં લાખો શ્રીકૃષ્ણ ન વધેરે ? પણ જીવની દેવાની વૃત્તિ એવી છે કે જ્યાં મળે ત્યાંથી લઉં ને લઉંજ.

(૭) જગતમાં જે વસ્તુ દેખાય છે: એક પુણ્ય અને પાપ. પરોપકાર પુણ્યને માટે છે, અને ખીજાને પીડા કરવી એ પાપ છે.

(૮) અહીં મૂઠી જવાની વસ્તુ જે છે: એક યશ અને ખીજો અપયશ. કોઈ મરી જશે તો તે સારો હશે તો સારો કહેવાશે—એ યશ છે. અને ખીજાને માટે કહેશે કે બધાને ભારભૂત હતો તો ભલે ગયો—એ અપયશ છે.

(૯) રઘુવંશમાં રાજાનું વર્ણન કાલિદાસે કર્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે: બાલ્ય-કાળમાં વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે. યુવાવસ્થામાં સંસારસુખો ભોગવે. વૃદ્ધાવસ્થામાં સંન્યાસ લે. અને યોગ વડે શરીરનો ત્યાગ કરે.^૧

અત્યારે તો એનાથી વિપરીત છે: અત્યારે બાલ્યકાળમાં વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે, પણ તેમાંથી બ્રહ્માચાર જ શીખે. યુવાવસ્થામાં કાંઈક વ્યસનો હોય, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં કૂતરા જેવી વૃત્તિવાળા હોય, અને અંતે રોગ વડે શરીરનો ત્યાગ કરે.^૨

૧ શૈશવેઽભ્યસ્તવિદ્યાનાં, યૌવને વિષયૈષિણામ્ ।

વાર્ધક્યે મુનિવૃત્તીનાં યોગેનાઽન્તે તનૂત્યજામ્ ॥

(રઘુવંશ મહાકાવ્ય-સર્ગ ૧)

૨ શૈશવે ભ્રષ્ટવિદ્યાનાં, યૌવને વિષમક્ષિણામ્ ।

વાર્ધક્યે શ્વાનવૃત્તીનાં, રોગેનાઽન્તે તનૂત્યજામ્ ॥

(૧૦) ભકિતના ત્રણ લેહ છે: રાજસી, તામસી અને અને સાર્ત્વિકી. આ ભવ કે ભવાંતરની ઇચ્છાથી જે ભક્તિ કરે તે રાજસી. કોઈને મારી નાખવાની કે ખરાબ કરવાની બુદ્ધિથી કરે તે તામસી. અને જેમાં નિઃસ્વાર્થભાવે સર્વસ્વ સમર્પણ કરે તે સાર્ત્વિકી.

(૧૧) કર્મનો ક્ષય, ઉપશમ, અને ક્ષયોપશમ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, ભવ, એ-પાંચ કારણોથી થાય છે.

જેમ મદિરાથી જ્ઞાનનું આવરણ આવી જાય અને ગ્રાહીથી જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ થાય. અહીં દ્રવ્ય (મદિરા-ગ્રાહી) કારણ છે.

ગિરિરાજનું (સિદ્ધાચલતીર્થનું) આલંબન પામી જીવના પરિણામ શુદ્ધ થાય, તેથી કર્મનો ઉપશમ-ક્ષયોપશમ થાય. અહીં દ્વીપમાં કોઈ એવો ખાલી ભાગ નથી કે જ્યાંથી અનંતા જીવો મોક્ષમાં ન ગયાં હોય. શત્રુજયની ભૂમિમાં અનંત જીવો મોક્ષમાં ગયા, અને બીજે ઠેકાણેથી પણ અનંતા મોક્ષમાં ગયાં. છતાં ફેર કેમ? શત્રુજયનું આલંબન પામીને જ કલ્યાણ સાધે છે, અને બીજી ભૂમિમાં નથી પામી શકતો. આનું શું કારણ? તો ઉત્તરમાં ‘શત્રુજયની ભૂમિની સ્પર્શના’ એ જ નિમિત્ત છે. બીજે ઠેકાણે આવું નથી બનતું, એમાં એ ક્ષેત્રનો-એ ભૂમિનો જ દોષ સમજવો.

પુરાણમાં પણ શ્રવણનો દાખલો આવે છે કે એણે કુરુક્ષેત્રની ભૂમિમાં માત-પિતા પાસે પણ ભાડું માગ્યું. એ ક્ષેત્રનો દોષ છે.

એવી રીતે કાળ પણ કારણ છે. જેમ આઠમ, ચૌદશ પર્યુષણા વ. કાળમાં આત્માને આસધના કરવાનું મન થાય છે. બીજા દિવસોમાં નથી થતું. તેથી કાળ પણ કર્મના ક્ષય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમનું નિમિત્ત છે.

એ જ રીતે ભાવ-હૈયાના પરિણામ-પણ કર્મના ક્ષયાદિનું નિમિત્ત છે.

અને ભવ પણ એક કારણ છે. જેમ-મનુષ્યભવ હોય તો જીવ કર્મ ખપાવી મોક્ષે જઈ શકે. મનુષ્યગતિમાં અવધિજ્ઞાન ન હોય, પણ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય કે તરત જ ત્યાં અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ભવ પણ કારણ છે.

(૧૨) એક માણસ સો રૂપિયા લઈ બજારમાં ચાલ્યો જતો હોય, ને રસ્તામાં કોઈ જીવ દુઃખથી અને ભૂખથી પીડાતો હોય, મરવા પડ્યો હોય, પેલો એને એક રૂપિયો આપે તો એનો જીવ બચી જાય તેમ છે, પોતાને ૯૯ થી ચાલે તેમ છે, છતાં પેલો એને એક રૂપિયો ન આપે તો એ મહાપરિશ્રદ્ધી જાણવો.

(૧૩) તમારાં સ્વાર્થ માટે કોઈ જીવને મારો નહિ. ભવાંતરમાં આપણે કોઈને ભય, ત્રાસ, દુઃખ, પરિતાપ આપ્યાં હોય તો આ ભવમાં આપણને પણ ભય, ત્રાસ, દુઃખ, પરિતાપ પડે છે.

(૧૪) પુરુષાર્થ ચાર છે. તેમાં અર્થ ને કામ-એ ગૌરવેયા જેવાં છે. વગર નોતરે જ મવા બેસી જાય તેનું નામ ગોલેયા. કામદશા જીવ જન્મે એવી આવી જાય છે. એને બોલાવવા

જવી નથી પડતી. અને કામલોગોને માટે જીવ લક્ષ્મીની મહેનત પણ કરે છે. જેમ કામની વાસના વધતી જાય તેમ અર્થની વાસના પણ વધવાની. તેથી તેને પણ બોલાવવો પડતો નથી.

(૧૫) એકેન્દ્રિયજીવ પણ પરનો ઉપકાર કરે છે. એક આંખો આપણને બોધ આપે છે કે-હું વનસ્પતિકાય. એકેન્દ્રિય છું, છતાં મારી બધી કેરી હું દુનિયાને આપી દઉં છું. એક પણ રાખતો નથી. ફળના ભારથી નમી જાઉં, છતાં પરના ઉપકાર માટે હું મારું દુઃખ જરાય ગણતો નથી. તો હે માનવ ! તું તો પંચેન્દ્રિય છે. તારાંથી બને તેટલો દુનિયાનો ઉપકાર કરી લે. નહિતર આ મહાન પુણ્યે મળેલ માનવ જીવન નિષ્ફળ છે.

(૧૬) તંબૂરો આપણને ઉપદેશ આપે છે કે મારાં ત્રણે તાર સરખાં હશે, તો હું ખરાબર વાગીશ અને આનંદ આવશે, પરંતુ ત્રણે તાર જુદાં જુદાં હશે, તો હું હું, ભું ભું થશે. આનંદ ઊડી જશે. તે જ રીતે માનવના મન-વચન-કાયાની એકાગ્રતા હશે તો તે ધર્મધ્યાન કરી શકશે. એનાથી અનેરો આનંદ આવશે. અને મન-વચન-કાયાના ત્રણે તાર જુદાં હશે તો જ્ઞાન-ક્રિયામાં આનંદ નહિ આવે.

(૧૭) આત્મા જ્યાં સુધી આકારવાળો છે, ત્યાં સુધી સામે આકાર જોઈશે. જગતના તમામ જીવોને આકૃતિની જરૂર છે. જેમ ૧૨૫ માંથી ૧૨૫ જાય તો નીચે શું રહે ?

કશું નહીં. તો પણ નીચે ત્રણ મીંડાની આકૃતિ કરે છે. કંઈ નથી, છતાં 'કંઈ નથી' એ જણાવવા માટે મીંડાની આકૃતિ છે, તો પછી સાક્ષાત્ જે પરમાત્મા છે, તેને જણાવવા માટે તો આકૃતિની જરૂર છે જ.

(૧૮) સર્વજ્ઞની દેશના એક જ હોય પણ પાત્રલેદે જુદી રીતે પરિણત થાય. વરસાદનું પાણી એક જ છે. પણ પાત્ર લેદે જુદી રીતે ભાસે. સ્વાતિમાં વર્ષાનું પાણી છીપમાં પડે તો મોતી થાય. સર્પના મુખમાં પડે તો ઝેર થાય. તેવી રીતે દેશનાના પણ પાત્રલેદે લેદ થાય. નયની અપેક્ષાએ દેશનાના લેદ થાય.

(૧૯) મગજરૂપી વાસણ દુર્વાસનાઓથી ખાલી થાય. ત્યારે ચિત્તને નિર્મળ બનાવાય. અને ચિત્તની નિર્મળતા થાય ત્યારે લાંબા કાળના એકલા થયેલાં કર્મો જે પ્રારબ્ધ અને સંચિત એ પ્રકારના છે તે કર્મો—ઓછાં થાય.

૨૦ સત્પુરુષોની દૃષ્ટિ આપણા પર હોય તો આપણું કલ્યાણ થાય. સત્પુરુષોની ભાવના આપણા કલ્યાણ માટેની હોય તો પણ કલ્યાણ થાય. અને સત્પુરુષોનો હાથ આપણા પર પડે તો પણ આપણું કલ્યાણ થાય.

૨૧ એક વિવેકવાન આત્મા છે. બીજો અજ્ઞાની છે. બંનેને કર્મ તો ઉદયમાં આવે. પરંતુ જ્ઞાની—સમજણવાળા જીવને દુઃખમાં પણ સમભાવ રહે અને અજ્ઞાની જીવ અઘૈર્યથી મુંઝાય છે, તેને કલેશ થાય છે.

“ઘેન વીલ વી બી મેન-
આપણે માનવ ક્યારે બનશું?”

એક વખત ઈશ્વરે સૃષ્ટિ બનાવવાનો વિચાર કર્યો તેમાં સૌથી પહેલાં એમણે ગધેડાને બોલાવીને કહ્યું : ‘અલ્યા ગધેડા ! તું જગતમાં અવતાર લે.’

ગધેડો કહે : ‘આપણ ! ત્યાં જઈને મારે શું કરવાનું ? એટલે ઈશ્વરે કહ્યું : તારે ત્યાં જઈને પોઠો ઉપાડવાની અને માલિકના ઉક્ષણાં ખાવાનાં.’

‘પણ આપણ ! મારે ખાવાનું શું ?’

‘તારે લીલી ઘેરો ખાવાની ને અક્ષમસ્ત થઈને આનંદ કરવાનો.’

‘સારું આપણ ! સારું, પણ મારે આવું કામ કેટલાં વર્ષ કરવાનું ? એ તો કહો.’

ઈશ્વરે કહે : ‘ભાઈ, તારે ત્રીસ વર્ષ કામ કરવાનું’.

એટલે ગધેડો કરગર્યો : ‘આપણ ! આમાં કાંઈક ઓછું કરો. આટલાં બધાં વર્ષ મારે ત્યાં નથી રહેવું. ત્રીસ વર્ષ મારે નથી જોઈતાં.’

ઈશ્વરને ક્યા આવી. એમણે કહ્યું : જા, તારાં બાર વર્ષ કાયમ. અઢાર વર્ષ માર્ક.’

ગધેડો ચાલ્યો ગયો પછી ઈશ્વરે કૂતરાને બોલાવ્યો. એને કહ્યું : ‘કૂતરા ! તું દુનિયામાં અવતાર લે.’

‘સારું આપણું ! પણ મારે ત્યાં કામ શું કરવાનું ?’
કૂતરાએ પૂછ્યું.

‘તારે લુચ્ચાં લફંગાને લસવાનું, ચોક્કી કરવાની,
માલિક જે આપે તે ખમ્મને સંતોષ માનવાનો અને માલિકને
વફાદાર રહેવાનું.’

‘પણ મારે આ કામ કેટલા વર્ષ કરવાનું ? એ કહો :
ઈશ્વરે ચોપડો કાઢ્યો. એમાં જોઈને કહ્યું : ‘તારે ત્રીસ
વર્ષ કામ કરવાનું.’

આ સાંભળી કૂતરો કહે : ‘આપણું ! આટલાં બધાં
વર્ષ મારે કંઈ રીતે કાઢવા ? થોડું ઓછું કરી આપો.

એટલે ઈશ્વરે કહ્યું : ‘લે, તારે ઓછું કરવું હોય તો
તારાં અઢાર વર્ષ રાખું છું. બાર વર્ષ માફ.’

કૂતરો પૂંછડી પટપટાવતો ચાલ્યો ગયો. પછી વાંદરાને
જોલાવ્યો. એને પણ કહ્યું ‘વાંદરા ! તું જગતમાં અવતાર
ધારણ કર.’ એટલે વાંદરાએ પણ બધાંની જેમ પૂછ્યું :
‘મારે ત્યાં કામ શું કરવાનું ?’

એને ઈશ્વરે કામ બતાડ્યું : ‘તારે એક આડેથી ખીબા
આડ પર કૂદાકૂદ કરવાની ને છોકરાઓ તારી પૂંછડી તાણે
ત્યારે દાંતિયા કરવાના, ને વનરપતિ આવानी.’

‘સારું આપણું ! પણ મારાં વર્ષ કેટલાં ?’

ઈશ્વર કહે : ‘લઈ ! અહીં તો બધાંના ત્રીસ વર્ષ
છે તારાં ચ એટલાં જ.’

વાંદરાએ કાકલૂદીલયાં અવાજે વિનંતિ કરી : ‘આપણ!
આપ તો જગતના ઈશ્વર છો. ધારો તે કરી શકો. મારું
થોડુંક ઓછું કરી આપો.’ ઈશ્વરે એના દસ વર્ષ માફ કરી
આખ્યાં એટલે વાંદરો કૂદતો કૂદતો ચાલ્યો ગયો.

પછી આવ્યો મનુષ્યનો વારો. ઈશ્વરે એને હુકમ કર્યો:
‘જા, તું દુનિયામાં અવતાર લે.

મનુષ્ય કહે : ‘આપણ! મારે કામ શું કરવાનું?’

‘તારે તો ઘણું કામ કરવાનું છે. બાલ્યવયમાં
ભણવાનું. પછી ખેરી પરણવાની. ધન કમાવાનું. છોકરા
થાય તેને તૈયાર કરવાના. અને બને તેટલો પરોપકાર
કરીને જીવનને સાર્થક બનાવવાનું.’

આ સાંભળીને મનુષ્યે પૂછ્યું : ‘આપણ? તો મારાં
વર્ષ કેટલાં?’

‘લાઈ! તારા પણ ત્રીસ વર્ષ.’

‘પણ આપણ! આટલું બધું કામ ત્રીસ વર્ષમાં કઈ
રીતે થાય? મને થોડી મુદત વધારી આપો તો સારું’.
મનુષ્યે અપીલ કરી.

ઈશ્વરે એને સમજાવ્યો : ‘લાઈ મનુષ્ય! અહીં મારાં
ચોપડામાં દરેકના ત્રીસ વર્ષ જ છે. માટે તું વધુની તૃષ્ણા
છોડી દે. જેટલાં મળ્યાં છે તેમાં સંતોષ માન.’

‘પણ એ શાનો માને? એણે અપીલ ચાલુ રાખી :
‘નહિ આપણ! થોડાં વધારો.’

એટલે ઇશ્વર કહે : જા, મારાં ચોપડામાં ગધેડાના અઢાર વર્ષ વધારાના છે. તે તને આપું છું”

મનુષ્ય આ સાંભળીને કહે : ‘ઘણું સારું બાપજી ! પણ ત્રીસ ને અઢાર અડતાળીશ થયાં. એટલામાં કદાચ પરણ્યો ન પરણ્યો ને છોકરા થયાં કે ન પણ થયાં. માટે હજી થોડાં વધારો તો સારું. મારા પર થોડી દયા વધારો.’

એટલે ઇશ્વરે ચોપડા જોઈને કહ્યું : ‘આમાં કૂતરાના બાર વર્ષ વધારાના છે. તે તને આપ્યાં. હવે તો સંતોષ ને?’

પણ મનુષ્યને સંતોષ ન હતો. ૬૦ વર્ષ થયાં પણ એની તૃષ્ણા એછી ન થઈ. એણે ફરીને વિનંતિ કરી : ‘હિ ઇશ્વર ! તમે તો ખૂબ દયાળુ છો. મને ૬૦ વર્ષમાં કદાચ છોકરાનાં છોકરાનું—પૌત્રનું—મોહું જોવા ન મળે તો મઝા ન આવે. એમ ને એમ મરી જવું પડે. માટે હજી થોડાં વધારી આપો’.

એની તૃષ્ણા જોઈને ઇશ્વરે એને ઉપદેશ આપ્યો : ‘મનુષ્ય ! તું લોભ છોડી દે. છે તેમાં સંતોષ માન. બધાને સંતોષ થયો પણ તને નથી થતો. માટે હવે લોભ છોડ’.

પણ મનુષ્યે પોતાની હઠ ન છોડી. એટલે ઇશ્વરે એને પેલાં વાંદરાના દસ વર્ષ વધારી આપ્યાં. ૬૦ ના ૭૫ વર્ષ આપીને એને રવાના કર્યાં.

આ એક રૂપકકથા છે. પણ મનુષ્યને ૭૦ વર્ષમાં શું બન્યું ? તે ખાસ જોવાનું છે. મનુષ્યનું ત્રીસ વર્ષ સુધીનું જીવન મનુષ્ય જેવું જ હોય. અભ્યાસી જીવન હોય.

પછીના અઠાર વર્ષ ગધેડાના છે. એમાં પૈસા કમાવા માટે ગધેડા જેવું વૈતરૂં કરે. ન્યાયનીતિને ખ્યાલ ન રાખે. અનીતિનો પૈસો એકઠો કરી પાપના પોટલાં બાંધે. પુત્ર હોય ને કાંઈ દાન પુણ્ય કરે તો કહે કે-અલ્યા! મેં ગધેડા જેવું વૈતરૂં કરીને પૈસો ભેગો કર્યો છે, તેને તું આમ વેડફી કેમ નાખે છે? આ કોણ બોલાવે છે? પેલાં ગધેડાના અઠાર વર્ષ બોલાવે છે.

પછી કૂતરાનાં બાર વર્ષ આવે છે. એ શું કરાવે છે? તો છોકરાને મહાત્માને ઉપદેશ લાગ્યો હોય, ને કોઈ મહાજન ટીપ કરવા આવે, તે વખતે ધર્માદાની ટીપમાં છોકરો જો સારી રકમ લખાવે, તો તેને કહે: “અલ્યા, આ પૈસો મહેનત વિના મળ્યો નથી. આવાં ટીપવાળાં તો ઘણાં જ આવશે. આટલાં બધાં રૂપિયા લખાવાતાં હશે? આમ તો તું દેવાળું જ કાઢવાનો”. આમ છોકરાને કૂતરાંની જેમ ભસે છે. કારણ કે આ વર્ષ કૂતરાના છે.

આ પછીના દસ વર્ષ વાંદરાવાળા છે. ૬૦+૧૦=૭૦ વર્ષની ઉંમરમાં ડાસા ખન્યા. ખૂણામાં ખાટલો ઢાળ્યો. કાંઈ ભગવાનનું સ્મરણ-ભજન કરવું નથી ગમતું. પણ પડ્યાં પડ્યાં ઘરમાં ટકટક કરે. એટલે છોકરાના છોકરાં ડાસાની પોતડી ખેંચે. એ વખતે વાંદરા જેમ દાંતિયા કરે. કેમ કે-આ વર્ષ વાંદરાના છે.

હવે એ માણસ ફરીને માણસ ક્યારે ખનશે?

when will he be man? when will we be man?

પરિશેષ-૨

શ્રીસ્તમ્ભતીર્થ (ખંભાત) બંદરમાં
પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજજીના થયેલાં
નંદિસૂત્રનાં પ્રવચનોને અનુલક્ષીને રચાયેલી
ગહુલીઓ

—રચનાર : પૂ. સાધ્વીશ્રી પૂર્ણભદ્રાશ્રીજી મ.

(૧)

(મારું વતન હાં મારું વતન : રાગ)

લાખો વંદન મારાં લાખો વંદન,
સૂરિજી સ્વીકારો લાખો વંદન,
સ્તંભનપુરમાં સૂરિજી પધાર્યા,
ભવિહૈયામાં હર્ષ અમંદ....લાખો....૧
મીઠી મધુરી દેશના વરસે
હર્ષ ભવિ કુમુદાકર ચંદ....લાખો....૨
જ્ઞાની ધ્યાની ત્યાગી તપસ્વી,
દૂર કરાવે સંસાર સંગ....લાખો....૩
મુખમુદ્રા છે મોહનગારી,
મુક્તિ મારગનો લગાવે રંગ....લાખો....૪
નંદિસૂત્રના ઝરણાં વહાવે,
ઉપદેશ શૈલીનો દૂરો એ મંત્ર....લાખો....૫

ધન્ય ગુરુ જેની પાટ દીપાવી,
 શાસન-મુદ્રામાં ઉત્તમ નંગ... લાખો... ૬
 જૈન શાસનના મોંઘેરા હીરલા
 પૂર્ણલાવે મારાં કેટી વંદન....લાખો....૭

(૨)

(સારી સારી રાત તેરી યાદ સતાવે : રાગ)

મીઠી મીઠી ગુરુવર વાણી સુણાવે,
 લવી જીવેના હૈયાં ડોલાવે, વાણી સુણાવે—મીઠી
 વાણી લાગે અમૃત ક્યારી, સંસાર તાપને દૂર કરનારી
 શ્રોતાજનોને મુગ્ધ બનાવે, વાણી સુણાવે—મીઠી ૧
 મુક્તિપુરીનો માર્ગ બતાવે, કર્મતણે પરિપાક જણાવે
 મોહમાયાને દૂર કરાવે, વાણી સુણાવે—મીઠી ૨
 સમતાના ભરિયા ગુણોના દરિયા, તારક ગુરુવર આજે મળિયા
 જ્ઞાનની જ્યોતિ ગુરુજી જગાવે, વાણી સુણાવે—મીઠી ૩
 ત્યાગી વિરાગી ગુરુવર મારા, જળહળતા એ શાસન સિતારા
 જૈન શાસનનો ડંકો બજાવે, વાણી સુણાવે—મીઠી ૪
 પૂર્ણલાવે વંદન અમારા, નંદનસૂરિગુરુ ચરણે પ્યારા
 અમ અંતરમાં હર્ષ ન માવે, વાણી સુણાવે—મીઠી ૫

(૩)

(તેરે હોઠોંકે દો કુલ પ્યારે પ્યારે)

ગુરુ ગુણ ગાવાં ભારી ભારી, શારદમાતા વાણી દેજે સારી
 મારે બીજું કાંઈ ના ગાવું, ના ગાવું—ગુરુ—

ધન્ય ભાગ્ય હુમારાં જાગ્યાં, ગુરુરાજ પધાર્યા ગુણવંતા
સ્તંભતીર્થમાં પગલાં થાતાં, ભવિ જીવેના દિલ હરખાતાં
મારાં હૈયાં કેરા હાર, મારાં જીવનના આધાર-મારે ખીજું-૧

વૈશાખ શુદ્ધ ખીજે આવે, શિષ્યપરિવાર સાથે લાવે,
અક્ષય ત્રીજના પારણાં કરાવે, રૂઠાં શાંતિસ્નાત્ર લણાવે
ગુરુ શાસનના શણગાર, એની વાણીમાં રણકાર-મારે ખીજું-૨

ચાતુર્માસની મોસમ આવે, નંદિસૂત્રની ગંગા વહાવે,
શ્રોતાએના દિલ ડોલાવે, મુનિપતિચરિત્ર વંચાવે-મારે ખીજું-૩

તપગચ્છગગનમાં રાજે, દિનકરસમ તેજે છાજે,
સોહે તેજતણાં અંબાર, જગહળતાં એ શાસન સિતાર,
જ્ઞાનગુણનાં ભંડાર, દૂર કરે અંધકાર-મારે ખીજું-૪

સોરઠદેશમાં ખોટાદગામ, નંદનસૂરિજીનું જન્મધામ,
હેમચંદભાઈ કુલ દીપાયા, જમના માતાની કુક્ષિ સોહાયા,
નરોત્તમભાઈ નામ જગમાં ઉત્તમ એના કામ-મારે ખીજું-૫

આલ્યકાળથી ધર્મના રાગી, એને આતમની લગની લાગી
શાસનસત્રાદની શીળી છાયા, ઉદયસૂરીશ્વરજી ગુરુરાયા,
પહેર્યા સંયમના ચીર, બન્યા ધીર ગંભીર-મારે ખીજું-૬

નંદનવિજયજી નામ સોહાવે, ન્યાયજ્યોતિષ વિશારદ થાવે,
વળી અંથો અનેક બનાવે ગણિ-પંન્યાસ-આચાર્યપદ પાવે
મુખમુદ્રા મનોહાર, આનંદ આનંદ દેનાર-મારે ખીજું-૭

ગુરુવાણી શીતળ મન લાવે, જાણે ચંદનની શોભા હરાવે

મોહમાયાને દૂર કરાવે, અધ્યાત્મ રંગે રંગાવે,
જ્ઞાની મસ્ત અણુગાર મુક્તિ કેરા સથવાર—મારે ખીજું—૮
દિન રૂઝો મહા શુદ્ધિ ખીજનો એકસઠ વર્ષ આરિત્રપ્રવેશનો
સ્તંભતીર્થસંઘના દિલ હર્ષે ગુરુ આશીષ વર્ષા વર્ષે
મંગલ દિવસ દીપે આજ સોહે શાસનના શિરતાજ—મારે ખીજું—૯

વાણી વાંસલડીના સૂર બાજે જન્મશતાબ્દી મહોત્સવ આજે,
થાય ગુરુમૂર્તિની સ્થાપના ઉપધાન તપની આરાધના
અવસર આવો ન પમાય, તારક મળ્યાં

ગુરુ રાય...મારે ખીજું.....૧૦

સૂરિ કુમુદ સૂર્યોદય સાથમાં, પ્રબોધ કીર્તિ રત્ન પરિવારમાં,
મહાબળ સુરેન્દ્ર શીલ દાન, ચંદ્ર ભદ્ર રત્ન હિત ચંદ્ર બાણ,
કરતાં ધર્મનો પ્રચાર, આજે આનંદનો નહિ પાર....મારે

ખીજું.....૧૧

વાચસ્પતિસમ ગુરુરાયા, પુણ્ય નિશ્રાએ ઉત્સવ ઉજવાયા,
ગચ્છાધિપતિ એ કહાયા, વંદન કરું શીશ નમાયા
ગાવું ભાવ ધરી પ્રીત, ગુરુ ગુણનું સંગીત....મારે ખીજું.....૧૨

શાસન સમ્રાટની પાટ દીપાવે, સાચો રાહ ગુરુજી બતાવે,
વિશ્વમાંહિ અજોડ કહાયા, ધન્ય સરિવર કુલ દીપાયા,
વાત્સલ્યથી ઝળકાય, નંદનવન સરબાય...મારે ખીજું.....૧૩

પૂર્ણભાવે ગુરુને વધાવો, સાચા મોતીના સાથિયા પૂરાવો,
ગુરુ શાસનમાં એક દીવો, નંદનસૂરિજી જુગ જુગ જીવો,

જયજયજય હો ગુરુરાય, નંદનસૂરિ મહારાય....

મારે બીજી કાંઈ ના ગાવું, ના ગાવું.... ગુરુ ગુણુ,....૧૪

(૪)

(જનમ જનમના દુઃખિયાને-રાગ)

જનમ જનમના દુઃખિયાને ભિગારો તો,

મોટો ભાર ગુરુજી ! નહિ પડે,

સંસાર તાપથી બગતાંને, સાચો રાહ બતાવે છે,

શાન્તમૂર્તિ ગુરુવરની, જોતાં તૃપ્તિ ન થાવે છે....જનમ૦૧

વાણી સુધાએ શ્રોતાઓ, દોડી દોડી આવે છે,

વીરવાણીનું પાન કરી, હૈયાં હર્ષિત થાવે છે...જનમ૦૨

નંદીસૂત્ર તણી વાણી, જ્ઞાન પ્રવાહને રેલાવે,

શાસનના શણુગાર સૂરિજી, મુક્તિપંથને બતાવે....જનમ૦૩

ભાગ્યોદયે તારક મળિયાં, શ્રીનંદનસૂરિજી ગુરુ વરિયા,

કુમુદ-સૂર્યોદયના સહારે, શાસનડંકા વજડાયા....જનમ૦૪

પૂર્ણભાવે આવ્યાં અમે, આજે ગુરુવર તુમ શરણે,

ભવસાગર ઉદ્ધારક એ, કોટી વંદન હો ચરણે....જનમ૦૫

પરિશેષ-૩

વિ. સં. ૨૦૩૧ ના કાર્તિક શુદ્ધિ ૨ ના દિવસે
૨૫' મી વીરનિર્વાણ કલ્યાણક શતાબ્દીના ઐતિહા-
સિક અવસરને અનુલક્ષીને અમદાવાદના શ્રીસંઘે
યોજેલ ગુણાનુવાદસભામાં પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતે
કરેલ પ્રવચન.

“જૈનધર્મ” તો મહાન અને વિશાળ છે. એ સંકુચિત
નથી. પણ એને કૂવાના દેડકા જેવો તો આપણે બનાવી
દીધો છે. જૈનદર્શનમાં તો ત્યા સુધી કીધું છે કે:

‘અપુનર્બન્ધકસ્યાપિ, યા ક્રિયા શમશાલિની ।

ચિત્રા દર્શનમેદેન, ધર્મવિગ્નક્ષયાય સા ॥’

—જે આત્મા અપુનર્બન્ધકભાવમાં—મોહનીય કર્મની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ફરી બાંધવી ન પડે એવાં ભાવમાં, આવી
ગયો છે, પણ હજી સમક્રિત પામ્યો નથી; એની પણ જે
શમશાલિની ક્રિયા—ઉપશમભાવની અને અકદાગ્રહભાવની
એની જે ક્રિયા, એ ગમે તે દર્શનની હોય—લિન્ન લિન્ન
દર્શનને અનુસરનારી હોય, તો પણ ‘ધર્મવિગ્નક્ષયાય સા
—એ ક્રિયા ધર્મમાં અંતરાય આપનાર વિગ્નોનો નાશ
કરવા માટે સમર્થ છે.

એટલું જ નહિ, પણ ભગવંતે તો કીધું છે કે—જ્યાં
આત્મા ચોથી દૃષ્ટિમાં વર્તતો હોય, ત્યાં એને એક જ
વિચાર આવે કે:

સર્વજ્ઞ તો જગતમાં એક જ છે. ભલે એક જુદાં સર્વજ્ઞ કહે, બીજાં જુદાં સર્વજ્ઞ કહે, ત્રીજાં જુદાં કહે, પણ સર્વજ્ઞનું સ્વરૂપ તો ત્યાં એક જ છે. અને તે વીતરાગી પણ છે.

આવી રીતે મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ એક જ છે. જુદું જુદું નથી. કાંઈ વેદાંતીનો મોક્ષ જુદો નથી. પતંજલિનો મોક્ષ જુદો નથી. સાંખ્યનો મોક્ષ કોઈ જુદો નથી. નૈયાયિકનો જુદો નથી, તેમ જૈનનો પણ જુદો મોક્ષ નથી.

‘સંસારાઽતીતતત્ત્વં તુ, પરં નિર્વાણસંજ્ઞિતમ્ ॥’

—સંસારથી ઉદ્ધલંઘેલું—અતીત-જે મોક્ષ નામનું તત્ત્વ છે, તે કેવું છે ? તો ‘યદ્ ગત્વા ન નિવર્તન્તે, તદ્વામ પરમં મમ’—જ્યાં જઈને પાછું નથી આવવાનું, તે મારું ધામ-મોક્ષ છે. વળી—

‘યન્ન દુઃસ્થેન સંમિત્રં, ન ચ ભ્રષ્ટમનન્તરમ્ ।

અભિલાષાપનીતં ચ, તજ્ઞેયં પરમં પદમ્ ॥’

—જે કોઈ જાતના દુઃખથી મિશ્ર નથી, મળ્યાં પછી જેનો નાશ થવાનો નથી, અને જે સ્થાન મળ્યાં પછી જગતની કોઈ જાતની અભિલાષા રહેવાની નથી, આવું ઉત્તમ સ્થાન જો કોઈ હોય તો એ મોક્ષ છે.

અને આવું જે મોક્ષ પદ, તે તો—

‘તદ્વયેકમેવ નિયમા ચ્છન્દ મેદેઽપિ તત્ત્વતઃ ॥

—સાંખ્યનું પણ એક જ છે, યોગનું પણ એક જ છે,

ને જૈનનું' પણ એક જ છે. શબ્દના ભલે ભેદ હોય. કોઈ એને 'પ્રકૃતિનો વિયોગ' કહે. કોઈ 'કર્મોનો નાશ' કહે. કોઈ 'દુરિતધ્વંસ' બોલે. કોઈ એને 'પરમાનંદરૂપ' માને. કોઈ 'ક્ષણિક-નૈરાત્મ્યવાદ' કહે. અને કોઈ 'માયાનો વિયોગ' કહે, પણ બધાનું સ્થાન તો ત્યાં એક સરખું જ છે.

ચોથી દૃષ્ટિમાં રહેલ આત્માને આ ભાવના હોય છે.

આટલો બધો વિશાળ પરમાત્માનો ધર્મ છે. એ જેવો વિશાળ છે, એવો કોઈનો ધર્મ' થી. પણ એને વિશાળ કેમ કરવો ? એને વિશાળતા કેમ આપવી ? એ માટે આપણામાં સામર્થ્ય નથી. એ આપણી શક્તિ બહારનો વિષય છે. પણ કરીએ તો થઈ શકે.

એક જ દાખલો. આપું. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજએ દિગંબરના ગ્રંથ ઉપર વિવરણ લખ્યું છે. એમણે ત્યાં પહેલો શ્લોક લખ્યો છે :

‘ऐन्द्रमहः प्रणिधाय, न्यायविशारदयतिर्यशोविजयः ।

विषमामष्टसहस्री-मष्टसहस्र्या विवेचयति ॥’

—યશોવિજયજી મહારાજ બીજે કયાંય પોતાનું વિશેષણ મૂકતાં નથી. અહીં પોતાનું વિશેષણ મૂક્યું છે : ન્યાય વિશારદ એવો હું આત્માના સ્વરૂપને નમસ્કાર કરું છું.

તમે શું કામ કરો છો ?

તો કહે છે : આ વિષમ એવો જે અષ્ટસહસ્રી નામનો ગ્રંથ છે—

—કોનો ગ્રંથ છે એ ? તો દિગંબરનો ગ્રંથ છે. અને કોણે બનાવ્યો છે ? તો વિદ્યાનંદ સ્વામી મહારાજે બનાવ્યો છે. એ મહાન ગ્રંથ છે. એના આઠ હજાર શ્લોક છે. એની ઉપર હું વિવરણ કરું છું.

એ વિવરણ કેટલાં શ્લોકોનાં કરશો ?

તો આઠ હજાર શ્લોકપ્રમાણવાળું વિવરણ હું બનાવું છું.

પછી કહે છે કે:

‘સિતામ્बरशिरोमणि विदितचारुचिन्तामणि
विधाय हृदि रुच्यतामिह समानतन्त्रे नये ।
अनर्गलसमुच्छलद्बहलवर्णतर्कोदक-
च्छटाभिरयमुत्सवं वितनुते विपश्चित्कुले ॥

—સિતાંબરોમાં શિરોમણિ એવો હું, તેઓ કોઈ ઠેકાણે આવું-પોતાનું અભિમાન બતાવે એવું-બોલ્યાં નથી. પણ અહીં બોલ્યાં છે. એ અભિમાન નહોતું. પણ તેઓ સમ-જીને બોલ્યાં છે.

સિતાંબરોમાં શિરોમણિ એવો હું છું, અને જેણે ચિંતામણિ નામનો જે મહાન ગ્રંથ છે-નૈયાયિકનો, ગંગેશ ઉપાધ્યાયે બનાવેલો, એ જેણે કંઠસ્થ કરી નાખ્યો છે, આવું જેને જ્ઞાન છે, એ (યશોવિજય) આ સમાનતાંત્ર નય ઉપર વિવરણ કરે છે.

સમાનતાંત્ર સિદ્ધાંત, પરતાંત્ર સિદ્ધાંત, અધ્યુપગમ

સિદ્ધાંત, અને અધિગમ (સ્વતંત્ર) સિદ્ધાંત, આ ચાર પ્રકારના સિદ્ધાંતો છે. એનું સ્વરૂપે ય જાણવું જોઈ એ.

આપણે તો સૂત્ર જાણવા નથી, ને અર્થ પણ જાણવા નથી. ઉત્સર્ગ કોને કહેવાય ? અપવાદ કોને કહેવાય ? ઉત્સર્ગ ઉત્સર્ગ કોને કહેવાય ? અપવાદ-અપવાદ કોને કહેવાય ? ઉત્સર્ગ અપવાદ કોને કહેવાય ? ને અપવાદ ઉત્સર્ગ કોને કહેવાય ? આવા છએ પ્રકારના તો સૂત્ર શાસ્ત્રમાં કીધાં છે. આપણને તો એ જાણવાની પણ શક્તિ નથી, ને વિચારવાની ય શક્તિ નથી. કહેવાનું એ છે કે આ દિગંબરનો જે-સમાનતંત્ર-સિદ્ધાંત છે, એમાં રુચ્યતાં વિધાય-રુચિ લાવીને હું આ વિવરણુ ગ્રંથ બનાવું છું. કેમકે મારે તો એક જ કામ છે:

‘ સ્યાદ્વાદાર્થઃ ક્વાપિ કસ્યાપિ શાસ્ત્રે

યઃ સ્યાત્ કશ્ચિદ્ દૃષ્ટિવાદાર્ણવોત્થઃ ।

તસ્યાચ્ચાને ભારતી સપૃહા મે

મક્તિવ્યક્તે નાગ્રિહોડ્ગૌ પૃથૌ વા ॥ ’

દૃષ્ટિવાદરૂપી જે દરિયો-પરમાત્માનો છે, એમાંથી એક બિંદુ પણ, એક સ્યાદ્વાદનો કણિયો પણ નીકળીને ગમે તે શાસ્ત્રમાં ને ગમે તે દર્શનમાં ઊડીને પડ્યો હોય તો એનું બ્યાખ્યાન કરવામાં મારી ભારતી સ્પૃહાવાળી છે.

કેમ ? એટલાં કણિયાનું-બિંદુનું વિવરણ કરવાની શી જરૂર ?

તો જેને પરમાત્માના સ્યાદ્વાદ ઉપર હૃદયમાં ભક્તિ

જાગી છે, એને આ નાનું ને આ મોટું, આ મારું ને આ પારકું, એવો આગ્રહ હોય નહિ.

એ ત્યાં વધારે બોલ્યાં છે કે :

‘અમ્મોરાશે: પ્રવેશે પ્રવિતતસરિતાં સન્તિ માર્ગાં ઇવોચ્ચૈ:-
સ્યાદ્વાદસ્યાનુયોગે કતિ કતિ ન પૃથક્ સંપ્રદાયા બુધાનામ્ ।
શક્ય: સ્વેત્પ્રેક્ષિતાર્થં રરુચિવિષયતાં તત્ર નૈકોઽપિ નેતું,
જેતું દુર્વાદિવૃન્દં જિનસમયવિદ: કિં ન સર્વે સહાયા:॥’

—જગતમાં મોટી મોટી અસંખ્યાતી નદીઓ છે, એ બધી નદીઓને દરિયામાં પ્રવેશ કરવાના માર્ગો કેટલાંય જુદાં જુદાં હોય છે. પણ એને છેવટે મળવાનું ક્યાં હોય ? તો દરિયામાં. એવી રીતે સ્યાદ્વાદનું જે વ્યાખ્યાન છે, અનેકાન્તવાદનું જે વ્યાખ્યાન છે, એ દરેક સંપ્રદાયો જુદી જુદી રીતે કરે છે. પણ કરે કેાનું વ્યાખ્યાન ? અનેકાન્તવાદનું, બીજાં કોઈનું નહિ.

‘કતિ કતિ ન પૃથક્ સંપ્રદાયા બુધાનાં’—એવાં કેટલાંય સંપ્રદાયો હશે, કેટલાંય વિદ્વાનો હશે, કે જેમણે સ્યાદ્વાદના જુદી જુદી રીતે વ્યાખ્યાનો કર્યા છે.

પણ તું તારી કલ્પનાથી, તારી બ્રામક બુદ્ધિથી, ‘એ જુદાં જુદાં વ્યાખ્યાન ખોટાં છે,’ એમ સમજીશ નહિ. ‘એ વ્યાખ્યાનોમાંથી અમુક માર્ગ ખોટો છે, એમ કહેવાનો અધિકાર નથી.

કારણ કે—યાદ રાખજે કે ‘જેતું દુર્વાદિવૃન્દં જિનસમય વિદ: કિં ન સર્વે સહાયા:?’—આપણાં જુદાં જુદાં કદાચ ગમે.

તેવા લેદ હોય, પણ જ્યારે પરવાદી આવશે ત્યારે તેા પરમાત્માના શાસનને માનનારા, એની શ્રદ્ધાવાળા, લેશાં થઈ જશે. અને પરમાત્માના શાસનને હુમેશાં જયવંતું જ રાખશે.

આવી વિશાળદષ્ટિ કેળવવી, એ આ પ્રસંગે આપણું કર્તવ્ય છે.”

ચૈત્ર સુદિ ૧૩, બુધવાર, તા. ૨૩-૪-૭૫ના ભગવાન મહાવીરના જન્મકલ્યાણક દિને સવારે ૧૦-૩૦ વાગે શેઠ હડીભાઈની વાડીમાં ગુજરાત રાજ્ય ૨૫૦૦મા નિર્વાણ મહોત્સવ સમિતિના ઉપક્રમે યોજાએલ સમારોહમાં

પૂજ્યપાદ તપાગચ્છનાયક પરમદયાળુ
આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજયનંદન.
સૂરીશ્વરજી મહારાજનું પ્રેરક ઉદ્દેખોધન

અનાગ્રહાદેવ વક્તુઃ સકાશાત્ તત્ત્વાધિગમો ભવતિ ।

જે વક્તાને હોઈ જાતનો આગ્રહ નથી. મારું એ એ સાચું; એવો કદાગ્રહ નથી. પણ ‘સાચું’ એ મારું આવો જેને ભાવ છે. તે વક્તા પાસેથી સાચું તત્ત્વ મળી શકે છે.

અને ‘મધ્યસ્થો બુદ્ધિમાનર્થી’, શ્રોતા પાત્રમિતિ સ્મૃતઃ ।

જે મધ્યસ્થ બુદ્ધિવાળો છે, સમજી છે અને અર્થી-

તત્ત્વની જિજ્ઞાસાવાળો-છે, તેવા શ્રોતાને જ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

ત્રિશાલનંદન કાશ્યપગોત્રીય શ્રમણુ લગવાન મહાવીર, જેઓ આપણા ચરમતીર્થ કર છે, જેઓ જગતના જીવમાત્રના પરમ ઉપકારી છે, જગતના હિત માટે જ જેમનો અવતાર છે, અને જેઓએ જન્મ લઈ ને સંસારના બંધનોને છોડી પ્રવ્રજ્યા લીધી અને સાડા બાર વર્ષ સુધી ઘોર તપશ્ચર્યા કરી અને શુકલધ્યાનથી ધાતીકર્મેનો ક્ષય કરી લોકાલોક-પ્રકાશક કેવળ જ્ઞાન મેળવી અને જગતના હિત માટે જેમણે પહેલું આચારશાસ્ત્ર બતાવ્યું અને જગતની આગળ સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત મૂક્યો અને બતાવ્યું છે કે- સર્વજનું સ્વરૂપ દરેક ધર્મમાં એકસરખું છે. મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ એક સરખું છે. અને ઉપશમભાવ પ્રધાન મોક્ષનો માર્ગ પણ દરેકનો એક સરખો છે. આવો ઉદાર અને વિશાળ સિદ્ધાંત લગવાન મહાવીરનો છે. એ પ્રભુએ કહ્યું છે કે—

‘સઘ્વે જીવા ન હંતઘ્વા’ કોઈ પણ જીવને ત્રાસ, ભય, પરિતાપ કે ઊપદ્રવ ન આપવા. કોઈ જાતનું અસત્ય બોલવું નહિ. ચોરી ન કરવી, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને કોઈ જાતનો પરિગ્રહ પણ ન રાખવો-‘મુચ્છા પરિગ્ગ્રહો વુત્તો, નાયપુત્તેજા તાઙ્ગા’-લગવંતે ‘મૂર્છા’ને જ પરિગ્રહ કહ્યો છે. કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર મોહ ને મૂર્છા ન રાખવા,

વળી લગવંતે બતાવેલો સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત પણ

દરેક વસ્તુની સિદ્ધિમાં અને વ્યવહાર દૃષ્ટિએ પણ અર-
સપરસના સંઘર્ષોને—મતભેદોને, મનભેદોને દૂર કરી, સમ-
ન્વય સાધી, સંપ અને એકતા કરવામાં મહાન આલંબન છે.

આ રીતના પ્રભુના સિદ્ધાંતો જગત સમક્ષ મૂકવાની
અત્યારે વધારેમાં વધારે જરૂર છે. દુનિયા હિંસા, ક્રોધેશ,
કંકાસ અને લડાઈથી કંટાળી ગઈ છે. ભૌતિક સુખોમાં
રાચતી દુનિયાને આ મહાવીરના સિદ્ધાંતોથી જરૂર
ફાયદો થવાનો છે અને જગતની શાંતિ માટે પણ આ
સિદ્ધાંતનો પ્રચાર અનિવાર્ય છે. અને તે હેતુસર આ
ઉજવણી થાય છે.

પ્રભુ મહાવીરના આલતા ૨૫૦૦મા નિર્વાણ મહોત્સવમાં
આજે પ્રભુ મહાવીરના જન્મકલ્યાણકની એટલે પ્રભુની જન્મ
જયંતીની આ ઉજવણી થાય છે.

નારકા અપિ મોહન્તે, यस્ય કલ્યાણપર્વસુ ।

પ્રભુના જન્મ વખતે જગતના સર્વ જીવોને આનંદ
થાય છે. તેમજ નારકીના જીવોને પણ આનંદ થાય છે.

ઉજવણીની રીતરસમોમાં એટલે કે કાર્યક્રમોની
પદ્ધતિમાં ફેર હોઈ શકે છે, પણ દરેકનો હેતુ તો
એટલો જ હોય છે કે—‘પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાંતોનો
પ્રચાર થાય અને ધર્મની પ્રભાવના વધે. એટલે તે
રીતરસમોમાં વાંધા ઉઠાવવા, તે પણ વાજબી નથી,
પણ પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાંતોનો વધુમાં વધુ કેમ પ્રચાર

થાય અને પ્રભુ મહાવીરના સ્યાદ્રાદથી આપણા અરસપરસના સંઘર્ષો ઓછાં થાય, મતભેદો ઓછાં થાય, અને સંપ થાય, તે રીતે સમન્વય સાધી ખંડનની પ્રક્રિયાને નહિ અપનાવતા સંપ અને એકતા થાય તે રીતે પ્રચાર કરવો જોઈએ.

ધર્મપ્રચારના કે ધર્મપ્રભાવનાના દરેક કાર્યોમાં સાવધયોગ તો થાય જ છે. પ્રભુના વરઘોડા નીકળે છે, હીક્ષાના-વર્ષીદાનના વરઘોડા નીકળે છે, ગુરુભગવંતોના સામૈયાં થાય છે, બધામાં સાવધ વ્યાપાર તો હોવાનો જ.

‘વિના સાવધયોગેન, ન સ્યાદ્ધર્મપ્રભાવના’-

સાવધ વ્યાપાર કર્યા વિના ધર્મની પ્રભાવના થાય જ નહિ, પણ તેનો હેતુ અને ઉદ્દેશ નિર્મળ હોવા જોઈએ, એ જ હંમેશાં જોવાય છે.

ભગવાન મહાવીરના ૨૪૦૦માં નિર્વાણવર્ષમાં આપણે અહીં હતા નહિ, અને ૨૬૦૦માં નિર્વાણવર્ષમાં આપણે અહીં નહિ હોઈએ. એટલે આપણે માટે તો ૨૫૦૦સુ વર્ષ અને ૨૫૦૦માં વર્ષની ઉજવણી—એ જ ખરાબર છે અને ભાગ્યમાં હોય તો જ તેનો લાભ મળી શકે છે.

અને જેને જેને જે જે રીતે ઉજવણી કરવી હોય તે રીતે કરી શકે છે. એમાં પ્રભુના ગુણોનો અનુવાદ કરવાનો છે. પ્રભુના ગુણોને યાદ કરવાના છે, અને પ્રભુના સિદ્ધાંતોનો જગત પ્રચાર કરવાનો છે. દરેકનું ધ્યેય એક જ છે.

કોઈ કહેશે કે, 'મારે પ્રભુની પૂજા કેસરથી કરવી છે.'
કોઈ વળી કહેશે કે, 'મારે ચંદનની પૂજા કરવી છે.' કોઈ વળી
કહેશે કે, 'અમારે કંકુથી પૂજા કરવી છે.' અને કોઈ કહેશે
કે, 'અમારે તો સિંદૂરથી પૂજા કરવી છે.' આ બધાંનું ધ્યેય
પ્રભુની પૂજા અને ભક્તિનું જ છે.

કોઈ કહે છે કે હું આ પત્થરને દેવ માનું છું.
કોઈ કહે છે કે હું આ ચીંથરાને ભગવાન માનું છું.
તો તે પત્થરની કે ચીંથરાની નિંદા કરી અને તેને
ખોટી રીતે ચીતરીને સામાનું હૃદય દુભવવું તે
વાજબી નથી. એટલું જ નહિ, પણ સામાના હૃદય
ને દુભવનાર કાયદેસર ગુનેગાર પણ બને છે.

ભગવાન મહાવીરનું આજે-ચૈત્ર સુદિ તેરશ, બુધવાર
તા. ૨૩-૪-૭૫ ના દિવસે જન્મકલ્યાણુક છે. એ પ્રભુનું
જન્મકલ્યાણુક જગતના દરેક જીવોને શાંતિ, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ,
ઋદ્ધિ, વૃદ્ધિ, સુખ, સૌભાગ્ય અને મહોદય આપનારું થાઓ.

